

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KONRÁD GYÖRGY: Türelmjáték (*esszénapló*) 697

DARVASI LÁSZLÓ: Vidám mondatok 708

KUKORELLY ENDRE verse 712

VÖRÖS ISTVÁN versei 714

DÉRI BALÁZS versei 717

SÁNDOR IVÁN – OLASZ SÁNDOR – NÉMETH GÁBOR: Nyomozás
a sorskertben (*beszélgetés*) 719

SÁNDOR IVÁN: Az argoliszi-öböl (*regényrészlet*) 729

CSEHY ZOLTÁN versei 738

POLGÁR ANIKÓ versei 740

BECK TAMÁS versei 741

TÓBIÁS KRISZTIÁN verse 743

JÓZSA MÁRTA: Amíg a nagymami megkerül (*részlet*) 746

CSEH TAMÁS: Beszélgetőkönyv (*Bérczes László beszélgetése*) 754

*

BÉNYEI TAMÁS: Kipling Kolonoszban (*Rudyard Kipling: Morrowbie Jukes
különös vágója*) 765

RUDYARD KIPLING: Morrowbie Jukes különös vágója (*elbeszélés*) 776

HÉVIZI OTTÓ: Szókratész halála Délionnál (*tanulmány*) 793

*

PARTI NAGY LAJOS: Verstmények (*Bertók László – Szalai Kata: Két lepke
csapkod*) 804

VÁRKONYI GYÖRGY: Megnyitó-töredékek (*Banga Ferenc: Dumpf Endre-
töredékek*) 806

KLIMÓ KÁROLY: Günter Grass, a rajzoló (*Günter Grass: Az árnyék –
illusztrációk Andersen meséihez*) 808

ÉBLI GÁBOR: Alföld és avantgárd (*Az Antal-Lusztig Gyűjtemény
új állandó kiállítása a Pécsi Városi Képtárban*) 810

*

TARJÁN TAMÁS: Kavafisz (*Kovács András Ferenc: Hazatérés Hellászból*) 814

BALÁZS IMRE JÓZSEF: A zengő érc mint vasúti sín (*Kemény István:
Élőbeszéd*) 820

2007

JULIUS-AUGUSZTUS

GÖRFÖL BALÁZS: Csukott szemű boldogság (Szabó T. Anna: *Elhagy*) 826
BÁRÁNY TIBOR: A családregegy szíve (Kőrösi Zoltán: *Milyen egy női
mell? Hazánk szíve*) 830
KÁROLYI CSABA: „Másról beszélünk” (Mihancsik Zsófia: *Nincs
mennyezet, nincs földém. Beszélgetés Nádas Péterrel*) 834
BEDECS LÁSZLÓ: Kettő lesz belőle (Németh Zoltán: *Parti Nagy Lajos*) 840

*

BLASSZAUER BÉLA: Apám utolsó kívánsága (Sz. Koncz István
beszélgetése) 845

KÉPEK

GÜNTER GRASS illusztrációi Andersen meséihez 707, 711, 713, 737, 739,
742, 745, 775, 792.

BANGA FERENC – PARTI NAGY LAJOS: Dumpf Endre-töredékek 803,
807, 809, 813, 825, 833, 839, 844, 856.

Színes műmellékleten

SZALAI KATA festményei Bertók László verseire
A Pécsi Városi Képtár Antal–Lusztig Gyűjteményéből

---

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal–Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

600,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

L. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszbortéccal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),

az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3600,- Ft, a II. félévre 3000,- Ft,

egy évre belföldre: 6600,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 16560,- Ft, légi szállítással: 20040,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Csaplár Ferenc (1940–2007)

Életének hatvanhetedik évében elhunyt Csaplár Ferenc irodalomtörténész, kandidátus, a Kassák Múzeum igazgatója, a Kassák hagyatékgondozója, a magyar avantgárd jelentős kutatója. Temetésére Szegeden, szűk családi körben került sor.

A MŰVÉSZETEK ÉS IRODALOM HÁZA létrehozására irányuló együttműködési megállapodás ünnepélyes aláírására és sajtótájékoztatójára került sor június 6-án a pécsi Kalamáris vendéglőben. Az eseményen részt vettek mellett Dr. Hargitai János, a Baranya Megyei Önkormányzat Közgyűlésének elnöke, Tasnádi Péter, Pécs polgármestere, Ágoston Zoltán, a Jelenkor főszerkesztője, Konrád György Kossuth-díjas író, illetve Bertók László Kossuth-díjas költő, a lap főszerkesztője. Ezt követően a vendéglő előtti buszmegállóban nyitotta meg a VersMegálló köztéri vers- és fotókiállítást Kemény Vagyim, a Café Babel főszerkesztője.

A SZÉPÍRÓK TÁRSASÁGA idei irodalmi díjait május 24-én Budapesten, az Alexandra Könyvruházban adták át. Vers kategóriában Tandori Dezső *A legjobb nap* című kötete, próza kategóriában Györe Balázs könyve, az *Apám barátja*, esszé kategóriában pedig Tábor Ádám *Szellem és költészet* című munkája nyerte el a díjat. Tandori Dezsőről Bodor Béla, Györe Balásztól Szilágyi Zsófia, Tábor Ádámról Margócsy István mondott laudációt.

*

CSORDÁS GÁBORNAK május 26-án adták át a Szerb Pen Club műfordítói díját. Az Ivo Andrić Alapítvány székházában, Belgrádban megrendezett ünnepségen Vickó Árpád méltatta a kitüntetett érdemeit, a díjat Vida Ognjenović, a Szerb Pen Club elnöke nyújtotta át. – A Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjével tüntették ki május 24-én Belgrádban Sava Babić szerb író, műfordítót, nyugalmazott egyetemi tanárt a magyar irodalom és kultúra terjesztésének területén végzett munkájáért.

Szerzőink

- Konrád György (1933) – író, esszéista, szociológus, Budapesten él.
Darvasi László (1962) – író, Szegeden él.
Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Déri Balázs (1954) – költő, műfordító, klasszika-filológus, Budapesten él.
Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.
Olasz Sándor (1949) – irodalomtörténész, kritikus, a *Tiszatáj* főszerkesztője, Szegeden él.
Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.
Polgár Anikó (1975) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.
Beck Tamás (1976) – költő, Zalaegerszegen él.
Tóbiás Krisztián (1978) – költő, Csóka – Alsóörsön él.
Józsa Márta (1962) – író, televíziós szerkesztő, az *Ex-Symposion* szerkesztője, Budapesten él.
Cseh Tamás (1943) – zenész, színész, Budapesten él.
Bérczes László (1951) – színházrendező, szerkesztő, dramaturg, Budapesten él.
Bényei Tamás (1966) – irodalomtörténész, kritikus, Debrecenben él.
Rudyard Kipling (1865–1936) – angol író, költő.
Hévizi Ottó (1959) – filozófiatörténész, Budapesten él.
Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécsen él.
Klimó Károly (1936) – Herder-díjas festőművész, Budapesten és Monostorapátin él.
Ébli Gábor (1970) – esztéta, az MTA Művelődéstörténeti Intézetének segédmunkatársa, Budapesten él.
Tarján Tamás (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.
Görföl Balázs (1984) – a PTE BTK esztétika–magyar szakos hallgatója, Pécsen él.
Bárány Tibor (1979) – az ELTE BTK Phd-hallgatója, Budapesten él.
Károlyi Csaba (1962) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, Budapesten él.
Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.
Blasszauer Béla (1933) – orvosetikus, Pécsen él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

KONRÁD GYÖRGY

Türelemjáték

Harc a nőért

Gyerekkorában a házukkal szomszédos zsinagóga tetején, egy bástyaszerű oromzat homorú szintjén gólyák fészkeltek. A gólyanász már megtörtént, amelynek beható megfigyelésével a teraszon ülve elszórakozott. Tanulságos volt, ahogy a hímgólya rááll a nőstény hátára, és szárnyait széttárva, de föl nem szállva diadalmasan verdes, miközben csőrével géppuskaszerűen kelepel, felesége pedig engedelmesen gubbaszkodik alatta. Áprilisban a gólyanőstény már költi a tojásait, a hím pedig messzi portyákról érkezik a kapálózó békával a csőrében.

Iskolába nem kellett még ebben az évben járnia. Kellett volna, de első nap böngött, és nem engedte el a padból maga mellől a nevelőnőjét. Ugyanazt tette másnap is. Harmadnap sorra verte osztálytársait. Mikor negyednap ezért a tolltartó kihúzható deszkafedelével csipős tenyerest kapott, lehülyézte a tanítóját, és ott-hon közölte, hogy nem megy többet iskolába. A család ezúttal is engedékeny volt, magánúton tanult azután. Kitűnő állapot, egész délelőttje szabad volt, ebéd után háromkor jött egy kedves tanítónő, és négykor már el is ment, onnantól fogva megint szabad volt. Délelőttönként bosszanthatta az iskolatársait, az ablakuk előtt mutatkozott a templomudvaron, és a templom falára rugdalta a labdáját.

Később mégsem úszta meg az iskolát. A verekedők rangsorában az elsőbbségét megtartotta, noha ádáz harcokat kellett vívnia érte a Spiegel fuvaros fiával, akinek minden lélegzetvételnél buborékosan duzzadva kilógott a fika az orrából. Ez a kis zöldessárga hab visszataszította Kalligarót. Az ütközet többnyire véres volt, egymás orrlyukába nyúltak és egymás orrcimpáját szaggatták. A többiek körülállták őket, és mind a kettejüket biztatták. Kalligaro és a Spiegel gyerek a földön feküdtek, felváltva felül és alul, aki felül volt, az a másik fejét a padlóhoz verte.

Aztán megállapodtak a szabályokban: rúgni, haját húzni, köpni, fikát kenni nem jár. Iskolaidőben nem nyúltak egymáshoz, sőt udvariasak voltak, tartogatták az erejüket a komoly tusára, piszlicsáré nézeteltérésekbe nem bonyolódtak bele, sőt a kis ügyekben inkább szövetségesek lettek. Szabályozták a többiek párbaját, és az ő páros harcuk már valami erkölcsi tartalommal telítődött. Tartották magukat egy iratlan szabályhoz, hogy meccsen kívül nem püfölik egymást a továbbiakban Kati, egy szemtelen, vékony lábú, copfos kislány miatt, akinek a szájában a fiúk verekedése közben vacogtak a fogak. Kati egy nap azt javasolta, hogy ma ne verekedjenek meg azért, hogy kinek engedi meg a hazakísérést az iskolatáska-cipeléssel egybekötve, mert korábban kell hazamennie. Kísérjék el mind a ketten verekedés nélkül. Némi megkönnyebbüléssel törődtek bele a torna elmaradásába, annál is inkább, mert az utóbbi időben lanyhultak a küzdelmek, és már nem szívesen okoztak fájdalmat egymásnak.

Ád az Isten lakomát

Fiatalabb korában inkább azt hitte, hogy a támadás kívülről jön emberek képében, hogy közeleg az ellenség, és csak később gondolta inkább azt, hogy a valódi fenyegetés belé van építve. Az erkölcsi és műszaki kopás, avulás hozza magával a bajt. Nem az elnyomás, nem a rendszer és a struktúra, nem a többi ember hozza a csapást, nem a haramiák, a betyárok, a banditák lovagolnak a védtelen hajlékunk felé, nem a megszálló csapatok dübörögnek az ablak alatt, nincs a kapu előtt senki sem. Itt van az ellenség, benne magában. A jelenlét maga a halódás.

Ránéz az órájára, és látja, hogy közelebb jutott a határpillanathoz, csak éppen nem tudja, hogy mennyire. De az ember nem nézi folyton az óráját, a színházban sem kukkant folyton a csuklójára, és akkor sem számlálja a perceket, ha vendég ül nála. Ha jó ott lenni, ahol van, akkor mehet az idő, de ha rossz, akkor vonszolná, lökdösné, csak hogy múltjon.

Rója folyamatos körjárait a szobájában, a kertben, a faluban-városban, az év kerekében. Harsog a kávéfőző, illatozik az eperlekvár és világít a friss zsemle a kosárban. Mernek a fiúk az iskolába, búcsút intenek a lépcső aljáról, mennek föl a hegyre, az iskolába, amely körülöttük egész világ. Ott vannak a lányok is, akik egyre furcsábbak, hol szerelmesek, hol meg hűtlenek. Hatvan évvel ezelőtt ő is körben járt guggolva-térdelve az iskolaudvaron, miközben azt énekelték, hogy „hívja a nyúl zöld mezőre a fiát, gyere kisnyúl, ád az isten lakomát”, ő pedig csipkedte az előtte ugráló kislányok fenekét, huzigálta a copfjukat, rosszkodott, hogy figyeljenek rá és foglalkozzanak vele, és általában csodálkozott rajtuk. Azóta is szereti unaloműzésből egy kissé bosszantani a lányokat, a kedvesebbek hajlandók víg cinkosai lenni a rosszkodásainak.

Tegnap a tízhónapos Zsuzsi a kertvendéglőben módszeresen és fáradhatatlanul elbűvölte a közelükben található vacsoravendégeket. Ha az egyik asztaltársaság megvolt, elkezdett munkálkodni a következőn. Bármennyire is elmélyedtek érdektelen társalgásaikba, Zsuzsi addig rikkantgatott, amíg kénytelenek nem voltak órá áthelyezni a figyelmüket. Ha odanézték, Zsuzsi egy mosolyt, majd villámgyorsan egy mézédés kacajt lövellt feléjük. De ahogy behódoltak és

visszaragyogtak a ravasz babára, Zsuzsi levette róluk a tekintetét, és újabb zsákmányt nézett ki magának. Egyébiránt a kocsiából körbetekintve civilizált és nyájas utazó hölgy volt.

Rosszalkodni jó, de fáradságos

Második elemista koromban, hajnalban felébredtem, a falra tapasztottam a tenyeremet, a másik kezem a sárgaréz ágy szögletes sarokoszlopát tartotta, és számot adtam az Úrnak kérdéses tetteimről. Tessék, számoljunk el. Nincs könnyörgés, tessék, itt van minden, már meg van írva, megmásíthatatlan, nem lehet kiradírozni, pedig a tolltartómban még alig használtan a maga rekeszében ott várakozik az elefántábrás radírgumi.

Tessék, rossz voltam, összevissza nyomkodtam négykézláb a zongora alatt a pedálokat. Elrontottam a nővérem, Évike szépen betanult játékát, pedig apánk is bejött a gyerekszobába, hogy a fehér karosszékben elnyugodva meghallgassa a kislányát.

Altmanné pálcával ütött az ujjamra, mert nem emeltem a staccatónál elég magasra. Ez a sérelem bosszút kívánt: gumiarabicummal kentem be a sárgás széket, amelyen zongoratanárnőnk helyet foglalt, és mikor elkövetkezett a staccato, a hiba és a pálca műsora, felálltam, és elhagytam a színhelyet, a gyerekszobát. A zongoratanár felugrott, és elkapott volna, de a szék vele együtt emelkedett, és attól csak úgy szabadulhatott, hogy leengedte a szoknyáját, ám én akkor már köddé váltam.

Évikéhez továbbra is eljön, de velem „minden diplomáciai kapcsolatot megszakít”, mondta Altmanné anyámnak. Mivel még ezután következtek szemtelenkedéseim a pedállal, megállapíthatom, hogy a rosszalkodás nem kevesebb fáradságomba került, mint amennyit a staccato esetén a helyes ujjemelés igényelt volna.

A barátságról

Kalligaro szimpla kis okosságot lát a barátságok erotikus átköltésében. A szíve, az agya tetszik, ha ott is lappang a fizikai tetszés, hiszen barátunk a maga teljes testi valójában tetszik nekünk, a girhes csakúgy, mint a dagi, vagy legalábbis ilyenként fogadjuk el. Ha puklis, akkor puklis, ha sánta, akkor sánta, a tökéletlenségekkel együtt tetszik, egész valójában, amelyhez leginkább az arcát képzeljük hozzá, a hunyorításait, a fintorait, a mosolyait és az elszomorodásait, elkomolyodásait, a beszédességét és az elnémulását.

Mindezek a pillanatnyi események sokatmondóak, és hosszan lehetne szavakkal kihüvelyezni a közleményüket, mind-mind kötetnyi elbeszélés. Mi mindent mond el nekünk egy ajakbiggyesztéssel a barát, aki a maga különösségében szolgál a kedvünkre. Megörülünk, igen, ez ő, ha megint feltűnik valamelyik jellegzetessége, furcsa, szokatlan, az ő beszédében azonban gyakran előforduló szava, szófordulata, amin aztán szívélyesen csúfolkodunk a többiekkel vagy a feleségünkkel, hogy lám, megint mondta, és örülünk, ha például az a szó feltű-

nik ismét. Mészölynél például az, hogy van egy *motosza*, vagy hogy *felszánt*, vagy hogy *szurdik*. Már vártuk, a fül, az orr elégedettségén kívül hadd gyönyörködjünk a barát elmemozdulataiban, észjárásában, a módban, ahogy a világba vagy akár az osztályterembe belép.

Ahogy a költészet, lélektől lélekig jár, úgy megy a baráti kisugárzás személytől személyig, a másik szőröstül-bőröstül, a hibáival és a hülyeségeivel, a megrogzottságaival és a téves eszméivel együtt a barátja. Kalligaro csak igen átvitt értelemben lehet barátja egy másik embernek a versei, a képei, a zenéi alapján. A barátság bennünket mint személyt céloz meg, súlya van, ránk vonatkozik, áldozatot kell hozni érte, szélső esetben életünket követeli, ha úgy adódik, hogy ki kell állni a másik mellett. Kettő kell hozzá (néha három), ő mond nekem valamit, én mondom neki valamit, és ez a sok egyszeri eset együtt alkotja a viszonyunkat.

Nem lehetek *általában* a barátod, csak *különösen* lehetek a barátod, és te is csak így lehetsz az enyém. Van a kapcsolatnak az óvodától kezdődően kizárólagossága, a barátság által féltékenységre vagyunk ítélve. Bebútoroztam veletek, barátaim, az időmet, ha volt barátom, akkor az estéknek volt érdekességük. Elvégre is, csak vagyok valaki, ha még ez is, meg az is szívesen találkozik velem.

Polgári ebéd

Gyerekkoromban házunk rendje már szinte önműködő volt, őrizték a cselédek is. Minden étkezésnek szabott időben kellett lezajlania, az ebéd minden délben háromfogásos, szombaton és vasárnap előétel is volt, a harmadik fogás pedig kedvünk, helyesebben a gyerekek kedve szerint torta volt. Az ebédet a szakácsnő főzte meg és hozta be, mindig porcelántálban, így a levest sosem abban a fazékban, amelyben megfőtt, talán, hogy a tyúktól a tányérig vezető út részletezése ne zavarja a szépérzékünket.

Ha végeztünk az első fogással, anyám csenget, a szakácsnő bejön, leszedi a szennyes tányérokat, a maradékot kiviszi, és hozza be a következő ételt ugyancsak porcelántálon. Ők ketten az udvaros szolgálival a konyhában esznek, a szakácsnő tányérba szed a szolgának, ő maga a tálból vagy a fazékból eszik.

Az asztalnál is rend van, apám jobbján anyám ül, balján a nevelőnő, és őt követően a magas könyvelő gondosan szabott öltönyeiben, aki egy szinttel lejjebb csusszan a gyerekek felé, ha vendég jön. A könyvelő agglegény volt, és szerelmes a nevelőnőbe, aki ezt az érzést viszonozta, amit a nővéremmel helyeseltünk is, mivel a könyvelő a falu csapatának középhátvédjeként tankszerűen rontott az ellenfél kapuja felé a komoly lábizmot sejtető, hosszú lövéseivel. Neki is kellett tudnia németül, hogy a nevelőnő ne érezze magát kirekesztve, és talán nyelvgyakorlásképpen is.

Az asztalnál illetett folyamatosan beszélgetni, a zárdában, ahol gyermekkértészeket képeztek, ezt kívánták Annie-től a holland apácák. Ha csendben lennénk, magyarázta Annie, túlságosan elmerülnénk az ételek ízlelésébe, ami már a falánksággal lenne határos. Ha viszont társalgunk, akkor elsiklunk a jóra való polgári konyha ízei fölött. És valóban, a töltött csirkénél és a vaníliakrémes, diós csúsztatott palacsintánál hajlamosak lettünk volna átadni magunkat a gyönyör-

nek, Annie azonban új lendületet adott a beszélgetésnek, és fölkért arra, hogy újságoljunk el a szüleinknek, mit tanultunk aznap délelőtt.

A holland apácák szerencsére a biciklizés szeretetét is beleoltották Annie-ba, úgyhogy legjobb élményeink az alföldi kerékpáros kirándulásokhoz kapcsolódtak. Minthogy Annie csinos és szívélyes volt, az ő sajnálkozó mentegetőzése, hogy *nem érteni*, rokonszenvre talált, és az ő tolmácsaiként nekünk is juthatott egy kis szerep. A nevelőnő vitathatatlan fölényben volt a ház egész személyzetével, és néha még anyámmal szemben is, a nevelés gondja elsősorban rá bízott. Annie öltözete kifogástalan volt, a miénk is. Ha délelőtt sétáltunk, elöl mentünk párban az unokatestvéreinkkel, hátul meg a két nevelőnő, akik a fél szemüket rajtunk tartották, hogy illendően köszönünk-e a szembejövő ismerősöknek, és nem húzzuk-e le orvul a kesztyűnket, amelyet szívesen gyűrtünk volna a tavaszi kabátunk zsebébe.

Jó kereskedő

A gyerekszobában a hivatalos nyelv német, megengedett a francia is, a ház más helyiségeiben a magyar az uralkodó, s ha anyánk belátogatott hozzánk, ő is az ottani nyelvhez alkalmazkodott. Az asztalnál ülhet olyan vendég, akinek a kedvéért magyarul beszélünk, illetve váltogatjuk a nyelveket.

Az alkalmazkodás hullámai ide-oda inganak az asztal fölött, hol Annie-hoz igazodunk, hol pedig a vendégekhez, akik közül a budapesti gyárak és nagykereskedők képviselői néha vicces történeteket mesélnek. A jelentéktelenebb vagy a rosszabb modorú kereskedelmi utazók észlelhetően kevesebb figyelemben részesülnek, apám éppen csak futó pillantást vet az árjegyzékeikre vagy mintadarabjaikra.

Jó kereskedő nem kapkod, és nem bocsátkozik érdemleges kapcsolatba friss alapítású és többnyire kérészéletű cégekkel, nem csalja meg a régi szállítóit, akik időközönként vagon-tételben küldik az áruszállítmányokat, amelyeket fenyőszagú, forgáccsal bélelt ládákban a vasútállomásra a boltba stráfkocsi hoz, amelynek bakján a hetes és a teherhordó napszámok között nekem is jut hely. Varázsa a megbízhatóságnak volt, és nem az újdonságnak.

A falusi kiskereskedők is szekérnyi árut vittek, régi ismerősök, még a nagyapám korából, apámat, nála korosabbak lévén, Józsikának nevezik. Egy kupica pálinkát és tízsázalékos árengedményt kaptak, kedvezmény járt a nagy tételben vásároló uradalmaknak, a mindennap betérő kisiparosoknak, kovácsoknak, bádgosoknak, lakatosoknak, asztalosoknak, bognároknak, ácsoknak, műszerészeknek és villanyszerelőknek, de már némelyik szekértengelyt vagy kerékvasalást vásároló parasztnak is. A törzsvevők naponta felbukkantak az üzletben, és a kályha mellett állva, a kezüket dörzsölgetve volt mit mondaniuk a terméstről és a világról. Aztán a felek minden jót kívánnak egymásnak, és hamarosan belépett a következő jó ismerős. A bolt érdekesebb volt, mint az emeleti lakás.

Nem kúksolhatok folytonosan a gyerekszobában. Tanulóasztalomtól akkor is elsurranak a futball-labdámmal, ha anyám erre nem adott engedélyt, korholásnak, sőt, alkalmasint egy könnyű pofonnak is kitéve magam. Engem a vadászok és a kellékeik érdekelték a legjobban, a két nagy szekrény, amelyben egymás

mellett álltak az egy- és kétsövű puskák, az ismétlő és forgópisztolyok, a lőszerrek és az agancsnyelű, krómacél török és bicskák. Nincs vadász, aki ne kívánna egy új puskával legalább egy kis tapogatás erejéig megismerkedni, és ne akarna bekukkantani a tükörfényes csövébe, majd a vállára igazítani a nemes fából készült tusát. Ha pedig a kíváncsiság mellé vételi szándék is párosul, akkor a rangsor szerint a második számú segéd kikíséri az udvarra, ahol lőállás és faoszlopra szerelt céltábla is van. A puska körül persze magam is kotnyeleskedtem, anyám kelletlen pillantást vet ránk, nem szívelheti ezeket a hangokat, a rigók is idegeskedve köröznek a meggyfák fölött.

Lajos és a méhek

A bicskák egy zöld filccel bevont deszkatáblán gumifülekkel odaerősítve nyugszanak, fogdosom és megkívánom őket, a rozsdamentes krómacél nyelűt, a fa-, a csont- és a gyöngyháznyelűt. A parasztok vastag körmükkel kapirgálják a penge élet, jól kézre esik faragáshoz, szalonnázáshoz, és ha fel van készülve, a vevő legott szalonnázni kíván, és felavatni új szerzeményét, remek kis mértani idomokat hasítva a szalonnából, a kenyérből és a vereshagymából.

Az üzletben szeretem még a méhészet eszközeit, megcsodálom a műlépeket és rajtuk a pontos, hatszögletű sejtbeosztást, ezt a kidomborodó alaprajzot, amelyet a méhek fognak a viaszköpetűvel fölmagasítani, közel egy akácoshoz, és a középkori Csonka-toronytól sem messze. Ezeremester gazdájuk segéd apám üzletében, időnként meglátogatom. Lajos méhészsikak nélkül bocsátkozik a méhek közé, ismerik és kedvelik egymást, sosem bántják, és tudják is talán, hogy számíthatnak rá. Kirajzáskor nem repülnek messzire, vastag csomóban kapaszkodnak egy izmos almafa ágán, mint egy nagy labda, zsibongó, tömör halmaz, várják, hogy a méhész pusztia kézzel leemelje a gombolyagukat, és a kirajzott családot egy új kaptárba tegye bele, így aztán nem kell a többi családdal háborúzni a lakásért.

Pergetéskor sem haragszanak rá, engedik, hogy szelíd kézzel lesöpörje őket a lépkeretekről, majd behelyezze azokat egy kurblival forgatható vasállványra, egy kerek bádogtartályban. Az erőátvitel oly ügyes, hogy a négyzet alakú vasállvány a láthatatlanságig felgyorsul, és a centrifugális erő kicsapja a sejtekből a kifröccsenő mézet a bádogtartály falára, amelyről lecsurog, és alul egy bődönbe folyik. A méhek megvizsgálják ezt a rablást, tudják, hogy az ő művüket veszi el, de talán azt is tudják, hogy nekik is marad annyi méz, és annak híján kristálycukor, hogy pusztulás nélkül áttelelhetnek.

Anyámnak hetenként félreteszi a regényújdonosságokat a szomszédos könyv- és papírkereskedő, aki mindig észreveszi, ha nyitva felejtettem a nadrágom sliccét, és kilátszik a lányos, rózsaszínű bugyogóm, amin persze alacsonyabb szellemeknek, némely osztálytársnőknek is szokásuk csúfolkodni.

„Asszony, elég volt”, mondta Harasztosi úr, a dinnyetermesztő, nagydarab ember pipával, kopaszon, borozgatva. „Eleg volt! Asszony, neked hallgass a neved!” De az a beszéd csak kacszázott, olajosan minden szóközi szüneten átfolyt. Komor hallgatásba mélyedt a férj, a pipáját szipókázta, a kopasz fejét simogatta, és egyszer csak kilökte a nyelvét, és mutatta, hogy máslit köt rá, a felesége nyelv-

vére. Mire az asszony bugyborékolóan nevetett. „Nem megy, sehogy sem megy”, mondta Harasztosi úr, „beszél, mindig beszél.” „Szóval tartja magát”, mondta apám békítőleg, „nem unatkozik, Harasztosi úr.” „Hazamegyünk, és jól megverem”, mondta a dinnyetermesztő. „Ugyan miért?”, kérdezte jámbor apám. Harasztosi úr: „Csak! Mert a nyúl szőrös.” A fejébe csapta a kalapot, és megindult. Az asszony totyogott utána.

Mintaférfiak

Az egyes számú első személy ismerje meg magát. Kalligaro úgy van ezzel az énnel, mint Sancho Panza az ő urával. Terhes, valljuk be, terhes. A kelekótya uraság az alhatnékot is megrövidíti, nix ebéd utáni napecolás! Egyszer ezt az ént hátfelén billentjük, mivelhogy ebéd után szunyókálni alapvető emberi jog. Amikor a várostervező intézetben dolgozott, a kedves könyvtárosnő már messziről integetett, ujját a szájához emelve, „napecolnak az öregurak”. Mind letelepedtek a könyvtár akkor relatíve a legkényelmesebb kagylófoteljeibe, maguk elé vettek egy folyóiratot, és kisvártatva hátraejtették a fejüket.

Egyetemi tanárok voltak egykor vagy polgármesterek, építési vállalkozók, előző állásukból elbocsátott régi világbeli úriemberek, szorgalmasok, számításaikban korrektek, pontosak, de nem nagyvonalúak. Nyolc előtt három perccel már futottak az utcán, hogy időben beérjenek, s nehogy kétperces késéssel üljenek le íróasztalukhoz, amelyen minden eszköznek, iratnak, rajznak, jegyzetnek eszményien szabatos helye volt.

Az irattartókon a címzés vastagabb tustollal lett föltüntetve. Nyolc után öt perccel már fehér köpenybe öltöztek át, az volt a munkaruhájuk, ennek a mellő zsebében volt az olvasószemüveg és a ceruza, mert ők még ceruzával írtak, és a törlendőt kiradírozták. Az írásuk rendíthetetlenül szép volt, egyenletes vonalvezetésű, nyilatkozat a jellemről, amely csupa lojalitás az intézethez. Csend és távozásban némi irónia a szájszéleken meg volt engedve.

Állami ünnepeken az öregurak elkéredzkedtek, hogy délután hamarabb hazamehessenek. Otthon átöltöztek sötétbe, és úgy jöttek vissza a november hetedikéi ünnepre, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom valamelyik évfordulóján, isten őrizz, hogy elmaradtak volna, hiszen ilyenkor volt a jutalomosztás is, néhány ezer forint a szerény fizetés mellé.

Ezek az öregurak akkor mind fiatalabbak voltak, mint amennyi Kalligaro most. Kipirultak az örömtől, amikor az asztalukra száz példányban megjött a sokszorosító üzemből a titkárságon át a kutatási jelentésük aránylag mutatósan kinyomtatott szövege a megfelelő táblázatokkal és görbékkel.

Egy jámbor elvakult

Elpakolja a nagy zacskókat, amelyekben tegnap hazahozta az állambiztonság, a titkosszolgálat és újabban a történeti hivatal levéltárában róla őrzött iratok, jelentések, kémkedések, besúgások följegyzéseinek, illetve azok egy részének a

másolatait, amelyek a fordulat előtt mentek a titkosszolgálat főnökéhez, onnan feljebb a miniszterhelyetteshez, esetleg a belügyminiszterhez, és onnan a dolog kétséges érdeme szerint fölemelkedhettek a kommunista hatalom első emberéig. Mindezek a szervek foglalkoztak vele, akinek a fedőneve – mint folyamatos nyomozás alatt álló célszemélynek – ez volt: *elvakult*.

Némelykor egyszerűen a nevét használták, de akkor már nagyon lazult minden, és egyre beletörődőbb lett a tisztviselők hangja, Kalligaro pedig egyre többet engedett meg magának. *Kalligaro, az elvakult*, ez nem is hangzik rosszul, holott ők is feljegyzik, hogy barátságos ember. De volt egy rémkép is róla, mert ha olyan elvakult, akkor talán lő is. Ezért 1974. október 23-án Vastag Gyula alezredes ideges volt, amikor letartóztatás végett belépett Kalligaro első feleségének a lakásába (ahol azt hitte, hogy Kalligaro elrejtőzött), és attól tartott, hogy Kalligaro pisztolyhoz nyúl, jöllehet neki volt pisztolya, melyet az oldalzsebében tartott.

Kalligaro asztalán pisztoly helyett Szolzsenyicin értekezése hevert, levél formában megírva az orosz vezetőkhöz, ez pedig tartósabb muníció volt, mert íme, Szolzsenyicin még él és gondolkodik, még hozzá Oroszthonban, hazaszállva, az a rezsim pedig már sehol sincs.

Az alezredes a fordulat után megkérte Kalligarót, az egykori letartóztatottat, járjon közbe, hogy a kiskertjét a budai hegyekben, amelyet a fővárostól bérelt, több száz hozzá hasonló kiskertbérlővel együtt megtarthassa, mert ő – nyugdíjas lévén – ráérősen mindennap kijön egy kicsit kertészkedni a telekre, ahol egy vityilló, tulajdonképpen szerszámokamra várja, de amit azért lakályosan berendezett, és szép fokozatosan valamelyest ki is tágított. Egykori kihallgatója, Dr. Vastag alezredes nyulakat is tenyészt, nagyon szereti őket, mi tagadás, elfogyasztani is, mert más az, ha az ember a saját nyúlcombját eszi, ám ezek a kis jószágok nemcsak ízletesek, de aranyosak is, az alezredes minden délután játszott a nyulaival. Volt köztük olyan is, hogy megkönnyezte, mielőtt elvágta volna a torkát.

Ha megvizsgálja magát, Kalligaro semmiféle neheztelést nem érez Vastag Gyula iránt, régi ismerősök, ha találkoznának, felelevenítenék fiatalabb kori játszmájukat. Megemlítendő, hogy Dr. Vastag udvariasan mindig hozzájárult ahhoz, hogy Kalligaro kimehessen a vécére, nehézkesen felállt, és a fejét lógatva posztolt, mint a cövek, a folyosón, a mosdó előtt. És ahogy Kalligaro kilépett, folytatta az előző témát, a *Svejket*, mert az volt kedvenc könyve, és oldalakat tudott idézni belőle. Már folytatta is: „Emlékszik arra a részre, hogy...?”

Cinikus és vallásos

Nem vagyunk egyetlenek, sőt inkább helyettesíthetők, más emberek szerelmi képzelődéseinek ideiglenes állványai, ruhafogasai, ürügyei vagyunk, írta a Belvárosi Kávéházban általános iskolai, sima lapú füzetébe az ifjú Kalligaro. A szerelmeskedést néha csak illetlen szokásnak tudta látni.

Hernádi Gyula, aki három évig volt fogságban, leszögezte általános igazságként: táborokban a közrendű foglyok mindenekelőtt jól akarnak lakni, a szakácsok már szerelmeskedni is akarnak. A Tangóban Cili nyafogott, túl nagy a fene-

ke egy ilyen hangocskához. Tegnap este Olgával a Duna bárban whiskyt ittak, és tisztelettel hallgatták a dobos, Beamter Bubi elmésségeit. Zúgott a feje Olga közhelyeitől, ráadásul hosszú lábú barátnője könnyen megsértődött minden, az átlagosnál csak kicsit is szellemesebb mondattól. Szőke pihés combját Kalligaro szépnek találta, ha kissé vastagabbnak is az eszményinél, de hát az eszmény sérelmeiben valósul meg. Rajta múlik, hogy alámerül-e a vágyba, vagy sem. Lustaságból, hagyományból, jobb híján alámerült. Beugrott Anitához a tervezőintézetbe, a férje féltékenységéről susmorgott, meg az ő szakmai reputációjáról, unta. Verával uszodába mentek, sokat úsztak, majd a napozóágyakon heverve béke volt közöttük. „A művészet éppen annyira cinikus, mint vallásos. Számára nincsen szilárd pont az egyetemes közöny és Isten között”, állította a zuhany alól kijövet az ifju Kalligaro.

Bement a rendelőintézetbe, minden lelete negatív. Otthon távirat a kiadótól, sürgősen várják a fordítást. A novellája végét javította, húzta, még nem volt elég ruganyos-tömör. Voltaképpen elfecsérelt nap, semmit sem fejezett be, sok pénzt költött, nem tudott egyedül meglenni, már a fogadalmakhoz sem volt kedve. Találkozott Miklóssal, politizáltak. Az iskolában ő volt Danton, Kalligarót csak kinyírták. Ötvenhatban, a hátán egy gépkarabéllyal Kalligaro egy kis bátorságot kívánt önteni bele, és a védelméről biztosította.

Azután, mikor fordult a kerék, Miklós Moszkvába és Kairóba repkedett, Kalligaro meg hullámvonalban lépkedett katasztrófáról katasztrófára, amelyeknek nem mindegyike hangos, de azért még robbanhatnak. A norma nem a vértanúság, még csak nem is a szenvedés, hanem az önuralom. Egy kisvárosi férfiú a nagyvárosban egyre csodálkozik. Bármit iszik, marad magánál. Ismeri a hiúságtúltengés kórját, és azon van, hogy a lelki elhízásnak határt szabjon.

Gondolatban üdvözöl mindenkit, aki odafigyel arra, amit művel, aki valamilyen munkaasztal fölé hajol, billentyűket érint, kerekeket forgat. Más szóval a többieket. Csak számon kérhető terv és kötelesség ne sok legyen. Kalligaro meg lehessen majdnem olyan szabad, mintha már nem is lenne. Az ég madarait nem veri a földhöz a holnap gondja. A valóságot, ha fél tőle, érdekesnek tartja. Ha már nem fél tőle, unja. Kevéske félelemre éppenséggel volt még ok.

Viszlát, cukorbabám

Elmeséltem a titokzatos barátnőmnek, hogy hordozóul választottam egy Kalligaro nevezetű, velem egykorú férfit, akinek minden személyi adata az enyémmel megegyezik; túlélte a dolgokat, ez a legjellemzőbb tulajdonsága. Ha egy író meghal, el szokták olvasni a hagyatékát. Gyanítható, hogy előbb-utóbb minden papírja mások szeme elé kerül. A hagyaték szó már csak azért is érdekes, mert bármikor eszünkbe juthat a kérdés, hogy mi marad utánunk, látva, hogy mi marad a szüleink és más előtűnk a halálba átlépők után.

Jó volt abban a gyengéd berlini lakásban, a szobájából felmenni a nappaliba, ha belefáradt a munkába, hogy Jutkával kávézzanak, vagy csak kinézni az ablakon át a fekete fenyőkre. Addigra barátnője már sokat olvasott, megjött a könyvtárból, a városból, talán a Bleibtreu utcából, vásárolt egy mulatságos zoknit, és

arról is volt valami merész elképzelése, hogy mi legyen a vacsora, ez a koncepció Kalligarónak, bizony, nem juthatott volna az eszébe.

Fehér kerítések, ablakkeretek és nyírfák öt sorban a Vogelsang nevű sétányon, az utcáról föl lehetett látni a kivilágított szobájába. Egy kolléga nemcsak megnyugtatónak, de szinte már lelkiismeret-furdalást ébresztőnek találta Kalligaro fejének állandó jelenlétét az íróasztali lámpa fénykörében. Berlinben elég korán sötétedik, és elég későn világosodik.

Életre szóló munka azért, hogy kora zavaros nyomását ellensúlyozva egy ember a saját szemével lásson, ez a kísérlet diszciplína, nemcsak abban az értelemben, hogy a szellem egyik ágazata, hanem abban is, hogy fegyelem, önuralom, körültekintés. Aki tollat fog, annak mindig van oka tartani az uralkodóktól és az ő rögzült ítéleteiktől. A vándorkrónikás azt ír, amit akar, nem kell bizonyítania semmit. Nem kell jótállania azért, hogy amit elmesél, az igaz is. Csak a fikció által mondhat igazat, anélkül, hogy körülvenné a gyűlölet. Némelyik kolléga a megszállottak és elvarázsoltak álarcában pontos igazságokat közöl.

Történt egyszer, hogy szilárd asztal és sűrű vörösbor mellett fekete zakóban és kigombolt fehér ingben, oldalán szép asszonyokkal búcsúztatta az óévet. Azután a gaz csábító elszelelt, az erkölcsi világrend pedig helyreállt, és a zúrvarból semmi más nem maradt, csak egy kis melankólia. *Viszlát, my golden baby, csodás voltál, my sugar baby.*

Még nem engedti megfogni magát, még vergődik, mint a hal a hentes fehér márványpultján, dobálva magát, felszökkenve és megint korcsolyázva a többi hal vérében, talán sejtve, hogy mindjárt lecsap a bárd a koponyájára hátul, és hogy az a csapás biztosan elég lesz a halálhoz, de nem az azonnalához, úgyhogy még élve fogják kibelezni és feldarabolni.

Papírrepülőgép

Nem lehetetlen, hogy előbb-utóbb lemállanak ennek a szerencsétlen Kalligarónak is a védművei, pedig arcátlanságában majdhogynem örökéletűnek képzelte magát (ehhez kellően részeg perceiben), az is tapasztalati tény, hogy őrzőangyalai visszahúzódnak, és még az is lehetséges, hogy egyedül marad a házban, elenyésző felügyelet mellett. Ilyenkor füst és szesz mellett mindenféle bolondság az eszébe juthat, például ha megkérdezik, hogy mit kér a búcsúünnepre? Nos, Kalligaro fanfárokot is rendelne, meg piruettező majmokat, és törpéket, persze, címeres zászlóval. Néhány szívélyes gesztussal a gyászoló gyülekezetet beveszi a buliba. Még nem tudja eldönteni, hogy milyen módon adassék át a teste az enyészetnek, ezért most még inkább ne adassék át.

Milyen ember ez a csellengő Kalligaro? Jó? Rossz? Aránylag értelmetlen. Talán már holnap eloszlik innen, a szökés lehetőségét a nagy kisurranásig fenntartja. Volt idő, amikor erényes késztetést érzett arra, hogy a valót szakasztott úgy tanúsítsa, ahogy történt, mert a nyers történet olykor meglepőbb, mint a legfantasztikusabb elmebukfenc. Ismeretelméleti szemérem híján Kalligaro szégyentelenül használta a harmadik személy kaján semlegességét. Egy kollégáról vállalt dicsérő szózatot, dühöng emiatt, de megírta, mégis, szaktársak egymás között.

Amúgy viszont nincs kötelezve még arra sem, hogy az orrára szálló légyről írjon egy takaros beszélykét.

Az emberek, ha erre igényt tartanak, megörökíthetik magukat. Mindenki írhat levelet, naplót, memoárt, és fényképeztetetheti magát hozzátartozóinak meg-hitt körében. De kinek hagyományozza magát? Az utódokat a halottak csak ide-ig-óráig tudják lekötni. Talán csak egy-két szórakoztató anekdotára redukált lényegükkel.

Kalligaro szerette nézni az idős szerelmespárokat, a mosolygó egyetértést közöttük, amint egy ritmusra, közösen bólogatnak. Két egymásnak feszülő kard-penge csak ideiglenesen marad mozdulatlan. Egymás mellett, de külön halad egy öreg nő tarka esernyővel és egy öreg férfi vászonkalapban. Mind a ketten azt gondolják, hogy nem tartoznak elszámolással senkinek. Nem tudnák megmondani, hogy milyen célra, de még őrzik a függetlenségüket. Kalligaro naponta több vendéglátóhelyre lép be. Mellette helyet foglal egy fiatalasszony. Ha egy nő szép, akkor reménytelenül és gyógyíthatatlanul szép, akkor mindene formás és kecses, akkor nem tud csúnya lenni.

Biztosítani a megélhetésüket egy időre, azután majd lesz, ami lesz. Egyik-másik terve meg is valósult, és ez jó mulatság volt, de már elfeledték. Végül az ember a neve kezdőbetűire meg évszámokra csökken. Az embernek volt neve, nincs neve, egy nagy, vizes szivacs lemosta a tábláról. Minden, amit mond, sejtés, derengés, emlékrög, papírrepülőgép. Székre áll és elengedi.

Vidám mondatok

Azért járt hajnalban a piacra,
hogy a még csapkodó, élő halak
közé rejthesse a kezeit.
S amikor könyékig merült a pikkelyek tündöklésébe,
bárki mögéje léphetett, és hozzádörgölhette
maszatos ölét, halnyálkás alfelét,
de ő mintha észre sem vette volna
a vádliján alácsorgó szomorú ondót.
Az egyik öreg halász mondta aztán a sarki ivóban,
a tengert is annyiféleképpen lehet keresni,
és egyáltalán nem biztos, hogy megtalálta,
holott talán át is úszta már.

Tucatnyi üres kalitka után végre
megvette az első madarat is.

Félj csak tőle,
hiszen neked van igazad.

A bűnbeesettek jogai.
A félbevágott, gyalázatos gyümölcs részei közt
az elhullott almamag,
melyből akár az egész kertet
újraültethetné.

Délre mindössze két horgász marad a parton.
S persze a párát űző szél,
a lilába forduló ég mormogása,
a sziklákon elhaló fehér tajtékok
és a kibontott hajú, ballonos asszony a mólón,
aki a két szörnyű horog között
tétovázó tengert bámulja
a hajnali hajókürt óta.

Majd mondjátok el
a pernyegyűjtögető meséjét is.

Szomszédom, a kikiáltó,
mindig úgy tér nyugovóra, hogy
elismétli és javítja az aznap elkövetett hibáit.
Általában akkor lesz bonyolultabb
az éjszaka, ha ébrednek,
s vele javítanak a kutyák.

Mindenki tisztelte a faluban.
De néhány asszony tudott ennél többet is,
Ők aztán tudták, reverendája alatt
a poklot rejtegeti.

Megcukrozza,
csak aztán gyilkolja le.
Csak a halála után tartottak
házkutatót a törzsolvasó lakásában.
Az özvegy ült a virágállvány mellett,
nem szólt, állára csorgott a nyála.
A könyvtárosok megtalálták
az összes kitépett s hazacsempészett
könyvlapot. Ám nemsokára
azzal is szembesülniük kellett,
hogy a tengernyi könyvből kitépett
s aztán összerendezett lapok
egyetlen hatalmas,
eleddig senkinek sem hiányzó
regénnyé állnak össze.

Nem árt jobban vigyázni,
hízni a pokolban is lehet.

Koldulás közben eltévedni.

Taxival a napfelkeltéig.

Túlontúl hangos volt neki az erdő,
az ágak közt neszező szél,
a levelek rőt remegése,
az avar fölött tekergő gyökérszet
vagy egy állat rettegése.
Csendes favágókat keresett tehát.
Olyan férfiak után kutatott, akik
képesek rávenni a fákat, hogy némán,
egyetlen reccsenés nélkül omoljanak
a földre, melyből most is,
most is üvöltve ágaskodnak az ég felé.

Több szöveget is kipróbált,
de egyetlenegy sem tudott
a testébe belehalni.

Éveken át kelletlenül,
már-már unatkozva végezte a munkáját,
míg végül őt is elérte a végzete.
A két bohóc közül azzal kellett végeznie,
amelyik jobban megnevettette.

Magyarországot a magyarok hamisítják.
Magyarországot azok is hamisítják, akik nem magyarok.
De a nem magyarok hamisította Magyarország
éppúgy Magyarország,
mint a magyarok hamisította Magyarország.
Amikor Magyarországot nem hamisítják, akkor hamisítják.
Amikor Magyarországot hamisítják, akkor viszont
nem Magyarországot hamisítják.

Természetesen Kínát is hamisítják.

Mindenki tudja, hogy a
boldogtalanok rövidebben basznak.
Ám mi van azokkal az emberekkel,
akik egyszerűen képtelenek
abbahagyni e szomorú mozdulatokat?!
Kinyitja az ajtót, becsukja, kinyitja újra.
De lehet bent, lehet kint,
a küszöböt átlépni már
soha nem fogja.

Jól van, nagy baj már nem érhet bennünket,
sok kicsi viszont igen.

Eszelős, nagyon kövér lányok
táncoltak, ölelkeztek, harapták egymás száját
azon az amerikai partin,
a jogászok év végi ünnepségén.
S az egyikük még a cipőjét is
le merte vetni.

El kell rontanom, tehát el is rontom,
csak hogy utána javíthassam.
Ha nem lehetne javítani, húzni, újraírni,
nem látnám értelmét az egésznek.
Ám olykor zavar támad a rendszerben,

például akár egy tájrészlet, melyhez nem kell
több fény, sem több ég vagy föld, növény.

Mégsem tökéletes.

Am javítani nem lehet rajta.

Így lesz ez is, lesz ilyen mondatom,

egy ilyen tökéletlen,

mégsem javítható erőfeszítés.

„Cérnaszállal húzza vissza ölének éjébe

a láthatárának peremén parázsló

napkorongot.”

Bohóc indult a szomszédos faluba,

és siratóemberként érkezik meg.

A pap dohányzik, mindenki az elpergő

hamut figyeli, tudják, imája most mélyebb

és kétségbeesettebb, mint általában.

És másnap a határban rátalálnak a hiányzó jószágra.

S a megfojtott bárány fején valóban ott piroslik

az elvesztegetett bohócsipka.

Szétrendezés

(1)

*A villanyrezsótól nem fér
el normálisan a kredenc
a konyhaasztalt emiatt
túlzottan errefelé kell
tolni ha leülök a szék
az előszobaajtónak
ütődik ilyesmi rövid
sorozatokat produkál*

*az ami az aki ilyen
sorozatokat produkál.*

(2)

*Nehogy most már egy pókot se
lehessen kipiszkálni a
helyéről csak azért mert úgy
kapalózik olyan helyes
kis kedves pók jótét lélek
és ne már hogy a méhecskét*

*sajnáljuk a talpam helyett
pontosabban helyettem mert
belehalna szegény feje
ha netán rálépnék még jó
hogy nem léptem rá arra a
szerencsétlen állatkára
majdnem ráléptem hála is
tennek megmenekült jól van.*

(3)

*Beviszem amit kicipelt
kibogozom a zoknit a
zoknigombócból szerintem
a nők nem tudnak rendesen
mosogatni nem értem hogy*

*miért kell a zoknikat így
összegombolyítani meg
ereszti a vizet közben*

*sms belenyom egy fél
tubus szert takarítani
se tudnak órákig elszösz
mötöl a porszívóval és
semmi és nem értem mér' nem
képes egyszer legalább föl
ébredni időben. Habzik
a konyha. Hogy mi az idő?*

Repülés az avar fölött

*A sok bocsánatos bűnt addig halmozom,
míg össze nem állnak egy emészthetetlen
gubanccá, amit ki kell köpni, ahogy
a bagoly köpi ki sok rút ragadozása
begyében visszamaradt mocskát. Nesztelen*

*szárnyal suhanok az éjszakában, és a
bűnöcskék fűben matató egerei közül egyet
kikapok, a hallás ember által nem ismert
szemüvegén át nézem az avar fedte tájat,
ágak közt lavírozom, mint a sárkányrepülő,*

*saját énem sárkányán, és a bűnöcske már ott
reszket vasmarkomban. Egy gyengéd mozdulattal
eltöröm a gerincét. Ebben annyi szeretet van,
amennyi csak legyőzött bűn felé áradhat.
Berepülök egy padlásra, és ott egyben lenyelem*

*az egérkét. Élvezhető ízről persze nem
beszélhetünk, csúszik lefelé a szőrös kis test,
a karmocskák a nyelvembe vágnak. Egy bűnnel
kevesebb a világban. Jóllaktam. Az éjszaka
további részét itt alszom át. Egy poros*

fotelban valami kísértet olvas tavalyi újságot.

Időivás

*Mi issza az időt? Ó, nem az alvás,
mint azt gyerekkorban hisszük,
alvás közben erősebben élünk,
mint legtöbbször ébren. Álmában senki
nem buta. Álmában senki nem menekül*

*a jelentéktelenségbe vágyai elől.
Álmunkban a vágyak elfelejthetőek.
Mi issza az időt? Nem a hétköznap.
Nem is az ünnep. Hanem a mesterséges
ünnepépítés. A mesterséges ünnep olyan,*

*mint a homokvár, a sáncai közé időt kell
önteni, hogy ne hulljon szét, időt kell
tapasztani az anyagába. Aki időt iszik,
nem rúg be tőle. De ki se józanítja.
A megivott idő helye fölött úgy lépünk át,*

*mint egy üres tócsán. Pedig már
majdnem kikelt benne egy békapete.
Keresd meg, hol folyik ki életedből
az idő! A múltra nyíló zuhatag nem
baj, a jelen gátját őrizd! Ne engedd*

oda a fekete bundás vakond-hadsereget!

A négy gyászvakond

*A halottakat vakondtúrásba temetik.
Négy gyászvakond tartja kesztyűs
kézzel az urnát, melyben egy templom-
zabáló, analízistagadó elégetett
nincs-lelkének epekőre enlékeztető*

*maradéka zörög, majd kúpként bedugják
a talajba. A zaj csöndje tovább
nő. Egy nincs-lélekkal kevesebb van.
Vagyis egy van-lélekkal kevesebb nincs.
Belezavarodnak. A gondolkodás mindig*

*megzavar. Csak aki nem gondolkodik,
lehet teljesen mentes a butaság, a
tévedés vétkétől. Hibát elkövetni bűn.
Bűnt elkövetni titok. Ki kell végeztetni
a piros lámpán átszökő gyalogost,*

*tehát föl lehet menteni, aki elüti.
A lélek parlagfüvét gyökerestől kell
kitépní talajából. De csak kesztyűben
fogjuk meg, mert különben allergizál.
A lélek betegség, az ellenséges külvilág*

váltja ki belőlünk. Ne sirasd a halottakat!

Kiáltvány az alvásért

*Aludj naponta 10 órát! Tizenkettőt!
Próbálj egyszer teljesen átaludni
egy napot. És 24 óra alatt megélhetsz
éveket! Élj veszélyesen! Aludj sokat!
Aludj sokat és vadul, forgolódj*

*álmodban, de ha meg se mozdulsz,
alvásod még akkor is vad lehet.
Aki vadul alszik, szelíd ébren. Aki
alszik, ha aludni kell, az felébred,
ha fel kell ébredni. Ébredj! Irány*

*aludni! Az alvással való ébredés olyan
édes, mint a keserű csoki, olyan sötét
mélységek fölött lendít át, mintha
kiömlött tejen lépnél keresztül.
Aludj ébredés után és elalvás*

*előtt is. De legyél észnél álmodban,
jól jegyezd meg, mi történik. Ha nem
sikerült, fogj neki, és álmodd ugyanazt
még egyszer. Ha nem vagy biztos benne,
hogyan ugyanaz volt, próbáld meg*

harmadszor, vagy felejtse el!

A Múzeum-kertben

*Egy nap talán majd szobrot állítanak
nekem, mellszobrot, legföljebb. Hogy
miért a szobor, nem tudni, lehetek még
tudós vagy író, gazdag ember és mecénás,
de valakiket még meg is menthetek.
Elfelejtenek hamar, mert iskolai
könyvekbe azért be nem kerülök.
A bokrok hamar nőnek szobrom körül,
néha valaki félrehajtja őket: a kertész
évente kétszer, ősszel, tavasszal,
elkóborolt kutya vagy elgurult labda
után kutat valaki, más meg sürgős
dolgát végzi: lábát megroggyantja,
hogy ki ne lássék, s mintha csak
szemembe nézni restellne, szinte
mentegelőzve, hogy látom a szemérmét,
nevem betűzi. Igen elmosódott.
Közben motyog. Zavarban vagyok
ilyenkor, és egészen izgatott,
szemérmesen lehunynám a szemem,
de kíváncsi is vagyok, meg aztán
kitérjek-e, ha már ilyen közel jött
hozzám, ha már ilyen közel került?*

Újra a labirintus

*A fonál végét megfogni, az volt nehéz.
És kívánni előtte, hogy a nő arra jár,
és azt a nőt fölismerni, az volt nehéz:
arca kissé puffadt, járása tétova lett.
Ahogy bemutatkozott, senileges volt
a kézfogása. Álomlátás intette, szólt a férfi,
hogy térne vissza. Álomlátás, szólt a nő,
és szentotelen adta át a vörös gombolyagot.*

*A férfi a legbelső teremig nem állt meg.
A fonál addig ért. Iszamós földet gondolt,
búzt, szörnykarok szorítását, rejtekből
rátörve. De csak egy kupac csontot talált
a fáklya fényénél, a sarokban. S némi
száraz vért a falakon. A dulakodás nyomait.
Leült és várt. Szörnyre. S még ez volt nehéz:
mielőtt ellobbant a fáklya, meggyújtotta
a fonált. Meggyújtotta a fonált a férfi.*

Locus amoenus

*A lugas, csak az marad meg.
A létező lugas. Nem a másnap helyszíne –
a reggeli: mozzarella és paradicsom,
és valami mediterrán fűszer, és olaj.
A reggeli, a lugas alatt, ahogy áttör
az erős őszi nap, és a hasonlíthatlan levelek,
túl a fotoszintézisen, elbomlás előtt,
és a bordó szőlő, igen, az, vagy talán vörös,
és egy folt a nadrágon, a kiköpött mag,
az marad meg, a trikó, ahogy eligazítom,
meg az öv, kissé szorosabbra húzva;
még lehajolok, hogy újrakössem
a cipőfűzőm. Se bukolikus előszövegek,
se átértelmezés. Csak az ötlük föl most
a tejespultnál megállva, a lugas maga.
Egészen a saját jelentésében. A zacskós
mozzarella-gombóc. Egészen jelentéstelen.*

NYOMOZÁS A SORSKERTBEN

A Petőfi Irodalmi Múzeum Római est című rendezvényén lezajlott beszélgetés alkalmául Sándor Iván Követés című regénye, az író Drága Liv című könyvének németországi sikere és Olasz Sándor monográfiája, a Sorskert szolgált.*

Németh Gábor: – *Ez a frissen megjelent monográfia többször finom különbséget tesz elbeszélő és szerző között, a könyv mögött fölsejlő íróportré és Sándor Iván között, tárgyát alcímében így határozza meg: „Sándor Iván művei”. Mégis, az olvasói tapasztalatom inkább az volt, hogy egy ember portréja rajzolódik ki, és mintha a rejtett célja valóban ez lett volna. Iván, mennyire ismersz magadra ebben a kötetben?*

Sándor Iván: – *Ez egyszerű kérdés, de nagyon nehéz a válasz rá. Nem hiszem, hogy lényeges, mennyire ismerek a könyvben magamra. Talán az a lényeges, hogy valaki miképpen lát engem. A beszélgetésünk, az ittlétünk is kellemes és nehéz szerepjáték. Abban az értelemben szerepjáték, ahogy minden interjú, minden beszélgetés. Most ennek a lehetőség szerinti hiteles szituációját próbáljuk megteremteni, és ebben van jelen a kérdésedre adható válasz. Itt látom Bak Imrét. Megjelent róla egy hatalmas monográfia nemrégiben. Ott voltam a Fészek Klubban, amikor rettentő okos emberek beszélgettek a könyvről. Imre ült közöttük, és miközben beszélgettek róla, csak úgy kapkodta a fejét. Olyan szituációba került, hogy akkor most itt róla, akkor most itt őt. Ezt mentségemre hozom fel. Megkapó, ahogy Olasz Sándor lát engem. Kitűnő regényelemző. Tanulságos, hogy mit vesz észre belőlem. Olyasmiket is, amit én nem veszek észre magamból. Ezt érzem a legfontosabbnak.*

N. G.: – *Azt hiszem, hogy kaptunk egy példát arra a gondolkodás módra, arra az eltáncolásra és elegáns elméleti körüljárásra, amit a könyveidben is látunk működni, de ez nyilván így természetes és így van jól. Azt feltételezem, hogy az ember arról ír monográfiát, akil ismer, nem feltétlenül személyesen, hanem talán ennél lényegesebb módon, az írásai révén, és épp azért vállalkozik rá, hogy megrajzolja egy pálya ívét, hogy olyan részletekkel, problémákkal kezdjen el foglalkozni, amivel korábban nem. Mi az, ami meglepett téged ennek a munkának a során?*

Olasz Sándor: – *Szembesülnöm kellett azzal a kihívással, hogy mit jelent egyáltalán monográfiát írni az új évezred elején. A monográfia, legalábbis a hagyományos monográfia fölött eljárt az idő, tehát ezek a húsztalós monográfiák – legalábbis az irodalomban – újabban hiányoznak. Régebben voltak, befejezetlenül maradtak. Tudjuk, hogy milyen erőfeszítéssel születtek meg. Ma, azt hiszem, nem lehet hagyományos monográfiát írni. Egy monográfia nyilván követi az időrendet, tehát valahogy időrendben, sorrendben próbáljuk a pálya ívét megrajzolni, de ha pusztán műveket helyezünk egymás mellé, akkor valahol a lényeg sikkad el.*

Ezért lehet és kell is megújítani a hagyományos monográfiát, például elemzésekkel, regényelemzésekkel. Nem titkolom, akkor éreztem legjobban magam, amikor Sándor Iván regényeit elemeztem. A filológia persze megkerülhetetlen, de nem az az esztelen filologizálás, amely oly sok irodalomtörténeti írásra jellemző. Bár nagyon hosszan lehetett volna arról írni, hogy bizonyos szövegek, szövegrészletek hogy alakulnak át, milyen új

* A 2006. november 6-i beszélgetés szerkesztett változata. (A szerk.)

változatban kerülnek elő. Nagyon gyakran rácsodálkoztam arra, hogy regényekben, interjúkban, esszéikben ismétlődnek bizonyos gondolatok. Erről persze lehetett volna filológiai tűzijátékot rendezni, de nem ez volt a cél. Inkább az, hogy az életmű belső egységét láttassam, olykor az időrendet fölborítva. Ezért kerül egymás mellé például a két Németh László-könyv ismertetése és a kilencvenes évekbeli Katona József-könyv bemutatása. Pedig majdnem másfél évtized választja el ezeket a munkákat.

Meglepő volt, hogy az életmű tartópillérei milyen korán kialakultak. Először azt hittem, hogy az utóbbi másfél évtized nagy regényeinek az előzményei kizárólag a nyolcvanas évekre vezethetők vissza. Amikor kezdtem visszafelé olvasni az életművet, eljutottam a hetvenes évekbeli regényekig – *A futár, A helyszín* –, és azt kellett látnom, hogy ott már nagyon sok minden formálódott gondolatilag, regénypoétikában. Ez nekem is újdonság volt, mert nem ismertem a *Hullámokat, a Földközélt* vagy az *M. L. eseteit* – az első három regényt említettem most. Segített persze az életmű dinamizmusa, a műfaji, gondolati, tematikus dinamizmus, a műfaji sokféleség. Sokkal nehezebb egy olyan íróról írni, aki a regény műfajában majdnem kezdettől ugyanazt a témát írja. Sándor Iván ugyanazokat a nagy témákat írja, csak mindig másféleképpen, mindig más regénypoétikát hoz. Esszéiben is nagyon sokszor beszél a műhelygondokról. Persze az írói önreflexió sem abszolutizálható az értelmezésben. A regény, a regénypoétika, mindaz, ami ebből a hatalmas esszéirodalomból a történelemre, a történelem faggatására vonatkozik, ezek viszonylag jól körvonalazódtak a monográfus számára. Hogy mi a történelem, nem csak az utóbbi másfél évtized műveiben központi kérdés, a hetvenes évek regényeiben is az volt, és ilyen értelemben az életmű is olyan, mint egy fa, szerves növekedés jellemzi.

N. G.: – *Szerves növekedésről beszélt Sándor. Hogyha valaki csak nagy vonalakban is megismerkedik az életműveddel, azt fogja látni, hogy a magyar irodalomtörténetben azon kevés kivételek egyike vagy, akinek a regényei mögött folyamatos, poétikára vonatkozó teoretikus munka húzódik meg. Ugyanakkor eszembe jutott egy nagyon régi beszélgetésünk, amikor határozottan azt mondtad, hogy amikor regényt írsz, amikor odáig jut el egy ötlet, hogy regénnyé kezd formálódni, akkor mindenáron el kell feledkezni erről a teoretikus tapasztalatról, azokról az utakról, amelyeket a teória segítségével tettél meg.*

A pályád nagyon tudatosnak és teroszerűnek látszik, de én közben mégis úgy gondolom, hogy egy organikus hasonlat, ha, mondjuk, a fa növekedéséhez hasonlítjuk az alakulását, találébb. Te hogyan látod ezt, ha visszatekintesz?

S. I.: – Megint, én hogy látom magamat. Budai Kata beszélgetett velünk 1994-ben, azt hiszem, onnan idézted ezt a mondatot. Szó volt arról, hogy a mesterségem és a mesterségemnek a történelemhez kapcsolódó kérdései is foglalkoztatnak. Ez buktató is. Nem csak annak a regényírónak a számára, aki esszézis, meg a történelemmel is foglalkozik. Gyáni Gáborral – itt látom őt is – tart köztünk egy dialógus az irodalom és történelem kapcsolataról. Azt hiszem, egy képzőművészt is, egy zeneművészt is azért foglalkoztatnak maga mesterségének a teoretikus kérdései, mert úgy gondolja, hogy a művészet ott kezdődik, hogy tudjuk, mi van előttünk, és próbáljuk azt elfelejteni, mert akkor lehet olyan ambíciónk, hogy valami olyat mondjunk el, amit még nem mondtak el. Ehhez kell némi teoretikus készenlét. Valóban foglalkoztatnak regénypoétikai kérdések is. Közben alakul a regényvízió. Akkor indulhat az írás, ha megvan a kép, ami magába sűríti nem az egész regényt, de nagyon sok mindent. A teóriától a képig ez izgalmas belső folyamat. A teóriának át kell lényegülni egy olyan pontig, amikor eltűnik. Marad belőle a semmi. Nullpont. Megjelenik egy kép, amiben persze a teoretikus végiggondolás is benne van.

N. G.: – *Ha most kinagyítjuk azt a pillanatot, amit átlényegülésnek nevezted, lehet beszélni róla? Vegyünk egy nagyon konkrét példát, itt van a Követés. Arra kérlek, hogy írd le azt a képet, ami ebben a könyvben az első volt, és beszélj erről az ugrásról.*

S. I.: – Az első lépés az, hogy van egy hatvanéves élményanyagom, ez dolgozik ben-

nem. Sokan kérdezték, hogy miért vártam hatvan évig. Egyrészt nem vártam, mert a *Tengerikavics*ban már írtam erről. Választottam is hozzá 1996-ban egy Rilke-mottót arról, hogy *várni kell*. Várni, mert az emlék nem minden ám. Ha minden emlék a vérünkbe szivódott, ha a tekintetünkben is eleven, ha nem tudni, hogy mennyi az emlék és mennyi vagy te magad... Nos, ez volt az anyagom első rétege, mielőtt nekikezdtém a *Követés*nek. A második réteg azok a stúdiumaim és esszéim, amelyek a XIX. és a XX. századi történelemmel foglalkoznak. Ezekben monomániásan visszatérek a második világháborúhoz is. A világ- és a magyar történelem más fordulóihoz is. A monomániámon belül van egy másik monomániám. Ezt néhány mondatban nehéz összefoglalni. Megpróbálom: a holokauszt, a félmillió zsidó származású magyar állampolgár legyilkolása ugyan része annak, ami a második világháborúban és 1944-ben történt, de csak része abban az értelemben, hogy a történetek, illetve az addig vezető történelmi folyamatok a Horthy-korszaknak, amely a Szálasi-rémkorszakba torkollott, az egész magyarsággal szembeni súlyos bűne volt.

2000-ben Pintér Józsefhez, korábbi könyveim borítótervezőjéhez mentem Budán a Halász utca környékén azokon a nagyon kedves lépcsőkön. A kezemben egy Bosch- és egy Dürer-album volt, hogy kiválasszuk a borítót *A regény jövője* című kötethez. Ki is választottuk a Bosch-részletet. Jöttem lefelé a lépcsőkön, elértem a Bem-rakpartra. Ott iszonyú nehéz közlekedni. Hat felől lehet fordulni, és a zebra sincs jól kijelölve. Boschsál és Dürerrel sétálok, valószínűleg kicsit szórakozottan. Egy tizenhét-húsz év körüli biciklista fiú úgy súrol, hogy inkább ő billen ki, mint én. Csak az albumokat ejtem le a sárba. Persze rögtön rögzítette magát, visszafordult, aztán én a regény *Daniellával a vonaton* című esszénaplójában, úgy írtam le, hogy egymásra pillantottunk, és a közös kudarcunkban egymásra ismertünk. Erős élmény volt. A közös kudarcélmény előhívott bennem egy közel hatvan évvel ezelőtti élményt. Ezzel kezdődik a regény. Haladok a szüleimmel a menetben, amelyet Zuglóból az Óbudai Téglagyár felé hajtának rendőr, csendőr és nyilas fegyveres kísérettel. Egyszer csak feltűnik a menet mellett – én akkor tizennégy és fél éves vagyok – egy nálam nem sokkal idősebb kerékpáros fiú. Egy másik kerékpáros tehát, de nagy különbség van a két kerékpáros között. A '44-es kerékpáros sportkerékpáron ment, amelynek a kormányát bikaszarvkormányoknak nevezik. Jó ez a bikaszarvkormány, mert nyelviileg is olyan hangulatot tud teremteni, amelyben előjön ez a '44-es kép. Ez a kerékpáros bratyzott a kísérő nyilasokkal, ránk mutogatott, kísérője lett a menetnek. A két kerékpáros képe egymásra rétegződött, és lényegében ezzel a képpel eldőlt a regényindítás.

N. G.: – Erre a kölcsönösségre szeretnék rákérdezni. Azt mondtad, hogy egymásra ismerés. Tudom, hogy elég pontos vagy, tehát nem mondasz ilyen dolgot véletlenül. A bizonyosság honnan van? A másik ember tekintetében ezt a kölcsönösséget az első esetben értem – bocsánat, a történetileg első esetben, tehát a '44-es pillanatot értem. A mai pillanatot – nevezük az egyszerűség kedvéért így – már kevésbé. Lehet erről még valamit mondani? Tehát az egymásra ismerésről beszélés, a kölcsönösséget, ennek a bizonyosságát hogyan találod meg egy szempárban?

S. I.: – Földényi Laci életművének az egyik nagyon fontos centruma a látás megváltozásával kapcsolatos teóriája. Erre is hivatkozhatnék. Arra is, hogy a *Drága Liv*ben jelentkezett legkitűntettebben a tekintetek párbeszéde. Más munkáimban is talán... E mögött sok kérdés van, kettőt említenék. Az egyik, hogy a kultúrakorszakok változásával nemcsak maguk a kultúrakorszakok változnak, hanem annak a látása is változik, aki ezt figyeli. Természetesen nemcsak a kultúrakorszakokra terjed ki a látás változása. Kiterjed a korszakokkal való együttthaladásra, a gazdagodásainkra, az új és új nézőpontjainkra, amelyekkel az is nézzük, amiről azt hittük, hogy már áttekintettük. Másrészt, minekutána őt színdarabomat bemutatatták 1961 és 1973 között – Olasz Sanyi megértően ír az én pályakezdő korszakomról –, többek közt azért hagytam abba a színdarabírást, mert rájöttem, hogy nem tudok dialógust írni. Engem a belső folyamatok, a lelkiállapot, az érzéki

megközelítés érdekel, ami prózát, az én esetemben nagyformát kíván. E mögött persze a szavak hitelvesztésének agyonrágott kérdésköre is ott van. Itt lép be a tekintetek hitelessége. A *Drága Liv*-ben többször fordul elő, hogy egy érintés, egy tekintet az, ami a szavakkal kifejezhetetlent kifejezi. Ezúttal is ez dolgozott. Jobban bízom az antropológiai, a lelki, az érzelmi és akár az intellektuális lényegiségek kifejezésének szavak nélküli lehetőségeiben. Amihez persze egy regényben szavakat, tekinteteket is leíró szavakat kell találni. Ezt kérdezted?

N. G.: – Igen. A *Követésben* arról írsz, hogy az édesanyáddal való beszélgetésben a szavakon túl maga a beszélgetés volt fontos. Olasz Sándor ebben a monográfiában külön fejezetet szentel a beszélgetésnek mint formának. *Elemi paradoxont érintünk itt szerintem, hiszen a beszélgetés, különösen egy nyilvános irodalmi beszélgetés mi másról szólna, mint a szavak pontos vagy érzéki használatáról, miközben azt mondod, hogy egy ezen jóval túli dolgot céloz meg, és tudom, hogy a beszélgetésnek a megszállottja vagy a szó legjobb értelmében, de ez a szenvedély mégsem a szavakról szól.*

S. I.: – Igen, de hadd emlékeztesselek arra, hogy a *Követésben* az anyám által közvetített emlékek leírását a magam lelkiállapotába építem be, és ehhez keresem a nyelvet. Valahol szerepel egy mondat. Nem pontosan idézem: anyámnak már fontosabb annál, amit elmond, az, hogy beszélhet róla. Ezzel én nem azt akartam kifejezni, hogy anyám szeret beszélni, hanem azt, hogy nem maguk a történetek, hanem a történetek felidézésének a hitelessége vagy hiteltelensége, illetve lehetősége vagy kudarca az igazi történet. Megint hivatkozhatunk a történettudományra. Gyáni Gábor nem véletlenül használja több helyen is azt, hogy a történettudományban az igaz fogalmát felváltja a valószerűnek a fogalma. Ezt úgy kommentáltam, hogy az író viszont a valószerűt próbálja igazzá formálni. Valóban szívesen beszélgetek, miközben úgy gondolom, hogy az ezredforduló kultúrávilága és a regénypoétikák már inkább azzal élnek, hogy az igazi történet az, miképp, mennyire tudunk felidézni, és hogyan tudjuk a felidezésben megjeleníteni az elmúlt, a pusztulót, a szétesőt.

N. G.: – „*Ha történetet akarnék írni*”, írod a könyv elején. Ez a fordulat magában foglalja azt az előfeltevést, hogy nem akarsz történetet írni, miközben egy történetet írsz természetesen. Úgy érzem, hogy ez több poétikai eleganciánál. Azt hiszem, ebben a könyvben extrém módon együtt van annak a feltétele, hogy a felidezés és a felidézett gyakorlatilag azonossá váljon, mégis az, hogy történetté van-e kisimítva valami, vagy ez a fajta nagy elbeszélői hagyomány legyen végképp megkérdőjelezve, számodra nagyon is eleven probléma.

S. I.: – Igen, így van. Mögötte persze van egy nagy és agyontárgyalt probléma a modern-posztmodern történetmondásról. De ahogy az előbb is próbáltam összefoglalni, számomra az igazi történet, hogy miképp lehet arról beszélni, ami mint történet már nincs, és hogy ezáltal az olvasóban, a kollégákban, a bírálóban milyen újabb belső történésfolyamatok indulhatnak el, amelyek aztán akár dialógusban, értelmezésben mint a korról alkotott ítéletünk vagy akár a mesterségünkről való reflexió megjelennek.

N. G.: – A *könyved egyik szereplője mintegy kétségbe vonja a könyv önéletrajziségét, és erre a könyved elbeszélője – aki számomra mégiscsak evidensen te vagy, az előbb bele is csábítottalak egy csapdába, és természetesen elvállaltad azt, hogy a regényben lévő édesanyja a te édesanyáddal azonos, tehát hogy az elbeszélő veled azonos – visszakérdez: miért gondolja, hogy én és az, akit a kézirat nyomozónak nevez, különbözőek, amire sértődötten azt mondja ez a hölgy, hogy ne szórakozz vele, hát ő irodalom és történelem szakos. Olasz Sándor is kitér erre a monográfiájában, azt írja, a regény pozíciója egyszerre önéletrajzi és nem-önéletrajzi. Van-e köztetek ebben az értelmezésben különbség?*

S. I.: – Hadd gondolkozzam ezen, addig hallgassuk meg, hogy Sanyi mit mond erre.

O. S.: – Valószínűleg ugyanazt. A könyvben semmiképpen sem akartam megkerülni az életrajzot. Van egy bibliográfiai összefoglalóm, de az elemzésekben is lépten-nyomon található ilyen-olyan utalás Sándor Ivánra, mint empirikus íróra, akivel régóta nagyon

sokszor találkozunk, sokat beszélgetünk, peripatetikus séták, gulácsi délutánok és sorolhatnám tovább. Ezeket nem lehet kizárni. Az a legteljesebb mértékben igaz, amit az irodalomelmélet mond, hogy a regényt a nyelv teremti, de ez a nyelv nyilvánvalóan elválaszthatatlan attól az írói anyagtól, ami lényegében élet és kor tapasztalataiból születik meg. Ezeket a mozzanatokat aligha lehet kirekeszteni. A *Követés*ben megvan az átfedés, a behelyettesíthetőség, ugyanakkor mégsincs, mert regényt olvasunk. Iván, említetted, hogy mennyivel izgalmasabb egy történet elmesélése, miközben persze a történet is benne van. Nem nagy elbeszélés, de valamiképpen emlékeztet a régi nagy elbeszélésekre.

S. I.: – Ehhez annyit tennék hozzá, hogy a regény beszélője csalfa módon úgy beszél, hogy az én sorstörténetemet mondja el. De Gábor, ezt tudod a magad írói gyakorlatából, a Beszélőt az író teremti meg. Habár önmagát teremti meg, de azt is meg kell írni, hogy a Beszélő olyan legyen, aki egy megírt Beszélő, és a megírt Beszélő hitelesen hordozza azt, amit én akarok, hogy a saját sorsomból hitelesen hordozzon. De ő hordozza.

N. G.: – *Ebben az esetben arról van szó több helyütt a monográfiában, meg tudom egyébként is, hogy az úgynevezett történelmi regényeid írásakor – amennyiben használható ez a fogalom, mert ezzel kapcsolatban kételyeim vannak – mindig fontos volt számodra, hogy egy új poétikai helyzetet teremts magadnak, tehát hogy minden regényhez kitalálj valamit, ami csak annak a világra jellemző. A Követés esetében érezted-e a nyelvi konstrukció fontosságát, hiszen az elbeszélő, tehát aki te is vagy és nem is, semmilyen más módon nem tud megkonstruálódni, mint a nyelv által. Az erre vonatkozó előzetes feltevések mennyire tartoznak az uralmad alá, mennyire ösztönösek?*

S. I.: – Ez ahhoz a kérdéskörhöz tartozik, hogy el kell felejteni mindent, amit az ember tud az anyagáról, és hagyni kell, hogy az anyag megkeresse a maga formáját. Márai ír a naplóiban arról, hogy milyen fontos a szikra, amelyben aztán megjelenik a mű lehetősége. A szikra az volt, hogy megtaláltam magam tizennégy évesként, aki ott halad a Mexikói úton. Akkor hetvenkét éves voltam, aki fentről nézi azt a tizennégy éves fiút, de ő nem pillanthat föl rám, mert nem tudja, hogy egy férfi nézi őt. Én azonban keresem a tekintetet, mert tudom, hogy ott halad, és ebben a tekintetkeresésben jelent meg a regény formája. Ez segített hozzá a rétegezethez, amely az 1944-es és a 2002-es síkban tudta tartani a történetet. De a rétegezethez, a dokumentumokat, a különböző sorstörténetek nyelvi leg is különböző világát úgy akartam egységesíteni, hogy mindvégig éreztem, „ketten vagyunk”, és nézzük egymást.

N. G.: – *A könyv felidéz még egy tekintetet, Simon Balázs tekintetét. Ez talán szintén szorosan az első képhez tartozik, amiről már beszéltél. Érdekes, hogy szempárokról beszélve rajzolódik ki ez a poétikai helyzet, amelyben a könyv megszólal.*

S. I.: – Simon Balázs néhány éve meghalt. Akik nem tudják, a korszak egyik legnagyobb reményű fiatal költője volt. Véletlenül ismerkedtem meg vele, és mély barátságba kerültünk. Sokszor járt hozzám. Tudta a második agyműtétje után, hogy meg fog halni, mert a harmadikat nem vállalják az orvosok. Többekkel együtt én is tudtam azt, hogy korábban évei, aztán hónapjai vannak hátra. Torokszorító szituáció volt este 8-tól hajnali 2-ig beszélgetni vele. Segített, hogy mindig elhozta az újabb verseit, amelyekben az eljövendő halálának az ígérete is benne volt. Olyan jelentős költő volt, hogy a vers súlya meg tudta tartani a tekintetünket, miközben mind a ketten tudtuk egymásról, hogy mit tudunk egymásról. Egy alkalommal átvezettem őt a lakásunk Mexikói útra nyíló szobájába. Éjfél volt. Azt mondtam: nézz le. Ez néhány hónappal a halála előtt volt. Már dolgoztam a regényen. Nézz le, itt ment el a menet, ott haladtam én, nem aki melletted állok, hanem aki tizennégy és fél éves voltam. Nem bírtam elviselni a tekintetét. Megérezte, nem az én sorsomat, hanem az ő eljövendő sorsát abban a mozdulatban, ahogy lemutattam. Ilyen mély – hogy bagatellizáljam – inspirációk is kellenek. Ez bizonyára nálad is így van, legálábbis a munkáidból gondolom, hogy így van.

N. G.: – *Nagyon érdekes számomra, hogy ez mennyire erős rím. A biciklistákkal való összenézés*

és Balázs tekintete, annak a kölcsönössége, hogy gyakorlatilag szavak nélkül ez a fajta végzet jelent meg az egymásra pillantásokban. Ennek ott van a nyoma a könyvben, ilyen módon többszörösen is.

S. I.: – Két mottója van a regénynek, az egyik egy Geoffrey Hartman nevű amerikai esztétától, akiről életemben nem hallottam, de Bényei Tamásnak, a kitűnő anglista irodalomtörténésznek a könyvében felfedeztem ezt a mondatát: „Mind jól tudjuk, egy holttest történetet rejt magában.” A Daniellával a vonatonban, a Követés esszénaplójában megkérdezem: „és akkor ötvenmillió holttest hány történetet rejt magában”, hatmillió elégetett ember sorsa hány történetet rejt magában? A másik mottót igen kalandosan Beckett Godot-jából választottam. Azért kalandosan, mert véletlenül találtam rá. Kolozsvári Grandpierre Emil fordításából ismert, azt is játsszák, de rátaláltam egy Kerényi Gráciafordításra, amelyet néhány ponton érdekesebbnek ítélttem.

N. G.: – Itt megint egy mély paradoxonhoz értünk, mert közben ha valaki olvassa a könyveidet, akkor azt látja, hogy szenvedélyesen érdekel az idő, hogy mi történik az időben és az idővel, hogy ezek a problémák miként törnek meg vagy lépnek át egy másik síkra, hogyan fogalmazódnak meg újra és újra. Ezt természetesen semmi más nem tudja megcsinálni, csak az időbeliség vagy az időbeli zajlás. Világos persze, hogy ennek a paradoxonnak itt mi az értelme. A címek: Sorskert, Egy nyomozás krónikája, Követés, megismétlik többszörösen azt az alapképletet, amiről már beszélünk, tehát hogy a felidéző és a felidézett egymásra préselődik és egyetlenegy szóval megnevezhető.

O. S.: – A jelenséget én leginkább Mészöly egyik versének néhány sorával tudnám jellemezni: „Egyszerre rengeteg emlék dől rá, / mind egymásra préselődve.” Vagyis a jó próza már régóta nem művi és mesterkelt kronológiába kényszerít. Iván regényei az idő és a dolgok széttagolhatatlanságának szimbolikus tereit teremtik meg. Az Átváltozások kertjétől inspirált sorskert is ilyen jelképes hely. A Követés egyik tétje, hogy a különböző időket és közös tartozék sikerül-e megtalálni. A regény (erre utal a Beckett-mottó is) nem dhajtja az összetartozó múlt- és jelen-kvantumokat szétválasztani. Az egyenesvonalúság fölbomlását a fejezetek rendje, számozása is érzékelteti. Az 1944–45-ös történet a 11. fejezettel zárul, a mű végén is ez olvasható. A nyomozás fejezetei (12–15.) a földidézett történet időrendjébe ékelődnek. A dolgok eleje és vége összeér, egymásra „préselődik”.

S. I.: – Elérkezett az ünnepélyes pillanat, hogy mindenki tudomására hozzam, a regény címét, a Követést Németh Gábor ajánlotta. Tehát az idő. Szánjunk rá két percet. Ez olyan téma, amit vagy két percben lehet kifejtetni, vagy órák kellene hozzá. Mindannyian módosulások között élünk. Az idő engem abból a szempontból is érint, hogy én miképpen módosulok. Ez összefügg a látásváltozás kérdéseivel. Ez az első réteg.

A második kérdéskör az, amiről főképpen Bak Imrével beszélgettünk elég sokat. Az ő térkompozícióiban látszólag nem szerepel az idő. A téralkotás érdeklő. Egy idő után felfedeztem, hogy a térszemléletében benne vannak a saját módosulásai, és ilyen tekintetben a gondolkodásában is jobban jelen vannak, mint ahogy ezt ő maga érezné. Ezt azért hoztam fel, mert biztos bennem is sok minden jobban ott van, mint ahogy én magam gondolnám. De ezt a belső ismeretlent kincsként őrzöm, mert amiről nem tudunk igazán, az olyan kincs, ami munka közben érvényesülhet, nyerhet innovatív erőt a nyelv, a forma segítségével.

A harmadik réteg: Proustól tanultam az időkezelést. Írtam egy hetvenoldalas Proust-esszét, annyira foglalkoztatott a problémakör. Talán mindannyian Proustból nőttünk ki, akik az idővel foglalkozunk. Arcátlanul kijelentem, hogy Proustnak könnyű volt felfedezni az egész XX. századi irodalmra olyan nagy hatású időkezelést, mert olyan korszakban élt, amikor az időproblémával a szépséget, a paradicsomi gyermek- és ifjúkort kívánta előhívni, hogy a maga sorsán át az irodalom sorsára is rávetítse. Az előtte álló évtizedekre is. Mi maradt nekünk ebből az ezredfordulón? Az olyan időkezelés nyelvi-formai kidolgozása, amely az infernalis mültra pillant vissza, és ilyen módon igyekszik az időt olyan történelmi térben – itt jön az idő és tér kapcsolódása – helyezni, amelyben számomra kitüntetten megjelenik a XX. századi magyar és közép-európai történelem.

N. G.: – Két perc alatt az időről, igen, nem volt egyszerű probléma. Azt mondtad, hogy az ember írás közben fedez fel valamit, az írás egyébként is az életében ezt a fajta felfedező funkciót tölti be, tehát nyilvánvalóan cselekvéssé változik. Hogy ha a Követést nézzük, akkor az írása során mi volt az a legkülönösebb meglepetés, ami ért? Amiről nem éreztél úgy, hogy eleve bele volt kódolva?

S. I.: – Menekülök a válasz elől, mert csak általános feleletet adhatok. Arról tudom megállapítani egy-két-három nappal később, hogy a mondat, a bekezdés, a leírás hiteles, hogy az, amit leírtam, olyan lehetőségteret nyit meg, amire nem is gondoltam. Amikor a harmadik fejezetet írtam például, nem gondoltam, hogy a negyedik fejezetben odáig fogok eljutni, ahová eljutottam, holott iszonyú, terhesen sok jegyzettel dolgozom.

Sok meglepetés ért. A regényutazás számomra mindig önmagamban való utazás is. Ezúttal egymás után jelentek meg olyan alakok, kapcsolatok, helyzetek, amelyekre a kezdeteknél nem is gondoltam. Említettem, nagyon kidolgozom a tervet, az alakokat, a kapcsolatokat. Ez az előkészület szükséges ahhoz, hogy, amint mondani szokták, életre keljenek. Ha ez megtörténik, akkor *nyílik ki* a regény. Többnyire harminc-ötven oldal, a második-harmadik fejezet után. A Györgyi-figurával is ez történt. Az Agnes Hirschivel, Carl Lutz lányával való találkozásra sem gondoltam. Az Astoria-jelenetsor is menet közben „lépett be”. De az emlékezés–felejtés–amnézia lelkiállapotainak fokozatait sem lehet előre kidolgozni. Ezt az alakok sorsalakulásai hitelesíthetik.

Mi volt a legkülönösebb meglepetés? A regényben a tizennégy és fél éves kamasz fiú egy tizenkét éves kislánnyal bolyong 1944 decemberében Budapesten. Ez így volt. Én a tizenötödik évemben, Szonja, akit Verának hívnak a regényben, a tizenharmadik évében. Miután túléltek ezeket az éveket, elszakadtunk. Egy villanástól eltékvélve közel hatvan évig nem tudtunk egymásról. Igen ám, de egy regényben, amelynek van egy 2002-es síkja is, nem lehet az egyik főalakot „otthagyni” 1944-ben. Ilyen nincs, ezt nem lehet megcsinálni. Ezért fikcionáltam a hajdani Szonja-figurát, Verának neveztem el, és folytattam a fikcionált figurát a 2002-es idősíkban. Megjelent a regény. Lent vagyunk Zsuzsával Guláacson, délelőtt van, dolgozom, Zsuzsa kint van a szőlőben. A munkaszünetekben mindig felhívom a pesti üzenetrögzítőmet, lehallgatom, hogy van-e üzenet rajta. A következő üzenet van a rögzítőn: ha ez Sándor Iván író telefonja, akkor kérem, hogy hívja vissza – itt jön egy hétjegyű szám –, jön egy hosszú lélegzetvétel, Szonja. Közel hatvan év után. Elképzeled, hogy milyen borzongás futott át rajtam. Nem a kis kamaszszerelem miatt, meg amiatt, amit átélünk. Talán azért is... De inkább mert a Szonjából lett Verának erotikus eseményei is vannak a regény 2002-es jelenében. Húszpercnyi küzdelem után felhívtam a számot, Sándor Iván beszél, kezicsókolom, szervusz. Azt mondja, meg akarom neked köszönni, hogy ilyen szépen emlékeztél meg az unokatestvéreimről.

A regény egyik fejezetében engem Verával a Munkácsy Mihály utcai gyerekotthonból hajtanak a gettóba. A gyerekotthonban a véletlen következtében összetalálkoztunk Szonja két unokatestvérkéjével. Az egyik öt-, a másik hatéves. Ők is ott haladnak velünk a menetben. A kisgyerekek csoportja harminc méterrel előttünk van. Megfogom Szonja kezét, és a fegyveres őrk elhelyezkedését felmérve, amikor elérkezik a megfelelő pillanat, kirántom őt a menetből, kilépünk, de a két unokatestvérke ott marad. Néznek vissza a nővérekéjükre, de ott maradnak. Aztán elpusztultak. Szonja azt mondja a telefonba, meg akartam neked köszönni, hogy írtál Edőről és Judiról. Azt mondja: tudod, én soha az életben se a férjemnek, se a három gyerekemnek, se az öt unokámnak nem tudtam beszélni 1944-ről. Én meg azt éreztem, akár a regény Györgyi-figurájának, aki fikcionált figura, az anyja. Ezek a kivételes pillanatok. Az is, hogy Szonja a regény megismerésével, vagyis önmagával találkozza, így mondanám: *belép*. Mondanám: a regény valóságából megformálódik a létigazság; vagy a létvalóságából a regényigazság. A Vera-figurával, a Györgyi-figurával.

O. S.: – Itt van valami, amit csak a regény tud elmondani. Amit az esszé fogalmi útbejárása vagy a történetíró elbeszélése csak megalapozhat, de nem érzékeltet igazán. Ebben

benne van egyfelől az elveszett, az „úgy, ahogy volt” történet megírhatatlansága, másfelől viszont a személyes és kollektív sors felismerése – noha az elkészült szöveg nem, vagy nem úgy vonatkozik a nyelv előtti tapasztalatokra, mivel az alakok, a dolgok, a történések az időben szüntelenül elmozdulnak.

N. G.: – *Érezte-e, Iván, ezzel kapcsolatban bármiféle, a személyeden túlmutató felelősséget? Arra gondolok, amit egy másik írásodban az igazság áthagyományozódása krízisének nevezel. Az említett beszélgetésben kaptál egy nagyon fontos jelzést, mely szerint ez mégiscsak egy beszédképtelen szituáció.*

S. I.: – Igen. De a felelősség nem esztétikai kategória. Sose gondolok arra, amikor írok, hogy azért írok, mert valamiféle felelősséget érzek. Meg akarom szólaltatni – nem tudom másként mondani – az anyagomat. Birtokomban van egy hosszú élet anyaga. Vannak példák itt a Mészöly-életmű. Ő az élete végén, amikor a nagyon rövid kisregényeket, prózákat írta, esszéiben, vallomásban, töredékekben többször kitért arra, miszerint a legnagyobb küzdelem az, hogy nem találja az anyagához a megfelelő formát. Persze megtalálta a minimalizmust, a nagyon tömör, rövid prózát. Vagy életideje nem volt már másra, vagy az egész életműve, a poétikája, a nyelve ebbe az irányba szorította. Nem kívánom a munkáimat az életművéhez hasonlítani, de nekem is nagy anyagom van, ami nem hogy nyugodni, és folyamatosan keresem a formát. Aztán többen, elég sokszor a legnagyobb megelégedésemre felvetik a tanúságtétel, a felelősségtudat kérdését. Vessétek csak föl a világ, a politika, a művészet iránti felelősséget.

N. G.: – *De azzal talán nem vitatkozol, hogy van az írói pályádnak egy nagyon erős vonala, amely most a regényen mint formán kívül zajlik, nem csak az esszékre gondolok, hanem adott esetben olyan szerepvállalásokra, ahol ez a felelősség elég erősen megmutatkozik. Ne is beszéljünk rébuszokban: nem olyan nagyon régen aláírtatok egy rövid és szűkszavú nyilatkozatot többen olyanok, akik...*

S. I.: – Az elmúlt másfél évtizedben több nyilatkozatot írtam alá. Volt, amelynek a szövegezésében, útnak indításában is részt vettem. Nemrégiben ötvenhat meggyalázása ellen. Talán erre gondolsz. Válasszuk el az irodalomtól. Legfeljebb annyi a kapcsolat, hogy mégiscsak ugyanaz az ember mondja. Lehet erre mondani, hogy felelősségtudat. A belső biztonságot érzem fontosnak, hogy meg kell írnom, illetve hogy másrészt alá kell írnom. A belső biztonságtól lehet valami hiteles, hogy én ezt kimondhatom, jogosult vagyok rá, meg- vagy aláírhatom. Válasszuk el tehát az irodalomtól. Így vagy úgy, ez végigkíséri az életemet.

N. G.: – *Nagyon határozott vagy, és én azt vettem egyébként észre, hogy azok az emberek, akik íróként vagy művészként folyamatosan úgy érzik, hogy van a művészetben túli társadalmi felelősségük, méghozzá azért, mert a magyar kultúrájának, mondjuk, ilyenek a tradíciói, hogy jellemzően az íróktól várja nehéz vagy zavaros pillanatokban azt, hogy helyette gondolkodjon, tehát azok, akik élni szoktak ezzel a lehetőséggel, nem mindig választják ilyen borotváleszen le az úgynevezett művészi tevékenységet erről a társadalmi szerepről. Ez tudatos választás, vagy egyszerűen az alkottod ilyen?*

S. I.: – Azt akartam mondani, érzek belső késztetést, hogy abból, amiből regényt vagy esszét tudok csinálni, azt kihívó történelmi pillanatokban, politikai szituációkban más, retorikus-közéleti műfajban is érvényesítsem. Ez a más műfaj egyszerűen annyi, hogy ott a nevem egy állásfoglalás alatt. Vagy elmondom a véleményemet egy vitában. Most 2006 végén beszélgettünk. Nem tartom kizártnak, hogy „oly idő jön, aki még megéri” – ugye, ezek a Bolond szavai a *Lear királyban* –, hogy fontosnak érzek majd állásfoglalást a parlamentarizmus védelmében. Közhely, hogy a nyolcvanas–kilencvenes évekig az irodalom meg az írók mondták volna ki az igazságokat. Ez már akkor is túlzás volt. Habár néhány író és szellemi ember bátran hangoztatta a régi rendszer kritikáját. Ha ma visszagondolok a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évekre, az írói igazságkeresésekre, voltak azokban ön-

érdekek-önfelstilizálások is. Egy diktatúrában vagy féldiktatúrában minden nyílt, bátor szó felerősödött. Tagadhatatlan ennek a jelentősége. A parlamentarizmussal megváltozott a helyzet. Megváltozott az ország létformája. Az egypártrendszerből egy a maga újabb szörnyűségével együtt is parlamentáris, szabad választásos létformába léptünk. Kiderült, hogy a magukat messiásnak hívő írók mennyi hülyeséget, néha kártékonyágot tudnak összehordani. Az is kiderült, – amiként nyugaton már korábban – hogy a szellemi megszólalásoknak nincs „hangjuk” a politika, a média által szimulációs térré formált világban.

Tehát van a szellemi szféra kiiktatódása mögött univerzális trend. Néha csodálkozhat az ember azon, hogy milyen nehezen veszik észre a játzsma részveői, hogy ez a trend már a két világháború között elindult. Gondoljunk Huizinga, Ortega, Canetti, Broch, de korábban már Kafka, Musil felismeréseire. Az ő örökségüket viszik tovább ennek a megvilágításában szerintem a mai osztrákok közül olyanok, mint Bernhard, Ransmayr, Menasse. Az európa demokráciákban – nem csoda tehát, hogy nálunk is már – teljesen szétvált a politikai-média szféra és a szellemi szféra. Az értelmiség hajdani szerepvállalása Babits, Benda felelősségtana óta napirenden van. De a szellemi ajánlatok az űrbe mennek. Ez a helyzet aztán inkább az önfelstilizálóknak, a tévtanokat terjesztőknek, a vétkes ajánlatokat hirdetőknak kedvez.

N. G.: – *Volt egy forgatókönyvem természetesen, amitől az első másodpercben eltértünk, és én ennek abszolút örülök is, de egyetlenegy pillanatot azért föl szeretnék villantani. Azt gondoltam, hogy évszámokat fogok neked mondani, és követünk téged az időben, rafináltabban ezt tettünk szerintem most is, de meg nem állom, hogy megkérdézzem, lehet-e rekonstruálni azt, hogy mit gondoltál 1989-ben 2006-ról, tehát milyen országnak képzelted ezt a mostanit?*

S. I.: – *Lehet rekonstruálni: 1989–90-ben megírtam *Vízkeresztől Karácsonyig*, 1990–91-ben *Félelem? Remény*, 1991–92-ben *A karnevál harmadik napja* címmel az esszénaplóm. 2000-ben megírtam a *Menekülő évek* című esszénaplót, amelyben a három kötet írásait már akkor rekonstruáltam és kommentárral láttam el. El lehet olvasni.*

N. G.: – *... úgy értettem, hogy most, egy gyorsfénykép erejéig...*

S. I.: – *... szóval foglaljak állást. Mit nem tudtam 1989–90-ben? Azt nem tudtam, hogy a bibói zsákutcsás folyamatok, a hamis konstrukciók nem társadalmi formációkhoz kötöttek, hanem demokratikus keretek között is léteznek. A polgári demokrácia államkonstrukciójában is a hamis helyzetek régiója, országa maradtunk. Zsákutcsás folyamatokban élünk. Azt sem láttam tisztán, világosan, amit az előbb említettem, hogy a szellemi megszólalások ilyen rohamosan devalválódnak, másrészt hogy az érvényesek ilyen mértékben figyelmen kívül maradnak. Az ezredforduló szellemi világában, mentalitásvilágában eltűntek azok a nagy művek, filozófiai művek is, amelyek befolyásolni tudják a közgondolkodást. Nagy változás történt. A Gyáni Gáborral való, már említett dialógusunkban azt kockáztattam meg, hogy a történettudomány rögzíti a történelem némaságát, a regényíró pedig megszólaltatja ezt a némaságot.*

N. G.: – *Szerintem mindenkinek, aki hallgatott minket, feltűnt, hogy mennyire kerested a dialógust ebben a beszélgetésben. Az általa említettek közül többen itt ülnek a közönség soraiban. Én személyesen is elmondhatom, hogy kaptam már tőled olyan gesztusokat, amilyeneket rajtad kívül soha senkitől. Tehát egyszerűen, mondjuk, feleleled a telefont, szóba hozod, hogy olvastál valamit, amit írtam, és beszélgetünk erről. Ezt a fajta kíváncsiságot pusztán modorból fönttartani, vagy udvariasságból, vagy az írói szerepről alkotott merőben ideologikus képzetek következményeként szerintem lehetetlen egy életen keresztül. Hogy sikerült ez?*

S. I.: – *Így van, modorból lehetetlen. Kell hozzá szellemi rokonság, netán a poétikák rokonsága, mindenképpen az etikák rokonsága, talán az élettapasztalatok rokonsága, akár a sorhelyzetek rokonsága. A látens dialógusok homályos, gomolygó formái néha kivilágosodnak, és megjelenik egy baráti arc, egy kollegiális tekintet, egy félbehagyott*

gondolat folytathatósága. Ezek nélkül nem működnének az ilyen kapcsolatok. Egyszer azt írtam, hogy magányos csónakban evez a pali éjszaka a tengeren, a holdvilág a felhők mögött, evez-evez, és egyszer csak hall egy evezőcsobbanást, mert valaki ugyancsak ott evez magányosan.

N. G.: – *Olasz Sándor monográfiájából természetesen hiányzik egy fejezet, és erre a fejezetre előszóban azért némi sort keríthetnénk. Most jöttél haza Németországból, és nem volt még módom megkérdezni úgy rendesen, hogy érezted magad. Az apropó a Drága Liv megjelenése volt.*

S. I.: – Jól éreztem magam. A *Livet* nagyon szépen fogadta a kiadó, a Deutscher Taschenbuch Verlag. Ilyen élményben nem volt még részem. A Frankfurti Könyvvásáron órákon át jöttek a riporterek meg a fotósok. Jön a pali Pestről, nem jelent még meg könyve Németországban, ők meg jönnek és faggatják. Folytatódott Stuttgartban, Berlinben. Még egyszer vissza kellett később utazni felolvasóestre Münchenbe. Berlin önmagában is nagy élmény. Még a fal előtt voltam utoljára Németországban, negyvennyolc éve. Izgalmas út volt. Véletlenül lettem kijelölve a Berliner Ensemble-hoz tanulmányútra. Brecht már nem élt, de Helene Weigel és a nagy rendezők még dolgoztak. Bejárhattam a próbáikra. A Brandenburgi kaputól száz méterre volt a Hotel Adlon, ott laktam. De akkor nem a mostani ötcsillagos, ötemeletes szálloda volt, lebombázták, egy kis szárnya megmaradt, talán húsz szoba volt ép. A Reichstag, az egész környék romokban. Minden. Lehetett még átmenni nyugatra magyar útlevéllel. A Brandenburgi kapunál a négy oldalon állt a négy nagyhatalom fegyveres őrsége. A mai Berlinnel találkozni ezért is nagy élmény volt.

N. G.: – *Lehet, hogy ez nem túl kellemes téma, de mégis szóba hozom, mert mostanában többször tapasztaltam, hogy azok a magyar írók, akik Németországban magyar íróként meg tudnak jelenni, könyvhöz jutnak, azok majdnem mindannyian erről az érzésről számolnak be. Volt, aki olyan határozottan fogalmazott, hogy most először érezte írónak magát. Egy olyan típusú fogadtatás jut neki, amit a magyar kultúrában soha nem kap meg. Volt-e ilyen típusú fájdalom, vagy voltak-e olyan érzelmeid, amelyek efféle tapasztalathoz köthetők?*

S. I.: – Ne panaszkodjunk és legendákat se gyártsunk. Tényleg szokatlan volt a fogadtatás. De ott sok pénz van, értik, hogy a könyvkiadás miféle szakma, és igen nagy a marketingmunka. A Deutscher Taschenbuch Verlagnál, ahogy hallottam, több tucat munkatárs dolgozik. Figyelik a piacot, kidolgozzák a sajtókapcsolatokat. Ez utóbbiak szerintem nem mindig előnyösek az irodalom színvonalára. Azt is hallottam, hogy kezdik negatív irányba befolyásolni a német irodalmat. Olyasmit is hallottam, miszerint nem is az a fontos, hogy az olvasó elolvassa a könyvet, a fontos az, hogy megvegye. Tehát miközben kivételesen szép volt az út, olyan tapasztalatokkal is járt, amelyek a mi irodalmunkra is rázúduló piaci hatásokra figyelmeztetnek. Van minek örülni és van minek ellenállni.

N. G.: – *Itt azért nem szeretném befejezni, úgyhogy inkább azt kérdezem végül, látsz-e már egy új képet magad előtt.*

S. I.: – Igen. Nyár óta dolgozom az új regényen...

N. G.: – *De ennél többet nem tudhatunk meg.*

S. I.: – Rálátok, tollal írok, ott vannak a kéziratpapíron a sorok...^{**}

^{**} A beszélgetés óta megjelent Az argolísi öböl első fejezete (*Jelenkor*, 2007/3) és a Paulóval a görög tengerparton, a készülő regény munkanaplója (Írók Boltja: *Üveggolyók; Tiszatáj*, 2007/3; *Forrás*, 2007/4.).

Az Argolíszi-öböl

A fehér inges, magas férfi még nem kér fel udvariasan, tökéletes angolsággal, hogy tartsak vele, még nem kínál helyet az ugyancsak fehér inget viselő másik férfi az irodájában, hogy ismertessem Pauló történetét, még nem gondolhatok arra, miért feltételezi, hogy ismertetni tudom Pauló történetét, különben is miért kellene bárkinek a görög hatáság tudomására hoznia Pauló történetét, nem is szólva arról, hogy ez milyen nehézségekkel járna, hiszen a története többünk története, továbbá a filmjei alakjainak története, akikkel, amiként mondani szerettem, közös időtérben vagyunk, akkor is, ha azok netán több ezer évvel előbb éltek.

Még nem juthattam el odáig, hogy kérdése indítékáról faggassam, a válasz nehézségeit ismertessem, de az már felvillant bennem, hogy az érdeklődésem gyanút kelthetne, ugyan miért térek ki az egyenes felelet elől.

Nem a fehér ingessel, Paulóval lett volna jó minderről beszélgetni. Nem ment volna könnyen, évekig tartott, amíg a torlaszokat, amelyeket a közlései útjába állított megismertem, s kényszerűen elfogadtam, magamra parancsoltam, el kell fogadnom, habár ahogy másban, ebben sem tudtam következetes maradni.

Az önfelmentés mocsarában élek, s többnyire nem tudok belőle kilábalni?

Pauló úgy pillantott rám, úgy tudott ellenkezni, helyeselni szavak nélkül is, hogy megértettem, elégedett a kifejezés ilyen formájával, s ugyan belefáradtam a gesztusai megfajtásába, de egy idő után úgy éreztem, mégis ösztökélnek. Nehezen találtam rá arra, hogy *ösztökélnek*, s amikor végre megtörtént, akkor megriadtam, mintha annak az állatnak a tulajdonságaival rendelkeznék, amelyik az ösztökélendőségéről ismert. Aztán az *ösztökélni* átformalódott *ösztönözni*-re, s ez már nem volt riasztó.

Mire elhiszem, hogy képes voltam megcsinálni a filmet, mondta egyszer, s akkor már értettem őt annyira, hogy a hanglejtése, a tekintete elárulta, a *képes voltam megcsinálni* azt jelenti: nem hiszem el, hogy képes voltam megcsinálni, aközben mondta, ráismertem olyan dolgokra, amelyekről fogalmam sem volt. Mintha ez a filmnél is jobban foglalkoztatta volna, amin éppen dolgozott.

Csalódott voltam, amikor tapasztalnom kellett, hogy Erika – habár ő összekapcsolta az életét másokkal, róla elmondható volt, hogy aminek a részese, az nemcsak vele történik meg –, nos, csalódással töltött el, hogy az ő számára kizárólag az volt a fontos, amit a maga sorsának tekintett, s ahhoz is idő kellett, hogy megértsem, a határozottságával a sérülékenységét takarja. Igen, igen... nem, nem... másfelé... majd... visszatérünk rá... Pauló ilyeneket mondott az ajánlataira, s Erika nem tudta palástolni a sikerélményét, amikor Pauló végre írószerszámot kapart elő, és feljegyezte valamelyik ötletét.

* A regény első fejezete 2007/3. számunkban olvasható. (A szerk.)

Egyszer azt írta fel a füzetébe: nincs mit kifejezni, nincs mivel kifejezni, és mégis a kifejezés kényszere. Ez nem Erika ajánlata volt.

Olvasóidézetek, állt a füzet borítóján. Megkérdeztem, kimásolhatom-e belőle, aminek hasznát veszem, írhat sz is bele, ha találsz valami érdekeset, mondta.

Paulót olyan történetek foglalkoztatták, amelyekben az alakok visszajárnak, előresietnek, a jelenlétüknek meghatározható ideje van, ám az idő szétterjed a térben, így a múltban is hitelesek, a jelenben is, valami rabul ejt bennünket, olvastam a füzetben, nem is rabul ejtés, mert akkor csupán megtévesztettek, netán áldozatok volnánk, írta, de magunk is részesei vagyunk, csak talárt öltünk, és nem a merénylet szereplőiként, hanem mint a dolgokra rámutató alakok jelenünk meg.

Dátum nem volt sem a sorok között, sem a füzet margóján, a különböző tintákkal, a változó színű filctollakkal írt szavakból úgy tűnt, hogy hosszabb idő is eltelhetett a feljegyzések között, akár évek, később évtizedek is, a füzet vastag volt, az igazi tudás az iszonyatos valóságba való betekintés, írta, amely minden délibábos káprázatot megtagad, olvastam, ennek a felismerése persze hasonló a dolgok tudására való képtelenség felismerésével, kíváncsi voltam rá, kitől idézi ezt, csak annyit mondott, fogalma sincs róla, akkor ír valamit a füzetbe, ha bárhol is szerez valamilyen ismeretet, úgy érzi, hogy már a maga gondolatait fejezi ki velük, ehhez hosszú idő kell, mondta, a felszíváshoz, az alámerüléshez, így mondta, a képek a széttagolhatatlanság szimbolikus terei, olvastam, azt érzékelni általuk, ami túl van rajtunk, amit gondolni is alig lehet, olvastam.

Találtam végre néhány szót idézőjelek között, az *Antigoné* jól ismert két sorát: „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb”; pontatlan fordítás, írta, más nyelveken a csodálatost különösnek, megdöbbenőnek, monstruózusnak, kellemetlennek, még féregnek is fordítják, honnan tudod, kérdeztem, apád magyarázta el nekem, mondta. Nem lepődtem meg rajta, tudtam, hogy konzultál az antik világról apámmal, következett egy piros filctollal írt részlet, *Szereposztás*, írta, Pelopsz, Laiosz, Iokaszté, Oidipusz, Antigoné, Iszméné, Eteoklész, Polüneikész, egymás alá írta a neveket, mellettük nem nevek voltak, ahogy a szereposztásokban szokás, hanem betűjelek, megkérdeztem, mit jelentenek a betűk, hosszan nézett rám, mintha rögzíteni akarta volna a tekintetemet, álltam, mint egy színész a másikat, szerepük szerint a színpadon, filmen, ahol a tekintet is végszó. Van egy másik füzete is, mondta, így adta tudtomra, hogy van, ami még rám sem tartozik, úgy mondta, mint aki megbocsátást kér valamiféle vétékért, amit ő követ el velem szemben. Akkor történt ez, amikor felszólított, hogy nyugodtan írjak bármit a füzetbe, amit, így mondta, közlésre méltónak tartok. Attól kezdve a szövegeink beszélgettek egymással. Mikor Erika tudomására jutott, várta, hogy Pauló őt is bevonja az *ilyen* beszélgetéseinkbe, alkalmat adjon számára, hogy írásban is csatlakozzon hozzánk, ám ez nem történt meg, amire Erika hisztérikus felkiáltással reagált, azt hiszem, akkoriban másoltam át a füzetbe a velencei festészetről készített szövegeimből a legkedvesebbet: Francesco Guardi *Gondola a lagúnában* című képe abban üt el a megismert velencei festészettől, Canalettotól is, hogy Velence alkonyában nála nincs semmi karneváli, a visszavonhatatlan hanyatlás nála nem katasztrófaélményt váltott ki, hanem a szembenézés higgadtságát, a lagúna üressége telítve van fénnel, ír-

tam, de az égboltra mintha súly nehezedne, írtam, valami fenyegetőnek a higgadt megérezése, írtam, ez jó, mondta, amikor elolvasta, olyan volt a tekintete, mint amikor először ült le mellém az iskolapadba, a nevét sem mondta, csak nézett szótlanul.

Másik gimnáziumból jött át a Radnótiba. A középső sor utolsó padjában ültem, mellettem volt csak szabad hely. Pálnak hívták, Erikától kapta később a Pauló nevet.

Magas, karcsú, széles vállú, a tornatanárunk rögtön beállította a kosárlabda-csapatba, biztatta, hogy vívjon vagy ússzon, kérdeztem, melyiket választja, erről lekéstem, mondta, az ilyen sportokat tízévesen kell elkezdni.

Legyek délután négy órakor a Vajdahunyadvár előtt a kis hídnál, szólt oda óraszünetben. Csak velem barátkozott. A rajzait is csak nekem mutatta meg. Kockákat, téglalapokat, hengereket, gúlákat rajzolt, mindig ugyanazokat a formákat, mindig más színben, más elrendezésben, kérdeztem, miért, ha el tudná mondani, nem rajzolná le, akkor megfelelő volna, így mondta, a magyarázat is. Viszonzásul bevezettem őt apám dolgozószobájába, úgy állt meg a mennyezetig magasodó könyvespolcok előtt, mintha kiállítóterembe lépett volna be, és először is az egész teret akarja áttekinteni.

Éjszaka fagyott, reggel óta hullott a hó. Bakancsban indultam a Ligetbe. Messziről felfedeztem. Egymagában táncolt, egy helyben állva, csak a karját emelte közben a magasba.

Az osztálytársaim közül egyedül ő nem táncolt a klubesteken.

Úgy éreztem, mintha akaratlanul is leskelődnék. Intett, de mintha nem engem, hanem a havas faágakon túl figyelt volna valakit, szétfújta a szél a felhőket, kisütött a nap, az árnyéka a táncmozdulatait követve változatta az alakját, elnyúlt előtte olyan hosszán, hogy miközben közeledtem felé, rá kellett taposnom a hóban.

Az árnyéka később álmomban is megjelent, a rajzairól ismert alakzatokká, négyzetté, kúppá, hengerré változott, mindegyik elemnek arca volt, Pauló-arca, amint hullik rá a hó, és megállapíthatatlan, hogy mit figyel.

Soha nem beszéltem vele erről az álmomról.

Közölni akar, így mondta, valamit, találkozott tegnap az iskolai klubban *azzal* a lánnyal, nevezhette volna néven is Erikát, mégis így mondta, találkozott *azzal* a lánnyal, táncoltak, odajött hozzám, mondta, megfogta a karomat, gyere, csak ennyi, maga után húzott, mondtam, nem tudok táncolni, gyere, csináld, ahogy én, na látod, sikerül, helyes fiú vagy.

Erika egy osztállyal járt felettünk. Az osztálytermeink ugyanazon a folyosón voltak.

Hetenként kétszer jártunk a BVSC-uszoda mögötti teniszpályára. Pauló gyorsabb volt, az én tenyereseim erősebbek. Ha párost játszottunk, én többnyire a szervákkal, ő a hálójátékkal hozta a gémeiket. Erikával a teniszpályán ismerkedtünk meg. Kijött az öltözőből, nézegette az óráját, fel-alá járkált, pörgette az ütőt, egyszer fel is dobta, akkor még hosszú haja volt, fehér selyemkendővel fogta össze.

Szervára készültem, Pauló beállt fogadásra, Erika odaszólt, játszanék-e vele,

késik a partnere, lehet, hogy már nem is jön. Olyan volt a hangja, mint aki nem tűr ellentmondást. Tanácstalan voltam. Paulónak is átkiáltott, ő is tanácstalan volt.

Nekünk is csak egy órányi időnk van, ha az egyikünk játszik, a másik mit csinál?

Játsszunk hármast, jelentette ki, két fiú, egy lány, átment a hálón túlra, Paulót odaküldte mellém, rögtön szervált.

Már az első ütésváltásoknál láttam, hogy jobb nálunk. Nagyon erős volt a szervája, futott a hálóhoz, ha át tudtuk emelni felette a labdát, gyors volt, elérte, ha egy lecsapása nem jött be, mosolygott, néha nevetett, de ha sikerült, soha. A feszülő fehér pólón kirajzolódtak a mellei, más lányokét játék közben is szívesen figyeltük, de Erikának a mozdulatait kellett lesni, kiszámíthatatlanok voltak az ütései. Erősen izzadt, az alsó karjával törölgette a homlokát. Máris kereste a lehetőséget a lecsapásra. De mintha nem ránk összpontosított volna.

Hátrapillantottam.

Mögöttünk egy nálunk idősebb fiú állt. Nemrég érkezhettek, mert amikor korábban az adogatásom előtt visszafordultam, hogy felszedjek egy labdát, még nem láttam. Brillantintól fénylett a hullámos, szőke haja, a mosolya is fényes volt.

Kösz, fiúk, mondta Erika, jók voltatok, elindult a fickóval, a kijáratnál vissza-intett. Jó vagy nála, mondtam Paulónak a Ligetben, miután beszámolt róla, hogy táncolt vele a klubban. Nem is ezért hívtalak, mondta, elmegyünk egy filmfesztiválra, marha érdekes lesz, az egyik ismerőse, két éve végezte el a főiskolát, rövidfilmeket csinál, említettem neki, mondtam, hogy én is meg a barátom is jelentkezni akarunk a rendezői szakra, meghívott mind a kettőnket.

A Fiala Művészek Klubja az Andrásy úton volt, egy régi palotában. Harmincan-negyvenen lehettek már az egymásba nyíló termekben, nemcsak szakállas fiatalabbakat, ötveneseket is láttam, színészeket is. A híres rendező, előrefésült, ősz haj, fekete dzseki, fekete trikó, a sarokasztalnál ült egy fekete szakállas fiúval, az operatőre, súgta Pauló. Legtöbben járkáltak, átkiáltottak egy-két szót az egyik helyiségből a másikba, mint akik rendkívüli jelentőséget tulajdonítanak annak az egy-két szónak, és mintha annak még nagyobb jelentősége lett volna, hogy kinek kiáltanak. A híres rendező nyugodtan üldögélt whiskys pohárral a kezében, érkezett két színésznő, láttam őket a híres rendező filmjeiben, leültek az asztalához, csendesesen beszélgettek.

Pauló eltűnt mellőlem. Az egyik sarokba húzódtam. Egyre többen érkeztek, Pauló néha intett, nem láttam, kinek. Tehát vannak itt ismerősei. Beszélgetett egy magas piros trikóssal, odamentem, azt mondta a piros trikósnak, ő a barátom, ő is jelentkezni akar a rendezői szakra.

Elsötétült a terem, kezdődött a vetítés.

A vásznon színházi öltöző jelent meg. A tükör előtt színész maszkírozott, hátulról mutatta a kamera, a tükörben sem látszott jól az arca, inkább a mozdulatai, ahogy krémek, festékek, ecsetek után nyúlt. Az öltöző sarkában egy férfi ült, az ölében rajzmappa. Az ő arca sem látszott, csak a keze, amint a színész mozdulatait követve a maszk születését rajzolja. Még egy férfi volt az öltözőben, de csak annyi látszott belőle, hogy fotózza a másik kettőt. Éles vágások. Hol a színész változó arca, de mindig a tükörből, hol a másik munkája nyomán a rajzok a map-

pán, hol a háttal álló, néha leguggoló fotós. A kamera rásvenkelt, azt, hogy svenkel, Paulótól tanultam, a mappán látható maszkokra, aztán váratlanul bemutatót egy arcot, talán a színész maszkírozás előtti arcát, olyan éles volt a vágás, hogy nem lehetett megállapítani, kié, bárkinek az arca lehetett, újra az elkészült maszk, újra a tükörből, mint koponyavarratokra rajzolódta rá a száj, az orr, a kiugró áll, a szempár helyén üregek, az üregekben könnycsepp.

A rajzoló széttépte a rajzokat, a fotós előrehajolva fotózta az épen maradt utolsót, a rajzoló azt is széttépte, a fotós hozzávágta a gépét a kamerához, a vetítövásznon kifehéredett.

A teremben még sötét volt, úgy éreztem, valaki figyel.

Kivilágosodott.

Pauló magyarázott valamit a mellette ülő fiúnak. Mint aki bennfentes ebben a társaságban. Ez meglepett. Gondoltam, búcsú nélkül elmegyek, de a sor közepén ültem, és a piros trikósnak, a film rendezőjének a kérésére máris kezdődtek a hozzászólások. Az első felszólaló sok idegen kifejezést használt, dicsérte az ötletet, a vágásokat, de kérdéses, így mondta, kérdéses számára a film eszméje, megsemmisíti az embert, szétroncsolja a személyiséget, mindent álarcnak mutat, szembeszegül a progresszív eszmeiséggel. Csönd lett. Úgy éreztem, nemcsak azért, amit mondott, hanem az ellentmondást nem tűrő hangjától.

Alacsony, gesztikuláló fiú következett, radikális, radikális, ismételte, a film is, az ő véleménye is radikálisan más, mint az előtte szólóé, a képsorok, mondta, nem roncsolják szét a személyiséget, hanem lebontják, megmutatják, mi van a látható mögött, egy lány következett, hiányolta a politikai állásfoglalást, valaki bekiabált, ideje volna már leállni az ilyen baromságokkal, a lánynak elakadt a szava, a piros trikós az utolsó sorok felé intett, tudtam már, miért érzem az imént, hogy onnan figyel valaki.

Erika azzal kezdte, hogy, így mondta, sok érdekes szempont merült fel, a hozzászólásokban szerinte figyelemreméltó, így mondta, úgy éreztem, kétséget nem hagyva, hogy miközben néhány elhangzott észrevételt figyelemreméltónak minősít, leginkább azt tekinti figyelemreméltónak, amit ő mond el, azóta annyiszor megtapasztaltam, miképpen tud valóban figyelmet kelteni a hangsúlyjaival, a mozdulatával is, ahogy a haját a vállára simítja és közben a kioktató hangját szerény mosollyal kíséri, a linearitás és a szinkronitás együttese, így mondta, meglepően újszerű, el vagyok ragadtatva, megismételte, hogy ő el van ragadtatva, a probléma annyi, az arcáról eltűnt a szerény mosoly, hogy a gyors vágásoktól a képek kioltják egymást, erősebb dramaturgiai munka kellett volna, azokkal ért egyet, akik öncélúnak tartják a befejezést, amikor a fotós a gépét a kamerába vágja.

És te?, fordult a piros trikós Paulóhoz.

Mintha összeszorított fogakkal próbálta volna a szavakat kipréselni, igen... igen... nagyon... azért... igen...

A piros trikós a segítségére sietett: miért?

Az arc... nyögte Pauló.

Melyik?

A végén... az üres... a fehérség...

Amikor semmi nincs?...

Az, mondta Pauló megkönnyebbülten, igen, amikor semmi nincs...

Várták, hogy folytatja.

Tudtam, nem folytatja.

A piros trikós tekintete Pauló tekintetéhez lett hasonló, szép, mondta, pontos, köszönöm.

A többiek felálltak, néhányan kis csoportokban vitatkoztak, valaki azt mondta mellettem, rendes volt a Taastól, hogy segített a srácnak, én azonban azt éreztem a piros trikós tekintetéből és a szavaiból, hogy egyáltalán nem segíteni akart, hanem valóban megköszönte a néhány szót, üres, fehér, semmi.

És te, Miki bácsi?, fordult a fekete dzseki, ősz rendezőhöz.

Kurva jó... kurva jó...

Felállt, indult, mögötte törtetett a szakállas operatőr, a két színésznő is követte, amikor elhaladt Pauló mellett, megsimította a fejét.

Ilyen jól ismered ezeket?, kérdeztem az utcán. Nem ismeri jól, Taassal egyszer beszélgetett itt a klubban, amikor levetítették a betiltott filmjét.

Mi az, hogy betiltották a filmjét?

Betiltották.

De miért?

Jó film volt, munkásokról, azt mondták, nem igaz, hogy a munkások így élnek.

Másnap óraszünetben Erika odajött hozzám a folyosón. Láttalak benneteket tegnap, körülnézett, gondoltam, Paulót keresi. Éreztem, várja, hogy mondjam, én meg hallottam a felszólalásodat, nagyon jó volt, várta, de nem mondtam. Fontos dolgokat vettél észre a filmben, mondta Paulónak, amikor odajött, Pauló váratlanul határozottan kijelentette, hogy neki, ellentétben Erikával, éppen az éles vágások tetszettek, és az is, ahogy, így mondta, megismételve Erika tegnapi szavait, egybecsúsított a linearitás és a szinkronitás.

Ki lettem rekesztve. Nemcsak azért, mert ilyen szakkifejezéseket használtak, belemerültek a vitába, makacsul ismételték az álláspontjukat. Az osztályban mindenkinek az volt a véleménye, hogy Pauló, így mondták, érthetetlen morzejeleket küld a világba, én vagyok az egyetlen, aki föl tudja fogni, de most nem volt világos számomra, miről beszél, Erika azonban, úgy láttam, érti. Ott akartam hagyni őket, Erika váratlanul egy-egy pusztit nyomott mindkettőnk arcára, helyes fiúk vagytok, mondta, gyertek el este a klubba, csörgünk egyet, elsietett, otthagya a kölnije illatát.

Megbeszéltük Paulóval, hogy ezek után, így mondtam, Pauló bólintott, szó sem lehet róla, hogy elmenjünk vele táncolni.

De miért is ne mehetnék?, gondoltam délután. A „miért is ne” után következett a „miért is nem megyek el”, s innen már rövid volt az út, hogy a „miért is nem megyek el?”-ből „elmegyek” legyen.

Szóljak Paulónak? Nem szólok. A hallgatás hazugság, de talán Pauló is latolgat, végtére ő már táncolt Erikával. Ha Pauló is ott lesz, gondoltam a klub felé menet, az rossz lesz, mert hazugságon kapjuk egymást, de lesz benne jó is, mert megint közösek leszünk valamiben, ha meg nem lesz ott, az jó, de lesz benne rossz is, jó lesz, mert nem lepleződöm le, rossz, mert hát mégis árulást követek el.

Sokan táncoltak a félhomályban, Erika a brillantinos hajúval, aki a teniszpá-

lyán érte jött. Ittam egy kólát, szeszes italt nem szolgáltak fel az iskolában, akkoriban nem is ittam szeszes italt, az osztályban csak három-négy fiú hivalkodott azzal, hogy jót piált, ez többnyire egy üveg sört jelentett.

Erika úgy táncolt, ahogy Pauló próbálgatta a mozdulatokat a Ligetben. Észrevett, megpaskolta a brillantinos hajú arcát, odajött hozzám, maga után húzott, a fiúja tovább táncolt mellettünk, próbáltam úgy lépni, ahogy más lányokkal táncoltam, de Erika magához húzott, ő diktálta a ritmust. A szájával megérintette az arcomat, nem a szám közelében, mégis úgy éreztem, mintha ott, a kölnije virágillatába erősebb illat keveredett, mintha a testéből áradt volna. Táncoltunk még egyszer, egy lánnyal beszélgetett, én mentem oda hozzá, de újra ő húzott magával a parkettre, később megint a fiújával táncolt, a sarokba húzódtam, nehogy már feltűnjön valakinek, hogy nem Paulóval együtt vagyunk ott, Pauló rögtön beszámolt arról, hogy táncolt Erikával, ha én is beszámolok, az annak a beismérése lesz, hogy a megállapodásunk ellenére eljöttem a klubba, habár... nem tudtam továbbgondolni a habárt, nem akartam odáig jutni, hogy nem vagyok köteles mindenről beszámolni, de máris eljutottam, s máris kerestem a kibúvót.

Az első szünetben a folyosón Pauló csak annyit mondott: na, jót táncoltatok...

Erikától hallhatta? Valamelyik osztálytársunktól? Ha Erikától, akkor találkozhattak reggel. Véletlenül az utcán. Lehet, hogy nem véletlenül.

Helyreállt a rend, amit én a megállapodásunk megszegésével felborítottam.

Mikor Pauló azt mondta, na, jót táncoltatok, mintha látta volna maga előtt a táncunkat, Erika mozdulatait, erre negyedszázad múltán is emlékszem, úgy nézett rám, mint aki nem engem figyel, hanem a táncmozdulatainkat akarja rögzíteni, és az, hogy a tekintetváltásunkba így bekapcsolta Erikát, elhozta számomra nem a kölnijének, hanem a testének az illatát.

Eljöhetnél hozzám délután, mondta Pauló. Gyalog vagy 7-es autóbusszal az Amerikai útig, aztán balra.

A Gyarmat utca sarki földszintes villa régen épülhetett. A falakról mállott a vakolat. A kis előkert rendezetlen. Pauló a ház előtt várt, sétáljunk, befordultunk a Kolumbusz utcába, a második ház előtt megállt, itt volt a Rózsakert vendéglő, mondta.

Semmi nem emlékeztetett arra, hogy ott valamikor vendéglő lett volna, a nagynénjétől hallotta, hogy az anyja és az apja az ő születése előtt oda jártak át sörözni, mindig eszébe jut valami a nagynénjének. Mintha változott volna a szokásos együttlétünk, ugyanis most Pauló beszélt és én hallgattam.

Mintha valamiféle beavatás részese lennék.

Néha megállt, itt volt a Vágányék trafikja, mondta, itt az Ágyik úr cipészüzlete, ott a Becze-fűszerüzlet, a Kolumbusz utca és Thököly út sarkán a Patócsék fűszerüzlete, Patócs úr fiai valamikor ismert jégkorongozók voltak, Ágyik urat a tizenkilences kommun után, a fehérterror idején letartóztatták, mintha nyomozóúton járt volna, amelynek az állomásait a nagynénjétől ismerte, de a nagynénje is csak hallott minderről, mondta, bizonyára a szülei is azok előtt a házak előtt hallgatták a régi történeteket, de hogy kiktől, arról fogalma sincs, egyszer elhozta a Rózsakertbe a nagynénje, talán öt éves lehetett, már nem is Rózsakert volt a helyiség neve, hanem Amigo Caffé, bambit ivott, folyamatosan a szavai közé ékelte, hogy a nagy-

néném szerint, meg hogy ő azt mesélte, olyan benyomásom támadt, érdektelen számára, mi mikor történt, megemlítette, olyan történetek foglalkoztatják, amelyekben nem vett részt, úgy érzi azonban, hogy azok az ő történetei is, a nagynénje beszélt egy üzletről, a polcon nagyon régi óra állt, nem jártak a mutatói, a tulajdonos azt mondta, hogy már az apja életében sem jártak a mutatók, később betért ő is abba az üzletbe, de nem találta az órát, a nagynénje azt mondta, hogy talán egy másik üzletben látta, de nem tudná már megmondani, melyikben.

Megmutatta, hol járt a 44-es villamos a Bosnyák térig, megmutatta a dudvával benőtt sárpárt a Mexikói úton, ahol régen a 67-es villamos járt, úgy mutatta, mint aki arra emlékezik, hogy utazott azokon a villamosokon, holott csak arra emlékezett, hogy mire emlékeztek azok, akik az ilyen dolgokra emlékeztek.

Tudom-e, hogy ő a nagynénjével lakik, honnan tudnám, nem beszélt annak előtte ilyesmiről, nem kérdeztem, ő sem érdeklődött a családomról, de a hangjából, amikor azt kérdezte a Gyarmat utca és az Amerikai út sarkán, tudom-e, hogy ő a nagynénjével lakik, úgy éreztem, lehet, azért nem érdeklődött soha a szüleimről, hogy ő se kényszerüljön beszámolni a családjáról. Váratlanul ért a kérdése, mert a sétánk közben mindvégig arra készültem, hogy megkérdezzem, szerelmes-e Erikába, tisztázni akartam, tudnom kell a továbbiak miatt, gondoltam, olyan közlékenynek éreztem, miközben a régi utcákról, házakról, boltokról beszélt, mint máskor soha, talán lehet most vele beszélni, gondoltam, arról is, amiről szándékoztam.

A szülei elváltak, amikor ő négyéves volt, a nagynénje szerint az apjában sok gonoszság volt, így mondta, hogy a nagynénje így mondta, sok gonoszság, de szerinte az anyámban is, mármint a nagynéném szerint, mondta, nem mertem megkérdezni, hogy a nagynénje kinek a testvére, az anyjáié vagy az apjáié, azt sem, hogy a nagynénje szerint miben állt a gonoszság, a nagynénje azt is mondta, hogy amikor a húga született, tehát az anyja nővére, gondoltam, nos, éjszaka állandóan sírt, nem lehetett a sírásától aludni, talán nem is a húga sírt, lehet, hogy az anyjuk, mondta a nagynéni, tehát Pauló nagymama talán, gondoltam, örökösen jajgatott a nagynéném szerint, mondta Pauló, hogy miért kellett neki két gyereket szülni, mind a két szülés olyan nehéz volt, belebetegedett, sohasem gyógyul már meg, mindene fáj, főképpen éjszaka, amikor fekszik, mondta a nagynéni, mondta Pauló, de a nagynéni mindig hozzátette, arra, hogy ki jajgatott egész éjszaka, nem esküdne meg, kislány volt, az is lehet, hogy éppen a nagynéni sírt, mondta Pauló, én meg arra gondoltam, talán a nagynéniről lehetne azt állítani, hogy sok gonoszság van benne.

A nagynéni mondta tehát el neki mindazt, amiről nem tudhatott, de vajon úgy történt-e minden, ahogy a nagynéni elmondta, nem mertem megkérdezni, hogy mi a véleménye erről. Lehet, hogy a nagynéni felnyitotta előtte a múltját, de rá is csukta a feltárt ajtót, akkoriban ilyeneket még nem tudtam gondolni, olyasmit sem, hogy Pauló szépen besétált a kelepcebe, amit állítottak neki, egyáltalán nem bizonyos, hogy vajon nem a nagynéniben rejtőzött-e valami torz, ilyeneket csak később gondoltam, amikor nemcsak a nagynénit ismertem meg, de sok más tapasztalatnak is a birtokában voltam már, akkor csak annyit értettem meg, hogy Pauló próbálta végigélni mindazt, amit a nagynénitől hallott, úgy raktározta el magában a mások emlékeit, mintha az ő emlékei volnának, ho-

gyan is beszélhetett volna különben olyan eseményekről, amelyek a születése előtt történtek, amelyek mások emlékei voltak, ő ezzel nem törődött, nem is mondta már, hogy a nagynénémtől hallottam, nem mondta azt sem, hogy így említette valaki, csak mondta, mondta, s amikor valamelyik utcasarkon vagy régi ház előtt elhallgatott, olyan volt újra, mint amilyen máskor, szavakat keresett a folytatáshoz, de nem talált.

Felfedeztem a tekintetében, amit annak előtte soha, a hűvösséget, mondhatnám, közönyt, mintha így próbálná elfojtani mindazt, amit, úgy éreztem, azért akart az imént megosztani, hogy elfedje: tulajdonképpen Erikáról akart beszélni velem.

Heliogabalus

(Egy portréregény romjai)

A százezer sestertius

*A százezer sestertiust megérte méltán,
hisz mindenben járatos, tanult, s legfőképp abban,
ami szakmájából, azaz művészetéből következik,
mely tovább már nem fejleszthető. A százezer sestertius
tehetsége legvégső határa, ahonnan nincs tovább,
csak a rutin és az egyenletes teljesítmény, és most,
most a császár hozzá se nyúl, rá se néz, s ha mégis,
csak úgy, mint egy istennőre szokás, hódolattal,
nem úgy, ahogy a rimák rimájára illenék,
kiben egyesült a föld, a birodalom, s akit
a kéjek nagyasszonyának, a szukák szukájának
tartanak a zord Britanniában is,
s az elpuhult, boldog Arábiában. Most itt ül, ezen
az aranytrónuson, s várja, hogy Heliogabalus magáévá
tegye, hogy érezze végre mocskos kéjeit, parázna
koreográfiáit, hogy megérte a százezer sestertiust,
mert ez az istennőlét olyannyira zavarba hozza,
az, ahogy leborul előtte, csókolgatja a lábát,
hogy a legszívesebben visszamenne a bordélyba,
és örökre elfelejtené a százezer sestertiust,
mely idáig juttatta.*

Eboracus V.

*Elrendezni az életművet nem könnyű,
tűzbe vetni, azt igen. És jól is hangzik a majdani
filozófus-életrajzokban, igaz, ha mégis
marad valami nyom,
az több sornyt kitesz, s az írás írást szül elkerülhetetlenül,
idővel minden misztikussá és érthetetlené
nemesedik, de ott a remény, hogy nem
mindig volt az.
Az erényről szóló könyvecskét tenné előre,*

*nem volt tizenhat, amikor írta,
aztán jöhetne a Lais tükre, avagy a gyönyör viszonylagossága,
ebben már szinte kész rendszert kínál,
és amit szívvvel írt, a Dionüszosz leányáról,
középre szépen a korszakos Socrateshez kerül,
aztán A borisszához című, ezzel lett igazán híres
a fórumokon, színházakban, a császár is erre figyelt föl,
aztán az arisztokratikus Philomelos, a zene eredendő
szomorúságáról, látszatra
egyszerű bériromány, de kihagyhatatlan,
és az a szerencsétlen gúnyirat a borról és a hetérről,
ebből annyi baja származott, holnapig meggondolja,
megtagadja-e, végül is ez a legfontosabb:
az anyag elrendezése,
a tanítványokban bízni neveléséges,
ja, igen, kell még egy előszó a császárhoz, azt lesz
a legnehezebb, noha barátja a közhelyeknek,
az ilyesmit nem lehet másra bízni, résen kell lenni,
győzi még halála előtt,
ha nem, hát legfeljebb beveti az egészet tűzbe.*

Héraklész mostohája

*Két életerős gyermek, Alkméné ikrei.
Héra irigysége, két tejjel telítődött, duzzadt
kebel. Nem használ masszázs, Hélios
hőlámpája sem, felesleges megvenni
a legdrágább mellszívógépet is. Aztán
a fogatlan csecsemő fájdalmas harapása,
sebek a mellbimbón és a bimbóudvaron.
A tej szétfröccsen, s egy sugár az ég felé
lövell. A Tejút édes és ragad. A felhő
húst. A mellbimbón gyógynövény-pakolás.
A hold kerek és puha. A szemétkosárban
néhány elhasznált melltartóbetét.*

Agaué a Keleti pályaudvaron

*Csak a helye maradt itt:
a bűzös fal mellett ez a felszáríthatatlan
vizeletfolt.
Az autók között imbolyog át az úton,
csukott szemmel, átszellemülten, mint akit
Bakkhosz vezet, s az aluljáró lépcsőinél
gyomrából az isten felhörög.
Felébredve rücskös kezével, mellyel
egykor vadállatokat tudott megfojtani
(redőiben még mindig ott a vérnyomok),
lesimítja összeragadt, szürke varkocsát:
portyázni indul. Még nagy a tömeg.
A kismamákra csap le, azok sosem sietnek
(„Szánjon má’ meg, kedvesem,
hisz gyereke lesz!”), s a Bakkhoszt
csak félig kihordó Szemelének ezek úgylis
mind rokonai. A sarki presszó szélső asztala
mellől a rekedt „evoé” és az évtizedek
óta száradó izzadság szaga hajtja a vadat:
csak a szárnalmas, lányruhába öltöztetett
Pentheusz nem menekülhet.*

Idegen helyen

*Tartalmukat vesztett tárgyakat – konzervdobozt,
tejfölös flakont –, az emberfolyam hordalékát
rugdalom, s félek, hogy magam is kiüresedem,
mert idegen helyen sötétedik rám. E városban*

*mézszerű az alkonyat, és ragacsos tőle minden:
szárguló kocsit nem látni, pedig már sárgán
villognak a jelzőlámpák, San Marco galambjait
meg földhöz szögezi a megnőtt nehézkedés.*

*Egy bronzból öntött istent bámulok, ki ruhátlan
nimfáját átemeli éppen az ingerküszöbön.
Sejtem: e városnak ez egyetlen büszkesége,*

*az özönvíz előtti, kiszikkadt Velencéből
az utolsó emlék, ahogy a gyermektelen özvegy is
büszkén és türelmetlenül várja havi vérzését.*

Nagypéntek

*Valaki csengettyűzni kezd a harangokkal,
mint amikor a fenyőfa alatt gúlában állnak
az ajándékok, s a kisgyermek már egymást löködve
fülelnek az ajtó előtt, várva a jelzést.
Odatódul a katedrális elé a hangra egyszeriben
minden élet – most mind, mind ott akar lenni a Gaddatán,
inni a vízből, melyben Pilátus lemosta önnön
kezeiről a vérbűnt, és kórusban kérdezni vele együtt:
mi az igazság? A pap kezéből elfogadják a romolhatatlan
ebédet, s hazafelé egy fröccsöt küldenek Isten után.
Hazatérve megoldják cipőfűzőjük gordiuszi csomóját,
mielőtt folytatnák a kegyelenimmel teljes délutánt.*

Nagyon élni

*Nagyon akarok élni. Mint amikor
aludni akar nagyon az ember,
és pont ezért nem sikerül, de ha
órákig tartó hánykolódás után*

*végül lehunyja a szemét, a kalauz
hiába kiáltozza az állomások
nevét: ő mindannyiszor átalussza
ébredését, és egy soha nem látott*

*városban tér magához – az Aspalathus
linearis áldott főzete csészéستől
megremeg kezében a hajdani
szőnyegbombázás óta változatlanul*

*hagyott óváros láttán –, retúrjegyét
nem leli, ellopták, elveszett, a gyűrött
térképen pedig e városnak nyoma sincs,
szájából kilóg egy zsoltár vége, de*

*már tudja, hogy ez az ismeretlen
végállomás, melynek lakói idegen
nyelven álmodnak ugyanarról,
ha egyszer majd ők is vonatra szállnak.*

Vasjani

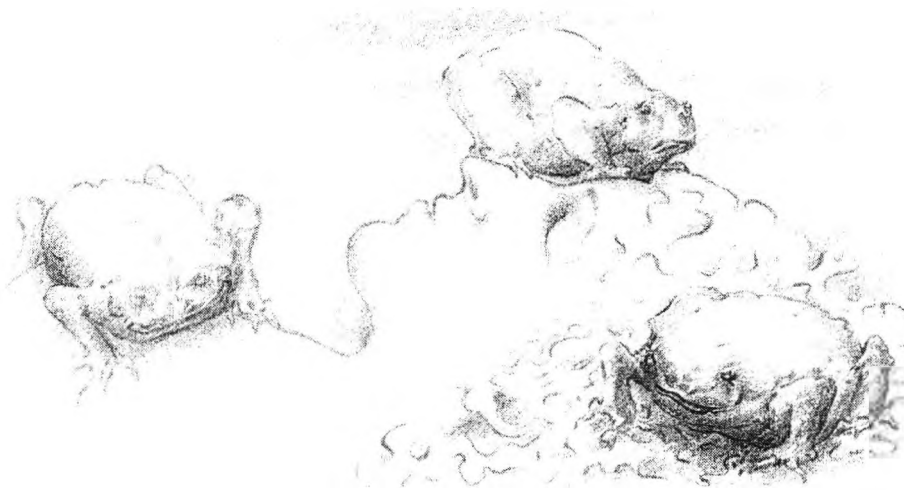
részletek

*A pampuskát úgy kell a betonjárdához csapni
mint a pofont abban a filmben
mikor az ördögöt verik
nem a gyereket
csak éppen azon csattan
mert benne van
a fejiben
a beton az ördög
nézni
készülni
a beton az ördög
nagy durranás
annak idején nem is mertek a betonon járni
elkopik rajta a fapapucs talpa
pléhlemezzel szögelték be a lyukakat
a nedves sárgaföldből tenyérszi fasírtokat gyúrni
középit meg hüvelykujjal benyomkodni
és csatt a betonhoz
adjunk még egy pofont az ördögnek
az anyádat
kísérted ám a jó
és csatt
durranjon az a pampuska
a fekete pofáján
a lovak se szeretik a betont
meg kell patkolni őket
az ördögön is patkó van
mert a pokol földje is csupa beton meg szurok
forró szurok
és hogy ne fájjon a lába a füstösnek
meg szokta patkoltatni magát a kováccsal
és úgy galoppozik föl a rosszat csinálni
a pampuskát úgy kell a betonhoz csapni hogy
csattanjon az a pampuska
mintha az ördög pofájába vágnánk
hadd csattanjon a fekete pofáján
az ördög fekete beton pofáján.*

*

Az úristen az asztal előtt ül
rákönyököl a terítőre
közelebb húzza a hamutartót
és körülnéz
rózsaszínszürke fehérmintás falak
vertfalszag
félhomály
az ablakok már csak a tegnapiakat engedik be
tegnapi fényt
tegnapi levegőt
és a tegnapi legyeket
mikor megnyílnak a mennyeeknek ablakai
kávét tölt egy zsíros dzsezvából
és egy zsebkendőt vesz elő kék munkáskabátjából
orrol fúj
majd dohányt morzsol a cigarettapapírra
keze remeg
megsodorja
rágyújt
a tévében forog a föld
és mégis forog
mint a jókaiban
és mégis
forog
még mindig
nagyot köp a szőnyegre
nemrég még mázolt föld volt itt
fényesre döngölt
sikált és koptatott
föld
tegnapi föld
körmei feketék
földfeketék
koromfeketék
zsírfeketék
csendfeketék
itt ül
ítél eleveneket és holtakat
mióta világ a világ
és még egy nappal azelőtt is itt pihent meg
a nagy teremtés után
a teremtés után még nem volt ilyen csend
kölkök riwalkodtak szanaszét a világban
bele a nagy semmibe
a mindenbe
sütött a nap

és jó volt
nézte az úristen
és milyen jó volt
igazán
a tegnapi föld
arcát mosolygósra barázdálták a ráncok
a tálalószekrény tükreben az idő mosolyog vissza
a ráncos idő
mint a negyedik márványfej
mint a kölkök vasjani
visszamosolyog
fogatlan szájából cigarettafüstöt fúj
így tartósítja az emlékeket
hogy szép füstösek
sósak legyenek
az ünnepekre
amikor elő lehet kotorni őket
a kredenc mélyéről
hogy emlékezzünk
a teremtésre
az úristen teremtésére
és hogy eszünkbe jusson
ha eljön az idő
akkor
akkor egyszer
még egyszer mosolyogni fogunk.

Amíg a nagymami megkerül

(részlet)

Nézem azt a kislányt: azért bóklászik, mert felnőne egyszer. Kétséges, hogy engedik-e neki. Úgy kell nőnie, hogy közben helyet, vagy legalább keres valakit az ismeretlen parton.

Én először akkor voltam híres, amikor elvesztem a tengeren. Nagyon elvesztem, de csak kicsit lettem híres, hozzám képest lettem, én tudom csak, mennyire kicsit, mennyire nem. Volt egy piros úszógumim, még hozzá nagy: azért volt nagy úszógumim, mert én már nagy voltam, a testvéreimnek, akik velem ellentétben nem a nagyok, hanem a kicsik voltak, kicsi volt az úszógumijuk is (gyanítom, hogy tőlem örökölhették azt is, mint mindent), mert ők voltak a kicsik. A testvéreim mindenfélét tőlem örököltek, olyan dolgokat, amiket én máshonnan örököltem, például Joli néniéktől, na, hát ők aztán igazán gazdagok voltak. Amiket tőlük örököltem, azokat sohasem volt szabad felvennem, mert azok voltak az ünneplő ruhák. Volt köztük még nyugatnémet is. Valahonnan örököltek nyugatnémet ruhákat, mert ők gazdagok voltak, de én persze azokat nem húzhattam fel, mert azok ünneplők. A ruhák, a nyugatnémetek. Ünneplők, vagyis a nyugatnémetek ünnepeltek, nyilván állandóan. Mert a gazdagok ruhái ünneplők, hát még ha nyugatnémetek is. És azoknak a gazdagoknak a ruhái is, akik nyugatnémet ruhákat örökölnek, eleve ünneplők a ruháik. Örökölni – látszik tehát – ünnep, pláne ruhát. Most ugyebár kézenfekvő volna azt gondolnom, hogy nálunk nem is voltak ünnepek, mert ha lettek volna, akkor valamikor felvehettem volna azokat a szép kis ünneplő ruhácskákat, amelyeket gazdag öröklőktől örököltünk, de úgy vélem, ez csúsztatás volna. Nálunk is voltak ünnepek, csak nem elég jelentősek ahhoz, hogy felvehettem volna a Joli néniéken keresztül örökölt ruhákat. Meg hogy tőlünk, istenem, ha tőlünk örökölhett volna valaki egyszer. Rajtuk keresztül. Keresztül örököltünk mi, így mondták, mi rajtuk keresztül örököltünk. Átörököltünk. Olyan jó lenne valamit átörökölni. Nincs már egy rongyom, bár csak átörökölnék valamit, keresztül. Aki örökölt át, örököljön bét is. Ez olyan volt, olyan nyelvi képtelenség, mint ahogyan mi a boltban viselkedtünk.

Mi ugyanis sohasem vásárolni mentünk a boltba, hanem megnézni, hogy osztanak-e valamit. Ha osztottak, vettünk. Valamit. Persze olyasmit, amit éppen osztottak, mi mást vehettünk volna, az volt, amit éppen osztottak. Ha margarint osztottak, azt vettünk, ha sót, akkor azt, ha kenyeret, akkor pedig azt, persze, ha volt még szabad kenyérjegyünk. Különben a testvéreim sem vehették fel soha az örökölt ruhákat (amelyeket én az azokat öröklő, tehát gazdag Joli néniéktől örö-

---

Részlet a Noran Kiadó gondozásában ősszel megjelenő regényből. (A szerk.)

költem), szerintem a húgom azért nem, mert hogy nézett volna az ki, hogy ő pompázhasson (ünnepeljen) egy olyan ruhában, amelyben még nekem sem engedték meg, az öcsém meg eleve nemigen jöhetett számításba, nem mintha nagymamit nagyon izgatta volna, hogy éppen milyen ruhában – fiú- vagy lányruhában – jár a gyerek. Egyrészt mert a gyerekek úgyis mindegy, másrészt mert nagymami főként engem szeretett, és szépen megőrizte az ünneplő ruhákat nekem, nem is szakadt el egyik sem, egy sem, soha.

Valahol még bizton ép valamennyi, valahol meglehet, van még valahol sok-sok gyönyörű nyugatnémet cucc. A nagy, piros úszógumim viszont már rég kipukkadt, amúgy is alig tartanak valamit ezek a gumik. Nem mentem be messze a tengerbe, de nagyok voltak a hullámok, felborultam, pörögtem egy párat, kicsit félttem, inkább úgy emlékszem, hogy generáltam magamban a halálfélelmet, úristen, mi történne, ha én most itt megfulladnék, hogy sírna Anya. De közben tudtam, hogy leér a lábam. Le is ért, ki is evickéltem a partra. Kievickéltem a teljesen ismeretlen partra. Hatéves voltam, azt hiszem, mire kértem, megvoltam hét is. Vagy fél nyolc. A parton románul beszéltek, olykor Balatonról szalasztott keletnémetül, de az esemény szempontjából ez nem volt különbség. Nem volt ez baj, csak sajnós egy szót sem értettem, az is lehet, hogy nem románul beszéltek, hanem csehül, ezek a csehek, csóválta fejét édesanyám mindig, amikor focizni rohanó fiúk szétzúzták az akkurátusan csepegetett homokváramat. Érdekes, csehet mondott, pedig akkor még csehszlovákok voltak a csehek.

*Nézem azt a kislányt, olyan sok minden történt már eddig is vele, de még mindig elég kicsi. Évek óta nem fürdik már meztelen punciával, kapott fürdőbugyit, de még soká lesz, mire melltartót is kap, mert még soká lesz a felnőttek számára is értékelhető melle. Játszik a homokban, a csehek felrúgják a csöpögtetett várát, már nem sértődik meg rajta nagyon, mert tudja, hogy már nem kicsi, elmegy úszógumival, mert jó kislány, és szót fogad, nem megy **gumi nélkül** fürdeni. Nem tudni, hogy valóban veszélyben volt-e, amikor feldöntötték a hullámok, ő úgy érezte, és sokáig őrizte magában ezt az érzést, pátyolgatta magában a halálközelség élményét. Aztán betévedt sok meztelen román férfi közé, végül megpofozták, pedig éppen olyasmi korábban nem történt vele. Bizony, nem kislányoknak való az ilyen.*

Mindig teleszórták homokkal a joghurtomat, helyesebben a jaurtomat, nagyon finom a homok a román tengerparton. Román, de finom. Milyen lehetett volna? Magyar tenger nem létezett, magyar homok nem létezett, nem volt viszonyítási alap. A román tenger is finom volt, milyen lehetett volna más, amikor azt hittem, hogy elvesztem. Azt már tudtam, hogy nem haltam meg, de a helyzet nem tűnt sokkal biztatóbbnak, amikor kijöttem a partra, és fogalmam sem volt arról, hogy hol vagyok, csekély volt vigasznak, hogy élek. Azt hiszem, egy kicsit arra gondoltam, hogy már meg is haltam, de aztán úgy döntöttem, hogy megkeresem Anyát és a testvéreimet. Igen ám, de hol. Hol keresi meg az ember az anyját és a testvéreit, ha egyszer látóföldnyire semmi más nincs, mint lepedőkből összetakolt ezernyi egyforma napozó, homokozó – néhol focizó csehszlovákok, akiket a zsargon miatt ejtettünk per cseheknek – és románok. Mert a tengerparton románok laknak, erre már idejében figyelmeztetett Anya. Egyszer, később, amikor a

saját gyerekeimet vittem ugyanoda, lebozgoroztak. Lebozgorozni, vajon hányan értik. Mi is lehet a Bozgor Világ. Egykor úgy hívtuk a *Mozgó Világot*. Viccből, szigorúan viccből, Anya nehogy megtudja, mi nem viccelünk ilyenekkel. Hogy mi hazátlanok volnánk, mint az oroszországi zsidók, akikre eredetileg ott kitalálták, majd a románok emiatt ránk alkalmazták ezt a szót, bozgor. Azt mondták valamikor nekem: itt van egy szó, amelytől rettegni kell, ha valaki ilyet mond neked, fiam, akkor üss. Ezt apa mondta, jó sokszor, és hangsúlya volt annak, amikor ezt mondta, pedig másban nemigen buzdított ő verekedésre. Nem ütöttem én embert ennek ellenére még sohasem, amikor azt mondták, hogy bozgor vagyok, akkor sem, nem csak, mert nem vitt rá a lélek, félni nem félek, épp csak nem kívántam ütni még. Nem szoktam ütni kívánni, ezt mondhatom el most magamról ennek kapcsán. Nem kívánom az ütést. Kapni sem kívánom, de adni, azt végképp nem. Tudtam én mindig, hogy nem is vagyok jó magyar. A bozgor hát hazátlant jelent oroszul, orosz zsidókra mondták, történelmileg. Meg rám is, némi joggal. Egyik hazám a másikba pofozott. Hazánk időjárása kontinentális. Kontinentális idő van a hazámban, az én hazám kontinentális. Kontinens. Ementem itt a hazámban (a kontinensen) innen oda, és azt mondták – mit mondták, panasztáltak! –, hogy bozgor. Nem én, az, aki velem egy nyelven beszélt. Örültem, hogy nem vették észre az akcentusomat, és vidáman mondtam: én is bozgor vagyok. A gyerekem sajnos nem értette, hogy min röhögök. Aki bozgor akar lenni, pokolra kell annak menni. Így vagyok is bozgor, meg nem is: vagy itt is bozgor vagyok, vagy ott is otthon vagyok, szarjátok össze magatokat. Én hétéves koromban ott láttam először meztelen férfit.

Hétéves koromban láttam először meztelen férfit, na, de akkor aztán jó sokat. Nem úgy, mint amikor meglestem fürdőnadrág-felvevés közben (fecske! – de hogy fecske, ez későbbi kulturális infó, akkoriban azt hittem: csak ilyen létezik) apát, hanem úgy, hogy jöttek szembe. Tucatnyi meztelen román férfi jött velem szembe, mert nem értették, hogy mit keres egy ilyen maszatos, bőgő kislány nagy piros úszógumiban a szegregált férfi nudista strandon. Mintha én tehettem volna arról, hogy félméteres lyukak voltak a strand kerítésén alul, mert a bácsik ott lesték a szintén szegregált néniket. Még jó, hogy befértem a lyukon. Azt azért nem gondoltam volna, hogy a román bácsik olyan szőrösek, olyan nagy nekik, és olyan borzasztó. Az öcsémé teljesen más volt, úgy is mutattam be az öcsém pucukáját a szomszéd kislánynak, hogy az ott a szarvacskája. Hát, eufemizálni már kislány koromban tudtam. Neveltek. Vagy megtanultam.

Tanítottak, hát persze.

Románul nem tanítottak (ráérsz, fiam, az iskolában, megtanulni AZOKNAK a nyelvét), így aztán mondhattak akármit is nagy pucájú román bácsik, csak annyit tudtam, hogy románul van. Hogy most románul kellene kitalálni Anyához, és ha értettem volna, amit akkor mondanak, akkor tán még ma is minden könnyebb lenne. Vagy lehetett volna, legalább akkor. No, de én nem találtam ki románul, ennyi. Aztán valahogy mégis megkerültem – úgy emlegettük mindig, hogy amikor én a tengeren megkerültem, én egy megkerült kislány vagyok –, egyedül találtam meg, hogy hol vagyunk. Vagyis megtaláltam a helyet, ahol va-

gyunk. Én megtaláltam, hogy hol vagyok. De, sajnos, éppen akkor nem voltunk ott, ahol voltunk, ott, ahol mi voltunk, sajnos éppen egy román néni volt, és megpofozott. Azért pofozott meg a román néni románul, mert Anya őt kérte meg, hogy vigyázzon a testvéreimre, amíg ő engem keresgél, meg bemandat a hangosbemondón, amitől kicsit híres lettem. Úgy lettem híres egy kicsit, hogy egy hangosbemondón kiabálták románul annak a megkerültében felpofozott piros úszógumis kislánynak a nevét, aki nem értette, hogy miről van szó, de aki nyilván én voltam, mert ki más. Összegezve: kiskoromban én egy nagy, piros úszógumis, értetlen, elveszett, megkerült, felpofozott magyar kislány voltam nagy-pucájú román bácsik között, az ő tengerük partján. És a teljes igazság, most mit csináljak. Persze én úgysem értettem volna meg, amit mondanak – és soká értelmesség nélkül maradt hát ily módon e tartomány –, mert a hangosbemondó is román volt, de – magyarázta el később Anya – más megérthette volna éppen, aki román, és aki éppen megtalált volna. Kislány, hatalmas piros úszógumival. Colac, így hívják az úszógumit románul, akkor megtanultam ezt a szót. A román nénitől, aki megpofozott. Azért pofozott meg, mert kétségbe volt esve. Hogy elveszttem, és nem kerülök meg. Kétségbeesett és ütött. Előfordul mással is, aki néha ütni kíván, ha kétségbeesik. Mert szomorú volt Anya, miattam. Én nem voltam szomorú már akkor: megkerültem, kissé megpofozva bár, de még az úszógumim is megvolt. A piros, colac, románul ez a neve, így hívták a mentőövet egy ismeretlen parton.

Nézem azt a kislányt. Kislányt? Ő az 568-as számú tanuló.

Volt azért valami izgalom abban, amikor azt mondták: aztán kilencedikesek lesztek, és akkor katonák is lesztek. Félttem egy kicsit attól, hogy talán nem is leszek kilencedikes, nem vesznek fel, kevés volt a magyar hely a líceumban, arról meg hallani sem akartam, hogy román iskolába járjak, igaz, senki nem is mondta, hogy oda kellene járnom. Nem hozhattam szégyent a családra, hogy románba járok, az tiszta sor, meg hát a román iskolában egészen biztos, hogy nagyon félttem volna, el sem tudtam volna képzelni, hogy ülök a rományerekek között a romániskolában a románpadban, fogom a románfüzeteimet és a románollamat, és románul írok meg felelek. Románul kérdeznek, és én románul felelek. Az biztos, hogy egy szó nem jutott volna eszembe soha, és különben sem érttem volna egy szót sem. Mert az más dolog, hogy az ember olvas vagy beszél románul – no de nem szoktunk beszélgetni a termodinamika második főtételéről. Honnan tudjam, hogy hívják a termodinamika második főtételét románul, meg a sejtmagot, reménytelen lett volna, nem vagyok kompetens. Szerencsére szó sem esett arról, hogy románul kellene tanulnom, okos kislány is voltam, jól is tanultam, simán felvettek a rendes magyar líceumba, így lehettem azonnal és egy füst alatt katona is. Román katona, magyar gyerek, a román hadseregben. Szép kék egyenruhánk volt, amolyan románkatona-kék, sapkával, karunkon a haza (a mi hazánk, Románia) emblémáját, vállunkon a fegyvert viseltük. A légfegyvert. Légpuskát, mármint. Azzal kellett lőnünk. Célba.

Kivitt bennünket a busz reggelente a Bácsi-torokba, a kék egyenruhánkban, egyensapkánkban, a zubbony vállán volt egy fül, abba kellett beletenni a sapkát,

amikor nem volt a fejünkön. Azt már megszoktuk, hogy a fiúk röhögnek rajtunk, bár nem volt min olyan nagyon röhögni, ők is egyenruhában voltak, az iskolába is egyenruhában jártunk, sötétkék kötényruha, világoskék ing, a szoknya nem lehetett sem hosszabb, sem rövidebb, mint térd fölött tíz centiméter. Hozzá tartozott még a set up-hoz a fehér hajpánt, pontosan két centiméter széles, meg a karszám. A karszámot a kabáton kellett viselni, rajta volt az iskola neve, meg hogy hányas számú tanuló, én például az 568-as számú tanuló voltam. Ki tudja, nem vagyok-e ma is még az 568-as számú tanuló, valamennyire biztosan az vagyok, hiszen az 568-as valósággal vonzatává vált a tanuló szónak, ha ezt ejti ki valaki a száján: tanuló, én azonnal mondanám, hogy 568-as. Vagy fordítva: ha 568-ast mond, én tudom, hogy tanulóról beszél. Ha nem volna a szükséges önkontroll. Bizony, így is tartok tőle, hogy én vagyok az 568-as számú tanuló. Vagy katona, ha jobban belegondolok. A kötényruhára is fel kellett varrni a karszámot (a mellünk fölé, de akkor miért karszám, miért nem mell- és karszám), és akkor mi még szerencsések voltunk, mert nekünk legalább piros volt a karszámunk, az egész városban csak nekünk volt piros a karszámunk, persze nem csoda, én pont az 1-es számú líceumba jártam. A cé osztályba, az ába meg a bébe persze a románok jártak. A románok árok meg bések voltak, a magyarok cések. Nem tudom, hogy az ásoknak meg béseknek volt-e varrószerszámuk mindig kéznél, mindenesetre nekünk, céseknek mindig volt tű és cérna a táskánkban. Reggel a kapu alatt felvarrtuk a karszámot, különben a portás nem engedett be a suliba, délben letéptük, másnap kezdtük újra. Voltak még különféle dolgok a táskánkban, például farmernadrág. Nadrágra nem csak azért volt szükség, hogy ne kelljen egyenruhában végigflangálni a városban az iskoláig meg vissza, hanem azért is, mert hideg volt. Így mutatkozott meg a szükséges akkoriban. Hideg volt, de nekünk harisnyanadrágban kellett ülnünk a suliban, legalább addig ne fázzunk, ameddig odaérünk, hát ezért volt nálunk nadrág is, meg hasonlók. Reggel valóságos öltözővé alakult át a Báthori utcai bejárat, nem csoda, hogy ránk szokott a mutogatós bácsi.

A mutogatós bácsi egyébként eléggé jól öltözött volt, és kizárólag a magyar lányokat molesztálta. Persze nem valószínű, hogy etnikai megfontolásból, inkább arról volt szó, hogy csak a magyar osztályoknak volt nulladik órájuk (úgy mondtuk: hétórás órájuk), nekünk héttel vagy nyolccal több óránk volt, mint az ásoknak meg a béseknek, így hétre jártunk iskolába. Akkor viszont nem volt még bent sem a portás-, sem az igazgató bácsi, és szabadon garázdálkodhatott a másik, a mutogatós bácsi.

Az egyik bácsi ott van, mikor a másik még nincs ott. A mutogatós bácsit máskülönben leginkább sajnáltam, különösen télen. Furfangos bácsi volt különben, sikerrel küzdött a megszokás ellen, mindig kitalált valami más rejtekhelyet, néha a lyukas fát, másszor hol a Farkas utcai templom pillérei közül, hol a barna vaskapu mögül ugrott elő, széttárta ballonkabátját, és megmutatta ágaskodó farkát. Faszát, pontosabban, semmi eufemizmus, farkuk az állatoknak van, ha embereknek, azt atavizmusnak hívják, és a fenekük fölött nő nekik, szegényeknek. Szegény poszt-ősembereknek. Szinte soha nem néztem meg rendesen, pedig szerettem volna, undorral vegyes tisztelettel gondoltam a bácsik óriási farkára (faszára) azóta, hogy egyszer a tengeren betévedtem egy nem koedukált, férfi nudista strandra. Nem félttem nagyon a mutogatós bácsitól, tudtam, hogy arra vágyik, hogy féljek,

sajnáltam szegényt, meg olyan kellemetlen volt, hajnalban a nagy hóban baktatni az iskola felé, és mindig, mindig sikerült megjednem azért. Volt benne egy kis udvariasság is, mint Babinál. Az őzikénél, aki mindig udvariasan megjedt, amikor huhogott rá a bagoly – és ennek köszönhette népszerűségét.

A Farkas utcai templomban olyankor többnyire szólt az orgona, mindig gyakorolt ott valaki hajnalban, csikorgott a hó, akkor már nem hócipőben jártam, mint az oviban, már negyedikben megkaptam az első bakancsomat, akkor már harisnyacsizmára vágytam, valójában arról volt szó, hogy akkor már harisnyacsizmára vágytam reménytelenül, de nem annyira azért, mint kicsi koromban a bakancsra. Volt már bakancsom, az orrlukaim mindig befagytak a hidegben, megnéztem a mutogató bácsit, mentem iskolába. Pénteken nemigen járt arra a mutogató bácsi, pénteken nem is hétre jártunk, nyolcra, akkor volt a katonaság. Én pénteken katona voltam, akkor karszám sem kellett, hanem a címer, az volt a karomon, a karszám helyén. A régi román címer, aranysárga búzamezők, a tenger kékje és a munkásosztály kiomlott vérenek pirosa, így tanultuk, már az óvodában megtanultuk, akkor kábé, amikor nagyon sokat kellett tanulnunk, mert minden éneket újra kellett tanulni. Azért kellett újratanulni az énekeket, mert pont ovis voltam, amikor Román Szocialista Köztársaságra változott Hazám neve Hazám korábbi nevére, a Román Népköztársaságról, és a szocialista, az több szótag, mint a nép, át kellett írni a hazafias dalokat, majd újra kellett tanulnunk őket, prozódiai okok is voltak, amikor oviba jártam. Pénteken bementem az aranyló búzamezőkkel és a munkásosztály kiontott vérével ékesített ruhámban az iskolába, és ott két lehetőség várt rám. Vagy jöttek a tisztek, vagy nem. Elmondom először, mi történt akkor, amikor nem jöttek a tisztek.

Amikor nem jöttek a tisztek, akkor Gil volt a PAP, vagyis a péápé-oktatónk. A PAP, vagyis a péápé egy mozaikszó, Pregătire pentru Apărarea Patriei, azaz Felkészülés a Haza Védelmére. FHV, mondhatnók, de azért sem mondjuk magyarul. Gil valódi neve Vergilius, és ez nem tréfa. Bizonyítja, hogy az öccsét például Ovidiusnak hívják. Kolozsvári román, klasszika-filológián szocializálódott család sarja, amúgy költő és dzsessz-szakértő. Nyolc nyelven beszél és pompásan csókolózik, az érettségi banketten kipróbáltam(-tuk) a liftben, legalább ötször megtettük a nyolc emeletet oda-vissza. Így tudott csókolózni az a klasszika-filológus, világos, hogy neki kellett a péápét oktatnia. Ha tehát nem jöttek a tisztek, és Gil egyedül volt, akkor a következőképpen zajlott az oktatás: vigyázzállás az iskolaudvaron, tisztelgés, jobbra át, balra, üvöltés, fel-vagytok-ké-szül-ve-a-Ha-za-vé-del-mé-re?!? I-gen!!! Tud-já-tok-mer-re-az-is-ko-la-ka-pu?!? I-gen!!!! El-tud-tok-fel-tű-nés-nél-kül-ol-da-log-ni?!? Hát így zajlott, utána azért egy távolabbi kocsmában összefutottunk Gillel, egész jól megtanult tőlünk magyarul, egyszerű az egész évi osztálypénzt elittuk együtt.

Másszor viszont jöttek a tisztek. Egyszer az egyiknek eladtunk Magyarországról kapott fogamzásgátlót, nagyon örült neki, otthon, Moldovában már az ötödik gyereket szoptatta az asszony, a fogamzásgátló pedig tilos volt, hatálmilag. Tilos és ismeretlen, ez gyakori mellérendelés. Hazavitte boldogan az illegális drogot, majd letörtén jött vissza szabadságról, az asszony nagy patáliát rendezett, mondta, hogy csak egy katonatiszt lehet ilyen hülye, hogy elhiszi: egy ilyen kis izét bevesz az ember a száján keresztül, aztán nem lesz gyereke. És még

pénzt is ad érte. Hát mi köze a számnak a farkadhoz, ordíthatta magánkívül a tisztné, de ennyire részletesen azért nem mesélte el az ura. A többi tiszt vagy nőtlen volt, vagy nem beszélt a feleségéről. A mi seggünkről beszélgettek többnyire, és álnaivan csodálkoztak, hogy vajon miért menstruálunk mi állandóan hetente. Valamit muszáj volt hazudni, hogy legalább ne mindig a seggünktől akarjanak megragadni, de hiába reménykedtünk, nem sikerült megúsznunk. A gyakorlótéren szögesdrótból font izék voltak, nagy és félelmetes dolgok, mindig fennakadtam rajtuk. Ott lógsz valami szögesdróton, tele vagy karcolással, a búzamezős–munkásosztályvéres kék ruhában, hasad a vászon és a bőr a combodon, se ki, se be, és akkor jön egy mustárszín zsávolyba öltözött, nagy darab román, szavát sem érted, megfogja a feneked, kicsit a pinádba dugja a markát, úgy emel ki, végezetül még a fenekedbe is belesüllyeszti a kezét, hogy szarabb legyen, aztán mikor elég volt neki, kiemel a szögesdrótból. Nem lehetsz elég ügyes, hogy elkerüld. Megláttam egy románul ordító tisztet, és azonnal fennakadtam valahol. Pedig amúgy egész ügyes voltam ilyesmiben, kerítésmászás, cseresznyelopás, viráglopásban verhetetlen voltam, legalábbis a lányok között. Talán csak Zománcz volt jobb nálam, Zománcz Ildi, de az már nekem sok volt. Amit Zománcz Ildi csinált csupa szeretetből. Nagyon szeretett engem, csak hogy én csúnya voltam, ő pedig szép, ráadásul neki volt melle, nekem meg nem volt. Ő ért a legkorábban a lányok közül (a korosztályos fiúk akkor még labdába sem rúgtak, amikor ő ért), én meg a legkésőbb. Lett nekem is mellem, de csak aztán, és akkor még nem volt tudható, hogy lesz aztán. Én legalábbis nem tudtam. Ildi – Zománcz – nagyon szerette volna, ha rám is buknak a fiúk, és nem tudta, hogy nekem már volt egy igazi lótenyésztőm, igazi magyarországi volt, a kocársárdi álmóson ismerkedtünk meg, tetszett neki a sildes sapkám, hozott egyszer egy magyarországi könyvet, amiben benne volt Bugac, cserébe megkérdeztem tőle, hogy ki az a vitraytamás, akiről hallottam valamit, de én sem böbebabát, sem vitraytamást nem ismertem akkoriban, ez volt a kulturális hátrányom, szerettem volna nem pionír, hanem igazi úttörő lenni, ez persze reménytelen álmom, vissza is adtam neki a reménytelenséget, amikor a Fellegváron meg akarta fogni a kezem. Hát az akkora nagy ügy volt, szakítottam is vele, azonnal, be sem mertem volna vallani magamnak sem, ami történt, ráadásul még volt egy másik fiú is, aki levelet is írt, mondván, hogy ő az első pillantástól, na, az végképp kibírhatatlan volt, azt hazudtam neki, hogy azért nem akarom, mert én úgylis kivándorlok Izraelbe, ahol skizofrén zsidó költő leszek. Azután voltak még a kiskatonák, akkor, amikor én híres költő voltam, és egy alkalommal második díjat nyertem egy diákköltészeti versenyen (az első román volt, a második magyar, a harmadik német, ilyen politikaikorrekt volt az a verseny, amibe be sem neveztem, mégis nyertem egy román szinonimaszótárt). A bakák között alighanem terjeszthették azt a diákantológiát, és több levelet is kaptam, a legjobban az a politikailag még korrektebb tetszett, amelyikben egyikük megírta: annak ellenére is szívesen megismerkedne velem, hogy én fekete vagyok, míg ő fehér. Zománcz azonban nem tudott a titkos életemről, amelyben még én is álmodozhattam a fiúkról, persze azért mégiscsak arról, hogy legyen már mellem, mellekről álmodoztam, mint a fiúk, igaz, ők jórészt Zománcz melléről álmodoztak, végképp nem az enyémről. Én csak magamnak szerettem volna, éreztem, hogy onnan kellene ki-

indulnom. És ezt is tudta, és megbeszélte a fiúkkal, hogy oltsák le az osztályban a villanyt, és akkor ő bemegy. Csakhogy nem ő ment be, hanem belökött engem, hogy egyszer az életben engem is fogdossanak már meg. Csakhogy persze nem a fiúk közé estem, ahogy belökött, hanem a padnak, és elhasadt a bőr a térdemen, bokáig vérben álltam azután, abban az új fehér nadrágomban, amelyet előző éjjel varrt nekem Anya, és akkor én úgy megvertem Zománczot, hogy mit meg nem adnék azért, ha ez nem volna igaz, vagy elfelejteném, de a legjobb az volna, ha soha senkit meg nem vertem volna olyan brutálisan. Olyan őszintén.

Igazság szerint mégis tanultam valamit Zománcztól. Azt, hogy bizony teljesíteni kell. A fiúknál nem volt elég lenni, teljesíteni kellett, mint egy honvédelmi gyakorlaton.

Ilyen volt a honvédelmi gyakorlat, igazság szerint az is csak játék volt. Így játszottak mivelünk. Aztán a fiúkat, akik velünk voltak egyszerre gyerekek, igazából is elvitték katonának, és sokszor véletlenül lelőtték őket a hadgyakorlaton. És még ez volt a jobbik eset. A rosszabbik eset az volt, amikor feltörte a lábukat a bakancs, és végül vérmérgezésben haltak meg. Mi is lőttünk azért a katonaságnál, csúfosan lebögtém mindig, majd épp nekem való a lövés, életemben nem találtam még bele semmiből semmibe, ez így nagyjából pontos. Semmiből, a semmibe. Nekilátok célozni, és semmi, egyszerűen semmit sem látok, vagy két példányt látok mindenből. Kivittek mégis mindig a Bács-torokba, ebbe a röhejes névre hallgató közeli szurdokba, Bács mellé, ember formájú céltáblára kellett lőni, a szívére, az agyára. Annak a papírembernek. Én nem bírom, ha valami antropomorf. És nem él közben. Szerencsére a lényeg az volt, hogy a kilőtt hüvelyeket beszolgáltassuk. Egyszer azért eltaláltam egy céltáblát, a szomszéd lányét. Az érettségi lövészetünk viszont – mert lőnünk is kellett ahhoz, hogy aztán érettségizhessünk – olyan puskával történt, amelyből tényleg jött a torkolattűz. Leszorítottam valahogy a térdemmel, a vállamhoz persze nem mertem fogni, és kilőttem valahogy, amit muszáj volt belőle. Mondták, hogy a nagy megtiszteltetés – hogy valódi fegyvert adnak a kezünkbe – azért adódott, mert aznap temették Titót. Hogy a kettő között mi az összefüggés, sohasem értettem, de egyre jó volt ez: hogy így emlékszem az egészre. Úgy emlékszem vagyis, hogy ezek a dolgok durván mind-mind akkortájt estek meg, amikor meghalt Tito. Durván amikor meghalt.

BESZÉLGETŐKÖNYV

Bérczes László beszélgetése

1.

(Bakáts tér)

(augusztus 27.)

Utoljára énekeltem. Kórház, templom, színpad. Jägermeister. Néhány régi terv. Minden tükröt megfaragni. Épül a bikaistálló. Pittyeg az óra.

Cseh Tamás: – Három hete derült ki, hogy rosszindulatú daganat van a tüdőmben, és holnap elkezdődik egy kemoterápiás kezelés. Tegnap volt még egy kötelezettségem: talán utoljára énekeltem, és épp a Bakáts téren, ahol születtem, ahol kereszteltek. Nagyon gyenge vagyok egy idő óta, mert itt esz valami belül, meg tüdőgyulladásom is volt, utólag derült ki, már Pulán így léptem fel augusztus elején. Szóval tegnap eléggé szédelegtem, ahogy felmentem a színpadra, de ott fenn már ismerős, édes ízt éreztem. Aztán beültünk a barátokkal egy teraszra, ahogy régen, hetek óta nem ittam, de most azért is próbáltam jägermeistereket betölteni magamnak. Nem használt, a kedvem moccanásnyit sem javult, igaz, nem is ártott. A gitárt hazahoztam, jól elraktam. Kicsit izgulok a holnapi nap miatt, mert ilyet még velem nem csináltak. Toporgok a körül, hogy mi várható. Hogy viselem majd. Mondják ezt a hajhullást, ami engem per pillanat nem zavar, de lehet, hogy borzasztóan fog bosszantani. Biztosan nyűgös leszek, meg gonosz a közvetlen környezetemmel. Jó volna, ha nem így lenne. Tegnap találkoztam egy nagyon kedvemre való pappal, a Bakáts téri plébánossal, vele azért szeretnék majd beszélni.

Bérczes László: – *Mit akarsz neki mondani?*

– Katolikus vagyok, meg akarok gyónni. Nem azért, mert talán közel a halál, amúgy is.

– *Mikor gyóntál legutóbb?*

– Lehet vagy tíz éve. Szegeden megkereszteltem egy harmincnycolc éves ügyvédet, aki a mai napig barátom. Akkor találkoztam egy ferences atyával, és ott, az irodájában meggyóntam. Hozott egy kis bort is, ittunk, elbeszélgettünk. Gondoltam, de jó, ő lesz az én lelkipásztorom. Én mindig csak kértem az Úrtól, kértem minden előadás előtt, s azt gondoltam, lerovok valamit a sok adósságomból, ha néha az Isten szolgájával is beszélek. Igen ám, de három hónap múlva kiderült, hogy ez a ferences atya beleszeretett egy gyönyörű nőbe, kiugrott a rendből, és azóta Sopron környékén él boldog házasságot. Ezért jön nagyon kézre nekem ez a Gábor atya ott a Bakáts téren.

Na, ez van most, ezen az augusztusi vasárnapon. Megfürödtem, megmosakodtam, gitárokat elraktam, a családban mindent elintéztem, próbálok arra készülni, hogy hamarosan durvábbra fordulnak a dolgok.

– *Mi az a minden, amit el kellett intézni?*

– Például ebben a nyomorult életünkben, ahol béték meg számlakönyvek közt lavírozunk, ahol kültag meg belttag meg aláírási jogok... érted, illetve dehogy érted, én se nagyon, de Michnai indián-barátom, mellesleg könyvelő, ezt elboronálta, tehát ha én netalántán hirtelen kilépek az ügyintézésből, szóval ha elpatkolok, akkor Éva is tudja intézni

a család ügyeit. Ez a legaggasztóbb az egészben, a család biztonsága. Bori tizenhét éves, András huszonöt, egyedül Éva keres. Ezek ilyen gyakorlati ügyek: bizonyos dossziéokra vastag betűkkel ráírtam, hogy „autó”, „lakossági folyószámla”, „biztosítások”, ha Éva majd a fiókokban matát, akkor könnyebben eligazodik. Furcsa, keserű, de hasznos időtöltés volt. Tudod, nekik fogalmuk sem volt a rezsikről, ilyen-olyan számlákról, és akkor még ott vannak a szívünknek kedves dolgok, a kővágóörsi házunk, amelyik a család búvóhelye volt évtizedeken át, és ez fölszaporodott még a bakonybéli bikaistállóval, ami a legkedvesebb csecsebecsém. Azonnal el kell adni Éva autóját, kell valami tartalék. Akárhogyan is, nagyon össze kell húzzák magukat.

– Van végrendeleted?

– Nincs. Végül is mindenem, amim van, a családra hagyom. Egy-két apró tárgyat majd rád, vagy a Másik Jancsira, vagy a Gézára hagyok... nincs miről végrendelezni. Megkérdezek azért egy ügyvédet, az a lényeg, hogy a családnak minél kevesebb gondja legyen. Az is átfutott az agyamon, hogy a színház esetleg a temetést magára vállalja. Mit gondolsz? A mamám a székek karfája alá dugdosta a dugipénzt, majd mindig fontoskodva elárulta, éppen hova rejtette. Kérdezem egyszer tőle, inkább csak viccelődve, na, anyuka, és mennyit raktál félre a temetésre. Százhatvanezret, vágja ki büszkén, én meg mondom neki, anyuka, hát az nagyon kevés, gyűjtsél még. Akkor már hallottam valakitől, hogy félmillió alatt nem lehet megúszni. Ma egy családot tönkre lehet tenni egy temetéssel. Az ilyesmiket át kell gondolni. Akkor tudok ezzel a nyomorult betegséggel szembe szállni, ha az intéznievalók felől nyugodt vagyok. Én egész életemben aprólékos voltam. Te ismeresz, ha fellépésre mentem, rendje volt mindennek. A gitárhúroknak, a pengetőnek, a hamutartónak, mindennek. Pedáns ember voltam. Link is, szétszórt is, de pedáns is. A dalokat is folyton gyakoroltam, igen, kimondhatjuk, eléggé alapos voltam. Hajmosás, fésülködés, nadrág, cipő, cipőkanál, neszesszer... gondolták, jön ez a vad énekes, és közben a táska mélyén ott bújt szépecskén az úti neszesszer. Most azért kicsit meg vagyok bolydulva, a tegnapi este megbolydított. Annyira jó volt a Másik Jancsival énekelni, semmi búcsúhangulatom nem volt. Átfutott egyszer-egyszer az agyamon, Jézusom, mit is énekelek én most?!: „Úgy alkonyattájt, még mielőtt szétmegy minden... – énekeltük a *Keresztbe jégesőt* –, utcán láthat nyitott kabátban, ki sír utánam, félthet engem, ahogy futok ott, nyitott kabátban, elém ha áll, én akkor is, gyerünk tovább! – nevetve néztem a közönségre, arra baromira ügyeltem, Isten ments, nehogy valami gyászos hangulat legyen. – ...Valaki elpusztul, talán az én leszek, de akkor is, jókedvem lesz!” És tényleg jókedvem volt. Elénekeltem a *Micsoda útjaimat* is, ezt a fiam javasolta. Végül is, ha úgy van, ahogy most kinéz, akkor ott énekeltem utoljára, ahol születtem, attól a helyszíntől, a kórháztól ötven méterre.

Azt remélem, nem mindig ez lesz most már a téma itthon. Beszéltem Évával meg a gyerekekkel erről, szükségem van arra a tudatra, hogy ez a dolog meg van beszélve, el van boronálva. Hogy kinek mi a teendője, hogy vigyázzanak a családra, egymásra, hogy bízzunk a barátainkban. Persze minden csoda három napig tart. Hullott már el mellőlünk jó pár ismerős, láttuk, hogy megy ez. Meghalt a Vajda Laci, a Drunyó annak idején, nemrég Balkay, Bubik, nagyszerű emberek mentek el idő előtt – ki beszél róluk? Nem háborogva mondom ezt. Így van elrendezve, és jól van elrendezve. Nevetni kell, vidámnak lenni, élni. Ez a mostani helyzet leegyszerűsíti a dolgokat. A sallangok percek alatt eltűnnek, a fölöslegességekre: ha valaki többet beszél, fölös szavakat mond, hamisan, álnokul púderez, amit soha nem bírtam, miközben én is éltem ezzel... ezekre idegesen, türelmetlenül reagálok. Ha túlélem, és kikapaszzkodok ebből, akkor, tudom én, valószínűleg megint linkeskedni fogok egy kicsit, de ez az emlék, azt hiszem, kitorölhetetlen.

– Az ember nem változik.

– Egy kicsit talán igen. Akire egyszer ráíjesztenek... Azt remélem, nem gyávulok el.

Ha túléltem, biztosan visszalazulok arra a szintre, ahol eddig is tébláboltam. Kell a könnyedség, hányavetiség, szabadság, hogy az ember ne véresen és a fogát összeszorítva énekeljen, mert úgy szart se ér. De ami most történik, mégiscsak figyelmeztetés, hogy valamicskét megváltozzam. Hogy másképp nézzek a világra. Hogy a dolgok komolyabbak, mint ahogy én eddig csináltam. Ha még írunk dalt, akkor Gézának meg fogom mondani, hogy ezeket a nagyon játékos dolgokat most már énekelje valaki más.

– *Te tudod. De például a Presszó, amit tegnap este megrendítően viccesen énekeltetek, az játékos...*

– ... és véresen komoly dal, ilyen bármikor.

– *Akkor jó.*

– Persze ez úgyis a Gézán múlik, csak ő tudja megírni. Ő tudja, mi kell egy utolsó levélben.

– *Szép volt a tegnap este. Nem a fegyelmezett katonát, nem az összeszorított fogú férfit láttam, aki csak azért is tartja magát.*

– Ott volt a katona, de mindenekelőtt az énekes, akinek, úgy látszik, még mindig öröm az éneklés. Ezt valahogy én tudtam, ilyen szinten ezt én tudtam. Mások, sokkal szebb hanggal és hatalmas zenei tudással mást tudnak. Valójában azt akarom mondani, olyat lenne jó énekelni, ha még íratik műsor, amiket nagy kedvvel lehet énekelni. Ezt most csak arra mondtam, hogy ha itt túlélés van, akkor már nem leszek olyan, mint voltam. A tehetségem, remélem, nem veszik el, az érzékenységet, az akaratom talán megmarad. Miközben már volt olyan is az elmúlt években, hogy a gitárt a falhoz akartam csapni. Hogy nyűg volt az egész. Hogy menni kell. Mert nem tudok nemet mondani, aho-va hívtak, oda mentem. De egyre jobban gyűlöltem a rákészülést, a ruhavasalást, az utazást, a sztereotip kérdések ezreit, amelyek persze mindenhol a maguk természetességével hanganak el Győrtől Debrecenig, amikor kijössz az öltözőből, vagy amikor lejössz a színpadról. Tudomásul vettem, hogy a világ ilyen, de egyre nehezebben viseltem. Azt is tudom, hogy ebben a műfajban nem lehet leállni, mert a dal addig van, ameddig hangzik. Vagy folytatod, vagy végleg abbahagyod. Hát, most főnnáll az utóbbi lehetőség.

– *Pittyeg a telefonod.*

– Ja igen, a gyógyszerem, jelez az óra. Ez egy olyan tableta, hogy óránként kell bevenni, és állítólag meszesíti azt a gócot itt a tüdőmben, eszi, pusztítja, vagy kéreggel vonja be, én nem tudom, ezt mondják. A nővérem, aki orvos, elmagyarázta, hogy például az a víz, amit felcipeltek Méry Gabival, mellesleg Éva szerezte be százhúszezerért, érted?, százhúszezerért!, na, az a víz zabálja a rákos sejteket. Viszont megzabálja a gyógyszert is, tehát tegnap hiába vettem be előadás előtt Algopyrint, azt is megeszi.

– *Talán a sok jägermeister is az habzsolta fel az éjszaka.*

– Könnyen lehet, mert felhajtottam vagy nyolcat, és utána még hajnali négyig játszottam a számítógépen.

– *Előtte meg, a Ráday utcai teraszon, vitted a szót, ahogy szoktad.*

– Nem vittem volna én, hallgatni akartam, de annyira gyászos volt a társaság, mindenki karót nyelten ült, hogy elkezdtem jópofáskodni velük. Tudom én, nehéz „jól” reagálni. „Most csináljunk úgy, mintha a barátunk nem lenne beteg, vagy nagyon is vegyük figyelembe ezt a tény?” Feladat keletkezett, és ezzel a feladattal én terheltem meg a környezetemet. Nyíltan beszélek erről. A rákról. Az a helyes szegedi újságírólány is felhívott valamelyik nap, „mi újság, hova tűnt”, néha magázódunk. Elkezdtem viccelődni, de közben ment ki a szufla, gondoltam, nem szarozok, mondtam: „Zsófi, van egy kis baj...”, és akkor megmondtam neki. Szegény. Elhallgat ilyenkor a telefon, mély csend, mindenki gondolkozik, mit mondjon. Ez nem könnyű, de nekem sem könnyű, ezért mégiscsak az a legjobb, ha azt mondjuk, ami van. Az indiánok tudták meg legkésőbb, az mégis egy százötven fős tábor, ahol én öreg és tiszteletbeli főnök vagyok, én vagyok a nagyapa, és ha a

nagyapa beteg, akkor az egész indiántábor bajban van. Magam sem tudom, hogy kéne. Hát mit hencegek én most ezzel?! Merthogy azért látom a reakciókat, például tegnap a fellépés után odajön egy lány meg egy fiú, és mondják, hogy Erdélyben, Gyimesközéplokon voltak táborban, ahol éjjel-nappal a dalokat énekeltek, helyesek voltak, közben odajön egy férfi autogramot kérni, nehéz arcú, gondterhelt férfi. Tudom, mondja bánatosan. A lány kérdően néz rám, én meg mondom neki, jobb, ha tudod: tüdőrák. Szegény lány, az majdnem elájult. Egy tizenkilenc-húszéves lány, ezt rossz volt nézni. Talán ezért is jópofáskodtam a teraszon. Udvaroltam a János japán nőjének, Évával, a feleségemmel kedveskedtem... Feladatomban voltam. Azt is lehetett volna, hogy azonnal elsirozzak, de hát nekem ez a tegnap mégiscsak ünnep, netalántán búcsúünnep volt, és a tapsból úgy ítélttem meg, hogy a tehetségem megsegített, az embereknek örömet okoztam. Ebben az örömben pedig jó megfürödni.

– *Mik a terveid?*

– Jó kérdés, testvér. Örülök, hogy ezt a könyvet kitaláltad. Ezzel persze jólesően halogathatom, de meddig?, az írást. Mert az íráson morfondírozom egy ideje. Nagyon szerettem írni az indián meséskönyvet, az is kiderült, van hozzá némi képességem. Van egy pár régi tervem, egyrészt a gyerekkori *Indiánkönyv*, amelynek az első része, a *Hadiösvény* néhány évvel ezelőtt megjelent, na, annak a folytatását már rég elterveztem, a fejemben megvan a történet. Hogy az a dolog is le legyen zárva. *Füst a szemében*, ez az én indián nevem, de így neveztem a könyv főszereplőjét is. Ennek az embernek van egy bizonyos sorsa, amely természetesen nem egyenlő az enyémmel, az egy indiáné.

– *Ez regény?*

– Regény, ami a nyári indiánjátékok haditörténeteinek alapul. Ez volt az egyik terv. A másik, amivel adós vagyok, összefügg ezzel: ezt az indiánosít 1961-ben kitaláltam, és ennek azóta is én vagyok az abroncsa mind a mai napig. Meg kellene írni a történetét, mindazt, amire más már nem emlékezhet. Hogyan találtuk meg ezt a földbe süllyedt bakonyi falut, az olajos padlójú kocsmát... Meg kellene írni az 1961-es ántivilágot, azokat a történeteket, amiket ma már senki nem tud. Adósa vagyok az Indiánnak. Meg kellene írni bizonyos kocsisokat, fuvarosokat, akik meghaltak már, a Vince bácsit, Kocsis Pista bácsit, meg azokat is, akik még vannak, Balogh Öcsit, Pallós Tibit, néniket, bácsikat, a Kisfaludy doktort, aki meggyógyította lábunkon az első baltavágásainkat, és csak Uff!-fal köszönt. A rendőrdzsippeket, amelyek néha felbukkantak, hogy csak úgy igazoltassanak, 1968-at, mikor a tankok átmentek a táboron. Akik ma játsszák az Indiánt, azoknak fogalmuk sincsen ezekről az úgymond ősidőkről. Indián voltam meg énekes egyszerre, ez a két dolog volt, amit végigcsináltam életemben. Meg a családomat. Terveim, ha lennének, ezekre vonatkozhatnának. De ha nem törődöm ezzel a könyvvel, a könyvvel, a könyvünkkel, ha nem felelek meg ennek a feladatnak, és nem fecsérlem a szavakat, akkor azt mondom neked, testvér, nincsenek terveim. A legrosszabbra kell felkészülni. Azt hiszem, hogy az lesz. Nem tudom, mi súgja ezt. Talán az orvosok tekintete, a kitérő válaszok, hogy „nem lehet hozzányúlni, nem lehet műteni, mert olyan helyen búj el ez a nyomorult, hogy nem férünk hozzá...”, áttét is lehetséges, nem mondják, hogy nem. Szóval úgy érzem, ez veszett fejsze, de erről most aztán tényleg csak veled beszéltem. Apám is rákban halt meg, bőrrákban. Várákoszás, kínlódás, fájdalom, áttétek sokasága, hol otthon, hol különböző kórházakban feküdt két évig. Azt tudtuk, hogy abban a besötétített szobában fekszik egy félhalott, meg-megcsapott onnan a furcsa, gyógyszeres, izzadságos illat... a francba, én ezt nem akarom. Ha az derül ki, hogy reménytelen, na, akkor kell keménynek lenni. Főnök voltam, a halált is ehhez méltón kell fogadni. Ahogy tanítottak a szüleim. El kell fogadni, ez a rendje. De várjunk még ezzel, még nem tudhatjuk, még lebegjünk kicsit a bizonytalanban. Azt láttam én, hogy az orvos nem hazudik, de nem is mond igazat. Vannak ezek a kegyes orvosi csalások, ezzel bújnak ki, mert ők sem tudhatják. Nem ordíthatok rá,

hogy mondja már meg, mert ez olyan, mintha színpadralépés előtt megkérdeznéd tőlem, fog-e ez a koncert sikerülni. Mindent elkövetek, de azt a legvégén tudom csak megmondani, hogy megcsináltam-e vagy nem. És ez az orvosra is éppúgy vonatkozik. Szóval lebegtessük még, akarok kicsit reménykedni.

– *Miben?*

– Például sajnálnám, ha nem látnám a Borit férjhez menni, ha nem látnám az Andrást sikereiben-kudarcaiban, meg ahogy fiatal főnökként majd a hadiösvényre indul. Egy apának ezek édes történések. Későn nősültem, a gyerekek viszonylag fiatalok, kiforratlan az életük, szóval egy csomó kíváncsiság van bennem. Tudom, gyarlóság részemről, miért akarok én mindent tudni. Mennek ők majd a maguk útján.

Pontosabban kellene élni, nem ilyen slendriánul. Tudod, azt hittem, az idő bőségében vagyok, hogy a dolgokat elodázhatom. Nem. Minden tükröt meg akarok faragni, minden dalt meg akarok írni, festeni már nem akarok, az túl hosszú idő, abba belekapni nem szabad. Valamiért, talán mert minden beteg embernek van valami fixa ideája, szinte babonásan kapaszkodom ebbe a bakonybéli bikaistállóba. Ott akarok még a kályha mellett ülni, és talán írni. Nekem ott még ülni kell. Ott lennének mellettem az indián holmijaim, ott lenne a gitár, talán ott laknék. Átmennék néha Balogh Öcsihez, meginnánk egy fröccsöt, ő most már nem iszik, de akkor azért meginnánk valamit. Ma is elővettem a bikaistálló papírjait, azt nézegettem, hol lesz az ablak. Egy öreg paraszt veszett el bennem. Hogy azt a falat még megépítem, azt az árkot ott a kert végében még megásom, mert a víznek ott kell elfolyjni.

Bódult álmoképek. Fegyelmezem magam, hála istennek magamat is megleptem, hogy viszonylag fegyelmezetten viselem ezt a helyzetet, de azért beleszállingóznak ezek a riadt álmoképek. Nem a vad, fékevesztett kacaj fakad ki belőlem. Mélán báméskodom előre, de valójában csak a holnap reggelig látok el. Tízre kell bemenni, infúzióval adják majd azt az anyagot, ami rombolja a rossz sejteket, de eszi a jókat is. Egész nap nyomják belém. Ha nem tudok utána fölkelni, akkor ott maradok egy-két napig, ha bírom, akkor hazajöhetek. Nem tudom, mi a jobb, nem akarom nyomasztani a családot, a barátaimat, kivéve téged, meg akarom kímélni őket attól, hogy egy ilyen kihulló hajú roncsot kerüljessenek. Az orvos megmondta: maga a következő egy hónapban le fog épülni. Mindenki okos: „terajta sok múlik, mondogatják, tehát ha te akarod, akkor...” Akkor mi van? Tényleg akar ni kéne, de nem tudom, mi ellen küzdjek. Próbálok oda benézni, hogy ott mi van, próbálok néha elképzelni azt a nyálkás valamit, ami ott van bent. Próbálok szóba elegyedni vele, ezzel a hálóját szövögető, ismeretlen pókkal, hogy „te, hagyd már abba, kuss legyen ott benn!, kussolj ott, és gyere ki onnan, állj ide eléem, szemtől szembe!” Nemigen válaszol. Na, pittyeg az óra, jól van, testvér, add már ide a vizemet.

2.

(királynyl)

(augusztus 30.)

Letűdözöd? Tánciskola Mimi néninél. Osztálybuli a Kaffkásokkal. Milyen alacsony! Az új osztálytárs. Rákosi lakótelep. Íj az esernyőtartóban. 1956. november 5. Menjünk haza, Tamás! Címerkaszabolás.

– A fenébe, hogy nem gyullad ez az öngyújtó! Neked persze nincs gyufád.

– *Hozok a konyhából.*

– Kösz.

– *Emlékszel arra, amikor legelőször rágyújtottál?*

– Emlékszem, a franc egye meg. A Hanságban történt, a Kilián-telepen. Mi, gimnazis-

ta fiúk a téfefesekkel együtt építőtáborban csapoltuk le azt a drága mocsarat. Katonák őriztek bennünket, mert a határsávban ástunk, az őrtoronytól kétszáz méterre. Harmadikosok vagy negyedikesek lehettünk, erősködtünk, hogy mi is kiásunk annyit, amennyit ők. Az iszap irtózatosan nehéz, ha meglendíted a lapátot, elrepül a kezedből, mert ráragad a súlyos sár. A táborban volt egy kantin, a környékén az összes nagyfiú cigizett.

– 1960 körül járunk.

– Igen, tizenhét éves lehettem. „Rágyújtasz?” – hallottam mindenfelől. „Rá, persze.” Majd kiköptem a tüdőmet az elsőnél, keheltem, harákkoltam, de szívtam buzgón. Rögtön vettem tíz szál Tervet, legyen nekem is, hogy másnap vissza tudjak kínálni. A Hanságból már úgy jöttem haza, hogy megemberesedtem, legalábbis úgy hihettem, férfi vagyok. A Villányi úton laktunk, itt is elővettem. „Rágyújtasz?” Tudod, ahogy kell, flegmán: „Rágyújtasz?” És szívtam, csak hogy lássák.

– Egyből le tudtad szívni?

– Á, dehog. De itt, Pesten aztán már le tudtam. Szörnyű kínok között, de megtanultam. „Letüdözöd, letüdözöd? Tüdözd le, baszd meg, tüdőzd le!” Letüdöztem. A Villányi úti fiúkat már én kezdtem fertőzni. Számban a cigi, lezserül, kis hülyék, gyűjtatok rá. Volt egy nagy szerelmem, Edit, egyszer csak előtte is rágyújtottam. „Jé, te dohányzol?” „Hát persze.” Apám is hamar észrevette, ő is dohányzott, akkor még. Anyukánál hamar lebuktam: „Tamáska, csak nem dohányzol? Jaj, ne, ne, nem szabad!” „Dehog, Anyuka, csak a fiúk...” De akkor már nem volt mese.

– A Terv végül is a harmadik fokozat: Munkás, Kossuth, Terv.

– Ebből a három gyilkosból az Ötéves Terv a leggyengébb gyilkos. A Munkás rettenetes, azzal nem is próbálkozott egyik diágyerek sem, attól is, a Kossuthtól is rögtön hanyatt estünk volna. A Terv gyengébb eresztés volt. Rászoktató cigi.

– Tizenhét évesen rászokni a cigire, manapság ez kései kezdés.

– Igen, majdnem megúsztam. Mint a drogokat, mert ugye nálunk akkor nem volt drog. Harminczéves koromban találkoztam vele először. Párizsban voltam, ott tunkolták előttem, azt is úgy, mint a cigit, megkóstoltam, de nagyon szarul éreztem magam. Akkor már volt annyi eszem, hogy ami nekem nem jó, azt ne csináljam. De a cigit erősen akartam. Mindenkinek a szájában lógott egy csikk, főleg falun. Dohányozni kellett, hogy kinézzünk valahogy, otthon, utcán, iskolában.

– Hová jártál?

– A József Attila Gimnáziumba. Ez a hajdani cisztercita Szent Imre Gimnázium, illetve ma újra az. Akkor tiszta fiúgimnázium volt. Hordtuk az egyensapkát, a Bocskay-sapkát, az oldalán egy háromszög, és a rávarrt csík mutatta, hányadéves vagy. Az elsőéves egy aranycsík, a negyedikes négy. De már másodikban mindenkinek fent volt a négy stráfja, mert annyira nagyfiúk akartunk lenni. Ez volt a cigivel is.

– Edítnek is így imponálhattál. Ki ő?

– Ott lakott a Villányi úton, azon a lakótelepen, ahol én a szüleimmel. Nagyon helyes lány volt, elsőben jeges hógolyókkal próbálkoztam nála, lett is belőle szerelem. Viszontszeretett, ha jól emlékszem. A pusziig jutottunk el. Úgymond jártunk.

– Akkor ez egy hosszú kapcsolat: jeges hógolyótól a cigarettaig...

– Négy évig tartott, igen, emberesen csináltam én ezt. Ő az Újpestben tornázott, én a BVSC-ben vívtam, edzés után mindig rohantam ki oda, ahol az újpestiek edzettek. Egyszer aztán, a semmiből jött egy mondat: „bocs, ma nem veled megyek haza”. Elsötétült a világ, van valaki más – így ért véget. Ilyen típusnak indultam. Hogy a lányok letekernek majd.

– Ha a napodat fiúgimnáziumban töltötted, hogy kerülhetett egyáltalán sor a hógolyózásra?

– Ő a Kaffkába járt, az tiszta lánygimnázium volt. A két gimnázium közel volt egymáshoz. Lehetett várni a kapuban. Persze csak egy-két merész fiú, a nagy vagányok mer-

tek odadólni a vaskorláthoz, hogy ők csajt várnak. Állsz ott, a csajok jönnek kifelé, beléd-bámulnak, vihognak, te meg rezzenetlen arccal adod a flegmát. Olyan is odaállt, akinek nem volt csaja. Mintha lenne neki. De miután Edit arra lakott felénk, nekem elég volt a mi gimink előtt megvárni őt. A fiúk özönlöttek a Körtér felé, és amikor lement a nagy boly, kézen fogtuk egymást, vittem a táskáját, és kísértem hazafelé. Kevés fiúnak volt csaja. Marha nagy volt az irigység, mindenki leplezte, hogy nincs bulája. Ügyetlenek voltunk, még táncolni se tudtunk.

– *Pedig ez a klasszikus tánciskolai időszak.*

– A nővéremet járatták a szüleim, és én is el kellett hogy menjek vele, legyen a Sárinak biztos partnere. Szép lány volt egyébként, de dacos, durcás. Jártam a Gerlóczy utcába is, a Mimi nénihez. Ott már titokban bejött a rock and roll. Emlékszem, volt egy osztálybuli negyedikben, még fényképem is van róla, hogy ott rock and rollozok Edittel.

– *Fiúgimnáziumban buli a lányokkal?!*

– Negyedikben az osztályfőnök megengedte, hogy a Kaffkából áthívhatunk egy osztályt, abba aztán Edit is bele lett csempészve. Kunfalvy Rezső volt az osztályfőnök, állati rendes, komoly fizikatudós, nagyszerű ember. Üldögélt békésen valahol, ügyelt ránk, de hát tudta ő, hogy képtelenek vagyunk bármi rosszaságra, egyszerűen suták, gyámoltalanok voltunk hozzá. Kidekoráltuk az osztálytermet, én mint a legjobb rajzos ebben főszerepet játszottam: szendvicset visz a pincér, táncol egy csokornyakkendős férfi..., nagy fekete kartonokra ilyeneket rajzoltam, voltak hozzá lámpionok meg girlandok. Az osztályterem egyik sarkában a harminc fiú, rihegtünk-röhögünk, vártuk a lányokat, be voltunk szarva. Egyszer csak megérkeztek, nem egyenként, hanem csapatban, nyilván ők is libák voltak, buták, félnékek, akárcsak mi.

– *Milyen ruhában voltál?*

– Ing, nyakkendő, zakó, pantalló, rendesen fel kellett öltözni. Kovács Tamás, a Vívószövetség mostani elnöke, aki akkor osztálytársam volt, hozott lemezjátszót, sőt voltak rock and roll lemezei. Nahát, elképzeld! Szólt a rock and roll, Kovács Tamás volt az Isten. Volt olyan lemeze, hogy meg lehetett hajlítani. Műanyag lemez! Aztán nagy nehezen rámerészkedtünk a lányokra. Télen hamar sötétedett, hét-fél nyolc körül vége is volt az egésznek. Elfogytak az előregyártott szendvicsek, elfogytak az üdítők.

– *Milyen üdítő volt 1960–61-ben?*

– Erre nem emlékszem, az biztos, hogy még nem kóla. Valószínűleg málnaszörp. Mindegy volt. Azt csináltuk, amit ellettünk a másik osztálytól, ahol már volt ilyen. Az egészet megdobtuk az én rajzaimmal, egész hatásos volt, mintha egy bárban lennél.

– *Te menő fiú voltál az osztályban?*

– Nem, de kilógtam, mert ilyen... művészlélek voltam, furcsa fiú. Rajzol. Náci bácsihoz, Nagy Ignáchoz jártam, ő paptanár volt annak előtte. Kiszúrta, hogy a kezem ügyes, behívott a szertárba, és megtanított olajjal festeni, tussal rajzolni. Ezt a többiek nem gúnyolták, mert ez egy képesség volt, jól jöhet az osztálynak egy jó rajzoló. „Kurva jól rajzol a Cseh!” Jó voltam tornából, atlétikából, igaz, a labdát viszont ne adj isten, hogy el tudtam volna találni. Pedig hát minden fiú a focicsapatba akar belekerülni. Egyszer a Gallen Laci, örökké hálás leszek neki, megsajnált: „gyere, Cseh, állj be egy kicsit”. Annyira igyekeztem, hogy rögtön orra estem. Ugyanakkor Ottó bácsi, a testneveléstanár beválogatott a rákócziások elleni iskolabajnokságra. Gyűrűn, szekrényen, talajon jó voltam, korláton csak ügyes, pedig sokat győtrődtem a saslengéssel. Futni, tornázni szerettem. Úgy futottam le tíz kilométert, hogy a téfefések két kilométerrel maradtak mögöttem. Nekem ez alkatilag feküdt, élveztem a futást. Már csak azért is, mert majdnem mindig győztem, és az sokat számít, hogy az ember győz. Szóval elfogadtak. De vezér, az nem voltam semmiképpen.

– *Egy-egy ested után összeülnek kisebb-nagyobb társaságok – akármennyien is vagytok, mindig te viszed a szót. Az osztályban nem így volt?*

– Nem. Ennek az osztálynak nem volt vezére. X-et bírtuk, mert baromi jó volt fizikából; Y-t, mert bokszolt, Z-t, mert vagány volt... Öten-hatan voltak az élen, én nem tartoztam közéjük. Serpa sem voltam, nem lógtam ki semerre. Középtiszt, az voltam én.

– *Alacsony is vagy, mondhatjuk, kicsi. Már a tánciskolánál meg a bulinál is ez járt eszemben.*

– Hát igen, nem voltam magas. És ez egy fiúosztályban sajnos eléggé meghatározó. Hogy hány centi vagy. Viszont fürge voltam, eszes, színes, vibráló természetű. Negyedik környékén kezdtem nőni még egy kicsit, aztán úgy maradtam. Éltem meg már ilyet, hogy „jé, te ilyen alacsony vagy?!” Ha színpadon állsz vagy a tévében látnak, akkor nincs mihez viszonyítani. És ők azt hitték, hogy akit ők szeretnek, és aki szépen énekel nekik, az biztosan nagy, erős, szép. Aztán kiderül, hogy stöpszli. Na, az azért mégse, mondjuk azt, hogy erősen átlagméretű vagyok.

– *„Milyen alacsony!” – ez volt az első reakciója annak a lánynak, akivel néhány napja itt jártam.*

– Szép lány. Hát igen, amikor Tordasról elkerültünk, akkor, úgymond, visszaléptem a fejlődésben. Még nem voltam tizennégy. Addig szép rendesen növekedtem, mint egy vidéki jegenyefa, s akkor itt minden leállt. Menthetetlenül jöttek a kisebbségi érzések: falusi fiú Pesten. Ma jöhetsz bárholnan, nem látszik rajtad, idevalósi vagy-e vagy sem. Régen nem volt ennyi ruha. Egy mackónadrág, és kész. Illetve nekem anyám térdnadrágot vett, jaj, borzasztó volt. Térdnadrág, félcipő, térdzokni. Így vitt be '56 őszén a nyolcadikos fiúosztályba. Úgy néztem ki, mint valami giccses illusztrációban a Nemecek. Álltam ott a terem előtt, a mamám fogta a kezemet, de nem jött be velem. „Ez lesz az osztályod, Tamás – ezt az osztályfőnök, Bihariné mondta –, akkor bemutatom az új osztálytársatokat.” S én beléptem térdnadrágban, félcipőben, térdzokniban. Kegyetlen harminc kölyök, ahogy megláttak ebben a mesebeli ruhában, „Kis herceg, húúú!” Lapultam, szemben a harminc farkassal. És akkor a Gallen Laci, akivel aztán a gimiben is egy padban ültem, és minden dolgotát, amit lehetett, megírtam, mert nem volt jó tanuló, én meg azért az voltam, szóval egyszer csak egy hang, a Gallen hangja: „Sssszcs, srác, srác, gyere ide!”, sziszegett felém, és kiintett a második padból. Melléültem. A Gallen Lacit a mai napig nagyon szerettem. Egy házmasternek volt a fia, iszonytató csibész, nagy körtéri vagány, bokszolt is. A szárnyai alá vett. Elkezdődött a budapesti életem. A teljes zűrzavar. Művelt, úri fiú voltam, édesanyám engem kikupált, ehhez tartozott a térdnadrág is, de itt, Budapesten elvesztem. Nem értettem semmit, és nem értettem semmihez. Azt se tudtam, mi az a villamos. Láttam én már olyat talán, meg láttam korábban ilyen hülye házakat, lakótelepeket, és elszörnyülködve néztem, hogy abban emberek bírnak élni, de hát fel sem merült, hogy nekem ezekkel még dolgom lehet. A központi fűtés például felfoghatatlan volt. Csodálatos és értelmetlen. Tordason erdő mellett laktam, jó patakok mellett, szabad életet éltem, s ebből egyik napról a másikra át kellett volna lépnem egy vadidegen közegbe. Elkövettem mindent, minden csibészszégben benne voltam, lógás villamoson, lógás az útközön... De ezekben nem tudtam felvenni a versenyt. Viszont egyszer csak előbújtak Tordas előnyei: akkoriban indiánok lakták a Gellérthegyet is, úgy értem, ott is volt egy csapat, akik azt állították, hogy ők indiánok. Sisa volt a vezérük. A Gellérthegy még hatalmas zöldterület volt. Egy-két ódon, lepusztult villa kivételével benőtt mindent a dzsungel. Ott tanyáztak a Sisáék. A Rákosi-lakótelepen, ahol mi laktunk, volt nyolc-tíz fiú, mi is megalkottuk a csapatunkat...

– *Mi az a Rákosi-lakótelep?*

– Rákosi építtette, összesen hat ház a Villányi úton. Téglaházak erkéllyel, még nem ez a Békásmegyer-rendszerű, hanem négyemeletes vagy háromemeletes, szóval emberi léptékű. És akkor kiderült, miből csinálják az fajaikat ezek a töketlenek. Ecetfából! Kétszer kihúzd, eltörik. Fegyvermesterré léptem elő, mert mondtam, ez nem jó, a mogyoró a jó. A Gellérthegyen az is volt. Be kellett merészkedni a Sisáék területére, de vágunk mogyorót, az frissen is hajlik, és ha kihúzod, hatvan vagy akár száz lövést is kibír. Baromi jó fjak

lettek. Kamatoztattam a vidéki tudásomat, és ez jó cserealap volt, megnőtt a respektem. Erdőhöz szokott fiú voltam, nem félttem. A városi gyerekek finomkodtak: juj, ez tüskés! Ki nem szarta le a tüskét!

– *Egyszer meséltél az első íjadról, amit apád csinált neked.*

– Ott van az ajtó mellett, az esernyőtartóban, kőrisfa. Két évig szárította, még Tordason, nem engedte elővenni a szekrény háta mögül. Most már szűette, de nincs szí-
vem kidobni.

– *Ez tehát még az ötvenes években készült.*

– Igen.

– *És most, 2006 őszén itt áll az esernyőtartóban. Hurcolászod magaddal a világban.*

– Ezek szerint. Ez azért tényleg érdekes. Hogy a csodába van ez még itt?! Hány al-
bér-
letben volt ez velem?! Mert velem kellett hogy legyen, ha egyszer most is velem van. Nemrég tört el, úgy tizenöt éve. Addig működött, jól lóttam vele. Egyszer aztán reccs, el-
tört. Sisák ellen is ezt használtam, ez volt a királynyl. Ezzel arattam. A nyílvezzőhöz is
én értettem: veszel egy nádat, mellé egy vastag bodzaágat, levágod három-négy centisre,
ráhúzod a nád végére, a bodzának puha a belseje, ezt kitűrod a feléig, belenyomod, ez
lesz a nehezék, s ekkor röpül a nyílvezző. Mert ha egy pusztá nádat ellövök, az kacsázik
a levegőben, és elmegy a bús francba. Én ezt tudtam, ők meg nem tudták.

– *Ezen a terepen hazai pályára kerültél.*

– Igen, voltak élhető terepek, voltak sikerélmények. Meg szavalóversenyt is nyertem
nyolcadikban a Kőbölküti iskolában, nem sokkal azután, hogy felköltöztünk. *A walesi bár-
dokat szavaltam.*

– *Pontosan mikor költöztetek fel?*

– 1956. november 5-én. Dörögtek a fegyverek, a teherautó ülésén anyám folyton nyo-
mott lefelé, le, a műszerfal alá, én meg lestem volna kifelé mindenáron, és lestem is. Ma
már nem tudom, hogy én láttam-e, vagy fotókról ismerem ezeket a képeket: halottak az
utcán. Hol az anyám, hol a sofőr nyomott le, mert hát a gyerek ne haljon meg. Mentek ja-
vában a sorozatok a Körtéren. Hogy ki lőtt kire, fogalmam sem volt. Hú, várj csak, a
gyógyszeremről elfeledkeztünk!

– *Várok, de a könyvben nem fogunk jelezni minden egyes gyógyszerbevételt.*

– Pedig fontos, kérdezd csak meg Évát. Ebben a gyógyszerben olyan anyag van, amit
a sejtek esznek, nem tudom, mi az, a feleségem tudja ezt. A rákos sejtek halálra eszik ma-
gukat, és fölfordulnak. Ezen úgy elszórakozom néha magamban, de jó, most ezek teljesen
vakvágányon zabálnak valamit, nem tudják abbahagyni, mert telhetetlenek, emiatt föl-
fordulnak, és amikor hugyozok, könyvben nem illendő ilyet leírni, de a vécében mindig
nézem, ahogy milliószámra zúdulnak kifelé. A betegtudatomat ez egészségesen befolyá-
solja. Két hete szedem, mióta kiderült ez a betegség. Ma duplájára emeltük az adagot,
szóval hatalmas lakoma van bent a testemben.

– *Mi történik, amikor alszol?*

– Azt mondják, hogy éjjel is föl kéne kelni, állandóan etetni kéne őket. Mert különben
áttérnek másra. Rám. Röhögnek, csámcsognak, és közben nézelődnek, talán már kinézték
a májamat vagy a vesémet, hogy majd azokra is rávetődnek. Az lesz az áttét, ha ez meg-
történik.

– *Tulajdonképpen mi történt két héttel ezelőtt?*

– Veszprémbe voltunk a kórházban. Kijöttem a cétéből, és az orvos azonnal mondta:
„sajnos az, amire gondoltunk, daganat”. Én bizony nem gondoltam semmire. Szemem se
rebbent. Évával megreggeliztünk ott egy teraszon, odajött egy veszprémi újságíró, annak
rögtön elújságotam, hogy mi van. Budakeszin tovább vizsgáltak, aztán telefonon arra
kértek, menjünk be, inkább személyesen mondják el. Na, akkor már borítékoltam: rossz-
indulatú. „Rosszindulatú” – kezdte a professzor. Nem a leg súlyosabb, mondta, de nem

tudnak hozzáférni, nem tudják műteni. Ezért kemoterápiás módszerrel próbálják izolálni, elkeríteni, kisebbiteni, mit tudom én. Ez kezdődött el tegnapelőtt. Bevittek egy szép szobába, ágy, asztal, mosdó. A nővér betolt egy állványt. Bekötötték az infúziót, délelőtt 11-től este 7-ig csorgatták belém ezeket az anyagokat. Lógsz egy csövön, nem tudsz tőle szabadulni, mert a nővér elment, odarakta a csöngőt a kezéd mellé, ruhástól fekszel az ágyon, cipő nélkül, fázik a melled. Közben muszáj volt nyomnom a csengőt, de az az édes nő biztos azt hitte, hogy van még ideje. Nekem meg nem volt, mert úgy rámjött a hugyozás, hogy azt hittem, megőrülök. Indulásra készen ültem, a papucs a lábamon, na, akkor végre jött, és levette, szép alaposan eldugaszolta az infúziót. Férfias léptekkel próbáltam eljutni a végéhez, a kétszáz méteres folyosó másik végére... Később a nővér kérdezte, hozzon-e kacsát, én meg kérdeztem, hogy kell azt használni, mert még életemben nem használtam.

– *Nem voltál még kórházban?*

– Voltam, de soha nem voltam ágyhoz kötött. Se ágytál, se más, ezekkel a méltatlan dolgokkal nem kellett megismerkednem. Magyarázta, hogy működik, én szerettem volna megúszni, de azt is láttam, mennyi bajt csinálók ezzel a folyamatos csengettyűzéssel, végül föladtam, és rá a kacsára.

– *Veled azonnal közölte az egyik orvos: rák. Majd a másik: rosszindulatú. Apám is rákos volt, mi az utolsó pillanatig próbáltuk ezt előle eltitkolni. A te apád tudta, hogy rákos?*

– Igen, mert meghallotta a tumor szót. Akkor még nem volt szokás, hogy megmondják, de az apám rákérdezett, és akkor megmondták. Sokat jut eszembe, ő is pont ilyen befordulva feküdt, mint én. Mindig így láttam: befordulva fekszik az ágyban, és alszik. Morfiummal kezelték, azért aludt annyit. Emlékszem, az Üllői úton, a Klinikákon feküdt, már hosszú ideje bent volt a kórházban, de akkor hazahozhattam. Gondoltam, jót teszek vele: „apa, teszünk egy kört”, és a sárga 100-as Skodával végigmentem a Petőfi Sándor utcán, meg olyan helyeken, ahol épült egy szálloda, egy üzlet, valami új. Meg hogy a hídról kicsit körülnézzem. Egyszer csak megszólalt, „menjünk haza, Tamás”. Biztos nem akart megbántani, és egy ideig nem szólt, hogy neki tök elege van. Ez úgy nagyon megmaradt bennem. Pedig én jót akartam. Hátul ült, nem szerette, ahogy vezetek, szerinte túl vadul vezettem. Pedig nagyon szelíden mentem, direkt vigyáztam. És akkor: „menjünk haza, Tamás!”

– *A „haza” a Villányi utat jelenti?*

– Igen, 1956. november 5-től mindig azt. Apám egyik kollégájának köszönhetjük azt a lakást. Megsúgta nekünk, hogy disszidálni fog, és a lakás üresen marad. Beköltöztünk, tulajdonképpen lakásfoglalók voltunk. Akkoriban sok ilyen történt. A családuknak kettőszakadva létezett: a nővérem ide járt gimnáziumba, és a nagynénémnél lakott alberletben a Krúdy Gyula utcában, egyszer majd én is felbukkanok ott egy pillanatra, apám jó ideje Budapesten lakott – én és anyám Tordason. Budapesten lehetetlen volt lakáshoz jutni. Apám az Építésügyi Minisztériumban dolgozott, nagyon jó szakember, kiváló főkönyvelő volt, és ott dolgozott az a kolléga is, aki aztán disszidált. A lakás meg az Építésügyi Minisztérium lakótelepén volt, és jól meg volt csinálva, mert maguknak építették. Így kerültünk ide, szerencsénk volt.

– *1956. november 5-ig Tordason éltél.*

– Pontosabban a falutól két kilométerre, a Hangya-telepen. Négy-öt ház, és bennük a családok. A telep és a falu között pedig az erdő. '56 őszén éjszakánként a mamám mellett feküdtem, odagömbölyödtem hozzá, és közben az apám pilótatörét szorongattam. Mondták a falusiak, hogy bécölléznék ám: bandák jönnek, fosztogatók. Anyám félt, én ezt láttam, és mellé bújtam az ágyban. Napokon át hallottuk az irtózatos morajt. Tordastól két kilométer Martonvásár, és ott, a régi balatoni úton jöttek fel a ruszki tankok. Morgott, regett a föld.

– *Tordason mit jelentett a forradalom?*

– A falu nevetett-kacagott, mindenki más arcát mutatta, mint addig, szürke, búskomor alakokból vidám, közlékeny, nyílt tekintetű emberek lettek, egész más világ köszöntött be. A falusi fiúk fel akartak jönni Pestre harcolni. Ott állt két teherautó, a tanítás rögtön abbamaradt, ki tudja, hányadszor. Engem kiszólitott a Pap tanító bácsi, az igazgató: „gyere csak, Tamás, nem olyan, mint más – mindig ezzel szórakoztak –, gyere és vágjad!” Ott állt az egész falu, kezembe adtak egy marha nagy ollót, kiterítették két magyar zászlót, Rákosi-címerest... „Vágd ki körbe!”

– *Képzeljünk tehát magunk elé egy tizenhárom éves kamaszt, aki a falu jelenlétében kaszabolja kifelé a magyar címet...*

– Vágtam, kaszaboltam, nagyon igyekeztem, hogy szép legyen a kör, de azt is éreztem, hogy a tömegben egyre nagyobb a türelmetlenség, csak szakadjon már ki az a címer. Az a címer, amit mint valami szentséget, úgy rajzoltunk, festettünk korábban a rajzórán. Aki emlékszik a Rákosi-címerre, az tudja, elég rohadt dolog volt azt kifesteni. Folyton befolyt a festék a búzakalászba, például.

– *Miért festettél te címet?*

– Hát ez volt a feladat: lerajzoljuk és kifestjük a magyar címet. Na, ezt vágtam én ki, és amikor megvolt, a falu fölemelte, és kitűzték a teherautó vasrúdjára. Énekeltek, így indultak Pestre. Álltak a platón, nem emlékszem, géppisztoly volt-e náluk, talán igen, és senki nem törődött azzal, szabályos-e a kör vagy sem. Pedig én nagyon izgultam, hogy el ne csesszem. Ahogy körbeértem, kitört az üdvivalgás, én még nyisszantottam volna, de valaki fölkapta, a zászló már ott se volt. Na, kezdődik a hőemelkedés, alaposan lepusztít ez a kemoterápia, a francba.

– *Gondolom, a cigi se tesz jót egy tüdőrákosnak.*

– Már te is kezdted?

– *Bocs. Volt már olyan, hogy le akartál szokni?*

– Tavaly nyáron nagyon elhatároztam. A pulai fellépéshez kötődik, de hogy miért, nem tudom. „Augusztus 6-ától nem dohányzom!” Ezt határoztam. De aztán még többet dohányoztam.

– *Meddig bírtad?*

– Egy óráig se. Egyszer viszont tényleg leszoktam, kábé húsz éve. Három hónapig nem cigiztem. Aztán elmentem osztálytalálkozóra: „Tamás, mit hülyéskedsz, nehogy leszokjál már!” „Leszoktam, fiúk.” „Na, gyútsál rá!” „Ha akarjátok, itt most elszívom nektek ezt a cigit, oly mindegy, hiszen én már nem dohányzom.” Aznap este elszívtam öt csomaggal. Nikotinmérgezésem lett, hánytam, szédelegtem, a nővérem ápolt. Akkor megcsappant kicsit az önbecsülésem, hát ilyen gyenge ember vagyok én? Szégyenletes kudarc.

– *Fiúosztálynak osztálytalálkozó – akkor azzal a bizonyos Edittel se találkozhattál.*

– Nem. De láttam később, húsz-harminc év múlva. A férje még akkor is féltékeny volt. Hogy mire föl, azt nem tudom. Ráadásul rendőrtiszt volt.

– *Csak nem az, aki edzés után egyszer csak hazakísérte?*

– Nem, de rögtön azután jött, és besöpörte az Editet. Szép lány volt sokáig, aztán kicsit elhízott, és ő szégyellte, hogy elhízott. Azt hiszem, butikot nyitott, rendőr férjjel el lehetett érní, hogy ő már idejekorán maszek ruhaboltot nyithasson. Mindegy. Ártatlan, szép diákszerелеm volt, jó, hogy volt.

Az itt olvasható két fejezet részlet Bérczes László Cseh Tamás. *Beszélgetőkönyv* című, várhatólag szeptemberben a Palatinus Kiadónál megjelenő kötetéből.

KIPLING KOLONOSZBAN

Rudyard Kipling: Morrobbie Jukes különös vágója

„Nézd meg jól s látod, nem is ő, de a Sors, aki vétett:
mert eltévelyedésében mi lehetne a vétek?”

Ovidius, „Actaeon” (Átváltozások, 78)

A *Morrobbie Jukes különös vágója* [The Strange Ride of Morrobbie Jukes] című, „az úr-szolga dialektika romjai között” (Morey 30) játszódó Kipling-elbeszélés a gyarmati vagy birodalmi gótikának nevezett műfaj példája: középpontjában a titokzatos idegenséggel való találkozás és egy angol gyarmati tisztviselő összeomlása áll, amelyet azonban látszólag megnyugtató módon semlegesít és visszavon a keretelbeszélés. A novella azonban – Kipling sok más novellájához hasonlóan – mégsem nevezhető teljesen tipikusnak. Kipling gótikus történetei ugyanis a szokásos gyarmati gótikánál „sokkal erőteljesebben kérdőjelezik meg a orientalizmus alapfeltevéseit, és a közösség mélyebben gyökerező szorongásait teszik vizsgálat tárgyává” (Moore-Gilbert 190). Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy Kipling nem horrorisztikus, hanem valóban freudi értelemben vett háborzongató (Hermann Imre elfeledett magyarázatában „borzongató”) elbeszéléseket ír, amelyekben a rémület tárgya vagy kiváltó oka nem egyszerűen rémisztő, hanem egyben ismerős is.¹

A novella allegorikus szerkezete abból az analógiából indul ki, amely a másokon és az önmagunkon való uralkodás, másként fogalmazva az uralkodás és az önuralom között áll fenn, vagyis eleve a belső pszichés világ és a külső gyarmati geográfia egymásra vetítésén alapul (Lane 32). Az angol gyarmati identitás egyik sarokköve az angol birodalmi jellem eszményített fikciója volt, amelyet többek között a késő viktoriánus kalandregények áradata kristályosított ki, illetve természetesen a cserkészmozgalom, amelynek alapítója, Lord Baden-Powell Kipling közeli barátja volt. A külső veszélyekkel (a vadsággal) való sikeres szembeszállás legfőbb záloga a birodalmi identitás fikciója szerint a belső veszélyek kordában tartása. Ahogy a korszak egyik katonahőse, Lord Horatio Kitchener megfogalmazta: „Az a katona, aki nem képes az efféle dolgokban kellő önkorlátozást [restraint] tanúsítani, nem is remélheti, hogy bárki rábízhatja a társai fölötti parancsnokságot... Minden férfi képes rá, hogy önfegyelmet tanúsítva korlátozza [restrain] azoknak a féktelen és oktalan hajlamoknak [impulses] a kielégítését, amelyek oly gyakran tévútra viszik az embereket” (id. Lane 15).

A gyarmati környezetben különösen nagy szükség volt ennek az eszménynek az életben tartására, a gyarmatok fölötti uralom ára ugyanis az uralom fenntartóinak magánya, az angol társadalom sűrű kapcsolatrendszeréből való kiszakadás, az „elfojtás és önmegtagadás állandó szükségszerűsége” (Sullivan 69) volt. Úgy képelték, a „civilizált világtól” távol, a társadalmi kötelek hiányában a magányos angol gyarmati tisztviselő, katona vagy mérnök fokozott külső és belső veszélyeknek van kitéve, s ezért fontos, hogy a

¹ Jelen tanulmány egy jóval terjedelmesebb elemzés része. Az elemzés alapfeltevése, hogy Kipling novellája a gyarmati képzelet pszichoanalitikus értelemben vett fantáziaszíneként felfogott hegeli úr-szolga szcenárió összeomlását allegorizálja.

birodalmi maszkulinitás eszményi képviselője az érzéki élvezetekről lemondó, saját szenvedélyeit és alantans vágyait korlátozó, racionális, becsületes, minden tekintetben férfias gyarmati vezető legyen, mint Jukes, aki megjegyzi: a „munkám épp eléggé lefoglalt ahhoz, hogy ne eresszem bűnnek a fejemet, már ha egyáltalán hajlamos lettem volna az efféle férfiatlan gyengeségekre”.² A gyarmati uralom önfeláldozó és eszményi fenntartója lényegében tehát nem más, mint a Nietzsche által is gyakran jellemzett aszketikus ideál megtestesítője. A *Morroubie Jukes*... azok közé a Kipling-elbeszélések közé tartozik, amelyeknek középpontjában egy-egy angol tisztviselő vagy katona pszichés összeroppanása és összeomlása áll, vagyis az a folyamat, amelynek során az aszketikus ideálok ideiglenesen vagy véglegesen repedések keletkeznek. E novellák allegorikus magja a birodalmi jellemeszmény szétzilálódása, „az önuralom kudarca, a gyarmati szublimációt vezérlő vágyak túlsága és elégtelensége, az imperializmus és a halálösztön közötti kapcsolat” (Lane 2). A *Morroubie Jukes*..., ez az egyszerre lélektani és politikai rémálom (Sullivan 76–77) azonban úgy allegorizálja a „bennszülötté válás” (*going native*) folyamatát, hogy a barbárság nem mint titokzatos, elfojtott belső idegenség jelenik meg, hanem mint a gyarmati uralkodás mélyén létező, az uralmat fenntartó, nagyon is ismerős belső tartalom. Az itt következőkben ennek az allegorikus ábrázolásnak a logikáját igyekszem felfejteni.

I.

A címszereplő angol mérnök kizárólag az úr-szolga dinamikán belül képes elképzelni a bennszülöttekkel való érintkezést. Amikor Jukes lázasan lóra pattan, hogy levadássza a holdat ugató kutyákat, s üldözés közben belezuhan egy rémségekkel teli homokkatlanba, ugyanezt a logikát akarja érvényesíteni a katlan lakóival szemben. Abban a hiszemben közeledik hozzájuk, hogy a gyarmati renden belül vannak, és ennek alapján fogalmazza meg várakozásait: „hozzá voltam szokva a tisztelettudó viselkedéshez, ha nálam alacsonyabb rendűekkel találkoztam, és a tömeghez közeledve természetesen arra számítottam, hogy valamilyen módon *clismerik* [*recognition*] majd jelenlétemet” (kiemelés tőlem – B. T.). Az interszubbektivitás hegeli szcenáriójában kulcsszerepet játszó „elismerés” [*Anerkennung*] emlegetésével Jukes jelzi, hogy a gyarmati társadalmon belülről képzeletben találkozást, ahol pusztán jelenléte (ami itt elsősorban a bőrszín metonímiája) elég ahhoz, hogy (újra) létrejöjjön az úr-szolga szcenárió. A jelenet ekként az ő képzeletében egyszerűen visszatérés a gyarmati uralom kezdetéhez (egy új „törzzsel” való első kontaktus), vagyis a szimbolikus rend megalapításának színe, és a gyarmati uralom által kialakított szimbolikus renden *belülről*, a szimbolikus rend megalapítása után játszódó jelenet, amelyben *már* magától értetődő a pusztán „jelenlétnek” járó tiszteletadás.

Az „amfiteátrumban” azonban olyan bennszülöttek élnek, akiknek semmit nem jelent mindez, hiszen kívül vannak azon a szimbolikus renden, amely a gyarmati valóságot létrehozta. A lakókat egyszer már halottnak hitték, és szimbolikus gyászszertartásban részesítették, ám utána kiderült, hogy mégsem haltak meg, és a társadalomtól elkülönítve, a homokkráter börtönében kell élniük. Jukes csalódik várakozásaiban, hiszen „elismerés valóban volt, de korántsem olyan, amilyenre számítottam”, a kráter lakói ugyanis egyszerűen kinevetik. Az interszubbektivitás dinamikáját a novella ezután kétszemélyes drámába sűríti. Az egyik élőhalott Jukes régi ismerőse, a távírász Gunga Dász, akinek meg-

² Amikor az élőhalottak homokkráterében teljesen elhagyja magát, Jukes feminizálódásként jelenti saját reakcióját: „ezúttal úgy leterített az ideges rémület, mint bármelyik nőt”. Az „ideges rémület” (*nervous terror*) a kor imagináriusában fontos szimbolikus szerepet játszó és egyértelműen női betegségeként kódolt hisztéria tüneteire utal.

változott külleme pontosan jelzi a homokkatlan természetét. Gunga Dász ugyanis nélkülözi a szimbolikus világ jelzéseit: „Eltűnt róla kasztjának jele, potroha, palaszürke pantallója, és odalett keneteljes beszéde is. Egy turbánjavesztett, majdnem meztelen, ki-aszott csontvázat láttam ott, csapzott és hosszú hajjal, és mélyen ülő halszeggel.” Az a tény, hogy az indiai távirászt „a felismerhetetlenségig megváltozott”, az úr és szolga metaforikájának kontextusában azt jelenti, hogy az „elismerhetetlenségig” változott meg: „beyond recognition”, az elismerés lehetőségén, az interszubbektivitáson *túlra* került.

Jukes mégis felismeri a távirászt; vajon miért? A válaszban az elbeszélés allegorikus szintjének egyik központi mozzanata rejlik: „Meg sem ismertem volna, ha nem viselt volna arcán egy félhold alakú sebhelyet, egy baleset [*accident*] nyomát, amelyért én voltam a felelős” (uo.). Az angol valamikor megütötte a jovialis bennszülöttet, egyszer s mindenkorra rávéste testére a fizikai küzdelemben alulmaradó *szolga* jelét, amely erősebbnek bizonyul még a kaszt jelénél is, vagyis a szimbolikus identitás utolsó, eltüntetethetetlen bélyege. A mondatban két mozzanat érdemel különös figyelmet. Egyrészt a „balesetre” való utalás, amely még egy alkalommal fordul elő a szövegben, amikor arról van szó, hogy Jukes „véletlenül” [*by accident*] került a homokkatlanba, az élőhalottak világába – vagyis a Gunga Dász elleni erőszak és a katlanba zuhanás mint a történet két véletlen, Jukes szerint karakteridegen eseménye azonosítódik. A másik fontos részlet a sebhely alakja, amely a homokkatlan lópatkó-formájával egyezik: a homokkráter fantáziaszíne ekként olvasható úgy is, mint ami a Gunga Dász elleni „alapító erőszakból” bomlik ki: a történet a sebhelyen, a sebhelyben játszódik.

Jukes és Gunga Dász kapcsolatának megjósolhatatlan változásai azt jelzik, hogy a homokkráterben töltött idő az úr-szolga viszonynak nem egyszerűen megfordítása (Gunga Dász, a brámin, egyben Jukes hasonmása is), hanem szétporladása, mindenféle szimbolikus viszony és szocium lehetetlensége. A homokkráter társadalma nem *primitív* társadalom, hanem egyáltalán nem is társadalom. Ebben az interszubbektivitástól mentes, de mégis emberi közösségben az úr-szolga dialektika nem a visszájára fordul, hanem egyszerűen szétmállik: nincs mód az úr-szolga fantáziaszín nyújtotta „újrakezdésre”, a szocium és a szimbolikus rend megalapítására. Nem véletlen, hogy Jukes mesébe illő megmenekülése, amely a szimbolikus rend helyreállítását jelenti, épp az úr-szolga viszony restaurációjának köszönhető: Jukest a szimbolikus azonosságát elismerő, őt száhibbként megszólító hang ébreszti fel a rémálomból, és a hang gazdája, saját bennszülött szolgája szabadítja ki a katlanból, a szimbolikus rend összeomlásának világából.

Jukes alig két napot tölt az élőhalottak között, ám ez a rövid idő is traumatikus emlékként marad meg benne, amelyet szinte kényszeresen újramond: „mindig méregbe gurul és felháborodik, valahányszor csak eszébe jut, milyen tiszteletlenül bántak velem”. Jukes azonban az elbeszélés allegorikus logikája szerint mégsem „véletlenül” kerül az élőhalottak falvába; bizonyos értelemben nagyon is „ott van a helye” az élőhalottak között.

Azáltal, hogy Jukes a félig halottak falvába vetődik, egyúttal a hindu szimbolikus rendden belülre is kerül, pontosabban olyan helyre, amelyet a hindu szimbolikus rend mint a szimbolikusan *kívüli* helyet határoz meg. A szimbolikus és rituális értelemben meghatározott szennyeződés lényege épp ez: a szennyeződés az, amit kivet magából a szimbolikus rend, ami nem fér be a racionalitás és a logikus rend keretei közé (Kristeva 65). Az egyszer már meghaltak épp ilyesféle szennyeződésnek számítanak a társadalom számára. Mary Douglas az indiai kasztrendszer olyan szimbolikus szerveződésként látja, amely az emberi test analógiájára épül fel: „az egész rendszer egyetlen testet ábrázol, amelynek munkamegosztásában a fej a [bráminok kasztja] végzi a gondolkodás és az imádkozás munkáját, a leglenézettebb testrészek pedig a salakanyagok eltüntetéséről gondoskodnak” (124). A legszigorúbb tabu alá a testet – vagyis a rendszert – egyszer már elhagyó elemek esnek (ezért nem lehet ugyanazt az ételt kétszer a szánkba venni), s ebben

az értelemben az egyszer már halottnak nyilvánított emberek épp ilyenek: az egész rendszert fertőzéssel fenyegető szennyeződések.

Gunga Dász a következő szavakkal vezeti be Jukest a homokkatlan világába: „Csak kétféle ember van, uram: az élők és a holtak. Ha az ember halott, akkor halott, amikor meg él, akkor él.” Amikor azonban elmeséli Jukesnak, hogy ő miként került a homokkatlanba, már megkérdőjeleződik a merev kétértelműség. A kolerajárványok idején annyira sietnek a holtak eltemetésével, hogy „szinte még meg sem hal az ember, máris viszik égetni”. Vagyis a fertőzés veszélye miatt olykor hamarabb adják meg a végtisztességet a betegeknek, mint ahogy a fizikai halál bekövetkezik. Ez az elcsúszás már eleve arra utal, hogy valaki kétféle módon lehet halott: fizikai és szimbolikus értelemben. Ezek után nem csoda, hogy Gunga Dász elbeszélésének további része akkurátusan kikezdi az épp általa felállított ellentétet: vannak, akik képzelt haláluk után csak egy „kicsit” élnek újra [*alive a little*], őket sárral megfojtják; mások élőbbek [*more alive*], nekik több sár kell, de vannak olyanok is, akik „túlágosan felélednek” [*too lively*], s őket egy jól megszervezett gépezet az élőhalottak telepére szállítja.

Az élőhalottak két világ közt rekedt lények, akik ezáltal sértik a szimbolikus rend alapját adó felosztást, s ekként veszélyesek, fertőzés forrásai (érinthetetlenek). Az a tény, hogy a telepre kerülnek, csak lehetetlen, nem létező – mégis valóságos – „helyet” ad helytelenségüknek: ők nem „szubjektivitásukat vesztett élőhalottak, éteri kísértetek, akiket megfosztottak anyagi létezésüktől” (Žižek, *Ticklish* 51), hanem épp fordítva: nem kevésbé kísérteties lények, de olyanok, akik elvesztették helyüket a szimbolikusban – vagyis megszűntek szubjektumok lenni –, és kizárólag testi valóságuk maradt meg. Azon a helyen rekedtek, amelyet Lacan és őt követve Slavoj Žižek „a két halál közötti” régióknak nevez, vagyis a biológiai és a szimbolikus halál közötti köztes területen. Van úgy, hogy a fizikai halál megelőzi a szimbolikus (mint Hamlet atyjának esetében), de az is előfordul, hogy a szimbolikus halál hamarabb következik el, mint a fizikai elmúlás. Lacan és Žižek gyakran emlegetett példái ez utóbbi esetre Antigoné, Lear király vagy Oidipusz, akik döntéseikkel és tetteikkel a szimbolikuson túlra helyezik önmagukat: megsértik a szimbolikus rend által meghatározott társadalmi létezés törvényét, s azáltal, hogy elveszítik helyüket a szimbolikusban, megszűnnek (szubjektumként) létezni, többé nem szólíthatók meg a szimbolikus rend által (vagyis az „elismerhetetlenségig megváltoznak”). Ezzel az aktussal Antigoné, Oidipusz és Lear a két halál közötti régió lakójává válik, amely „a fenséges szépség és a rémisztő szörnyek régiója, [...] a Valós-traumatikus mag a szimbolikus rend közepén” (Žižek, *Sublime* 135). Amikor valaki kiszakad a szimbolikusból, illetve összeomlik körülötte az őt is összetartó szimbolikus világ, akkor ennek az ábrázolhatatlan, Morrowbie Jukes többször ismételt szavával „leírhatatlan” életnek a kellős közepén találja magát. Ez a régió tehát nem adott a szimbolikus rend – vagyis a megjelenítés – számára, mégis a szimbolikus rend magjának nevezhetjük, hiszen épp ábrázolhatatlansága a szimbolikus rend feltétele. Arról a félvilágról van tehát szó, amelyben az ember „már” nem szubjektum: eltűnik, összeomlik körülötte a szimbolikus rend védőburka, amelyet valóságnak nevezünk. Ezért nevezheti Žižek „preontologikusnak” ezt a régiót, hiszen létezni csak az létezik, ami a szimbolikus valóságban „van”.

Ebben a világban „lenni” tehát annyi, mint a szimbolikus támasztékát elveszített élet részévé lenni (Žižek, *Ticklish* 155), mint nem létezni, mint a szimbolikuson „túlival” egynek lenni, ami bizonyos értelemben annyit tesz, mint halhatatlanná válni. Morrowbie Jukes megjegyzi, hogy mintha a homokkráter lakóiról is megfeledezett volna a Halál. Olyanok, mint Swift vagy Borges összeasztott, boldogtalan halhatatlanjai: lakhelyük mítikus hely, ahol a vénasszonyok „küllemre olyan öregek voltak, mint maguk a Párkák”. Nincs már bennük más, mint a bennük lévő „halhatatlanság”, a szimbolikus formába nem rendezhető, a szubjektum-léttől független és elpusztíthatatlan életösztön, bataille-i

megfogalmazásban a világ többi részével összekötő folyamatosság, Lacan metaforájával *lamella* (*Four Fundamental* 197), afféle abjekt fantomszerv, amely akkor „keletkezik” (vagyis akkor kezdi meg fantomszervként való létezését), amikor a szubjektum szubjektummá válik; Lacan hasonlítja még a placentához (198) és a Platón *Lakoniájában* szereplő Arisztophanész által említett, ellenkező nemű ikertesthez (196–197), amely saját identitásunk fantom-kiegészítője. A lamella „az, ami kivonódik az élőlényből, amikor az aláveti magát a szexuális reprodukció ciklusának” (198), vagyis nemi identitással ellátva belép a szimbolikusba. Lacan a „halálon túli élet” feltörését megjelenítő lamellát amőbaszerű, osztódásra képes, elpusztíthatatlan, mindenüvé bejutni képes „szervként” írja le: „Senki nem szeretné azt érezni, hogy alvás közben ez a valami némán az arcára kúszik” (197). Ez az erő, a nem-halott (*undead*) libidó „népesíti be” a „szörnylények és jelenések preontologikus”, „halhatatlan” világát (Žižek, *Ticklish* 154).

Ezt a világot csak az tapasztalhatja meg, aki túllép a szimbolikuson, vagyis szükségképpen maga is hasonul ehhez a világhoz. Másként fogalmazva: aki túllép a szimbolikuson, az szükségképpen ebben a világban találja magát. Itt nem lehet turistáskodni vagy etnográfuskodni, ahogy Jukes próbálja: aki itt van, az idetartozik, annak *itt kell lennie*. Oidipusz és Lear betöltik szimbolikus funkciójukat még azelőtt, hogy fizikai létezésük véget érne, s ekként nem egyszerűen ennek a félvilágnak a lakóivá válnak, hanem maguk is, mint Oidipusz Kolonoszban, szörnyetegekké, érinthetetlen – ám épp ezért szent – lényekké, akárcsak a Morrowbie Jukesra több tekintetben is emlékeztető másik félhalott, Coleridge vén tengerésze, aki az őt hallgató lakodalmas vendég tapasztalatát megelőlegezve szintén egy félig élő, félig halott alakkal (Eleven-Halál, *Life-in-Death*) találkozik utazása során, s aki Lacant idéző szavakkal határozza meg önmaga posztszimbolikus „utóéletét”: miközben a szép, derék ifjak mind meghaltak a hajóján, „ezerszer ezer nyálkás dolog / élt tovább; ahogy én” (238–239. sor).³ Vagyis a vén tengerész, aki Morrowbie Jukeshoz hasonlóan kényszeresen ismételteti saját történetét, önmagát határozza meg úgy, mint a szimbolikuson túli alaktalan szörnyeteget, beszélő lamellát.

A szimbolikus szétrombolása különösen sokkoló olyasvalaki számára, aki szimbolikus hatalommal van felruházva, és azonosul ezzel a hatalommal – mint például egy gyarmati tisztviselő: az ilyen ember, mint Žižek írja, „saját szimbolikus címének afféle toldaléka; másként fogalmazva annak a nagy »Másiknak«, a szimbolikus intézménynek a toldaléka, amely rajta keresztül cselekszik” (*Plague* 63), s ekként ha összeomlik körülötte a szimbolikus rend, ő a szó szoros értelmében valami olyan toldalékaként, alkatrészeként létezik tovább, ami már nem létezik.

Amennyiben kiesik szimbolikus szerepéből, Morrowbie Jukes emlékeztet Oidipuszra vagy Antigonéra; Jukes áthágása azonban nem az Antigoné vagy Oidipusz által végrehajtott „etikus” túllépés (*Ticklish* 263–264), hanem sokkal inkább pszichotikusnak nevezhető állapot. Annyiban felidézi Oidipusz sorsát, hogy a számára kiszabott szimbolikus sorsot ő is a legvégsőig megéli, s „túlságosan is emberi” létezőként „nem-emberivé”, az élőhalottak falujának méltó lakójává válik, akit nem köt semmiféle emberi törvény vagy kötelelem (uo. 156).

Most már világos, hogy allegorikus értelemben miféle hely az élőhalottak telepe, s hogy Jukes miféle figurává változik, miután ide vetődik. Továbbra is kérdés azonban, hogy pontosan mit „tesz” azért, hogy ide kerüljön. Utaltam rá, hogy Kipling elbeszélése csak részben követi a gyarmati gótika szokásos logikáját, amennyiben Jukes atavisztikus viselkedése *nem* a primitívségbe való visszaesés. Maga az a tény, hogy a gótikus szövegekben India mint hátborzongató hely jelenik meg, a gyarmati diszkurzuson belüli vakfoltokra irányítja a figyelmet. A dolog ugyanis úgy áll – írja Peter Morey –, hogy „nem In-

³ „And a thousand thousand slimy things / Lived on; and so did I”.

dia kísérteties: azáltal, hogy efféle szélsőséges másság létét feltételezi, a gyarmati diszkurzus önmaga azonosít egy olyan helyet, amely túl van saját előfeltevésein és működési területén” (27). A gótika tehát az a nyelvi „hely”, ahol a gyarmati nyelv, a másíkról való beszéd mintegy túlszalad tárgyán és önmagán. Ez a túlszaladás Morrowbie Jukes „bűne”, ez az ő allegorikus történetének lényege; az egész fantazmatikus félvilág egy egyszerre fizikai és allegorikus túlfutásból bomlik ki.

II.

Jukes vágója úgy kezdődik, hogy a mérnököt a már említett enyhe lázroham hatására „teljesen megőrjítik [*drove me frantic*]” a tábor körül a teliholdat ugató kóbor kutyák. „Pár nappal azelőtt – folytatja Jukes – már lepuffantottam az egyik nagyszájú énekest, és *in terrorem* kifeszítettem a tetemét a sátram ajtajától vagy ötven méterre, de a cimborái rávetették magukat, marakodtak rajta, és végül felfalták, utána meg úgy tűnt, mintha újult erővel fújnak hálaadó himnuszaikat.” Az első erőszakos cselekedet tehát Jukes kísérlete, hogy elérjessze a kutyákat. Próbálkozása érdekes módon előlegzi meg a homokkátlanban átélt tapasztalatait, amennyiben itt is arról van szó, hogy egy szimbolikus jel segítségével próbálja jobb belátásra bírni a vadakat, akik azonban nem szimbolikus világban élnek: nem tisztelik – nem ismerik (f)el – saját fajtársuk holttestének tabuját, sőt, kannibalisztikus módon felfalják, egyszerű tápláléknak tekintve a jelképesnek szánt tetemet. Kétféle ellentét alapítódik meg itt: egyrészt a szimbolikus rend és az ezt (f)el nem ismerő vadság között, másrészt az erőszak és az erőszak hiánya között. Morrowbie Jukes próbálkozásából ugyanakkor kitűnik, hogy a két ellentét egymáshoz való viszonya nem az, amire számíthatnánk. Az erőszak forrása nem a kutyák vadsága, hanem a szimbolikus megjelenése: a kifeszített kutyatetem az alapító erőszak végeredménye.⁴

Jukesnak lázas állapotában szinte rögeszméjévé válik az egyik csaholó kutya; felnyergelteti kedvenc lovát, amely „úgy iramodott meg [a kutya után], mint akit puskából lőttek ki, így aztán egy pillanat múlva már messze a hátunk mögött volt a sátor, és nyaktörő tempóban vágattunk a sima, homokos tájon”. Itt hangzik el az a mondat, amelyből az egész későbbi hallucináció kinő: „A következő pillanatban már *elhagytuk azt a nyomorult kutyát* is, és szinte elfelejtettem, hogy miért ültem lóra, és miért van nálam a lándzsa” (kiemelés tőlem – B. T.). Ez a „túlfutás” pillanata: ettől fogva Jukes valahol „máshol” van, önmagán kívül, vagyis önkívületben; a racionális általános mérnök önuralmát teljesen elveszítve vágat tovább. A kutya Jukes örült *lunatic* ámokfutásának konkrét tárgya, de a túlfutás logikája azt sugallja, hogy Jukes indulata és vágya meghaladja azt a konkrét tárgyat, amelyre irányul.

A lóháton nyargaló Jukes az emberi psziché ellentétes irányba húzó erőinek egyik legismertebb allegorikus megjelenítését idézi meg: „az idhez való viszonyában [az egő] olyan – írja Freud a *Phaidrosz* által ihletett képben –, mint egy lóháton ülő ember, akinek vissza kell fognia a ló sokkal hatalmasabb erejét; a kettő között az a különbség, hogy míg a lovas a saját erejével próbálja elérni célját, addig az egő kölcsönvett erőt használ [vagyis az id erejét, hiszen Freud szerint végső soron minden pszichés tevékenység végső energiaforrása az id]” (364). Morrowbie Jukes vágója annyiban más – és ez az elbeszélés kulcsmozzanata –, hogy itt nem a lovat kell visszafogni, hanem a gazdát, az egőt. Jukes eleve „hosszú és éles sarkantyúkkal [*persuaders*] szerelkezik föl”, amelyekkel aznap már

⁴ Egyébként az erőszakos véget ért ismeretlen angolt, akinek mumifikálódott holttestére Jukes rábukkan az egyik üregben, Gunga Dász saját fegyverével puffantja le, vagyis az erőszak lehetőségét az angol hozta magával.

megkínzott (ő úgy fogalmaz, „jobb belátásra bírt”) egy lovat, s így nem csoda, hogy a „nyomorult pára megszállottként vágatott [*like a thing possessed*]” a sivatagban, hiszen gazdája folyamatosan nógatja: „Azt hiszem, egyszer vagy kétszer előrebuktam Pornic nyakába, és a szó szoros értelmében csak a sarkantyúm tartott a lovon – legalábbis erre utaltak a jelek másnap reggel.” A szemérmesen nem részletezett „jelek” nyilvánvalóan a ló sebesülései, amelyeket gazdája ejtett rajta. Az eredetileg is őrült vállalkozásra, kutya-vadászatra induló Jukes a túlfutás során teljesen elveszíti önuralmát: „Halványan emlékszem, hogy felegyenesedve állok a kengyelben, és a vadkanölő lándzsát a hatalmas fehér hold felé rázom, amely pedig oly nagy nyugalommal szemlélte őrült vágatmat; rémlik, üvöltve párbajra hívtam az elsuhanó tevetővis-bokrokat.” A kutya helyett immár az egész táj Jukes őrült vadászatának célpontjává válik: a hold éppúgy, mint a bokrok. Nora Crook értelmezése szerint azzal, hogy az ártatlan kutyákra, majd a holdra (a „fehér istennőre”) támad, Jukes vétkezik a természet ellen, büntetése pedig a katlan, ahol – ez jóval kevésbé meggyőző mozzanat Crook értelmezésében – természetellenes szexuális degradáció fenyegeti: szerinte az elbeszélés „a szexuális lealacsonyodástól való rettegés tanmeséje” (101). Ha már kiemeljük a vadászat és a hold motívumát, érdemesebb Morrowbie Jukes történetét Actaeon mítoszával összevetni. Actaeon a vadász, aki – Ovidius változatát követem – pihenni térő, a már leterített zsákinánnyal elégedett társaival ellentétben tovább folytatja a vadászatot (Ovidius 78, 148–149. sorok). „Sosemismert berkeken át jön tétova bolygva” (78, 175. sor), és Jukeshoz hasonlóan túl messzire megy, amit itt is a vadászat „célpontjának” megváltozása jelez: ő szarvas után indul (ahogy Jukes a kutya után), de „véletlenül” (mint Jukes) a patakban fürdő Dianát-Artemiszt lesi meg. Mindkette büntetése az, hogy azzá változnak, amire vadásznak: Jukes épp a vadászat, a túlfutás során változik át „veszett kutyává”, Actaeon pedig űzött vaddá, szarvassá, akinek Diana még „félénkséget is ad” (198. sor). Noha eltérő a büntetésük, mégis nagyon hasonló a sorsuk, olyannyira, hogy Ovidius alábbi mondata Morrowbie Jukesra is vonatkozhatna: „Ő maga fut, s ugyanott, hol előbb sokat űzve vadászott, / futja saját ebeit” (80, 228–229. sorok). Actaeon széttépése és halála nemcsak a Jukes által ijesztésül kifejlesztett kutyatetem széttépésével mutat hasonlóságot, hanem annak korábban említett mélyebb allegorikus jelentéseivel is: ahogy a kutyatetem széttépése a szimbolikus (f)elismerés elmaradásának, a szimbolikus kudarcának következménye, úgy válik Jukes is a homokkatlanban majdnem ugyanennek az elmaradt (f)elismerésnek az áldozatává. Actaeon halálát Ovidius meglepően hasonló módon allegorizálja: „Actaeon vagyok én, gazdátok, lássatok immár!” – próbálna tiltakozni, ha tudna még beszélni, Actaeon: a felismerés azonban elmarad, a kutya-szolgák nem ismerik fel a gazdát (az urat). A „túlfutó” vadászt saját kutyái – az őt elragadó és egy tiltott határ áthágására vezető indulatok – tépik szét. Az allegorikus értelmezés, amely Actaeon kutyáiban a vadászat hevében elszabaduló és megzabolázhatatlanná váló vágyakat látja, évszázadokon át magától értetődő volt, ahogyan ez például a *Vízkereszt* egyik részletéből is kitérünk, amikor Orsino ekként beszél önpusztító szerelmi vágyáról:

That instant I was turned into a hart,
And my desires, like fell and cruel hounds,
E'er since pursue me

(*Twelfth Night*, I. 1. 23-24)

[S dámvaddá váltam akkor menten ott,
És vágyaim, mint bős és vad kopók
Azóta folyton űznek]

(Radnóti Miklós és Somlyó György fordítása)

Kipling változatában Actaeon-Jukes nemcsak kutyává változik szarvas helyett, de eleve saját kutyáira vadászik, ami – ha folytatjuk az imént megkezdett allegorizálást – az aszketikus ideál megvalósításának, az abba nem beleillő impulzusok elfojtásának hisztérikussá fokozódott változata.

Jukes megmentőjének személye nemcsak az úr-szolga kontextusban fontos, hanem a vadászat-allegóriát tekintve is: a hűséges szolgáló nem más, mint Jukes kutyáinak gondozója, a „kutyás fiú”, az eredetiben *dog-boy*, vagyis az allegorikus értelmezés szerint egy újabb hibrid: Nora Crook (106) úgy értelmezi, mint a racionális ember és saját állati ösztönei közötti közvetítőt.

Amennyiben Jukes bűne áthágás – bármi legyen is az a hatalom vagy elv, amely ellen vétett –, a katlant a büntetés helyének is nevezhetjük (a szöveg utal is a pokolban szenvedőkre, az elkárhozott lelkek társalgására).⁵ Az itt szenvedők félholtsága azonban arra utal, hogy a hely a szimbolikushoz való viszonyát tekintve is kétértelmű: egyrészt a szimbolikuson, a törvényen kívül van (mint az érinthetetlenek), másrészt viszont, ugyancsak az érinthetetlenekhez hasonlóan, a törvény által elrendelt helyen. Jukes konkrét bűne ugyan az önuralom elvesztése, ám az elbeszélés allegorikus szintjén ez az excesszivitás és áthágás a hatalom működésének szerves, elidegeníthetetlen eleme. Jukes bűnének affektív színezete mindazonáltal nem elhanyagolható, már csak azért sem, mert a katlan a *lex talionis* logikája szerint működik: a kimért büntetés illeszkedik az elkövetett bűnhöz.

III.

Az elbeszélés fantáziaszínének folyamatosan sugallt *szadista* színezete – az erőszak az átlatok vagy a benmszülöttek ellen fordul – az erőszak szexualizálását, az erőszakban rejlő élvezet lehetőségét sugallja. Apró mozzanatokból, a mindig készenlétben lévő vadkanölő lándzsából, a Gunga Dász arcán és Jukes lován található „jelekből” és a tébolyult kutya-vadászattól tudjuk, vagyis inkább sejtjük, hogy Jukes miképpen birkózik meg a gyarmati lét frusztráló unalmával és India idegenségével, s ami még fontosabb: mindebben nyilvánvalóan örömét is leli. A gyarmati lét és uralom kimondatlan, elfojtott, de szükséges összetevője nem egyszerűen az agresszió, az erőszak, hanem az erőszakban lelt élvezet: ez az, ami mozgásba hozza Jukes vágyát, ami a túlfutást lehetővé teszi.

Morrowbie Jukes túlfutását, áthágását az teszi lehetővé, hogy az „uralkodó” szubjektum is „élvez”. Ez a többek között Foucault-tól ismerős tétel azon a freudi belátáson alapul, hogy mivel a pszichés cselekvéseknek csak egyetlen energiaforrásuk van, nevezetesen a libidó, a libidó elfojtása maga is csak libidinális energiából táplálkozhat, vagyis a szubjektum létrejöttékor és fenntartásakor a libidó mint önmaga alávetésének eszköze használtatik. Ennek következtében jön létre a hatalom és a törvény perverz pszichodinamikája: a tiltás maga válik az élvezet forrásává, s – ez Foucault gondolatmenetének lényege – a hatalom maga hozza létre azt a vágyat, amelynek visszaverésében perverz élvezetet leli. Az aszketikus ideál által rejtett, már Hegel által is elemzett perverz élvezetről van

⁵ Crook szerint nemcsak általánosságban vett pokol-párhuzamról van szó: a félholtak katlana Dante Poklának egyik konkrét színhelyét (a hetedik kör harmadik gyűrűjét) idézi fel, mégpedig a szodomiták bűnhődésének helyét. Crook szerint a B. K. vagy B. L. monogramú halott angol előképe a Dante által mestereként tisztelt író, Brunetto Latini. A párhuzam legmeggyőzőbb mozzanata Gustave Doré illusztrációjának emlegetése a szodomiták pokolbeli gyűrűjéről, amely valóban emlékeztet a homokkatlanra (egyébként Kipling utalt is Doré Dante-illusztrációira a *The City of Dreadful Night* című novellájában, amelyben Peshavárt mint tetszhalottakkal teli nekropoliszt írja le [*Life's Handicap* 283]). Crook nem említi, de Dante az általa említett énekben utal is a kietlen indiai homoksvatagra (*Isteni színjáték* 69, XV. ének, 32. sor).

szó: minél erősebb az aszketikus önkorlátozás, annál nagyobb az élvezet-többlet. Amikor valamely élvezetet ígérő tevékenység tiltás alá kerül – írja Slavoj Žižek –, „nem a Törvénynek való szigorú engedelmisség szabja meg minden élvezetet nélkülöző életünket: a Törvény gyakorlása maga válik libidinális tárgymegszállás célpontjává, s ekként a tiltás aktusa maga is élvezetforrásként szolgál” (*Ticklish* 106).

Morrowbie Jukes identitását – ez már első reakcióból is kiderül a katlanban – a hatalom birtoklása, a felsőbbrendűség tudata szabja meg. A hatalom lényegéhez tartozik, hogy „obszcén szupplementumra támaszkodik; másként fogalmazva a nyilvános törvényt sötét árnyékként szükségszerűen mindig elkíséri az obszcén »éjszakai« törvény (a felettes én)” (*Plague* 73). Žižek szerint a felettes én csele – a felettes én Freud által leírt kettős eredetéből következően – a következő kettős imperatívuszban foglalható össze: nem egyszerűen arra utasít, hogy „ezt kell tenned”, hanem arra, hogy „élvezd, hogy ezt kell tenned”. A törvény annyiban nevezhető obszcénnek – és ez a gyarmati létezés egyhangúságában különösen releváns –, amennyiben nem tartalma, hanem pusztá formája, törvény-volta késztet engedelmisségre: nem azért engedelmeskedünk az erkölcsi törvénynek, mert azonosulunk annak tartalmával, hanem mert törvény (*Sublime* 81). A szabály a törvény érvényesítőire – például Jukesra – nézve is érvényes: amikor a szimbolikus rítusok elvesztik tartalmukat, amikor a szubjektumnak nehezebb esik kérdőjelek nélkül elfoglalni a szimbolikusban betöltött pozíciót, amikor a törvény kereke „beakad” és üresen zakatol, akkor az élvezet forrásául már elsősorban a törvény formája, üres, diszfunkcionális ismétlődő kattogása szolgál: az okoz örömet, hogy a törvény érvényesül. Ezt a többlet-élvezetet nevezi Žižek az obszcén élvezet szennyfoltjának,⁶ amely Žižek szerint kiküszöbölhetetlen: „A hatalomnak mindig szüksége van rá, hogy az erőszak obszcén szennyfoltjára támaszkodjon; a politikai tér soha nem »tisztá«, ugyanis mindig támaszkodni kénytelen valami »politika-előtti« [pre-political] erőszakra” (*Ticklish* 191).

Jukes történetének tanúsága szerint nemcsak a hatalom szupplementuma, hanem az élvezet is: „Nem létezhet tisztán szimbolikus hatalom enélkül az obszcén szupplementum nélkül; mivel a hatalom építménye legalább minimális mértékben mindig következtelen, szüksége van önmaga szexualizálására, az obszcénitás szennyfoltjára, hogy újratermelhesse önmagát” (*Plague* 71). A hatalom újratermelése, azonos szinten való fenntartása mindig igényel valami rejtett, titkolt excesszust. Azt is mondhatnánk, úgy működik, mint a szupplementum derridai logikája, vagy mint Morrowbie Jukes különös túlfutása: a törvény működése termeli ki mint önmaga túlságát vagy excesszusát, de a törvény működésének kezdetén már mindig szükségképpen ott van. Ez az obszcén és paradox többlet szabadul el Jukes vágatja során: ez a titkos összetevő vagy szupplementum kell ahhoz, hogy a vágta kezdetét vegye, ám ha láthatóvá válik, önmaga ellentétébe fordul: ez az áthágás – az obszcén élvezet-többlet láthatóvá válása – vezeti el Jukest a félholtak katlanába, a „szimbolikus renden túlra”, ahol azonban nem a szadisztikus erőszak-élvezet fantáziavilágát találja, hanem ennek inverzét: az őt elnyeléssel fenyegető, alaktalan pre-szociális antiutópiát, amelyben nem működik az úr-szolga jelenet felismerés-logikája.

A *Morrowbie Jukes* különös vágatja kísérletet tesz arra, hogy ezt a szörnyűséget mégis beillesse a szimbolikusba, mintegy semlegesítve azt az elbeszélés aktusa és a külső elbeszélői keret által, mely utóbbi – s ez nem mellékes körülmény – a folyóiratbeli megjelenéskor még hiányzott a szövegből (vö. Sullivan 71). Mint sok más Kipling-elbeszélésben, itt is élesen vetődik fel az elbeszélő történet és az elbeszélés közötti viszony kérdése a gyarmati kettős nyelvhasználat sajátosan narratív vonatkozásában.

⁶ Žižek példái között szerepel a kínzás vagy kínvallatás, amelynek során – véli Žižek – élvezet-többletet okoz az a tudat, hogy a kínzás a törvény érvényesítése érdekében történik.

Míg az elbeszélés – és az elbeszélő Jukes – adottnak veszi az angolok és a bennszülöttek abszolút, metafizikus különbségét, addig a történet az angol mérnök és a bennszülöttek közötti történelmi, véletlenszerű személyes találkozásról szól, ami szükségképpen a metafizikai kétosztatúság megkérdőjelezésével és kikezdésével jár. Az elbeszélő történetben az angol szereplő autoritása ugyan gyakran megkérdőjeleződik, ám az elbeszélés és a keret látszólag mégis az autoritás visszanyerésének, a történetben megjelenő fenyegetés semlegesítésének eszközeként szolgál, amely az elbeszélő eseményeket egyszeri anomáliaként azonosítja (Morey 29). A történet megélésének és elmondásának ellentéte játszik fontos szerepet, amelyről Roquentin beszél Sartre regényében, *Az undorban*: „Azt gondoltam: ahhoz, hogy akár a legmindennapibb esemény is kalanddá váljék, az szükséges – és egyszersmind elegendő is hozzá –, hogy az ember *elmondja*. Ez vezeti félre az embereket: egy ember mindig történetek elbeszélője, tulajdon történeteitől és mások történeteitől körülvéve él, ezeken a történeteken keresztül lát mindent, ami megeshet vele; és úgy próbálja élni az életét, mintha elmondaná. Csakhogy választani kell: élni vagy elmondani” (78–79).

A külső elbeszélő Jukes történetmondására [*telling*] vonatkozó megjegyzései a fenti logika alapján látszólag szintén ezt a semlegesítő hatást hivatottak erősíteni. Ha azonban figyelmesen elolvassuk őket, más következtetésre is juthatunk: „Jukes mindig ugyanúgy meséli el a történetet – írja az elbeszélő –, és mindig méregbe gurul és felháborodik, valahányszor csak eszébe jut, milyen tiszteletlenül bántak vele. Először úgy írta le a történetet, hogy csak a csupasz tényekre szorítkozott, de aztán itt-ott kiszínezte és Erkölcsi Észrevételeket is hozzátoldott.” A két mondat nyilvánvalóan ellentmond egymásnak, ami eleve megkérdőjelezi a fenti logika működését. Mintha a változtatások a történet és az elbeszélés közötti időbeli és jelképes távolság növekedésére utalnának; mintha a történettől távolodva Jukes fokozatosan átértelmezné azt. Végső soron a fent idézett részlet arra utal, hogy Jukes nem tanult semmit a történetéből: továbbra is a tiszteletlen bánásmódról beszél, és – ez a legfontosabb – a katlanbeli eseményekre visszagondolva „mindig dühbe gurul”, vagyis épp ugyanazt teszi, amit a történetben, ami annak idején a katlanba juttatta.

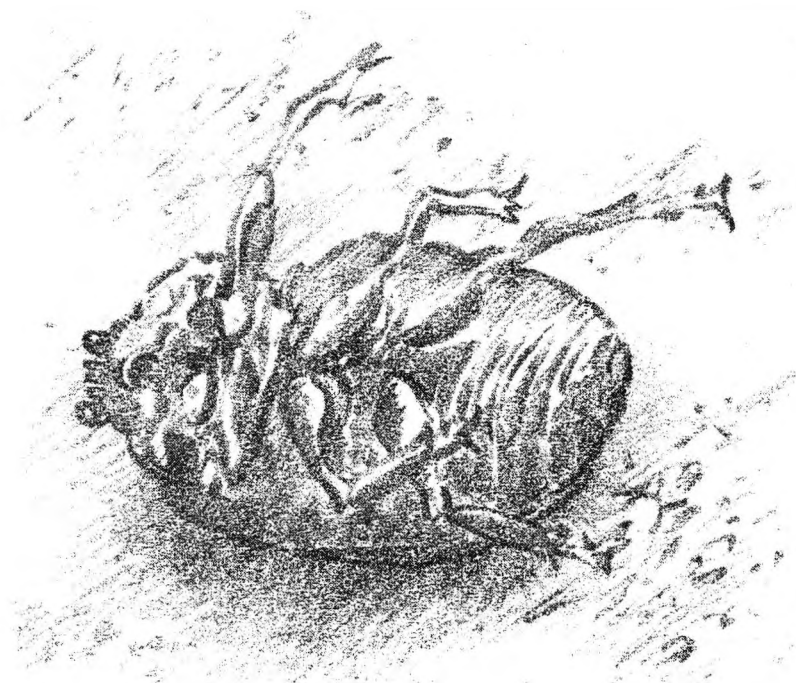
Morrowbie Jukes tehát olyan elbeszélő, mint Coleridge vén tengerésze: ő maga képtelen okulni saját történetéből, de kényszeresen el kell mondania azt, hogy a hallgató – a lakodalmas vendég – okulhasson belőle. A *Rege a vén tengerésztől* ismert zárószövege sem a történetmondóra, hanem hallgatójára vonatkozik: „A sadder and a wiser man, / He rose the morrow morn” (624–625 sorok).⁷ Az eredetiben a „rise” ige a feltámadás mozzanatát is bevezeti (ami arra utal, hogy a vén tengerész története áttételes módon elbeszélésének hallgatójával is megtörtént, a lakodalmas vendég is megélte a szimbolikus halál vagy fél-halál és feltámadás élményét, amelyről a vén tengerész beszámol), másfelől a „bölcességnek” és „szomorúságnak” a vendéggel kapcsolatos emlegetése azt sejteti, hogy a vén tengerész regéjéből kizárólag a hallgató tanulhat, nem pedig a történetmondást kényszeresen ismétlő elbeszélő.

Jukes nem értheti meg saját történetét, mert az élőhalottak világában járva ő is szörnyeteggé, Oidipusszá változott. Ő maga válik azzá, amiről beszél, s ebben az értelemben soha nem hagyja el a katlant: feladata az, hogy másokat szembesítsen a gyarmati fantáziaszín felbomlásával. Kipling elbeszélése ekként egyáltalán nem a háttorzongató történet és az ezt keretbe foglaló, semlegesítő elbeszélés ellentétének logikáját követi; teljesen más viszonyt sugall a történet és az elbeszélés között. Ha narratológiai allegóriaként olvassuk a szöveget, sokkal inkább olyasmit olvashatunk ki belőle, hogy minden elbeszélés szükségképpen szorongató, amennyiben a történet kísérti az elbeszélést, a történet felforgató energiái nem semlegesíthetők, legfeljebb áthelyeződnek az elbeszélésbe és az elbeszélőbe.

⁷ Szabó Lőrinc fordítása itt pontatlan: „s másnap egy bölcsőbb, szomorúbb / emberre kelt fel a Nap”. Pontosabban: „Másnap reggel bölcsőbb és szomorúbb emberként kelt fel.”

IDÉZETT MŰVEK

- Crook, Nora: *Kipling's Myths of Love and Death*, New York: St. Martin's Press, 1989.
- Douglas, Mary: *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*, London: Routledge, 1996 1966.
- Freud, Sigmund: „The Ego and the Id”, *On Metapsychology*, James Strachey (szerk.), Harmondsworth: Penguin, 1991. 339-407.
- Kristeva, Julia: *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Leon S. Roudiez (ford.) New York: Columbia University Press, 1982.
- Lacan, Jacques: *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. Alan Sheridan (ford.) London: Penguin Books, 1977.
- Lane, Christopher: *The Ruling Passion: British Colonial Allegory and the Paradox of Homosexual Desire*, Durham: Duke University Press, 1995.
- Moore-Gilbert, Bart: *Kipling and Orientalism*, London: Croom Helm, 1986.
- Morey, Peter: *Fictions of India: Narrative and Power*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000.
- Sartre, Jean-Paul: *Az undor [La nausée, 1938]*, Réz Pál (ford.), Budapest: Magvető, 1968.
- Sullivan, Zohreh T: *Narratives of Empire: The Fictions of Rudyard Kipling*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Žižek, Slavoj: *The Plague of Fantasies*, London: Verso, 1997.
- Žižek, Slavoj: *The Sublime Object of Ideology*, London: Verso, 1997.
- Žižek, Slavoj: *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, London: Verso, 2000.

Morrowbie Jukes különös vágója*

Élve vagy halva – nincs más lehetőség
(bennszülött közmondás)

Ebben a történetben nincs semmi kitaláció. Jukes egész véletlenül bukkant rá egy falura, amelynek létezéséről ugyan mindenki tud, de ő az egyetlen angol, aki járt is ott. Kalkutta külvárosaiban virágzott valaha egy ehhez hasonló intézmény, és úgy mondják, hogy ha kimegyünk Bikanirba, ami a nagy indiai sivatag szívében fekszik, nem is falut, de egyenesen várost találunk: ott ütötték fel főhadiszállásokat azok, akik nem halnak meg, de nem is élhetnek. S mivel kétség sem férhet hozzá, hogy ugyanabban a sivatagban áll egy mesés város is, ahová a gazdag uzorások vonulnak vissza mindahányan összegyűjtött vagyonukkal (mely vagyonok oly hatalmasak, hogy tulajdonosaik még a Kormány erős karjára sem merik bízni a védelmüket, s inkább a sívó homokba menekítik őket), ahol pazar, C-rugós, négyülékes hintókon kocsikáznak, szépséges lányokat vásárolnak meg, arannyal, elefántcsonttal, Minton-porcelánnal¹ és igazgyönggyel díszítik palotáikat, szóval ha mindez igaz, akkor nem látom be, miért ne lenne igaz Jukes története is. Jukes foglalkozására nézve általános építőmérnök, akinek igen jó feje van a tervrajzokhoz, távolságokhoz meg effélékhez, s aki bizonyosan nem vesztegetné az idejét képzeletbeli csapdák kitalálására, amikor többet kereshet, ha végzi a rendes munkáját. Mindig ugyanúgy meséli el a történetet, és mindig méregbe gurul és felháborodik, valahányszor csak eszébe jut, milyen tisztelenül bántak vele. Először úgy írta le a történetet, hogy csak a csupasz tényekre szorítkozott, de aztán itt-ott kiszínezte és Erkölcsi Észrevételeket is hozzátoldott. Így:

Kezdetben² enyhe lázrohammal indult az egész. A munkámból adódóan szükségessé vált, hogy pár hónapot egy Pakpattan és Mubarakpur között fekvő tábor-

* „The Strange Ride of Morrowbie Jukes” (1885). *The Man Who Would Be King and Other Stories*. Szerk. Louis L. Cornell. Oxford University Press, 1988. 3–25. A fordításhoz több helyen átvettem Hajnal Péter 1991-es fordításának megoldásait (*A fantomriksa*, Budapest: Móra, 1991. 184–212.). Hajnal fordítása nem rossz, sőt, sokszor kimondottan leleményes és szellemes, de egy részletes szövegelemzés számára mindenképpen pontatlan és hiányos, ráadásul számos helyen hozzákölt a szöveghez. A jegyzetekhez felhasználtam Louis L. Cornell és John McGivering (http://kipling.org.uk/rg_jukes_notes.htm) jegyzeteit.

¹ Közép-Anglia fazekasságáról és porcelángyártásáról híres városában, Stoke-on-Trentben, a Minton család gyárában készült drága porcelán. Különösen a viktoriánus korban voltak népszerűek a szokásosnál artisztikusabb Minton-porcelánkészletek.

² A megfogalmazás („In the beginning”) a bibliai teremtéstörténet kezdetét idézi.

ban töltsek: sivár, homokos vidék, ahogy mindenki tudja, akit odavezérelt a balsorsa. A kulijaimmal nem volt se több, se kevesebb bosszúság, mint bármely más hasonló társasággal, s a munkám épp eléggé lefoglalt ahhoz, hogy ne eresszem bűnnek a fejemet, már ha egyáltalán hajlamos lettem volna az efféle férfiatlan gyengeségekre.

1884. december 23-án egy kicsit lázasnak éreztem magam. Épp holdtölte volt, így aztán a sátram környékén az összes kutya ugatott: kettes-hármas csapatokba verődve csaholtak, és teljesen megőrjítettek.³ Pár nappal azelőtt már lepuffantottam az egyik nagyszájú énekest, és *in terrorem*⁴ kifeszítettem a tetemét a sátram ajtajától vagy ötven méterre, de a cimborái rávetették magukat, marakodtak rajta, és végül felfalták, utána meg úgy tűnt, mintha újult erővel fújnák hálaadó himnuszaikat.

A lázzal járó szédülés más-más módon hat a különböző emberekre. Az én ingerültségem kisvártatva eltökéltségnek adta át a helyét: megfogadtam, hogy végzek az egyik óriási, fekete-fehér foltos fenevaddal, amelyik egész este a leghangosabb volt a kórusban, és a leggyorsabban szedte a lábát. Szédelő fejemnek és remegő kezemnek köszönhetően már kétszer is elhibáztam, pedig mindkét golyót kilőttem rá a kétsövű puskámból, amikor eszembe ötlött, hogy a legjobb terv az volna, ha utánanyargalnék a nyílt terepen, és a vaddisznóölő lándzsával végeznék vele. Ez persze csak egy lázas beteg félig-meddig hagymázás ötlete volt, de emlékszem, hogy akkor kifejezetten gyakorlatias és kivitelezhető elképzelésnek tűnt.

Utasítottam a szolgámat, hogy nyergelje meg lovamat, Pornicot, s hogy nesz-telenül vezesse oda a sátram mögé. Amikor a ló készen volt, odaálltam mellé, készen arra, hogy rögtön nyeregbe pattanjak és utánaeredhesek a kutyának, ha megint rákezd. Pornic egyébként napok óta nem hagyta el a karámot; az éjszakai levegő friss volt és csípős; én pedig különösen hosszú és éles sarkantyúkkal szerelkeztem föl, amelyekkel épp aznap délután bírtam jobb belátásra egy tohonya hátaslovat. Elhíhetik hát, hogy amikor kieresztettem a kantárt, Pornic nem habozott: úgy iramodott meg, mint akit puskából lőttek ki, így aztán egy pillanat múlva már messze a hátunk mögött volt a sátor, és nyaktörő tempóban vágattunk a sima, homokos tájon. A következő pillanatban már elhagytuk azt a nyomorult kutyát is, és szinte elfelejtettem, miért ültem lóra, és miért van nálam a lándzsa.

A lázas önkívület és a szabad levegőn való száguldás okozta izgalom minden bizonnyal elvette a maradék eszemet is. Halványan emlékszem, hogy felegyenesedve állok a kengyelben, és a vadkanölő lándzsát a hatalmas, fehér hold felé rá-

³ Az eredeti megfogalmazás Shakespeare *Julius Caesar*jának egyik sorára is utalhat (Brutus mondja Cassiusszal vitatkozva: „I had rather be a dog, and bay the moon, / Than such a Roman”. Vörösmarty fordításában: „Inkább eb legyek / S ugassak holdat, mint ily római” – 4.3.27), de az egész kiinduló helyzet egy ismert mondást is felidéz: „Mad dogs and Englishmen will go out in the mid-day sun” („A veszett kutyák és az angolok a déli verőn is kimennek”). A „Mad dogs and Englishmen” kifejezés állandósult szókapcsolattá vált, ez a címe például Peter Ustinov részben Angol-Indiában játszódó, az angolok szokásait gúnyoló filmvígjátékának.

⁴ *In terrorem*: elrettentésül. Európában is gyakori szokás volt, hogy a kártevő vadak elrettentésére megölt állatok tetemét függesztették fel a fákra.

zom, amely pedig oly nagy nyugalommal szemlélte őrült vágátamat; rémlik, üvöltve párbajra hívtam az elsuhanó tevetővisbokrokat. Azt hiszem, egyszer vagy kétszer előrebuktam Pornic nyakába, és a szó szoros értelmében csak a sarkantyúm tartott a lovon – legalábbis erre utaltak a jelek másnap reggel.

A nyomorult pára megszállottként vágatott a holdfényben úszó, végeláthatatlannak tűnő homokon. Egy hirtelen emelkedőre emlékszem, meg arra, hogy felérve a csúcsra megpillantottam odalenn a Szatledzs vizét; a folyó olyan volt, mint egy ezüst sugárnyaláb. Aztán Pornic nehézkesen előrebukott, és együtt gurultunk le egy láthatatlan lejtőn.

Egészen biztosan elvesztettem az eszméletemet, mert amikor egy puha, fehér homokkupac tetején hasalva magamhoz tértem, halványan már pirkadni kezdett a lejtő pereme fölött, amelyről lezuhantam. Az erősödő fényben láttam, hogy egy lópatkó alakú homokkráter fenekén vagyok, amely az egyik oldalon egyenesen a Szatledzs homokpadjaira nyílik. A lázam akkorra teljesen elmúlt, és úgy éreztem, egy kis szédülést leszámítva az éjszakai zuhanás sem járt káros következményekkel.

Pornic, aki pár méterrel odébb álldogált, természetesen sokkal kimerültebb volt, de egyáltalán nem sebesült meg. Nyerge, a kedvenc lovaspólós nyergem, megviselten csüngött a hasa alá tekeredve. Időbe telt, míg rendbeszedtem, s közben bőséges lehetőségem nyílt rá, hogy tanulmányozzam a helyet, ahová oly ostoba módon odapottyantam.

Vállalva a kockázatot, hogy unalmasnak tartanak, kénytelen vagyok hosszadalmas leírásba bocsátkozni, tekintettel arra, hogy a hely sajátosságainak kellő pontosságú felidézése nagyban segítheti az olvasót az itt következők megértésében.

Képzelnék hát maguk elé, ahogy korábban már említettem, egy lópatkó alakú, homokos mélyedést, amelyet vagy tíz méter magas, meredeken emelkedő homokfalak karéja vesz körül. (Úgy hiszem, a lejtő hozzávetőlegesen 65 fokos lehet.) A kráter egy körülbelül ötven méter hosszú, a legszélesebb pontján nem egészen harminc méter széles sík területet foglalt magába, közepén kezdetleges kúttal. A kráter fenekéhez közel, úgy egy méternyivel a sík terület tulajdonképpeni szintje fölött, nyolcvanhárom félkör, ovális vagy sokszög alakú nyílás sorakozott körben a falban, mindegyikük szája körülbelül egy méter átmérőjű. Tüzetesebb vizsgálat után kitűnt, hogy odabent mindegyik nyílást gondosan kibélelték ázalékfával és bambusszal, s hogy a nyílások szája fölött fél méternyire kiugró, a zsokésapka sildjéhez hasonló alakú faellenző nyúlt ki a homokból. Az alagutakban az élet legkisebb jele sem volt látható, de az egész amfiteátrumot émelyítő szag ülte meg – dögletesebb volt, mint bármilyen bűz, amivel vándorlásaim során az indiai falvakban találkoztam.

Miután újra felnyergeltem Pornicot, aki hozzám hasonlóan alig várta, hogy visszatérhessen a táborba, odalovagoltam a patkó aljához, hogy kijutásra alkalmas helyet keressek. Mivel a hely lakói, akárkik legyenek is, üdvösebbnek tartották, ha nem mutatkoznak, magamra voltam utalva. Első kísérletem, hogy Pornickal felvágatassunk a homokfalon, megmutatta, hogy a csapda, amelybe kerültem, pontosan úgy működik, mint az, amit a hangyaleső készít áldozatainak. Minden lépéssel valóságos homoklavínát zúdítottam magamra, amely sörét gyanánt kopogott a faellenzőkön. Az eredménytelen rohamok után a homokzu-

hatagtól fuldokolva gurultunk vissza mindketten a katlan közepére, és kénytelen voltam figyelmemet a folyópart felé irányítani.

Itt minden meglehetősen egyszerűnek tűnt. Igaz ugyan, hogy a homokdombok egészen a partig nyúltak, de rengeteg sekély gázló akadt, amelyeken végigvágatva Pornickal együtt visszajuthatunk a *terra firmára*, ha élesen jobbra vagy balra kanyarodunk. Ahogy a kötőfékénél fogva vezettem Pornicot a homokban, váratlanul puskalövés dörrenését hallottam messziről; a folyó túlsó oldaláról tüzeltek, és a következő pillanatban éles zajjal golyó csapódott be Pornic fejéhez közel.

A golyó alapján kétség sem férhetett hozzá: az angol hadseregben használt, szabványos Martini-Henry puskából lőttem rám. Vagy ötszáz méternyire egy indiai hajó horgonyzott a folyó közepén, és az orrából felszálló füst azt is elárulta, honnan részesítettek ebben a finom figyelmességben. Kíváncsi vagyok, volt-e már tisztos úriember hasonló kutyaszorítóban. Az alattomos homokos lejtő lehetetlenné tette a kijutást a katlanból, ahová teljesen akaratlanul jutottam, ha meg a parton sétálok, valami eszement bennszülött rögtön lövöldözni kezd rám a hajójából. Attól tartok, igencsak kijöttem akkor a sodromból.

Egy másik golyó figyelmeztetett, hogy hiába is hóbörgök, kár a gőzért, így sietően visszavonultam a lópatkóba, ahol azt láttam, hogy a fegyverropogás hatvanöt emberi lényt csalogatott elő azokból a borzlyukakból, amelyeket mindaddig lakatlannak hittem. Kíváncsian nézelődő tömeg közepén találtam magam; volt köztük körülbelül negyven férfi, húsz nő, és egy gyerek, aki nem lehetett több ötévesnél. Csak rongyokat viseltek, lazacszínűeket, amiről az embernek a hindu koldusok jutnak eszébe, s az első benyomásom az volt, hogy undorító fakírok⁵ közé kerültem. Leírhatatlanul mocskos és visszataszító volt valamennyi, és borzadva gondoltam arra, milyen lehet az életük azokban a borzüregekben.

Még ekkoriban is, amikor pedig a helyi önkormányzatok már nagyrészt lerombolták a bennszülötteknek a száhibok iránti tiszteletét, hozzá voltam szokva a tisztelettudó viselkedéshez, ha nálam alacsonyabb rendűekkel találkoztam, és a tömeghez közeledve természetesen arra számítottam, hogy valamilyen módon elismerik majd jelenléteimet. Nos, elismerés valóban volt, de korántsem olyan, amilyenre számítottam.

A rongyos csürhe egyszerűen az arcomba nevetett – szívből remélem, hogy soha többé nem hallok ilyen röhögést. Kukorékoltak, ordibáltak, fütyültek és vonítottak, miközben közéjük léptem; voltak köztük olyanok is, akik szabályosan a földön fetrengtek az istentelen gyönyörűség görceiben. Egy szemvillanás alatt elengedtem Pornic kantárszárát, és mivel éktelenül felbosszantott a reggeli kaland, öklömmel teljes erőből csépelni kezdtem a legközelebb állókat. A nyomorultak úgy dőltek el öklöcsapásaim alatt, mint a tekebábok, és röhögés helyett most kegyelemért esedeztek, miközben azok, akikhez még nem értem hozzá, térdre borulva a lábamat ölegették, és mindenféle barbár nyelveken kérleltek, hogy irgalmazzak nekik.

A zűrzavar közepén, épp amikor már szégyellni kezdtem, hogy ilyen

⁵ A fakírok eredetileg vallásos mohamedán koldusok, de tévesen a hindu koldusok megnevezésére is alkalmazták a szót.

könnyen hagytam, hogy elragadjon a hév, magas, vékony hang mormogását hallottam a vállam mögül:

– Száhib, száhib! Nem ismer meg? Száhib, Gunga Dász vagyok, a távírászmester.

Sietve hátrafordultam, és szembetaláltam magam azzal, aki megszólított.

Gunga Dással (természetesen minden fenntartás nélkül említem a valódi nevét) négy évvel azelőtt találkoztam. A dekkáni bráminok közül való volt, és a pandzsábi kormány adta kölcsön az egyik Khalszia környéki bennszülött államnak.⁶ Akkoriban, távírászmester lévén, egy ottani távíróállomás vezetőjeként dolgozott, és amikor utoljára láttam, joviólis, potrohos kormánytisztviselőként szolgált, tekintélyes pocakkal, akinek rendkívüli tehetsége volt ahhoz, hogy rossz angol szövicceket faragjon – ennek a különös vonásának köszönhető, hogy még akkor is megtartottam emlékezetemben, amikor már réges-rég megfeledkeztem a hivatali minőségében nekem tett szolgálatairól. Nem gyakran fordul elő, hogy egy hindu angol szövicceket gyárt.

Mostanra azonban a felismerhetetlenségig megváltozott. Eltűnt róla kasztjának jele, potroha, palaszürke pantallója, és odalett kenetteljes beszéde is. Egy turbánjavesztett, majdnem meztelen, kiaszott csontvázat láttam ott, csapzott és hosszú hajjal, és mélyen ülő halszemmel. Meg sem ismertem volna, ha nem viselt volna arcán egy félhold alakú sebhelyet, egy baleset nyomát, amelyért én voltam a felelős. De kétségtelenül Gunga Dász volt, egy angolul tudó bennszülött, aki – s ezért hálás voltam – legalább azt elmondhatja nekem, hogy mit jelent mindaz, amin aznap keresztülmentem.

A tömeg hátrált néhány lépést, ahogy odafordultam ehhez a nyomorúságos alakhoz, és megparancsoltam neki, hogy azonnal mutassa meg, hogy lehet kijutni a katlanból. Kezében frissen kopszított varjút tartott, s mintha kérdésemre válasszolna, lassan felkapaszzkodott egy az üregek előtt végighúzóódó, széles homokpárkányra, ahol néma csendben hozzákezdett a tűzrakáshoz. Az elszáradt tippanfű, a bogáncsos sivatagi pipacs és az ázalékfa gyorsan elég; némi vigaszt merítettem abból a tényből, hogy közönséges kénes gyufával gyújtott lángot. Amikor a növények már fényesen parázlottak, s a varjú is ott perzselődött gondosan nyársra húzva, Gunga Dász minden bevezető nélkül beszélni kezdett:

– Csak kétféle ember van, uram: az élők és a holtak. Ha az ember halott, akkor halott, amikor meg él, akkor él. (Itt egy pillanatra a varjú kötötte le figyelmét: a tűz felé billent, s ez azzal fenyegetett, hogy szénné ég.) Ha az ember otthon meghal, de mégsem hal meg akkor, amikor a hullaégető ghatokhoz⁷ viszik, hát akkor kerül ide.

Világossá vált előttem a bűzös falu természete; amellet, amit az egykori brámin most elmondott, elhalványult minden groteszkség és szörnyűség, amit valaha láttam vagy olvastam. Tizenhat évvel ezelőtt, amikor először érkeztem Bombaybe, egy örmény világvandortól hallottam, hogy valahol Indiában létezik egy hely, ahová azokat a hindukat viszik, akik balszerencséjükre visszatérnek a

⁶ Gunga Dász a legmagasabb kasztba tartozik, és a dekkáni fennsíkról, vagyis Közép-India déli részéről származik.

⁷ Folyóparti szakaszok, ahol a hinduk a holttesteket égetik el.

merevkórból vagy a hullaszerű transzállapotból. Emlékszem, milyen jóízűen nevettem azon, amit akkor egyszerűen egy világjáró lódításának tartottam. A homokcsapda mélyén ülve a Watson Hotel emléke, a himbálózó punkákkal,⁸ a fehérköpenyes szolgálkkal és a pergamenarcú örménnyel együtt olyan élesen tűnt fel lelki szemem előtt, mint egy fotográfia. Hangos nevetőgörcsben törtem ki: túlságosan is abszurd volt az ellentét!

Tisztátalan madara fölé hajolva Gunga Dász kíváncsian fürkészte arcomat. A hinduk ritkán nevetnek, és a körülményei sem voltak olyanok, hogy nevetésre ingereljek. Ünnepelesen levette a varjút a nyársról, majd ugyanolyan ünnepelesen fel is falta. Aztán folytatta történetét, amelyet itt az ő szavaival adok vissza:

– Kolerajárvány idején szinte még meg sem hal az ember, máris viszik égetni. A folyópartra érve aztán talán a hideg levegő magához térít egy kicsit. Ha csak egy kicsit kelsz életre, sárral tapasztják be szádat, orrodát, és egyszer s mindenkorra meghalsz. Ha valamivel jobban életre kelsz, még töb sarat raknak rád; ha viszont túlságosan feléledsz, nem égetnek el, hanem elvisznek. Én túlságosan feléledtem, és dühösen tiltakoztam a méltánytalanságok ellen, melyeket elkövetni szándékoztak ellenem. Akkoriban brámin voltam és büszke férfi. Most halott vagyok, és hogy mit eszem? – miközben ránézett a félig lerágott mellcsontra, találkozásunk óta először láttam rajta az érzelem leghalványabb jelét – Varjút, és – és más dolgokat is. Amikor látták, hogy túlságosan feléledtem, kivettek a leptriből, és egy hétig orvosságokat adtak, én pedig életben maradtam. Aztán vasúton továbbküldtek Okara állomásra, ahová elkísért valaki, hogy ügyeljen rám; ott két férfi várt, és éjszaka teveháton idehoztak hármunkat, lependerítettek odafentről, először engem, aztán a másik kettőt, és azóta itt vagyok, immár két és fél éve. Valaha brámin voltam, büszke férfi, most meg varjút zabálok.

– Sehogy nem lehet kijutni?

– Sehogyan sem. Amikor idekerültem, sok kísérletet tettem, ahogy a többiek is, de végül mindig megadtuk magunkat a fejünkre zúduló homoknak.

– De a folyópart – vágtam közbe –, az nyitott, és érdemes megkockáztatni a lövéseket; éjszaka meg –

Ekkorra már kiérleltem magamban egy hevenyészett szökési tervet, de az önzés természetes ösztöne nem engedte, hogy megosszam Gunga Dással. Ő azonban már akkor kitalálta kimondatlan gondolataimat, amikor még szinte meg sem formáltam őket, és legnagyobb megrökönyödésemre hosszú, halk, gúnyos kuncogást hallatott – s ami a legfontosabb: ez egy feljebbvaló nevetése volt – vagy legalábbis olyasvalakié, aki velem egyenlő.

– Arra ugyan nem fog elmenekülni – az „uram” már az első mondatát követhetően lemaradt. – De megpróbálhatja. Én is megpróbáltam. Egyetlenegyszer.

A névtelen rémület érzése, amelyen hiába próbáltam úrrá lenni, teljesen a hatalmába kerített. A hosszú böjt – nem sokkal múlhatott tíz óra, és az előző napi villásreggeli óta egyetlen falatot sem ettem – az előző éjszakai vágta izgalmaival együtt kimerített, és komolyan azt hiszem, hogy néhány percig úgy viselkedtem, mint egy tébolyodott. Újra és újra nekirontottam a homokfalnak. Körbe-

⁸ Kézi erővel működtetett szobalegyező szerkezet.

körbe rohangáltam a kráter fenekén, hol káromolva istent, hol hozzá fohászkoztam. Kikúsztam a sás között a folyópartra, de újra és újra kínzó, ideges rémülettel telve rettentem vissza a mellettem a homokba fúródó lövedékektől; nem mertem vállalni e förtelmes csőcselék között a veszett kutya halálát, így aztán kimerülten és őrjöngve terültem el a kút kávája mellett. Senki nem méltatta a legkisebb figyelemre sem azt a nevenséges magamutogatást, amitől még ma is fülig pirulok, ha eszembe jut.

Ketten vagy hárman, miközben vizet húztak, rátapostak lihegő testemre, de szemmel láthatóan hozzászórtak már az ilyesmihez, és egy percet sem pazaroltak rám. Gunga Dász volt az, aki, miután homokkal betemette a parazsat, vette magának a fáradságot, és a fejemre lötyyintett fél pohár poshadt vizet. Figyelmességéért térdre borulva hálálkodtam volna neki, de közben végig nevetett azon az örömtelen, asztmásan ziháló hangon, amellyel első folyóparti menekülési kísérletemet is fogadta. Féláljultan feküdtem ott egészen délig. Akkor, lévén én is csak ember, megéheztem, és ezt közöltem is Gunga Dással, akire kezdtem úgy tekinteni, mint természetes védelmezőmre. Engedve annak az ösztönzésnek, amely az odakinti világban a bennszülöttekkel való kapcsolat során ivódott belém, a zsebembe nyúltam és elővettem négy annát. Azonnal beláttam az ajándék képtelenségét, és épp vissza akartam tenni a pénzt, de Gunga Dász felkiáltott:

– Adja ide az összes pénzét, különben segítséget hívok, és megöljük!

Egy brit első ösztöne minden bizonnyal az, hogy megvédje zsebei tartalmát; mégis, egyetlen pillanatnyi meggondolás is elég volt, hogy belássam, milyen ostobaság lenne összetűzésbe keveredni azzal az emberrel, akinek hatalmában állt megkönnyíteni az életemet, és akinek segítségével esetleg végül még ki is szabadulhatok a kráterből. Odaadtam neki az összes pénzt, ami nálam volt, kilenc rúpiát, hét annát és öt rézpénzt⁹ – a táborban mindig tartok magamnál aprópénzt, baksisra. Gunga Dász az érmék után kapott, és rögtön eltüntette őket koszlott ágycékkötőjében, miközben körülnézett, hogy megbizonyosodjon róla: senki nem látott bennünket.

– *Most* már adok magának ennivalót – mondta.

Elképzelni sem tudom, miféle örömét lelte a pénzemben; de ha örömét lelte benne, nem bántam, hogy oly könnyen megváltam tőle, mert biztos voltam benne, hogy megölt volna, ha nem engedek. Az ember nem protestál a lakók viselkedése ellen, ha vadállatok barlangjába vetődik; márpedig az én társaim a vadállatoknál is mélyebbre süllyedtek. Miközben ettem, amit Gunga Dász elém tett – durva csapatí-kenyeret egy pohár dögletes kútvízzel –, az emberek a legparányibb jelét sem mutatták annak a kíváncsiságnak, ami pedig általában oly bőven tenyészik az indiai falvakban.

Még az is felötlött bennem, hogy esetleg megvetnek. Mindenesetre a legdermesztőbb közönnyel viseltettek irányomban, és Gunga Dász is majdnem ugyanolyan szörnyű volt. Faggatni próbáltam a rettenetes faluról, de válaszai a legkevésbé sem voltak kielégítőek. Amennyire ki tudtam venni a szavaiból, a falu időtlen idők óta létezett – amiből arra következtettem, hogy legalább százéves –,

⁹ Ez meglehetősen nagy összegnek számított az adott körülmények között. Egy anna a rúpia egyhatoda, a rézpénz („pice”) pedig az anna egynegyede.

és senkiről nem tudnak, akinek sikerült volna megszöknie (ezen a ponton két kézzel kellett visszatartani magam, nehogy a vakrémület újra elhatalmasodjon rajtam, és újabb ámokfutásba kergessen körbe-körbe a kráterben). Gunga Dász kaján örömmel dörgölte az orrom alá ez utóbbi tényt, és kárörvendően figyelte, ahogy arcom görcsösen megrándul. Azt semmi módon nem sikerült belőle ki-szednem, hogy kik is azok a titokzatos „Ők”.

– Így parancsolták – válaszolta –, és még senkivel nem találkoztam, aki ellenszegült volna a parancsoknak.

– Na, várj csak – vágtam vissza –, amíg a szolgálaim észreveszik, hogy eltűntem; garantálom, hogy ezt a helyet eltörlik a föld felszínéről, neked pedig, barátocskám, majd adok egy kis leckét udvariasságból.

– A szolgálait cafatokra tépik, még mielőtt a közelbe érnének; és egyébként is, ön halott, kedves barátom. Na, persze ez nem a maga hibája, mindazonáltal ön halott, és el van temetve.

Mint megtudtam, rendszertelen időközönként élelmet dobtak le a homokfal tetejéről az amfiteátrumba, és az itt lakók vadállat módjára marakodtak érte. Amikor valaki érezte, hogy közeleg a halála napja, behúzódott a vackára, és ott szenvedett ki. A holttestet néha kivonszolták az üregből, és kidobták a homokra, vagy hagyták megrohadni ott, ahol volt.

A „kidobták a homokra” kifejezés szöveget ütött a fejemben; megkérdeztem Gunga Dászt, hogy az ilyesmi nem vezet-e járványokhoz.

– Nos – mondta, megint azt az asztmás kuncogást hallatva –, erről hamarosan a saját szemével is meggyőződhet. Bőven lesz ideje megfigyeléseket végezni.

Ezt hallván, Gunga Dász nem kis öröme, megint összerándult az arcom, aztán nagy sietve folytattam a társalgást:

– De hogy élnek itt nap nap után? Mit csinálnak? – a kérdésre csak a megsokkolt válasz érkezett, s hozzá még az a tájékoztatás, miszerint „épp olyan ez a hely, mint a maguk európai Mennországa: »Sem nem házasodnak, sem férjhez nem mennek«”.¹⁰

Gunga Dász missziós iskolában tanult, és – mint maga is elismerte – ha „elég bölcs lett volna”, és átkeresztelkedik, elkerülhette volna az élve eltemettetést, ami most osztályrészéül jutott. De azt hiszem, amíg vele voltam, boldog volt.

Hiszen itt volt egy száhib, az uralkodó faj képviselője, aki annyira gyámoltalan, mint egy gyerek, és teljesen ki van szolgáltatva bennszülött felebarátainak. Valami elszánt lustasággal látott neki a kínzásomhoz, mint az iskolás fiú, aki rászán egy elragadtatott félórát, hogy egy felszúrt bogár vonaglását figyelje, vagy mint a vadászgőrény, amely a föld alatti üregben ráérősen zárja össze a fogát a nyúl torkán. Társalgása állandóan akörül forgott, hogy a menekülésnek nincs „semmi útja-módja”, s hogy itt fogok maradni halálom napjáig, amikor is „ki-

¹⁰ Jézus a szadduceusoknak mondja ezt, amikor azok arról kérdezik, hogy egy asszony, aki többször özvegyiségre jutott, vajon melyik férjéé lesz majd a feltámadáskor. Jézus idézett mondata így fejeződik be: „hanem olyanok lesznek, mint az Isten angyalai a mennyben” (Mt. 22.30). Az elbeszélés témájának fényében természetesen az sem véletlen, hogyan folytatódik Jézus válasza: „A halottak feltámadása felől pedig nem olvastátok-é, a mit az Isten mondott néktek, így szólván: Én vagyok az Ábrahám Istene, és az Izsák Istene; az Isten nem holtaknak, hanem élőknek Istene” (Mt. 31-32).

dobnak a homokra”. Ha lehetséges volna előre tudni, hogyan társalognak az elkárhozott lelkek, amikor új lélek érkezik lakhelyükre, azt hiszem, valahogy úgy beszélnének hozzá, ahogy Gunga Dász beszélt hozzám azon a hosszú délutánon. Túl gyenge voltam ahhoz, hogy tiltakozzam vagy feleljek; minden erőmet lekötötte, hogy küzdjek a megmagyarázhatatlan rettegés ellen, amely újra és újra azzal fenyegetett, hogy a hatalmába kerít. Semmihez sem tudom hasonlítani azt az érzést, csak ahhoz a leküzdhetetlen hányingerhez, ami a La Manche csatornán való átkelés során lesz úrrá az emberen – csak épp az én kínszenvedésem a léleké volt, és összehasonlíthatatlanul szörnyűsegebb.

Ahogy telt a nap, a katlan lakói lassanként mindannyian előbújtak, hogy jusson nekik a délutáni napfényből, amely ekkortájt kezdett beáradni a kráter falában lévő nyíláson keresztül. Élő csomókba gyűltek, és úgy beszélgettek egymás közt, hogy engem egy pillantásra sem méltattak. Amennyire meg tudtam ítélni, négy óra körül járhatott az idő, amikor Gunga Dász felállt, és egy pillanatra bebújt a vackára, majd egy élő varjúval a kezében jött elő újra. A nyomorult madár megviselt és siralmas állapotban volt, de úgy tűnt, a legkevésbé sem fél gazdájától. Gunga Dász óvatosan, fűcsomóról fűcsomóra lépkedve közelítette meg a folyópartot, míg végül kiért egy homokos, sík partszakaszra, amely a hajóról érkező lövések ideális célpontja volt. A hajón lévők azonban figyelemre sem méltatták. Gunga Dász itt megállt, és néhány ügyes csuklómozdulattal kikötözte a madarat, amely kiterjesztett szárnyakkal hevert a hátán. A varjú természetesen azonnal hangos rikácsolásban tört ki, és karmaival a levegőt markolászta. A ricsaj néhány másodperc alatt magára vonta egy varjúcsapat figyelmét, amely pár száz méterrel arrébb tanyázott a parton, ahol tagjai épp egy hullának látszó valamiről vitakoztak. Fél tucat varjú rögtön átrepült, hogy megnézze, mi folyik itt, no meg azért, hogy – mint kiderült – nekiessenek a kikötözött madárnak. Gunga Dász, aki egy zombékra feküdt le, intett, hogy maradjak csendben, bár ez alighanem felesleges óvintézkedés volt. Egy szempillantás sem telt el, és még mielőtt láthatam volna, hogyan történt, az egyik jövevény varjú, amely összeakaszkodott a tehetetlen, rikácsoló madárral, már nem tudott kiszabadulni annak karmai közül. Gunga Dász villámgyorsan kiszabadította, majd kikötözte ezt is szorult helyzetben lévő társa mellé. Úgy tűnt, a kíváncsiság úrrá lett a csapat többi tagján is, és Gunga Dász meg én még szinte vissza sem értünk a zombékunkra, amikor két újabb fogoly kapálózott a csalimadarak karmai közt. Így folytatódott a vadászat – ha illelhetjük egyáltalán ilyen fennkölt megnevezéssel –, amíg Gunga Dász el nem fogott hét varjút. Ötnek ott helyben kitekerte a nyakát, míg a másik kettőt meghagyta esetleges későbbi hadműveletekhez. Igencsak imponált nekem az élelemszerzés eme új módszere, és gratuláltam Gunga Dásznak ügyességéért.

– Semmi az egész – mondta ő. – Holnap magának kell csinálnia helyettem. Maga erősebb nálam.

Nagyon felzaklatott a felsőbbrendűségnek ez a magától értetődő, nyugodt feltételezése, és ellentmondást nem tűrően ráripakodtam:

– Még mit nem, te csirkefogó? Mit gondolsz, miért adtam oda a pénzemet?

– Hát jó – felelte ő –, talán nem holnap, talán nem holnapután, talán nem is azután; de egyszer végül, és aztán majd sok-sok évig, varjúra fog vadászni és

varjún fog élni, és hálát ad majd a maguk európai istenének, hogy vannak varjak, amiket megfoghat és megehet.

Ezért legszívesebben kitekerem volna a nyakát, de az adott körülmények között jobbnak láttam, ha magamba fojtom felháborodásomat. Egy órával később már az egyik varjút ettem; és, ahogy Gunga Dász megmondta, hálát adtam az istenemnek, hogy varjút ehettem. Soha életemben nem fogom elfelejteni azt a vacsorát. A kráter egész lakossága ott gubbasztott az üregek előtti kemény homokpárkányon, a hulladékból és száraz nádból rakott parányi tüzek körül melegedve. Úgy tűnt, mintha a halál, aki egyszer már felemelte kezét, hogy lesújtson ezekre az emberekre, itt távol tartaná magát tőlük; a lakosság ugyanis nagyrészt hajlott hátú, megfáradt, az évek súlya alatt szinte kicsavarodott aggastyánokból állt, meg vénasszonyokból, akik küllemre olyan öregek voltak, mint maguk a Párkák. Kis csoportokban üldögéltek és beszélgettek – Isten tudja, miről tudtak itt beszélgetni –, halk, egyenletesen duruzsoló hangon, amely különös ellentétben állt azzal a fülsértő gagyogással, amellyel a bennszülöttek rendszerint elviselhetlenné teszik a napokat. Időről időre volt valaki, férfi vagy nő, akit hatalmába kerített az a hirtelen düh, amely reggel rajtam is erőt vett; a szerencsétlen ordítva és szitkozódva rohant neki újra és újra a meredek lejtőnek, amíg aztán zavarodottan és véresen vissza nem zuhant a homokpárkányra, immár mozdulni sem bírva. A többiek még a tekintetüket sem emelték fel ilyenkor, olyanok módjára, akik nagyon is tisztában vannak az efféle kísérletek hiábavalóságával, és belefáradtak már a haszontalan ismétlődésekbe. Aznap este négy ilyen kitörésnek voltam tanúja.

Gunga Dász messzemenően üzleti szempontból mérlegelte helyzetemet, és miközben vacsoráztunk – most már képes vagyok nevetni az emléken, de akkor bizony nagyon fájdalmasan érintett –, ismertette a feltételeket, amelyek alapján hajlandó lesz „szolgáltatásokat nyújtani” nekem. Ha napi három annát számíttunk – magyarázta –, a kilenc rúpia és nyolc annáért ötvenegy napig, vagyis mintegy hét héten keresztül tud nekem élelmet biztosítani; tehát ennyi ideig lesz hajlandó gondoskodni az ellátásomról. Ezután majd nekem magamnak kell gondoskodnom magamról. További juttatásokért – *videlicet*, a csizmámért cserébe – hajlandó megengedni nekem, hogy beköltözsem a vele szomszédos üregbe, és biztosít számomra annyi száraz fűvet, amennyit nélkülözni tud.

– Rendben van, Gunga Dász – válaszoltam –, az első feltételeket örömmel elfogadom, de mivel semmi a világon nem akadályozhat meg abban, hogy itt helyben megöljelek és elvegyem mindenedet (a két felbecsülhetetlen értékű varjú jutott eszembe), kereken megtagadom, hogy odaadjam a csizmámat, és abba az üregbe költözöm be, amelyikbe kedvem tartja.

Merész lépés volt, és örültem, amikor láttam, hogy elérte célját. Gunga Dász azon nyomban más hangot ütött meg, és váltig esküdözött, hogy lemond minden, a csizmámra irányuló igényéről. Akkor semmi különöset nem találtam abban, hogy én, az általános mérnök, aki tizenhárom éve szolgálta a kormányt, egy hitem szerint átlagos angol, a legnagyobb lelki nyugalommal gyilkossággal és erőszakkal fenyegetem azt az embert, aki – bár ellenszolgáltatás fejében – a szárnyai alá vett.

Mintha évszázadokra hagytam volna el a világot. Amilyen biztos most va-

gyok a létezésemben, olyan biztos voltam benne akkor, hogy azon az elátkozott településen az erő törvénye volt az egyedüli törvény; hogy az élőhalottak mindenféle jogrendjét sutba dobták annak a világnak, amely kivetette őket önmagából; és hogy túlélésem egyetlen záloga fizikai erőm és éberségem lehet. Csak a *Mignonette* balsorsú legénységének tagjai¹¹ volnának képesek megérteni lelkiállapotomat. „Jelenleg – így okoskodtam magamban – erős vagyok, és hatalm is elbírok ezek közül a nyomorultak közül. Elengedhetetlen, hogy a saját érdekemben megőrizzem mind egészségemet, mind erőmet, amíg eljön szabadulásom órája – ha eljön valaha.”

Ezzel az elhatározással felvértezve annyit ettem és ittam, amennyit csak tudtam, Gunga Dásznak pedig értésére adtam, hogy kettőnk közül én leszek az úr, s hogy az engedetlenség legkisebb jelét az egyetlen rendelkezésemre álló büntetéssel fogom megtorolni: hirtelen és erőszakos halállal. Nem sokkal ezután nyugovóra tértem; helyesebben szólva Gunga Dász ideadott két nyaláb száraz tippanfüvet, amit begyömöszöltem a tőle jobbra nyíló üregbe, majd lábbal előre magam is bemásztam. Az üreg, amely enyhén lejtett, és vagy három méternyire nyúlt be a homokba, odabent jól ki volt támasztva lécekkel. A folyóra néző vackomból láttam a Szatledzs vizét, amely az újhold fényében folyt tova; igyekeztem lecsillapodni, hogy tudjak aludni.

Amíg élek, nem felejttem el annak az éjszakának a borzalmait. Vackom majdnem olyan szűk volt, mint egy koporsó, két oldalát teljesen simára és szinte zsírosra dörgölte a megszámlálhatatlan meztelen test fészkelődése, s ráadásul orrfacsaró bűz áradt belőle. Annyira felajzott állapotban voltam, hogy az alvás szóba sem jöhetett. Az éjszaka előrehaladtával úgy tűnt, hogy az egész amfiteátrum megtelik a part felől odagyűlt tisztátalan ördögökkel, akik a vackaikban megbújó szerencsétleneket gúnyolták.

Ami engem illet, nem túl fejlett a képzelőerőm – a mérnökök közt nem sok olyan akad –, de ezúttal úgy leterített az ideges rémület, mint bármelyik nőt. Vagy fél óra elteltével azért mégis sikerült higgadtan számba venni menekülési esélyeimet. A meredek homokfalakon keresztül természetesen lehetetlen volt kijutni, ahogy erről korábban magam is meggyőződhettem. Annak lehetett halvány, nagyon halvány esélye, hogy a bizonytalan holdfényben talán épségben átverekedhetem magam a hajóról érkező golyózáporon. Számomra ez a hely annyira telve volt rettegéssel, hogy bármilyen kockázatot vállaltam volna a szabadulásért. Elképzelve hát, mennyire megörültem, amikor, miután óvatosan kikúsztam a folyóparthoz, rájöttem, hogy eltűnt a pokoli hajó. Még néhány lépés, és vár a szabadság!

Ha kiérek a legközelebbi sekély pocsolyáig, amely ott volt a lópatkó bal oldali száránál, majd átgázolok rajta, balra megkerülhetem a patkó szárát, és visszajuthatok a szárazföldre. Egy pillanatig sem habozva fűgén átvágtam a zombékokon, ahol Gunga Dász törbe csalta a varjakat, aztán elindultam kifelé, a sima, fehér homok irányába. A száraz fű közül kiérve egyetlen lépés elég volt, hogy

¹¹ 1884-ben történt, hogy elsüllyedt a Southamptonból kifutó *Mignonette* nevű angol vitorlás. A négyfős legénység egy mentőcsónakon sodródott élelem és víz nélkül. Végül egyiküket meggyilkolták és megették. A túlélőket először halálra ítélték, de később fél év kényszermunkára enyhítették az ítéletet.

rádöbbenjek, mennyire tökéletesen reménytelen volt a menekülés: ahogy letetem a lábam, valami leírhatatlan szívó és örvénylő mozgást éreztem odalent a homokban. Még egy lépés, és már majdnem térdig merültem. A holdfényben úgy tűnt, mintha a homok egész felszíne a csalódásom fölött érzett kaján, ördögi örömtől rázkódna. Kikecmeregtem valahogy, s a kimerültség és a rémület verítékcsojpeiben úszva visszaevickéltem a zombékokra, ahol hasra vágódtam.

A félkörből való kiszabadulás egyetlen útvonalát futóhomok védte!

Fogalmam sincs, meddig heverhettem ott; végül Gunga Dász rosszindulatú kuncogására ébredtem.

– Hadd tanácsoljam, ó, Szegények Védeimezője – angolul beszélt a csirkefogó –, hogy térjen vissza otthonába. Egésztelen idelelt feküdni. Ráadásul, ha visszatér a hajó, egészen biztosan rálőnek majd uraságotra.

Ott állt fölöttem a hajnal derengő fényében, magában nevetgélve és kuncogva. Elfojtva első ösztönömet, hogy torkon ragadjam a fickót, és kihajítsam a futóhomokra, mogorván felkeltem és követtem az üregek alatti padkára.

Ekkor kiszakadt belőlem a kérdés, amelyről pedig már közben is tudtam, hogy hiábavaló:

– Mondd, Gunga Dász, mi értelme van a hajónak, ha *egyébként is* lehetetlen kijutni innen?

Emlékszem, hogy még a legnagyobb bajban is homályosan azon járt az eszem, micsoda lőszerpazarlás egy egyébként is tökéletesen védett partszakasz őrzése.

Gunga Dász ismét felnevetett, majd így felelt:

– A hajó csak napközben van itt. És azért van itt, mert *van kivezető út*. Remélem, sokáig élvezhetjük még kedves társaságát. Meglátja, kellemes hely ez, ha már elég régóta van itt, és elég varjúsültet evett.

Bénultan és tehetetlenül támoltyogtam vissza a számomra kijelölt, bűzlő odúba, ahol aztán elaludtam. Vagy egy órával később átható sikolyra riadtam fel – a szenvedő lovak magas, éles sikoltása volt. Akik egyszer is hallották, sosem felejtik el. Némi nehézséggel kikászálódtam az odúból, s amikor kijutottam, láttam, hogy Pornic, az én Pornic lovam, ott fekszik holtan a homokon. Nem is sejtem, hogy ölték meg. Gunga Dász elmagyarázta, hogy a lóhús jobb, mint a varjú:

– „A legnagyobb boldogság a legtöbb embernek” pedig van híres politikai maxima.¹² Mi Köztársaság vagyunk, Mister Jukes, s így önnek is jár a része a dögből. Ha ön is úgy gondolja, szavazást kérek, hogy köszönetünket nyilvánítsuk önnek. Akarja, hogy indítványozzam?

Az volt aztán a Köztársaság! Egy verem fenekén élő vadállatok Köztársasága: ehettünk, alhattunk és harcolhattunk a halálunk napjáig. Nem is próbáltam tiltakozni, csak leültem, és bámultam az elem táruló rettenetes látványt. Még annyi időbe sem tellett, mint ahogy leírom, és Pornic tetemét valami tisztátalan módon már fel is darabolták, a nők és a férfiak odavonszolták a darabokat a homokpárkányra, és hozzákezdtek a reggelikészítéshez. Az enyémet Gunga Dász főzte. Megint hatalmába kerített az a szinte ellenállhatatlan ösztön, hogy nekirohanjak

¹² Az utilitarista politikai gondolkodás egyik alapelve, amelyet Jeremy Bentham tett népszerűvé, bár nem ő találta ki; az angol morálfilozófus Francis Hutcheson már 1725-ben leírta.

a homokfalnak, és minden erőmre szükség volt, hogy leküzdjem. Gunga Dász pimaszul kedélyeskedett egészen addig, amíg meg nem mondtam neki, hogy ha még egyszer hozzám szól, ott helyben megfojtom. Ettől elhallgatott, de akkor meg a csend vált elviselhetetlenné, és arra kértem, mondjon valamit.

– Maga is itt él majd halála napjáig, mint az a másik *feringhi*¹³ – jegyezte meg hűvösen, a kezében tartott porcogó fölött rám pillantva.

– Miféle másik száhib, te disznó? Ki vele, és eszedbe se jusson hazudni!

– Ott van – mutatott Gunga Dász az enyémtől balra a negyedik üregre. – Megnézheti a saját szemével. Az odújában halt meg, ahogy maga fog meghalni, és minden itteni férfi és nő meg az egyetlen gyerek.

– Az isten szerelmére, mondj el mindent, amit tudsz róla! Ki volt? Mikor jött ide, és mikor halt meg?

A rimázkodás elhibázott lépés volt. Gunga Dász csak pimaszul méregetett, majd így felelt:

– Nem mondom meg – csak ha előbb ad valamit.

Ekkor eszembe jutott, hol is vagyok, és úgy megütöttem, pont a szeme között, hogy elkábult tőle. Rögtön lehátrált a homokpadkáról, majd hajlongva, hízelegve, könnyezve próbálta átkarolni a lábamat, és odavezetett az odúhoz, amelyre mutatott.

– Én nem tudok semmit arról az uraságról. A maguk istene a tanúm, hogy semmit. Ugyanolyan türelmetlenül akart kiszabadulni innen, mint maga, és lelőtték a hajóról, pedig mi mind próbáltuk visszatartani. Itt találták el – Gunga Dász lapos hasára tette a kezét, és a földig hajolt.

– És aztán? Folytasd!

– Aztán – aztán, kegyelmes uram, bevittük a házába, vizet adtunk neki, nedves rongyokat tettünk a sebre, ő pedig lefeküdt a házában, és kilehelte a lelkét.

– De mikor? Mennyi idő múlva?

– Vagy félórával azután, hogy meglőtték. Visnu legyen a tanúm – ordította a nyomorult –, hogy mindent megtettem érte! Mindent, amit csak tehettem!

A földre vetette magát, és a bokámat ölelgette. Nekem azonban kétségeim voltak Gunga Dász jóhíszemúsége felől, és hiába istenkedett, egy rúgással odébb penderítettem.

– Én meg azt hiszem, kifosztottad mindenéből. De pár perc alatt megtudom. Mennyi ideig volt itt a száhib?

– Majdnem másfél évig. Azt hiszem, megőrült. De én megesküszöm kegyelmességed előtt, ó, Szegények Védője! Kegyelmességed előtt szent esküvéssel esküszöm, hogy soha egy ujjal sem nyúltam hozzá semmihez, ami az övé! Mit tesz velem kegyelmességed?

Derékon ragadtam Gunga Dászt, és odavonszoltam a homokpadkára, az elhagyott üreg elé. Közben szerencsétlen sorstársam elmondhatatlanul nyomorúságos szenvedéseire gondoltam, amelyekben itt volt része e borzalmak közepette, másfél éven át, és az utolsó kinszenvedésre: úgy halt meg, golyóval a gyomrában, mint a vackára menekülő patkány. Gunga Dász, aki azt hihette,

¹³ Perzsa eredetű szó (*feringhi*), amelyet a külföldiek, főként az európaiak megnevezésére használnak, és némi pejoratív éllel bír (vagvis ebben az értelemben a „száhib” ellentéte).

hogy meg akarom ölni, szánalmasan vonított. A kráter lakói a lakoma utáni jólakottságba belerévülve ültek, és mozdulatlanul néztek bennünket.

– Befelé, Gunga Dász! – rivalltam rá. – Hozd ki onnan!

A rettegetől szinte rosszul voltam és szédültem. Gunga Dász majdnem legurult a padkáról, és hangosan üvöltött.

– De száhib, én brámin vagyok – a legmagasabb kaszthoz tartozom! A lelke üdvére, az atyja lelke üdvére könyörgök, ne tegye ezt velem!

– Mit bánom én, brámin vagy nem brámin! Lelkemre mondom, és atyám lelkére, fogod magad és bemész! – válaszoltam, vállánál fogva begyömösöltem a fejét a nyílás szájába, majd utánarugdostam a többi részét. Aztán leültem és arcomat a kezembe tettem.

Pár perc múlva motoszkalást és recsegést hallottam odabentről; aztán Gunga Dász hangját, ahogy zokogását elfojtva sutyorog magában; végül tompa puffanást – és elvettem a kezem az arcom elől.

A száraz homok a gondjaira bízott holttestet sárgásbarna múmiává változtatta. Gunga Dásznak megparancsoltam, hogy álljon félre, amíg megvizsgálom. A hulla pecsétetes, viseltes, bőr vállpárnás, olajzöld vadászruhát viselt; harminc és negyven év közötti, az átlagnál magasabb férfi volt, haja hirtelenszőke, bajusza hosszú, szakálla rendetlen és ápolatlan. Felső fogsorának bal szemfoga hiányzott, akárcsak egy kis darab a jobb fülcimpájából. Bal kezének gyűrűsujján arany foglalatú, pajzs alakú kalcedonkövel díszített gyűrűt viselt, a belevéselt monogram vagy „B. K.”, vagy „B. L.”. A jobb kéz középső ujján összetekeredett kobrát formázó, erősen megkopott és patinás ezüstgyűrű. Gunga Dász a lábam elé rakott még egy maréknyi apróságot, amit az üregből szedett ki. Miután a zsebkendőmmel letakartam a halott arcát, ezeket kezdtem tanulmányozni. Ideírom a teljes leltárt, abban a reményben, hogy valaki azonosítani tudja majd a szerencsétlent.

1. Kopott és megfeketedett, csipkézett szélű rózsafa pipa, az illesztésnél zsinnyel megerősítve

2. Két zseborafelhúzó; mindkettőnek törött a védőkarikája

3. Teknőspáncél nyelű zsebkés, ezüst vagy nikkel pengével; a névtáblán „B. K.” monogram.

4. Boríték, a bélyegző olvashatatlan, Viktória királynőt ábrázoló bélyeggel. A címzett egy bizonyos „Miss Mon-” (a többi olvashatatlan), lakhelye „ham-nt-”.

5. Krokodilbőr-utánzat borítású jegyzetfüzet, ceruzával. Az első negyvenöt oldal üres; négy és fél oldalon olvashatatlan írás; tizenöt oldal tele magántermészetű feljegyzésekkel, amelyek főként három személyre vonatkoznak: egy bizonyos Mrs. L. Singletonra (a név gyakran „Lot Single”-ként szerepel), „Mrs. S. May”-re, valamint „Garmison”-ra, aki néhol „Jerry” vagy „Jack” néven szerepel.

6. Kisméretű vadászkes nyele. A penge többől letört. A nyél szarvasagancsból készült, gyémánttal vágta, a végén forgógyűrű; hozzáerősítve egy darabka pamutzsineg.

Nem szeretném, ha azt gondolnák, hogy ott helyben mindent olyan akkurátusan leltárba vettem, ahogy itt leírtam. Először a jegyzetfüzet vontam magára a figyelmemet, és a zsebembe dugtam azzal, hogy majd később tanulmányozom. A többi holmit a biztonság kedvéért bevitettem az odúmba, s ott, módszeres ember lé-

vén, leltárba vettem őket. Aztán visszatértem a holttesthez, és megparancsoltam Gunga Dásznak, hogy segítsen kicipelni a partra. Amíg ezzel foglalatostkodtunk, régi, barna színű töltényhüvely esett ki az egyik zsebből, és a lábamhoz gurult. Gunga Dász nem látta, én meg azon kezdtem tűnődni, hogy az ember, amikor vadászni megy, nem hord magánál használt töltényhüvelyeket, különösen nem „barnákat”, amelyek csak egyszer használatosak. Más szóval ezt a töltényt a kráteren belül lőtték ki. Következésképpen valahol lennie kell egy puskának. Már épp meg akartam kérdezni Gunga Dászt, de aztán mégis meggondoltam magam: tudtam, hogy úgyis hazudna. A zsombékok mellett, a futóhomok szélére terítettük ki a halottat. Úgy terveztem, hogy onnan lelököm, és hagyom, hogy elnyelje a homok – ez volt az egyetlen lehetséges temetési szertartás, ami eszembe jutott. Gunga Dászt elküldtem.

Óvatosan a futóhomokra tettem a hullát, ám eközben – a hasán feküdt – elszakítottam a foszladozott és félig rothadt vadászzekét: a halott hátán rettenetes lyuk éktelenkedett. Korábban említettem, hogy a száraz homok szinte mumifikálta a testet. Már első pillantásra világos volt, hogy a tátongó lyuk golyó ütötte sebhely nyoma, ráadásul úgy lőttek rá, hogy a puska csöve majdnem a hátához ért. A vadászzekét, amely sértetlen volt, utána adták fel a halottra. Biztos, hogy a halál azonnal beállt. Egy szempillantás alatt megvilágosodtak előttem a szegény nyomorult halálának körülményei. A kráter lakói közül lőtte le valaki – feltehetően Gunga Dász – a saját puskájával, azzal, amelyhez a barna töltényhüvelyek tartoztak. Soha nem próbált elmenekülni, szembeszállva a hajóról érkező sortűzzel.

Sietős mozdulattal kilöktem a holttestet a homokra, és néztem, ahogy szó szerint néhány másodperc alatt elnyelte a föld. Elborzadva figyeltem. Kábán, félig öntudatlanul tanulmányozni kezdtem a jegyzetfüzetet. A hátlap és a kötés közé valaki pecsétes és elszíneződött papírlapot illesztett, amely most kihullott, ahogy lapozgatni kezdtem. Ez állt rajta: „Négy kifelé a varjúdombtól; három balra; kilenc ki; kettő jobbra; három hátra; kettő balra; tizennégy ki; kettő balra; hét ki; egy balra; kilenc hátra; kettő jobbra; hat hátra; négy jobbra; hét hátra”. A papír széle füstös volt és megperzselődött. Sehogy sem tudtam felfogni, mit jelenthet. Leültem a száraz tippanfű közé, ujjaim közt egyre csak a papírlapot forgatva, s végül észrevettem, hogy Gunga Dász ott áll mögöttem, s izzó szemmel és kinyújtott karral bámul.

– Megtalálta? – kérdezte lihegve. – Megengedi, hogy én is megnézzem? Esküszöm, hogy visszaadom.

– Hogy mit találtam meg? És mit adsz vissza? – kérdeztem.

– Azt, ami ott van a kezében. Mindkettőnknek segít majd. – Az izgatottságtól remegve nyújtotta előre hosszú, madárszerű karmait.

– Sehogy se találtam – folytatta. – Mindig magánál tartotta valami titkos helyen. Ezért lőttem le, mégsem voltam képes megszerezni.

Gunga Dásznak mostanra teljesen kiment a fejéből a puskalövésről előadott kis meséje. Higgadtan hallgattam. Az erkölcsi érzék kissé eltompul, ha az ember élőhalottakkal trafikál.

– Miről zagyválnsz itt? És mit akarsz tőlem elkérni?

– Hát azt a papírt, amit a jegyzetfüzetben talált. Mindkettőnknek segít majd. Hát bolond maga? Megbolondult? Nem érti, mit ér az a papír? Megmenekülünk!

Ekkor már majdnem sikoltozott, és szinte táncolt az izgalomtól. Bevallom, engem sem hagyott hidegen a menekülés lehetősége.

– Úgy érted, hogy ez a papírlap kimenekít minket? De mit jelent?

– Olvassa hangosan! Olvassa! Könyörögve kérem, olvassa fel!

Megtettem, amit kért. Gunga Dász üdvözült arccal hallgatta, és ujjaival szabálytalan vonalat rajzolt a homokba.

– Nézze csak! A puska csövének a hossza, a tok nélkül. Nálam van mindkét cső. Nyolc puskacső kifelé onnan, ahol a varjakat fogtam. Egyenesen kifelé; tud követni? Aztán hármat balra. Hát igen, most már jól emlékszem, hogy mérte ki az utat éjszakáról éjszakára. Aztán kilenc kifelé és így tovább. A kifelé mindig azt jelenti, hogy egyenesen előre a futóhomokon át, északi irányban. Elmondta nekem, mielőtt megöltem.¹⁴

– De ha mindezt tudtad, miért nem szöktél el korábban?

– Tudni nem tudtam. Másfél évvel ezelőtt elmondta nekem, hogy dolgozik rajta, hogy éjszakánként ezt csinálja, amikor a hajó már elment, s hogy biztonságban ki lehet jutni a futóhomok mellett. Aztán azt mondta, hogy együtt megyünk el. De én féltem, hogy itthagyt majd egy éjjel, amikor kész van a tervvel, ezért lelöttem. Egyébként sem tanácsos, hogy elmeneküljenek innen azok, akik egyszer idekerültek. Csak nekem szabad, én pedig brámin vagyok.

A menekülés lehetősége visszaadta Gunga Dásznak a kasztját. Felállt, és vadul gesztikulálva fel-alá járkált. Végül sikerült rábírnom, hogy beszéljen értelmesen, és elmondta, hogy az angol férfi hat hónapon át minden éjszakát azzal töltött, hogy centiről centire felderítette a futóhomokon keresztül kivezető átjárót; az angol azt mondta, gyerekjáték megkerülni a lópatkó bal oldali szárát és eljutni egészen addig, amíg vagy hét méterre vagyunk a parttól. Úgy tűnik, ezt a maradék részt még nem fejezte be, amikor Gunga Dász a saját puskájával hátbalötte.

Majd az eszemet vesztettem az örömtől; arra emlékszem, hogy Gunga Dász és én vadul szorongattuk egymás kezét, miután elhatároztuk, hogy aznap éjjel megpróbálunk együtt kerekét oldani. Nagyon lassan telt a délután és a várakozás.

Tíz óra felé – már amennyire meg tudtam ítélni –, amikor a hold épp megjelent a kráter szája fölött, Gunga Dász elindult az odúja felé, hogy kihozza az út kimérésére szolgáló puskacsöveket. A katlan többi nyomorult lakója már rég behúzódott a vackára. Az őrhajó néhány órával azelőtt valamivel lejjebb pöfögött a folyón, és csak mi ketten álltunk ott egyedül a varjúdombon. A puskacsöveket cipelő Gunga Dász kiejtette kezéből a kalauzunkul szolgáló papírszeletkét. Gyorsan lehajoltam, hogy felvegyem, s közben érzékeltem, hogy az aljas dög arra készül, hogy teljes erőből tarkón vágjon a dupla puskacsővel. Túl késő volt megfordulni. Valahol a nyakszirtem körül érhetett az ütés, mert eszméletlenül estem össze a futóhomok szélénél.

Amikor magamhoz tértem, a hold már lemenőben volt; elviselhetetlenül sajgott a tarkóm. Gunga Dász eltűnt, a szám tele volt vérrel. Újra lefeküdtem, és azért imádkoztam, hogy haljak meg minél előbb. Aztán megint hatalmába kerített az az oktalan téboly, amelyet már említettem, és tántorogva megindultam

¹⁴ Képzletben többen rekonstruálták már az útvonalat, amely nyilvánvalóan nem vezet sehová.

befelé, a kráter falaihoz közeledve. Úgy tűnt, mintha valaki suttogva szólított volna: „Száhib! Száhib! Száhib!” – pontosan úgy, ahogy az egyik szolgám szólongatott reggelenként. Azt hittem, hallucinálok, amíg nem láttam, hogy valaki egy marék port dob a lábam elé. Akkor felnéztem, és egy fejet láttam, amely a peremről az amfiteátrumot kémlelte. Dannú feje volt – ő volt a kutyás fiú, aki a collie-jaimra vigyázott. Miután látta, hogy észrevettem, felmutatott egy kötelet. Még mindig ide-oda tántorogva intettem neki, hogy dobja le. Punka-bőrszíjakból volt összecsomózva, az egyik végén hurokkal. A hurkot a nyakamba és a hónom alá csúsztattam; hallottam, hogy Dannú odafenn nógat valamit; éreztem, hogy fejfel lefele húznak végig a meredek homoklejtőn, és a következő pillanatban, félájultan és a homoktól fulladozva, ott találtam magam a kráter fölé tornyosuló homokdomb tetején. Dannú, akinek a holdfény hamuszínűre változtatta az arcát, kérelt, hogy ne maradjunk ott, hanem térjünk vissza rögtön a sátramba.

Úgy tűnik, tizennégy mérföldön keresztül követte Pornic nyomait végig a sivatagon, egészen a kráter pereméig; aztán visszatért, és szólt a szolgálóimnak, akik kereken megtagadták, hogy bármi módon közösködjenek valakivel, legyen fekete vagy fehér, aki egyszer bezuhant arra a rettenetes helyre, a Holtak Falvába; mire Dannú elvitte az egyik lovamat és magához vett néhány punkaszíjat, visszatért a kráterhez, és kihúzott úgy, ahogy arról beszámoltam.¹⁵

BÉNYEI TAMÁS fordítása

¹⁵ A korai kiadásokban szerepelt még egy záróbekezdés: „Kár is tovább szaporítani a szót; Dannú jelenleg a személyi szolgám, havonta egy arany mohurt kap – véleményem szerint ez az összeg még mindig túl kevés ahhoz a szolgálathoz képest, amelyet nekem tett. Semmivel nem lehetne rávenni, hogy akár csak megközelítsem azt az ördögi helyet, vagy hogy az eddiginél pontosabban feltárjam, merre található. Gunga Dásznak azóta hírért sem hallottam, de nem is vágyom erre. E beszámoló közreadására egyedül az a remény indított, hogy a fent közzétett részletek és a leltár alapján valaki esetleg azonosítani tudja az olajzöld vadászruhát viselő holttestet.”

SZÓKRATÉSZ HALÁLA DÉLIONNÁL*

„Egy pillanatra sem veszítjük itt szem elől, hogy a szubjektum egzisztál, az egzisztálás pedig maga a keletkezés, s ezért a gondolkodás és a lét azonosságának igazsága csak az absztrakció agyréme...”
 „Szókratész mérhetetlen nagy érdeme éppen az, hogy *egzisztáló* gondolkodó, s nem az egzisztálást feledő spekulatív filozófus.”

(Kierkegaard)¹

„Szókratész, te tényleg olyan vagy, mint Kronosz”
 (Platón)²

I. A koholmány

A szép, jó és igaz dialektikus egységének eszméjét Szókratésznek tulajdonítja a filozófiatörténet – okkal, ok nélkül, ki tudja. Mindenesetre két évezred bölcselei dicsérték Szókratészt ugyanazért az életerős dialektikáért, amely miatt később (főleg Nietzsche révén) a metafizika elleni legdühödtebb támadások céltáblájává lett. Manapság a szép–jó–igaz egységének egykor virulens filozófiai hiedelme a végelgyengülésnél tart, már ha nem halott egészen.

Az egységesszme kitöltötte a maga idejét, mondhatni. Ám hogyan állunk a fordított kérdéssel: miféle idő töltötte ki sajátjaként ezt az eszmét? Úgy értem: miféle időfelfogás volt, amelyet magáénak mondhatott? Előadásomban erről kívánok beszélni: a szép–jó–igaz egységére vonatkozó tétel latens *időszemléletéről*. Szeretném, ha az egységformula időszemlélete a kifejtés során maga is *időbeliként* jelenne meg – „sub specie durationis”, mondhatnám Bergsonnal.

Kezdjük talán a történet végénél, az egységformula filozófiai diszkreditálójánál, Nietzschenél. A szép–jó–igaz egységesszméjének születési bizonyítványát Szókratésszel állíttatja ki a hagyomány, így nem véletlen, hogy a gyászjelentés írója, Nietzsche először épp a szókratészi hagyatékon fog túladni. Nietzsche szerint két tézis fejezi ki az úgynevezett szókratizmus lényegét: „Mindennek értelmesnek kell lennie, hogy szép lehessen”; „Erény csak tudásban terem”.³ Ez két olyan azonosítás (az igaz: szép, és a jó: igaz), mely a görögség kalokagathia-szemléletére ráépülve a szép, jó és igaz triádját valóban stabil egységgé teszi.

Nietzsche szerint azonban ez a két azonoságtézis valójában két *metafora*. Egyrészt egy ingerület felruházása jelentéssel, áttemelése a jelentések világába. Másrészt e jelentés önkényes átvitele az izlés ösztönszerű alapérzeteinek (tetszetős, helyénvaló, üdvös) egyi-

* Elhangzott Szombathelyen 2006. november 17-én a szép, jó és igaz, valamint az egység fogalmáról rendezett konferencián, amelyre a BDF Társadalomelméleti Tanszéke szervezésében került sor.

¹ Kierkegaard: „Lezáró tudománytalan utóirat a *Filozófiai töredékekhez*”, Valaczkai László (ford.), in: *Sören Kierkegaard írásai*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982, 382, 393.

² Platón: *Euthüidemosz* 287b.

³ Nietzsche: *A tragédia születése*, Kertész Imre (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986, 104.

kéről a másikára.⁴ A jót előbb megszépítjük, majd igaznak állítjuk be, mondja Nietzsche, röviden: a *megszépített jószág* hajt minket az *igazságra*.⁵ Úgy véli, ez a kettős metafora teszi végzetesen antropomorffá felfogásunkat, minthogy az ingerek változékonyságát az ész öröknek hitt törvénye alá rendeli. Ez alapozza meg Nietzsche gyanúját a szókratészi dialektika kárhozátosságáról. A vád szerint ez a morális célzatú ész – ön maga révén – mindent összemérhetővé tesz mindennel, *időleges* létezésünket pedig a saját képére és hasonlóságára formálva *örökíti meg*.

Kérdés, mit szólna Nietzsche vádjaihoz maga Szókratész.

A kérdés elég képtelen ahhoz, hogy az utat a válaszhoz – amely persze elérhetetlen – még távolabbról, egy még képtelenebb gondolatkísérletnél kezdjük el keresni. Képzelnék el, hogy pontosan annyi esztendő szabatott ki Szókratésznek is saját tanai hirdetésére, amennyi Nietzschének jutott elméje elborulásáig: 45 év. Gondolatkísérletünk arra a koholmányra fog épülni, hogy Szókratész meghal i. e. 424-ben. Volna némi okunk Szókratész halálhírét költeni, ha a mondott évet vesszük. Ekkor zajlott le ugyanis Délionnál a peloponnészoszi háború egyik véres ütközete, ahol Athén alul maradt Spártával szemben, s amelyben Szókratész valóban részt vett mint nehézfegyverzetű gyalogos (hoplitész). Emlékeztünk rá, hogy Platón *A lakomában* Alkibiadésszel magasztalta a Szókratész Délionnál tanúsított kivételes bátorságát (221b), hozzátéve, hogy Szókratész csak „nagy lélekjelenlétről” tanúságot téve menekült meg onnan. Ám, kérdezem, mit tudnánk Szókratésztől, ha a visszavonulás közben – minden lélekjelenléte dacára – mégis elérte volna őt egy gyilkos spártai dárdá? És vajon mit tudnánk akkor tanításáról, a szép–jó–igaz állítólagos erényből egyiségéről?

Az utókorra maradt két legbővebb forrástól, Xenophóntól és Platóntól semmi érdemeget nem tudhatnánk meg róla így. Xenophón hét éves, Platón csak négy esztendő 424-ben. Irni-olvasni is aligha tudó gyerekek, nemhogy egy filozófus tanítványai. És nyilván Arisztophanész sem írja meg a csata után egy évvel, 423-ban a *Fellőket*, benne a hírhedt Szókratész-gúnyrajzzal. Egy friss hősi halott aligha vált volna be kacagtató komédiahősnek. Mindezek folytán írott szöveg az akkori, 420-as évek Szókratész-tanítványaitól nem is maradna fenn más, csak egy: Platón nagybátyjának, Kritiásznak egynémely töredéke. Kritiászé, aki akkor még nem a hírhedt Harminc Zsarnok vezére volt, hanem, mint mondták róla, „laikus a filozófusok között, és filozófus a laikusok között”.⁶ Nos, ha elképzelnék, hogy se Platón, se Xenophón, se Arisztophanész nem hagy ránk semmit Szókratésztől, akkor egyvalamiben okvetlenül szerényebbek lennének. Vonatkoztatási keret híján nem vehetnénk *biztosra*, hogy miként értette egy Szókratésznek nevezett athéni bölcs az erény egységformuláját. Jobb híján kezdhethetnénk a dolgot Platón helyett, mondjuk, a Kritiász-töredékeknél.

⁴ Nietzsche metaforafelfogásához lásd *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról* című írását: „Ha összevetjük a különböző nyelveket, világosan kitetszik, hogy a szavaknál soha nem az igazság a mérvadó, nem az adekvát kifejezés a cél; ha úgy lenne, nem volna ennyi nyelv a világon. A 'Ding an sich' (ez lenne tudniillik a gyakorlatlótól független tiszta igazság) a nyelvteremtő számára is teljességgel megfoghatatlan, és egyáltalán nem tűzi célul maga elé. Ő a dolgoknak csak az emberekkel való relációját jelöli, s ezek kifejezésére a legmerészebb metaforákhoz nyúl. Egy idegi inger, először képpé alakítva! Első metafora. Majd hangokkal adjuk vissza a képet! Második metafora.” Tatár Sándor (ford.), *Athenaeum*, Bacsó Béla (szerk.), I. kötet, (1992) 3. füzet, 6. Nietzschénél a harmadik (vagy negyedik) metafora-szint a filozófia rendszerteremtő sematikája.

⁵ „Két eltérő célhoz szükséges tulajdonság – az *egyenesség* és a *metafora* – teremtette meg a hajlandóságot az igazságra. Tehát egy morális jelenség esztétikai általánosítás révén intellektuális ösztönt teremtett.” Nietzsche: *Kritische Gesamtausgabe*, Giorgio Colli, Mazzino Montinari (szerk.), Abt. 3., Bd. 4., 19 [178], Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1978, 62.

⁶ *A szofista filozófia* (Szöveggyűjtemény), Steiger Kornél (szerk.), Németh György (ford.), Atlantisz, 1993, 71–72.

Ám a döntően Platónra támaszkodó filozófiai tradícióink köztudottan olyan, hogy a szókratészi egységformula értelméről alkotott tudását biztosra veszi. Nietzsche is e platonikus Szókratésznek ront neki az antropomorfizmus, a filozófiai hiteltelenség vádjával. (Pontosabban, miként Gregory Vlastos kimutatja, Platón két Szókratésze közül a platonikusabbnak.)⁷ Ezzel egy időre fel is függeszttem a gondolat kísérletet, amely talán így sem volt hasztalan. Szókratész idő előtti halálának híre hozzásegíthet, hogy egy tisztességes múltú filozófiai hiedelem ügyében igyekezzünk nem-tudókká válni. Nem-tudókká ama kérdésben, amelyben látszólag oly biztosak vagyunk: hogy mi volt *eredetileg* a szép-jó-igaz szókratészi egységelméjének erénytani értelme.

II. A hiedelem

Ez az egységelmélet az európai filozófia egyik legnagyobb múltú hiedelme. Kérdés, mi adta a hiedelem egykor-volt hitető erejét, mi adott az egységformulának tisztes múltat, hosszú időre szóló respektust, igazságérvényt. A válaszhoz Nietzschétől érdemes visszalépni Kanthoz.

Az atyák hazugsága a fiakban igazsággá lesz, mondja Nietzsche a vallásról.⁸ A filozófiában ez talán fordítva igaz. Ami az atyák számára filozófiai igazság volt, „igazi világ”, az a fiaknak „mese”, tévedés, szemfényvesztés, galád hazugság (nem kívánt törlendő). Nietzsche – mondhatni – a megcsalt fiak dühével vet véget az atyák hazugságának. Neki gyűlölt hazugság a szép-jó-igaz metafizikai egységébe vetett hit, a moralitás világralmának talpköve. Kant ellenben még az atyák nemzedékéhez tartozik. Igaz, már csak akként, mint az egységformula utolsó teoretikus mohikánja. Aki úgy küzd a formula értelmességéért, hogy mindeközben akarata ellenére felfedni kényszerül annak alaptalanságát. *Kritikái* felől jól kiütököznek a szép-jó-igaz egysége mint filozófiai hiedelem vonzó (hitre csábító) oldalai csakúgy, mint belső problémái.

Kant az ember három alapképességéből indul ki: az igaznak-tartás, jónak-tartás és szépség-tartás képességéből. Ezek az elemi ítélőképességek úgy állnak előttünk, mint valamely rendszer három koordinátája. Ez a három koordináta egyfajta gondolati teret alkot, melyben a különböző eredetű és célzatú ítéleteink úgy értelmezhetők, úgy helyezhetők el, mint virtuális térpontok. Ezáltal a rendszeren belül a három különféle minőség (szép, jó, igaz) bizonyos értelemben konvertálhatóvá, átválthatóvá válik. Hogy példát mondjak: Kant a *szépre* vonatkozó ízlésítéletben az *igaz* általánosságát követeli, a *szép* teleológiáját pedig a *jó* fenségességére futtatja ki. Továbbá az eszmék igazságát csak és kizárólag *jóként*, azaz morális érvénnyel tekinti *igaznak*. Végül (zárva a kört) a *jó* sem boldogulhat Kant szerint bizonyos esztétikai vonzerő vagy szeretetreméltóság, tehát egyfajta sajátos *szépség* nélkül.

Kant korántsem öncélúan vonja egységbe és teszi így összemérhetővé az igazra, szépre és jóra vonatkozó ítélőképességeket. A legfontosabb hozadékról még nem esett szó: ez a világos orientáció lehetőségének megteremtése. Mint minden koordináta-rendszernek, ennek is van origója. Ez az origó, mely megadja az orientáció irányát, nem más, mint az időtlenség, az örökkévalóság. Kant tudvalevően minden reflexiót, minden ítéletet időbelinek tart. Az ítélőképesség-koordináták tehát egyszersmind *időtengelyek* is. Ezek vonatkoztatási pontja az időtlenség. Következésképpen: a 'transzcendentális' alapvetően időbeli értelemben ellentéte az empirikusnak.

⁷ Gregory Vlastos: *Socrates, Ironist and Moral Philosopher*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1991, 47. skk.

⁸ Az idézet pontosan: „a fiúban meggyőződéssé válik az, ami az apában még hazugság volt”. Nietzsche: *Az Antikrisztus*, Csejtei Dezső (ford.), Ictus, 1993, 85.

Kant egész rendszerét meghatározza ez az oppozíció. A transzcendentális 'igaz' az időtlen (a priori) szintetikus ítélet. A transzcendentális 'jó' a semmi érzékitől, tehát semmi időbelitől nem függő jóakarati érzülete. A transzcendentális 'szép' a dinamikai fenség, amelynek megrendítő ereje nem halványul el az időben. Mindhárom olyan „időnkívüli”, amelyhez – Kant mély hite szerint – közünk lehet nekünk, időbe zárt lényeknek. Egységük tételezése azonban *alaptalan*; ez csak posztulált, követelt egység. Nincs egységfogalom, írja 1791-ben, amelyben Isten „*morális és művészeti bölcsessége*” összecsengetne, „s még csak nem is remélhetjük, hogy róla valaha is fogalmat alkothatunk”.⁹ A morális és művészeti bölcsesség összhangja – a jó és szép egy-igaz egysége – tehát nem lesz tudható; ez Kant gyászbeszéde *Az ítélőerő kritikája* fölött.¹⁰ Ez az egység nem a tudni-lehet, hanem a remélni-szabad dolgok közül való. Oda tartozott mindig is.

A reményben keresendő a szép-jó-igaz egységét valló filozófiai hiedelem tartósságának oka. Ez a hiedelem ugyanis remélni engedi, hogy az igazságtól 'megfelelő esetben' van út a jósághoz és vissza, illetve mindkettőtől a létezéssel harmóniában álló, szép élet felé, és fordítva. A szép-jó-igaz egységének tétele filozófiai alapelv. Olyan *fenomenológiai üdvösség-formula* – és itt Hegel fenomenológiájára gondolok, nem Husserlére –, mely az ember elemi képességeiből indul ki, és azokhoz teljesség-ígéretet társít, üdvtani távlatot rendel. Annak alapelve, hogy az ember elemi ítéletei – valamit szépnek, jónak, igaznak tartani – egyetlen rendszert alkotnak, és ebben az időbeli, változásnak kitett térben létezik biztos iránytű, mely mindig megmutatja az *örök értékek* pólusát. Ezáltal az ember úgy hiheti, hogy ha saját ítéleteit kiműveli, megalapozottá és helyessé teszi, akkor útja az eléréndő teljesség, az üdvösség felé tart.

Ebben látom az egységformula mint hiedelem tartós fennmaradásának forrását: tökéletessé-válásunk fenomenológiáját képes ígérni. Tiszteletre méltó konstrukció volt: kevés filozófiai alapvetés engedett meg nála nagyobb variabilitást anélkül, hogy megszűnt volna üdvtani ígéret lenni. A szép-jó-igaz egységének hiedelmében több mint két évezredig tartotta magát ez az ígéret.

De mégsem örökre. E multifunkcionális és újrashasznosítható üdvösség-formulának volt egy hallgatólagos előfeltétele: a 'megfelelő eset' egykor kikezdehetetlen normativitása. Ez ma már a múlté. Az esetek közül, láttuk Kantnál, az volt a megfelelő, amely közel állt valami örökhöz, nem múlóhoz, nem változóhoz. Más szóval: az, hogy az iránytűn mi a helyes irány, az időtől, az ítélet érvényének feltételezett időtávjától függött. Következésképpen az egységformula kulcsa nem maga a szép-jó-igaz azonosítása, hanem egységbevonásuk fókuszpontja. Az, hogy miféle *időfelfogás* teszi ezt lehetővé. A koordináta-rendszer hasonlatával: a formula lehetőség-feltétele nem a szép-jó-igaz három tengelye, hanem sokkal inkább az időszemléleti origó.

Mindezek után önként felvetődik a kérdés: volt-e *alternatívája* bármikor is az állandóság-preferenciájú időfelfogásnak, mely később többek közt a szép-jó-igaz egységének is alapjául szolgált.

⁹ Kant: „A filozófia minden theodicaei próbálkozásának kudarcáról”, Mesterházi Miklós (ford.), in: Kant: *Történefilozófiai írások*, Ictus, é. n., 155.

¹⁰ A „Mit szabad remélni?” kérdését Kantnál a vallás hivatott megválaszolni. Az *ítélőerő kritikájának* Kantja a harmadik koordináta-tengelyre, a 'szép'-re próbálja hártani erkölcs és természet ellentétének feloldását. Ezt adná a teleológia elve. A célelvűség lenne az, ami Kant reményei szerint a morális célzatot (szándékot) és a természeti célszerűséget egyaránt át tudná fogni. A kísérlet, mint ismert, csak egy (szó szerint) filozófiai *deus ex machina* árán sikerült Kantnak. Fel kellett támasztania hozzá a természetes teológiák – a fizikoteológia és moráleteológia – „egyesített” Istenét. Mindamellett heroikus küzdelem ez Kantnál az *időkonfliktus* feloldásáért: hogy megpróbálja egyesíteni – mintegy az örökkévalóság két aspektusaként – az erkölcsi érzület időnkívüliességét és a végcél felé haladó természet végeérhetetlen idejét.

Az alternatíva kérdéséhez tudnunk kell, hogy minek az alternatíváját keressük. A szép-jó-igaz örökkévalóság-origójú egységformulájának, ennek a nagyszabású filozófiai hiedelemnek a hitető ereje nagyjából Kanttal és Nietzschevel apadt el. Vissza kell hát mennünk tőlük a kezdetekhez, Platónhoz, Arisztotelészhez és Plótinoszhoz, akiknek köszönhetően az egységformula tradícióknak alapjává vált.

Platónnál a szép-jó-igaz egysége a kozmoszban ölt testet, az eszes világlényben, mely egyúttal „természeténél fogva a lehető legszebb és legjobb” (*Timaios* 29a, 30b). Az ideamintaképek nyomán alkotott kozmosz változatlan ciklusokban mozog. Ezzel felülmúl mindent, ami időbeli. Ami döntő: Platónnál az idő maga válik időbelivé, hasonlóan az éghez. Együtt születtek, mondja róluk, s talán együtt is bomlanak fel (*Timaios* 37e, 38b). Elentétben a kozmoszsal, ezzel az isten-adta állandóságú világlénnnyel, amely örökkévaló. A filozófiai program (a változatlan primátusa minden változó előtt) itt ráadásul ügyesen ki is használja mitológiai támasztékát. Khronosz és Uranosz, az Idő és az Ég istene elmozdítható volt a hatalomból. Ellenben Zeusz, minden létezők ura – dacára „Kronosz átkának”, aki a maga sorsát jövendőlte fiának is – elmozdíthatatlannak bizonyult. Zeusz maga a mozdíthatatlanság.

A szép-jó-igaz kozmikus egysége és az örökkévalóság (változatlanságban-lét) elsődlegessége együttesen teremti meg az idő metafizikáját. E szerint az idő örökös valóságmáskolat, örökös létkópia. *Öröklét-kópia*. Ezzel természetesen a *Timaios* ismert képét idézem (37d): khronosz, az idő „mozgó képmása” az aiónnak, az örökkévalóságnak. Az idő metafizikája annyit jelent, hogy minden, ami időbeli, csak lenyomata valami öröknek, az idő pedig magának az örökkévalónak. „Az idő... úgy viszonyul az örökkévalósághoz”, mondja majd Cusanus, „mint másolat az eredeti képhez.”¹¹ Ahhoz az eredetihez, amelyet Arisztotelész mozdulatlan mozgatónak nevez, Plótinosz pedig Egynek hív.

Plótinosznál teljesedik ki az örökkévalóság-origójú egységformula ontológiája. Mégpedig az Egyből létrejött Szellem (nusz) fogalma révén, mely együtt bontakoztat ki magából létezőket, ideákat, istenségeket, azaz létet, időt és értelmet.¹² A Szellem a szép-jó-igaz – istentől eredt – egységének örök létesülése és megvalósulása. Ezzel előtűnik áll az egységformula mint létten. Ami, s ez látható volt már Platónnál, egyúttal időten is. Plótinosz mondja ki a szépség, igazságosság és erény ontológiai egységének lényegét: az idő *kitüntettségét* és egyben fogalmának meghasadását, kettősségét. A mindennek fölött álló és mindent eredeztető Egy létideje az örökkévalóság (aión). Benne minden egy. A belőle elsőként létrejött és a szép-jó-igaz egységét is megszüülő Szellemet viszont Plótinosz az időhöz (khronosz) társítja és hasonlítja. Az *idővel* analóg Szellem, mint írja, „fiú-isten, a bőség istene” ugyan, ám természetesen alatta áll az abszolútumnak, az *örökkévaló* Egynek.¹³

Újra föl kell tennünk az előbbi kérdést. Vajon ismer-e a hagyomány e kettős idő-platformtól, az aión és khronosz, az örökkévalóság és idő kettősségétől és hierarchiájától eltérő időszemléletet a szép-jó-igaz azonosításához, amely esetleg ellenlábasa lehet az egységformula platóni változatának?

¹¹ Nicolaus Cusanus: „De principio (A kezdetről)”, in: *Miatyánk. Írások és Szentbeszéd*, Révész Mária Magdolna (ford.), Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2000, 31.

¹² Az Egyhez feljutott lélek élete nem más, mondja Plótinosz, mint a Szellem tevékenysége, „amely az Azzal való csendes érintkezés nyomán isteneket szül, szépséget, igazságosságot és erényt.” Plótinosz: *Az Egyről, a szellemről és a lélekről* (Válogatott írások), Horváth Judit és Perczel István (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986, 344–345.

¹³ I. m., 228, 234. Vö. még *Die Enneaden des Plotin*, übersetzt von Hermann Friedrich Müller, Erster Band, Weidmannsche Buchhandlung, 1878, Siebentes Buch (Ueber Ewigkeit und Zeit), különösen 243. skk. Plótinosz szerint az örökkévalóság a teljes-tökéletes, szakadatlan és változatlan totalitás, a teljes nyugalomban levő lét, a magát megnyilvánító isten. Míg az időbeli – minthogy mindig ráutalt valamire: a jövőre – tökéletlen, így maga az idő szakadatlan tevékenység.

Megítélésem szerint, igen. Ehhez még messzebb kell visszamennünk az időben. Előtte azonban hadd hívjam fel a figyelmet két megjegyzésre az örökkévalóság (aión) platóni fogalmával kapcsolatban. Gadamer figyelmeztet arra, hogy Platón végtelenül felnagyítva ugyan, de organikusan és antropomorf módon gondolta el az örökkévalóságot. Az élőlényként elgondolt kozmosz mérhetetlen „életidejét” értette az aiónon: a „Szépen Elrendezett” világlény örökkévalóságát, öröklétté tágitott jelenlétét.¹⁴ Ezzel egybecseng az egyiptológus Kákosy László professzor észrevétele. Platónnál, mint mondja, új örökkévalóság-fogalom jelenik meg, az aión, a szabályos ciklusok örök-változatlan égi rendje, és megjegyzi: „ennek khronosztól való elkülönítése, fölrendelése éles fordulat volt az addigi nézetekhez viszonyítva”. Ezen újabb keletű, geometrikusan szabályos mintázatú örökkévalóság-képzet *kontrasztjaként* Kákosy felhívja a figyelmet az óegyiptomi nyelv örökkévalóság-fogalmaira. Bennük, mint mondja, tetten érhető az örökkévaló idő evilágisága, az ember-léptéket és az életidő-analógiát meghaladó, khthonikus dimenziója.¹⁵

III. Az alternatíva

Elérkeztünk a szép-jó-igaz platonikus egységformulájának lehetséges filozófiai alternatívájához. Egy olyan időszemlélethez, amely éppen az embert fölülmúló és megrettentő dimenziót képes beleérteni az örökkévalóság, az aión fogalmába. A platóni egységformula és időfelfogás alternatívája – Nietzsche említése után ez nyilván nem lesz meglepő – Hérakleitoszé. Neki köztudottan volt némi érzéke ama khthonikus dimenziók iránt, Hádész és Dionüszosz *összetartozó* világához. Nos, Hérakleitosznak van egy fragmentuma, amely éppen a szép, jó és igaz egysége szempontjából igen figyelemre méltó: „Az isten számára minden dolog szép és jó és igazságos.” Ez, ha tetszik, a szép-jó-igaz hérakleitoszi egységformulája. A mondás folytatása: „ám az emberek némely dolgot igazságtalannak feltételeznek, másokat meg igazságosaknak.” Itt érdemes megállni egy pillanatra.

Az istennek minden szép, jó és igaz: ez az egyszerű tantétel a filozófiatörténet legrémisszőbb alaptézisei közé tartozik. Habár Ágoston és Leibniz óta, akik látszatra valami igen hasonlót állítanak, ez távolról sem magától értetődő. Ágoston azt mondja a *Vallomásokban*: „Minden létező jó”, hiszen a jó Isten nem teremthet rosszat.¹⁶ Leibniz azt mondja a *Metafizikai értekezésben*, hogy Isten tökéletes értelme okán ez a világ is tökéletes, a lehető világok legjobbika.¹⁷ Mintha őfelőlük értené Kerényi Károly a hérakleitoszi mondást, egy öröklétű morális és intellektuális abszolútum felől, midőn úgy véli, hogy benne a bölcs lép elénk, aki „a rosszat e világban *sub specie aeterni* teljes hidegvérrel fogadja”.¹⁸ Óvato-

¹⁴ Gadamer szerint „maga is egy időbeli jelenség” az aión: „a nagy világlény életideje, az ő 'elke' által élet-telivé tett világ hatalmas, határtalan időtartama”. Gadamer: „Az üres és betöltött időről”, Hegyessy Mária (ford.), in: *A szép aktualitása*, T-Twins Kiadó, Budapest, 1994, 95–96.

¹⁵ Kákosy László: *Az alexandriai időisten, Osiris*, Budapest, 2001, 150–151, 178.

¹⁶ „Hádész és Dionüszosz... ugyanaz.” Kirk–Raven–Schofield: *A preszókratikus filozófusok*, Csiszter Kálmán és Steiger Kornél (ford.), Atlantisz, 1998, 311–312.

¹⁷ Uo. 286.

¹⁸ Augustinus: *Vallomások*, VII. könyv, XII. fejelet.

¹⁹ Leibniz: „Metafizikai értekezés”, in: *Válogatott filozófiai írások*, Endreffy Zoltán és Nyíri Tamás (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. Az isteni értelem kérdéséhez lásd: „a metafizika és geometria örök igazságai, következképpen a jóság, az igazság és a tökéletesség szabályai is... Isten értelmének következményei”. 8–9.

²⁰ Kerényi Károly: „Hérakleitos és a görög filozófia eredete”, in: *Az örök Antigone*, Paidion, Budapest, 2003, 36.

san mondok ellent az egyik legkiválóbb ókortudósnak, de, azt hiszem, a héraikleitoszi mondás nem a *gondolkodó* eszéről és moráljáról szól (mármint hogy bölcsen rezignált-e vagy sem). Hanem: hogy vajon magának az *istennek* van-e köze észhez és morálhoz egyáltalán. Héraikleitosz egy istenről beszél, aki nem lát se bajt, se bűnt, se szenvedést, vagy ha látja őket, nem vesz tudomást róluk. Bárhogyan is legyen, mérhetetlen közönnnyel viseltet az emberi ítéletek iránt. E mondásban tehát nem egy bölcs fogadja „teljes hidegvérrel” a rosszat a világban, hanem egy istenséget hagy hidegen minden emberi okoskodás és moralizálás bizonytalansága, tehetetlensége, semmissége.

Kérdés, tudunk-e olyan perspektívát rendelni a héraikleitoszi mondáshoz, amely megadhatná az állítás érvényének *lehetőségfeltételeit*. Hiszen: akinek a kozmosz minden egyes dolga és eseménye kivétel nélkül szép, jó és igazságos, az vagy vak, vagy esztelen, és ha ez utóbbi volna, akkor vagy elmebetegként beszámíthatatlan, vagy gyerekként az. Ez utóbbit meggondolva elég kézenfekvő, hogy az egységformula megrettentő perspektívája miféle isten látószöge volna Héraikleitosz szerint. Az általa gyermekként megszemélyesített örökkévalóság, a játszó Aióné, a gyermek-királyé, aki világokat épít és pusztít el. És akié az uralom.²¹

Az az istenség, akinek minden szép, jó és igazságos, a játékába belefeledkezett örökkévalóság: ezt tekintem a héraikleitoszi mondás *teljes* értelmének. Övé az uralom, a széles játékaiban tetszését lelő időistenség mérhetetlen teremtő-pusztító erejéé. A gyermek-királyé, akit ugyanakkor hidegen hagy, hogy az aktuális világmindenség, amely a teremtés-pusztítás kozmikus játékában neki szép, jó és igaz, bennünk, aktuális minden-ség-lakókban rettenetet vagy csodálatot kelt-e, üdvünkre van-e vagy kárhozatunkra. A kozmosz semmissége az örökkévalósághoz mérten: ez paradox módon kozmodicea. Ha ugyanis a világunk adva van, noha éppenséggel meg is semmisíthetné egy istenség a tűzben, akkor ez azt jelenti, hogy legalább neki kedve kell hogy teljék benne. A minden-ség *van*, tehát szép, jó és igaz annak, akitől akár mindenestül *nem is lehetne*. Nietzsche a következőket mondja erről a héraikleitoszi képről: „Merőben esztétikai világszemlélet ez. Az egész morális irányultsága éppúgy kizárt, mint minden teleológia: hiszen a világ-gyermek nem célokat követve cselekszik, hanem csakis az immanens diké szerint.”²² Ebből világosan kitűnik, hogy a lét tökéletessége ügyében Héraikleitosznak miért nincs köze Ágostonhoz, Leibnizhez, s így közös elődjükhöz, Platónhoz sem. A játszadozó Aión-gyermek ugyanis nem okos és nem erkölcsös, tetteiben nem a morál és nem az ész vezérli. Amit tesz, az maga az időbeliség, a keletkezésnek és pusztulásnak minden létezőt időlegessé tevő „játéka”. A játszó örökkévalóság *időt játszik*. „Immanens dikéje”, hogy ami van, az időbeliként legyen létezővé.

Platón az időt időlegessé alacsonyítja, pusztá öröklét-kópiává teszi, az örökkévaló mi-volttól idegen másolattá. Ezzel antropomorfizálja mind az időt, mind magát az örökkévalóságot. Héraikleitosz ellenben az örökkévalóság saját tettének rangjára emeli az időt, tűnjék ez a tett mégoly szeszélyesnek is előtünk. *Ami van, időbeliként örök*. Héraikleitosz mondásában egy olyan felfogás kontúrja sejlik fel, mely a mindent elváltoztatató, a létezőket mindenné és semmivé tevő időben nagyobb hatalmat látott és tisztelt, mint az istenségekben és világuk öröklétű jelenvalóságában. Egy olyan gondolkodásmód alapvonalaira látni Héraikleitosz vízióján keresztül, ahol az idő nem hasadt ketté alantas múlásra és megdicsőített öröklétre.

Miért csak kontúrokra és alapvonalakra látni Héraikleitosz szavain keresztül? Azért, mert az őt követő korban, a görög filozófia klasszikus korában (Platón és Arisztotelész idején) az Időre mint mitológiai alakra és kozmogóniai princípiumra – stílszerűen fogal-

²¹ „Idő gyermek, aki játszik, ostáblát: gyermekkirályé az uralom.” Kerényi Károly fordítása.

²² Nietzsche: *A Platón előtti filozófusok*, Kurdi Imre (ford.). (Kézirat.)

mazva – már rossz idők jártak. Ahogy Timotheosz verse lendületesen evokálja a IV. századból: „...nem a hajdant dalolom meg, / vagyok új kor dalolója: / ma királyunk Zeusz isten, / s aki rég volt, Kronosz, elhullt, / továtúnj, hajdani múzsa...”²³ Az istenek ősi királyaként elhullott Kronosz legalább Hésziodosznál még egy család trónkövetelő volt, egy furmányos titán. Ám Platón idején a *kronosz* szó az attikai nyelvújításban már ezt jelentette: „vén bolond, vén fecsegő”.²⁴ Diogenész Laertiosz később szócívet is farag a szóból, mégpedig nem is akárki: Diodórosz Kronosz neve apropóján: „Lám csak, Kronosz nevéből / a kappa és a rhó kihullt.”²⁵ Kronoszból így marad az *onosz* – görögül: a számár.

Az Időt detronizáló és helyébe az örök-állandó létet vagy észet (vagy mindkettőt) trónra ültető filozófia útja valahol Parmenidésznél, Xenophanésznél és Anaxagorasznál veszi kezdetét. Náluk, akik a lét és a szellem örökkévaló, isteni mivoltát, a változatlanság elsődlegességének elvét vallották. Ez az út vezet később Platónhoz, majd pedig az idő kérdésének első filozófiai és pszichológiai elemzőjéhez, Arisztotelészhez. Arisztotelész az időhöz már hangsúlyozottan a pusztulás, a pusztulás képzetét társítja, és nem a teremtését, a keletkezést.²⁶ Az idő bölcséleti alulmaradását az örök-léttel szemben – értsd: a változás-elv háttérbe szorulását a kozmikus életidejű, változatlan jelenlét princípiuma mögött – jól tükrözi Arisztotelész nyílt kritikája Thalész ama híres mondásáról, hogy „Legbölcsebb az idő: mindent feltalál”.²⁷ Arisztotelész ezt írja: „Minden dolog az időben keletkezik és pusztul. Ezért is mondták egyesek az időt a legbölcsebbnek, míg a püthegóreus Parón a legtudatlanabbnak, hiszen a feledés is az időben történik – ő helyesebben szólt.”²⁸ Akkor szólunk hát helyesen Arisztotelész szerint, ha az időt és vele a mozgást-változást alárendeljük az öröknek és mozdulatlanak.

Ha valaki csodálkozna, hogy miként lett az istenek első királyából, Zeusz atyjából az attikaiak nyelvén egy ostoba, vén fecsegő, az gondolja meg, hogy az Idő a görög filozófia klasszikusainál épp ilyen rosszul járt. Legbölcsebbből tudatlan lett, teremtőből másolat, istenek királyából számár.

Az Örökkévalóságként értett idő szakralizálása (Aión–Mitra), sőt főistenné emelése (Zervana Akarana) késői fejlemény, a hellenizmusé Európában, a szaszanida dinasztia koráé Perzsiában. A görög filozófia preszókratikus időszaka azonban még nem az örökkévalóság ellentétének tudta az Időt. E metafizikai szembeállítás nélkül gondolkodott az örökkön változó Idő igazságát felfedő hatalmáról, sorsot teremtő erejéről. Néhány példa: Szolón az „Idő ítéleté”-ről beszél, Anaximandrosz pedig az „Idő elrendelésé”-ről.²⁹ Ez

²³ Timotheosz: „Új éneket!”, Weöres Sándor (ford.), in: *Görög költők antológiája*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982, 365.

²⁴ A. E. Taylor: *Platón*, Bárány István, Betegh Gábor (ford.), Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 211.

²⁵ *Görög gondolkodók 4. A cinikus és megarai filozófia*, Steiger Kornél (ford.), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1994, 78. és 118.

²⁶ „Az idő... inkább a pusztulásnak oka... Következésképpen nyilvánvaló, hogy az örökké létezők – amennyiben örökké létezők – nincsenek időben...” (221b 1–5) „Világos tehát, hogy az idő önmagában véve inkább a pusztulásnak oka, mint a keletkezésnek, ahogyan már korábban is mondtuk (ugyanis a változás önmagában véve kimozdítja a dolgokat állapotukból); a keletkezésnek és a létezésnek viszont csak járulékosan. Ezt éppen eléggé mutatja, hogy semmi sem keletkezik anélkül, hogy valamiképpen ne mozgatná valami, vagy ne érné valamilyen hatás, pusztulni azonban akkor is pusztul, ha semmi nem mozgatja – leginkább ezt szoktuk idő általi pusztulásnak nevezni.” (222b 20–25) Arisztotelész: *Fizika 4.* könyv 10–14. Bene László (ford.), *Vulgo I.* évf., 1. sz., 1999. június, 94., 96.

²⁷ Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben I.*, Rokay Zoltán (ford.), Jel Kiadó, é. n., 41.

²⁸ Arisztotelész: *Fizika* 222b 16–19. I. m., 96.

²⁹ Kirk–Raven–Schofield: I. m., 183, 188.

utóbbi híres apeironját ha Szimplikiosz nem is, de Hippolitosz és Pszeudo-Plutarkhosz kifejezetten az idő kontextusában érti és így hagyományozza át.³⁰ A görög filozófia ezen ősidejéből jól ismert Thalész már idézett mondása a legbölcsebbről, az Időről, mely mindent elénk tár, felszínre hoz, így az nem más, mint az igazság forrása. A szüiroszi Phereküdesz vagy az orphikusok számára Khronosz az istenek megteremtője, sőt egyes-nesen a kozmoszé. Pindarosz 2. *Olimposzi ódája* Khronoszt a 'mindenség atyjának' neve-zi. Az ő sorukat folytatja Hérakleitosz is, csak jóval sötétebb tónusokkal, a mindenségen gyermek-királyként uralkodó örökkévalóság filozófiai látomásával.

Előttünk áll hát két filozófiai válasz a szép-jó-igaz egységének kozmikus megtestesü-lésére. A hérakleitoszi változat – az istennek minden dolog szép, jó és igaz – a kozmikus időre épül. A platóni változat – az eszes mindenség a legszebb és a legjobb – a kozmikus létezőre. A platóni egységformula, láttuk, ígérte az üdvösségre, az erényes egyéni élet har-móniájára az örök-állandó kozmikus létezéssel. A kozmosz eszes lényként legszebb és legjobb, az eszes halandók tehát szép reményeket táplálhatnak önnön jóságuk kozmikus és eszkatologikus távlatairól. A szép-jó-igaz hérakleitoszi egységképzete ezzel szemben ígérte- és bizalommegvonás. Mondhatni: villámcsapásszerű kijózanodás az időistenség eszes és gondviselő természetére vonatkozó reményekből. Legalábbis a játszó Aión, az örökkévaló Idő-gyermek képe erre vall nála. Egy másik híres képe a Logosz *villámának* időről időre megrendítő, kijózanító, *kormányzó* erejéről épp ebből válik érthetővé. Belát-tatja velünk – ha csak villanásnyi időre is –, hogy az örökkévaló istenség játéka nem em-ber-centrikus, nem ember-léptékű, és még csak nem is célzatos. Hogy ama játék nem ér-tünk és nem ellenünk folyik az időben, hanem pusztán velünk. És jobb, ha észben tartjuk, hogy idővel nélkülünk.

IV. A végzés

Az előadás kezdetén otthagytuk Szókratészt egy koholt gyász hír halottjaként. Ezen ideje változtatni – a gondolatkísérlet folytatásával. Ott hagytuk félbe a dolgot, hogy Szókratész korai halála miatt – azaz értelmező tanúk híján – hirtelenjében tudatlanok lettünk, ho-gyan is érthette egy athéni bölcs a szép-jó-igaz egységét az *erényben*. Azóta láttunk két *kozmosz* verziót ugyanerről az egységről. A kérdést így már konkrétan tehetjük fel: Szókratész *erénytani* egységformulája vajon melyik időszemlélettel és kozmikus egység-felfogással rokonítható, a hérakleitoszi vagy a platóni változattal? Kié az uralom az erényben Szókratésznél, a játszó gyerek-királyé, az örök *időé*, vagy az ideák létée, egy örök *jelenléte*?

Platón a *Protagoraszban* egy Szimonidész-vers értelméről vitatkozva megörökíti Szók-ratész felfogását. A játék kedvéért rögzítsük a dialógus fiktív idejét: 431-ben járunk, hét évvel vagyunk Szókratész fiktív – délióni – halála előtt. Szókratész álláspontjának fogla-lata ennyi: „nehéz dolog ugyan derék emberré válni, de mégis lehetséges, derék ember-nek lenni azonban lehetetlen”. (344e) Más megfogalmazásban ez így hangzik tőle ugyan-itt: „derék emberré válni nehéz dolog, de mégiscsak lehetséges; ámde derék emberré válva, ebben az állapotban megmaradni és derék embernek lenni... lehetetlen”. (344b-c) Ez döntő állásfoglalást jelent a bennünket érdeklő kérdésben. Szókratész az erény birto-kolhatósága ügyében az idő uralmát vallotta, és nem az ideák örök jelenlétének hatalmát. Az időét, amely ugyan képessé tesz minket a létesítésre, arra, hogy derék emberekké *vál-junk*, ám az időtlenség birtoklását az erényben – a jogot, hogy derék emberek *maradjunk* – már nem engedni át nekünk.

³⁰ Uo. 166–169.

De hát mindezt Platónról tudjuk, aki még meg sem született a *Prótagorasz*-dialógus fiktív idején, 431-ben. Ráadásul mióta úgy hisszük, hogy Szókratész elesett Déliónnál, azóta Kritiász az egyetlen kulcsunk a szókratészi egységformula értelméhez, ő maradt az egyetlen tanúnk mestere felfogásáról. Nincs-e itt az ideje most, az előadás végén, gondolatkísérletünk végére járni, és szót adni az egyetlen még szóra bírható Szókratész-tanítványnak?

Ha megtennénk, érdekes passzusokat olvashatnánk nála az időről. „Idő: a régeből újat csinál megint.” „Idő: minden haragra gyógyszer ő.” Meg ezt: „a világra jött ember számára... »semmi sem biztos, csak az, hogy aki megszületett, meg fog halni, és az, hogy aki él, nem tud letérni a balsors útjáról«”. Találnánk egy talányos értelműt is: „Árnyék nyomán öregszik legjobban az idő.” Aztán egy verset magáról az „iramló” időről:

Az idő sose fárad. Iramlik. Az ár,
Tovafutva, betölti. Magát szüli ő.
Az a két iker ott, az a medve-iker
Sebesen, repesőn ver a szárnyaival,
Felügyelve az atlaszi égbölgöröket.

Végül egy másik verset is találnánk, amely egyenesen istenként szólítja meg az időt:

Te, magad ki szüled, ki az éteri kör
Gomolyába, mi van, mindent beleszós,
Körülötted a fény, meg az árva homály,
Ragyogó kicsi csillagok árja az éj,
Körülötted körbekering a világ.

Eddig a citátumok.³¹ Tehát Kritiásznál minden, ami van, alávetett az időnek. Ez egybe-cseng azzal, amit az imént Platón tolmácsolásában hallottunk Szókratész erényfelfogásáról. Aligha kétséges, hogy Kritiász, ha filozófiailag egyáltalán vallott valamit, akkor az idő mindenek feletti uralmát vallotta. S amennyiben idézett töredékei mestere, Szókratész idő-felfogását tükrözik, akár csak nyomokban is – amire persze semmi bizonyíték –, az eldöntene a kérdést, hogy az erény szókratészi egységformulája milyen paradigmát követ. A Kritiász-töredékek időszemlélete ugyanis nyilvánvalóan közelebb áll Hérakleitoszéhoz, mint Platónéhoz. Megvan bennük az idő dezantropomorf és khthonikus dimenziója. Több bennük a kétely azzal szemben, hogy a sors uralható, akár praxisban az életforma-választással, akár teóriában az ideák szemlélésével. Így több bennük a kétely azzal szemben is, hogy bármely lét-teljesség – ilyen az erényes lét is – birtokunkban tartható.

Ha Szókratész korai halála miatt rákényszerülnénk, hogy a Kritiász-töredékek felől értsük meg egységformuláját, akkor a szép-jó-igaz egységében, az erény létében éppen-séggel az *időlegesség*, a múltkonyság tűnne legdöntőbb vonásnak. Az időbeliség, és nem az örökkévaló lét volna a szókratészi rendszer origója számunkra. Az, hogy a tökéletesség – a szép-jó-igaz megvalósult egysége, az erény léte – kitett az időnek. Mégpedig a változás mindkét értelmében: az erény megteremtődhet, létrejöhet, ám egyszerismind pusztulásra is ítélt, el is halhat. Léte van alávetve az Időnek, és nem fordítva.

Kérdés, legvégül, hogy mi az, ami egy ilyen (héralkeitoszi) időfelfogás alapján a szép, jót és igazat *egység*gé tenné Szókratésznél. Talán nem egy struktív, hanem egy instrumentális megfontolás. Annak belátása, hogy istennek tetsző életet teremteni, amelyben

³¹ Valamennyi idézet *A szofista filozófia* c. szöveggyűjteményből való, Németh György (ford.). Id. kiadás, 95, 92, 86, 84.

magunk is kedvünket leljük, és azt minél tovább megóvni az időlegesség megsemmisítő erejétől, ehhez egyik elemi ítélőképességünk sem elegendő önmagában. Az örökkévalóság szeszélye és túlhatalma miatt az erényes létezésnek mind a létrehívásához, mind pedig időleges megtartásához – azaz: szükségszerű pusztulásának időleges halasztásához – a három alapképességünk *szövetkezése* kell. Egységüket posztulálni kell, különben sem létezésünk nem válhat erényessé, sem erényünk nem tud megmaradni létezőnek. Még akkor is ez a teendő, ha a szép, jó és igaz triumvirátusa csak ideig-óráig áll fenn, és nincs is semmi garanciája a sikerre. Az Örökkévaló éppúgy mulandóságot játszik a kozmoszsal, miként időt játszik a halandók tudás-kozmoszával is: ezt a szigorú *határt* adja értésre a daimonion is. A szép–jó–igaz egységtétele ezen a határon belül kap kettős rendeltetést: a teremtését és a védelmezését – az időben, az idő ellen.

Költöttünk egy új egységformulát? Vagy találtunk egy régit? Ki tudja. Hacsak ama bölcsességében felülmúlhatatlan Idő nem, melynek *végzése*, hogy idővel minden elénk táruljon – bölcsességét kivéve. Így aztán, sajnos, elvileg sem tudható, vajon pusztá látszat-e, hogy gyerekefjével uralkodik, játszadozva, a kozmoszok során. Mindenestre esztelen játszi kedvének úgy tetszik, hogy Szókratész – a szerencse fia – mégse essen el Délionnál. Hanem: hogy térjen haza Athénba és várja ki a végét. Mikor is egykori tanítványai közül a hűtlenebbekből zsarnokok lesznek, és köpönyegforgatók. Emiatt pedig mesterük nem hősi halottja lesz szeretett városának, hanem kivégzettje.

A szeszélyesen kegyes Idő, igaz, még jó negyed századot ad Szókratésznek Délion után, fiatal feleséggel, családdal. A régi, hűtlen tanítványok helyett pedig hűséges újakat küld neki. Őket teszi majd emlékezete őrzőivé is, Platónt, Xenophónt. De azért – a nagyobb mulatság kedvéért – úgy intézi, hogy emlékeik tükrében a halandó erény kételkedő filozófusa a halhatatlan erény bölcsévé, mi több, látnokává legyen. Aki állítólag az örökkévaló erény maga: olyan jó és igaz, hogy szinte szép. Akiben úgy eszenciálódik a *jótekonny igazság szépsége*, hogy ez a bódító párlat még Alkibiadészt, Agathónt – a kor két legsikeresebb szépfiúját – is leveszi a lábáról. S akit majd épp e kétes hitelű megdicsőítés tesz a szép–jó–igaz metafizikájának jelképévé és a nietschei támadás céltáblájává jó két évezred múlva.

Szókratész nem esett el Délionnál. Nem mintha a kissé túlkoros Örökidő-gyermekek még terve lett volna vele. Csak nyilván mulattatta, hogy eszes szemlélői – *theorétikoszai* – vannak.

Ám, úgy látszik, az már nem, ha játékába beelátnak.

Verstmények

Bertók László – Szalai Kata: Két lepke csapkod

Nem tudom, miért jár e munkák kapcsán Karinthy egymással játszó két macskája a fejemben hetek óta, az viszont biztos, hogy a kiindulópontra, a huszonegy soros, kilenc háromkából, azaz Bertók-haikuból álló vers címe, a *Két lepke csapkod* nagyszerűen illik a katalógusfüzethez is, a kiállításához is. Két nagyon törekeny művészeti ág, illetve műnem, festészet és költészet találkozik e különleges alkalommal, s még inkább két roppant érzékeny, nagyon befelé élő alkotó – bár hogy a lepkék mennyire élnek befelé, őszintén szólva leginkább e képek alapján tudnám megtippelni: nagyon.

Egyébként álmomban két lepke voltam, és csapkodtam egymással.

Hölgyeim és uraim, e kiállítás alkotói a barátaim. Bertókot több mint harminc, Szalai Katát nyolc éve ismerem. Bertók éppen lehetne az apám, én pedig éppen lehetnék Szalai Kata apja, ezt csupán a nemzedéki tájolás végett említem, meg persze azért, mert el kell kezdeni valahogy egy ilyen megnyitót, s jobb azazal, hogy csöppet sem vagyok elfogulatlan, miért is lennék, mindkét művészt sokra tartom és nagyon szeretem. Világuk, vagyis hát a mód, ahogy a világot versekké és képekké sűrítik, a nagyszabású aprólékosságuk közel áll hozzám. Szalai Kata volt szíves még az évezred legelején az én *Szódalovaglás*-töredékeimből is megfesteni jó néhányat, Bertók pedig – mit mondjak erről pont Pécssett? Legyen elég, hogy én eléggé Bertókon nőttem fel, úgy érve, hogy íróvá. Ha csak e viszonyaimról beszélnék, már az is ki- és túltöltene a megnyitó kereteit, de maradok a tárgynál, mely nem egyszerű.

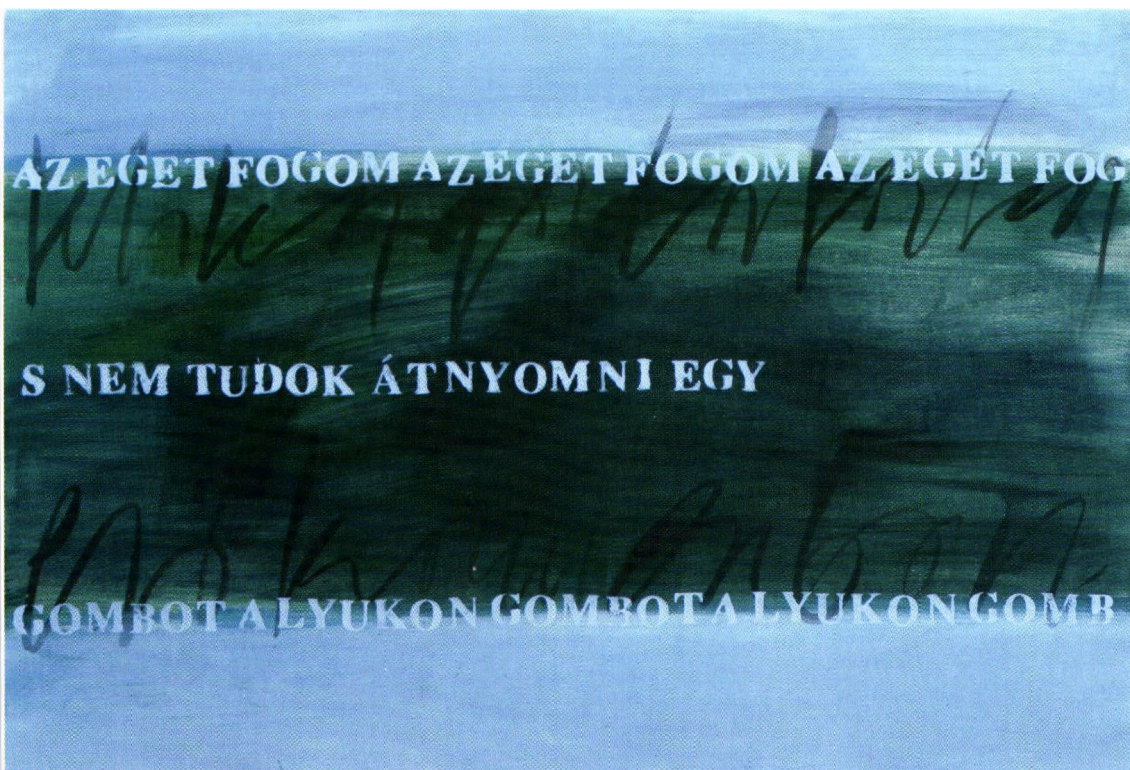
Mikor Szalai Kata a múlt évezred végén ismeretlenül felhívott, eleve azt mondta, hogy ő ezt a dolgot megmutatni meg tudja, de elmagyarázni nem. Eddig – addig – Weöres-, Vas István- és Garaczi-szövegeket festett, de legjobb, ha megnézem a képeit, és érteni fogom, miről beszél. Ez így is volt, megnéztem, evidens volt, magától értetődő, de elmagyarázni máig nem oly egyszerű, hogy mi is az, amit ő kitalált és egy komoly irodalomértő, zsigeri *vershasználó* konokságával művel pályája kezdete óta, hol festményben, hol rajzban, hol egészen sajátos művészkönyvben. Szerencse, hogy itt és most különösebb magyarázatra nincs szükség, itt lógnak a képek, *jóllógnak* magukért, az ember úgymint előbb néz, ismerkedik, silabizál, besorolni ráér később, ha egyáltalán.

Tény, hogy e munkáknak erős közük van az irodalomhoz, mégse irodalmiasak. Még hidat se képeznek irodalom és képzőművészet között, egyértelműen

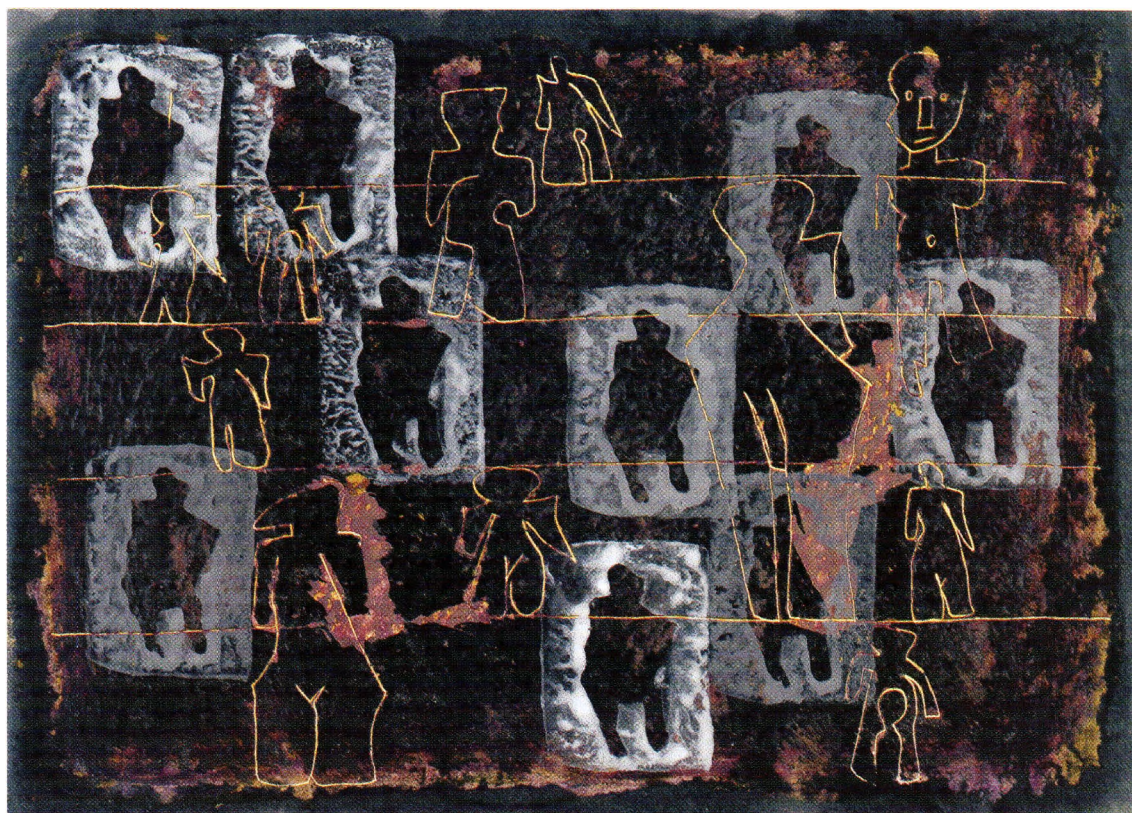

Elhangzott 2007. március 21-én a pécsi Városi Képtárban Szalai Kata *Két lepke csapkod* című, Bertók László „háromkái” ihletésére készült kiállításának a megnyitóján.

papír, olaj, 70 100 cm

papír, tus, zsírkréta, 15 20 cm

Két lepke csapkod IV., 2006, vászon, olaj, 140 200 cm

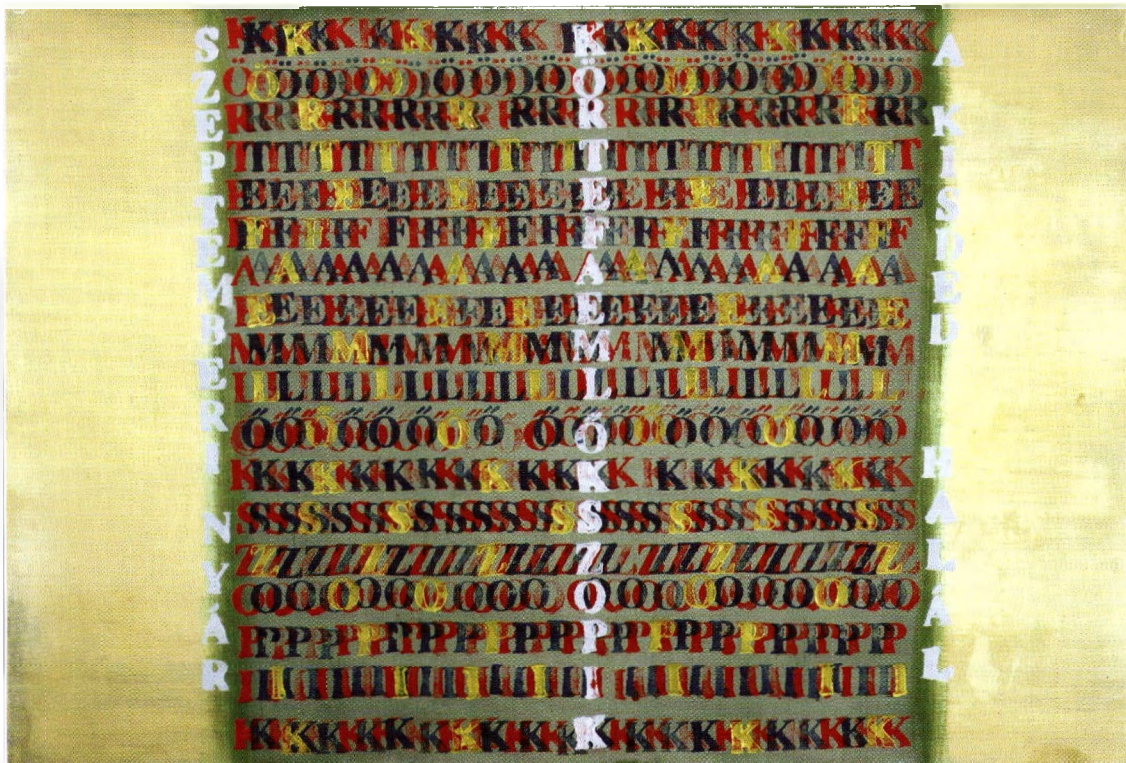
papír, olaj, 70 100 cm

Két lepke csapkod VI., 2006, vászon, olaj, 140 x 200 cm

Két lepke csapkod VIII., 2006, vászon, olaj, 140 x 200 cm

paper, oil, 70 100 cm

papír, ceruza, tus, 25 35 cm

ezen, illetve hát *azon* az oldalon vannak, a festészetén, miközben olvasható formában verseket ábrázolnak, amennyiben a betű ábra. Mindazonáltal se nem versképek, se nem képversek, ugyanakkor ezek is, meg azok is, de mindenképp előtt festmények. Amiről biztos nincs szó, az az illusztráció. Ez se volna baj, de ezek a képek nem azok.

E körül szokott lenni a legtöbb félreértés és értetlenség. Hogy hát ha nem illusztráció, akkor micsoda? Versplakát? Nem az, noha kétségtelenül van benne valami transzparens, hisz' verseket nem szoktak *ekkorában* kiállítani, vagy ha igen, akkor versként, nem pedig festményként – és újra előlről, versnek festmény, festménynek vers, miközben nagyon is elvan egymással. Mit elvan?! Egy harmadik, sosemvolt dologga erősíti egymást.

A betűt, pláne a vers betűjét leginkább valami szilfid dologként képzelem az ember, ezért meghökkentő, egészen originális látvány, amikor kicsi, bélyegnyi formák egyszer csak megjelennek 140 x 200-as méretben, színesben, szélesvásznúban, ember nagyságú lepkeként, megnövelve ezzel látótávolságot és értelmezési tartományt.

Bertók háromkái nagyon jó helyen vannak itt, genezisüktől, eredeti közegüktől, szokásos megjelenési formájuktól messze. Illetve mostantól ez az eredeti közegük, festménybe dermedtek, kész, innentől minden irodalomtudományi értelmezés, mely e szövegeket tárgyává teszi, elvben kell, hogy számoljon e látvánnyal. Miképpen a szigorúan képkritikusi magyarázat sem tehet úgy, mintha csak formák, kontúrok, árnyékok, foltok lennének a képeken. Nem tehet úgy, mintha nem lehetne *elolvasni* e festői – tényleg festői – jeleket és jelcsoportokat.

A választás, a szerző és a konkrét irodalmi mű kiválasztása nagyon is hangsúlyos, mi több, végiggondolt. Nem lehet másképp, hisz Szalai Kata nagyjából egyévi munkája tárgyául választotta Bertók huszonhét sorát, vagyis úgy döntött, mert ez azért komoly döntés, hogy egy évig ezekkel a sorokkal él, kel, fekszik, haikut ken fel reggel és haikut töröl le este a festékes ronggyal az ujjairól.

Előbb volt tehát a szöveg, erre és ebből születtek a képek. Ez a kiállítás attól is jó, attól is érdekes, hogy bepillantást enged a műhelybe, a folyamatba, megmutatja, mi történik a vers, illetve a festmény alatt, körül, milyen gesztusok, ritmusok, átfestések, szétesések és rátalálások során dolgozódik föl egy-egy haiku: előbb rajz, olykor meglepően közel az illusztrációhoz, végül a festmény jeltiszta betűi, központozatlan betűsorai, oszlopai, a kinagyított, feldolgozott háromka mint festmény.

Szalai Kata szépen, akkurátusan, mint valami elszabadult címfestő *megfesti* a szövegeket, három sor, tizenhét szótag, hol rájátszva a Bertóknak oly kedves harmas osztásra, hol nem. Nem az értelmüket festi meg, nem, amiről szólnak, nem a mondanivalót, hanem a nagy nyomtatott betűkből álló sorokat. Elsajátítja, honosítja, használja, viszonyba kerül vele, él vele, mint egy szuverén, tehát nagyszerű olvasó. Addig festi a vers betűjét, míg közel nem kerül a vers, a nyelvi mű szelleméhez. Belefesti a versbe magát s belefesti a verset magába, mert a folyamat, az út a kész, a festői olvasatig legalább olyan fontos, mint a végeredmény, a műtárgy a falon.

Innentől a nézőn a sor, hogy e verstményeket olvassa avagy nézze a sajátjává. Érdemes.

A kiállítást ezennel megnyitom.

Megnyitó-töredékek*

Hölgyeim és uraim, sírva vígad a magyar! Megtapasztalhatta ezt velem együtt mindenki, aki tavalyelőtt nyáron ott ült a tettyei romok között, ahol Ágoston Zoli jóvoltából, Esterházy Péter társaságában felolvasást tartott Parti Nagy Lajos – többek között az itt látható Dumpf Endre-töredékekből. A kicsorduló könny ott – de beszéljek csak a magam nevében: *itt* (a szerző felsőtestére mutat) – nem egyszerűen a nevetés fiziológiai mellékterméke volt. Részesei voltunk a meghatódva, sőt a megilletődve röhögés élményének, úgy is mondhatni, vendégei voltunk egy véresen-röhejesen komoly szeánsznak, amihez hasonlónak most Önök is vendégei lehetnek. Meghívást kaptunk ugyanis a képíró és a versíró közös lakomájára, amit valahogy úgy kell elképzelnünk, mint a róka és a gólya vendégeskedését. Mert az önjáró szöveget és a csetlő-botló rajzot bizony más-más apparátussal (eszéjgálgal) lehet magunkévá tenni, „bírní”, ahogy az angolban mondják találóan az étkezésre. Valami persze hiányzik, mert itt tulajdonképpen kettő plusz egy rétegről van szó. A látható töredék fennen olvasva volna az igazi. „Az ő szájából a mi fülünkbe!”

*

Kerülni szeretném a látszólag legkézenfekvőbbet, a *viszony* boncolgatását, mert a „képek a szöveghez”, versus „szöveg a képekhez” dilemmája ezúttal egyrészt nem létezik, másrészt fölvetése önmagában is félrevezető. Autonóm minőségekről van szó, közös terítéken. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne volna érzékelhető valamelyes módszertani hasonlóság a hangzásbeli kapcsolódások (rímek) és a firkálásbeli kapcsolódások (...) között. De nincs értelme rajz és írás (vö. kalligráfia), kép és szöveg (vö. képregény, lettrizmus) közös geneziséről elmélkedni sem, hiszen amiket itt látunk, azok a *bomlás* virágai. Képzettársítások abszurd televénye. A kép is és a szöveg is úgy működik, mint a kaleidoszkóp: szétesik, és eközben már összeáll. Így azután mindennek legalább két értelme van.

*

Hölgyeim és Uraim, a töredezettség kultusza éppúgy a romantika korának szülötte, ahogy a konstruktív utópiák is, melyekhez az itt bemutatott műveknek tünnetően semmi közük. A töredéket – legyen az képi- vagy szövegtöredék – a képzelet egészíti ki. (Vagy nem.) Gondoljanak csak bele, önmagában micsoda elégtétel lehet lemondani a totalitás igényéről és a vele járó emelkedettségről! A lemondás a leggyönyörűbb dolgok egyike, de csak akkor az igazi, ha nem érezzük a súlyát.

* Ez – a vak is látja – egy kizárólag elmondásra (egyszeri hallásra) szánt alkalmi szöveg. „Cikk” csak a legsötétebb időkre emlékeztető szerkesztői nyomásra lett belőle.

Ahogy Banga Ferenc sem állít, hanem kérdez a vonallal. Azt kérdezi, hogy ez még vonal-e? Nem az, mert a formával együtt szétesett. Forgátsai úgy rendeződnek a síkon, mint ahogy a mágnes terelgeti a vasreszeléket a papíron – néha „értelmesnek” tetsző foltokká. A linearitás így, az általa megtestesített „disegnoval” együtt oda kerül, ahová a többi: a totalitás, a pátosz, a konstrukció, a kánon... És ha nem volna elég a jóból, mindezek tetejébe érvénytelenítve van ikonográfia és ortográfia is. (A bennük hallható közös tő, a görög *grafein* mindkettőt, a rajzot és az írást is jelenti.)

*

Banga mindig képes volt úgy rajzolni, mintha egy előadás, értekezés (megnyitó?) alatt történne meg a dolog. Az ő képei tipikusan a máshol-lét rajzai, mégis „térképei” az elhangzottaknak. Szabadságuk a gyerekrajzéval, a gyerekirásával vetekszik. A gyerekekkel versenyre kelni pedig: a legnagyobb hübrisz.

Kitérő: vajon képes lehet-e gyerek olyan jó verset írni, mint amilyen jó képet tud rajzolni? Vajon törvényszerű-e, hogy amire megtanul írni, elfelejt rajzolni?

*

A fogcsikorgató, véres komolyság nem idegen a gyerekrajzoktól, melyek egyesek szerint a *romlatlanság* virágai. Ezek a széplelkek bizonyára tévednek, mint ahogy azok is, akik nem hallják ki a Dumpf Endre/Parti Nagy-szöveget záró Kosztolányi-palimpszesztből a hetykeséggel álcázott rettegést. A kórház ugyanis mindig szürreális közeg: ha a TV-ben kórházsortozatot nézünk, ha a kórházreformról hallunk, ha esetleg újra elolvassuk az igazi Krúdy *Purgatóriumát*.

*

Parti Nagy – ahogy elődei is tették számosan a világirodalomban – képeket generál. Banga attól lesz partnere, hogy nem *ezeket* a képeket képezi le, hisz akkor elvenné a játékunkat. Ehelyett inkább ad egy másikat is.

Günter Grass, a rajzoló

Bizonyára nevetséges, de legalábbis furcsa lenne, ha itt most Günter Grasst mint író-t is be akarnám mutatni, mintegy bevezetésképpen ehhez a kiállításhoz. Azt azért két mondatban hadd jelezzem, hogy micsoda reveláció volt annak idején olvasni az első remekműveit, a *Macska és egér* című kisregényét vagy a monumentális *Bádogdob* című könyvét.

Itt most mint képzőművészt és rajzoló-t látjuk Grasst, és erről az oldaláról ugyancsak érdekes és tanulságos megismerni őt. De talán haladjunk sorjában, és szánjunk néhány mondatot arra, hogyan is állunk az úgynevezett univerzális alkotókkal általában. Sok esetben bizalmatlanul, és itt azért merek erről őszintén beszélni, mert a szerencsés kivétel esetével állunk szemben. A túlzott sokoldalúság gyakran kétes teljesítményekkel jár együtt. Vagy másfelől: igazán kiemelkedő teljesítményt többnyire azok az alkotók nyújtottak, akik képességeiket és energiájukat egyetlen területre összpontosították. Milyen bizarr gondolat elképzelni a szabadidejében festegető J. S. Bachot vagy a regényt író Picassót, és így tovább. Hála istennek, időnként szerencsés ellenpéldákat is találunk. Hogy a nemzeti büszkeség is érvényre jusson a példálózás során, először Kassák Lajost említeném, aki mint irodalmár és mint jelentős képzőművész egyaránt nagy alkotója a korának. Aztán Schönberg ragyogó zeneszerzői munkássága mellett, ezt felelősséggel merem állítani, kongeniális műveket hozott létre a festészetben. Vagy Antonin Artaud a huszadik századnak nem csupán nagy, újító költője, gondolkodója, de bámulatós, mélyre látó rajzolója is volt. Számos további példa áll még rendelkezésre, ezeket már nem sorolom, hiszen mindjárt az derül ki, hogy bizony vannak, nem is kevesen, akik képesek több műfajban is figyelemre méltót alkotni.

Térjünk hát vissza Günter Grass itt látható munkáihoz, és hadd kérjem, hogy fogadjanak el mint szerény idegenvezető-t, aki igyekszik röviden jellemezni ezeket.

Andersen, a zseniális író, aki felnőtteknek és gyerekeknek egyaránt írta a meséit, maga is mesébe illően kalandos életet élő, különös személyiség volt. Világszerte ismertté vált példabeszédei rendkívül plasztikus megjelenítésükkel valószínűleg filmforgatókönyv benyomását keltik az olvasóban. Feltehetően ez a szuggesztivitás fogta meg Grasst, és itt mindjárt meg kell említeni egy lényeges szempontot Grass recepciójában, ez pedig a végtelen egyszerűség, a puritán alkotói aspektus, az a törekvés, amelynek célja minden affektációtól mentes, realista, már-már brutálisan egyszerű eszközökkel megragadni és visszaadni a me-

---

Elhangzott 2007. május 3-án a pécsi Művészetek Házában, Günter Grass *Az árnyék*. Illusztrációk Andersen meséihez című kiállításának megnyitóján.

sék világát. A főhőst, a mesében előforduló jellegzetes tárgyat, enteriőrt... Ha ugyanis a kort nézzük, amikor ezek a rajzok születtek, akkor azt kell mondanunk, hogy ez a posztmodern, a poszt-izmusok, a poszt-posztavantgárd ideje. Az összes elképzelhető stílusbravúr, a legkülönbözőbb virtuóz technikai trükkök mind bevonultak a képzőművészetbe, a grafikába. Grass úgy vágta át ezt a gordiuszi csomót, hogy egyszerűen visszafordult egy abszolút primer, közvetlen, minden bukfenctől mentes ábrázoló formához, már-már az outsider elfogulatlanságával és naivitásával. A nyereség óriási: egyrészt a mesékhez adekvát, mondhatnám lineáris közvetlenség, spontán reakció, és ez bőven ellensúlyozza azoknak az igényét, akik az artisztikus vagy finomkodó megoldások hívei, ha valamit a falon viszontlátnak vizuális élményeikből. Állításaim bizonyítására vegyünk néhány konkrét példát. A vízipatkány, amint szembe néz az ólomkatonával, orrával érintve az orrát, a világ talán egyik legismertebb meséjében, egyszerű ábrázolás, kevés tónussal, határozott kontúrokkal. Vagy a hattyútollak csokra a *Vadhattyúk* című elbeszélésnél: puritán, egyszerű rajz, de éppen ez a direkt, hogy úgy mondjam, költőietlen megjelenítés emeli szimbolikus rangra ezt a grafikai lapot. Helyenként mégis beleférnek ebbe a sokoldalú világba expresszionista lendülettel, erős dinamikával ábrázolt, már-már szurrealista víziók is, ahogyan az *Árnyék* című elbeszéléshez készült lapokon látható. Árnyék mint önálló létező, vagy a valódi embernek csupán az árnyéka. Gyakran megfigyelhető a groteszk, szinte Daumier modorát idéző plebejus humor, erre példa a kis Kolozs és a nagy Kolozs az azonos című elbeszélésnél.

Így és ebben a szellemben folytathatnánk az itt látható lapok leírását, analízisét, de felteszem a kérdést, mégpedig elsősorban magamnak: szükséges-e a felnőtt fejjel szemlélődő nézőnek előfeltevéseket, az élmény szavakba öntött formuláit sugallni. Egyáltalán, a vizuális élmény transzcendenciáját, titkos csillanásait a mondatok börtönébe zárni. Örök és soha el nem dönthető kérdés. A nagy Mester, a huszadik század nagy magyar költője, akinek éppen itt, Pécsen lenne helyénvaló megidézni a szellemét és művészi üzenetét, tehát Weöres, mert természetesen róla van szó, ezt írta valahol, talán egy levelében: „a művészet nem evilági dolog”. Értve ez alatt, ahogyan én gondolom, azt, hogy a hatása, a titka körülírható ugyan, de teljes valójában megfejthetetlen és valamiképpen túlmutat az alkotóján.

ALFÖLD ÉS AVANTGÁRD

Az Antal–Lusztig Gyűjtemény új állandó kiállítása a Pécsi Városi Képtárban

A tizenkilencedik század hetvenes éveiben épült Madarász–Szontágh-, majd Maléter-ház felújításával új múzeum született Pécsen 2006 őszén.¹ Az ismert múzeumok utcájától kissé távolabb eső, a belváros talán kevésbé meghitt, már forgalmasabb részén fekvő képtár két nem művészeti múzeumhoz (néprajzi, természettudományi) is közel található, amelyek ugyan jelenleg kissé porosak, gyéren látogatottak, de egy kis fantáziával, gyűjteményeik kreatív, látogatóbarát bemutatásával élő helyszínekké válhatnak, s így új múzeumi rész születhetne a városban. Az új – magántulajdonból kölcsönzött művekre épülő – képtár létrejötté azért is öröm, mert 1957-től kezdve Pécsen komoly hagyománya alakult ki a privát kollekciók múzeumi elhelyezésének (Gegesi Kiss Pál, Kunvári Bella, Tompa Kálmán), s bár ez a sorozat a nyolcvanas években megváltozott intézményi, gazdasági feltételek közepette megakadt, most ezzel a sikerrel talán újraindul.²

A most megnyílt képtár annyiban új elemet is képvisel e magángyűjteményi-múzeumi láncban, hogy míg a korábban megszerzett kollekciók rendre beépültek a múzeumi állandó kiállításba, most először helyeznek el egy gyűjteményt önállóan.³ Míg az ilyen megoldások kockázata a gyűjtő öntörvényű választásainak túlzott érvényesülése, addig előnye, hogy a művek mellett kirajzolódik a tulajdonos személyiségének rajza is. Pécsen – előrebocsáthatjuk – rokonszenves középút, a szakmai szempontoknak és a személyes preferenciáknak arányos teret biztosító kiállítás született. Köszönhető mindez egy széles összefüggésben gondolkodó művészettörténésznek és egy önmagát a múzeumra nem ráerőltető gyűjtőnek, aki hagyta a szakembert érvényesülni a művek kiválasztásában és csoportosításában. Ez azért is jelentős érdem, mert idehaza sorra nyílnak magánalapítású, finanszírozású vagy részvételű képzőművészeti intézmények, amelyek eddigi működésének meglehetősen ingadozó színvonala (MEO, APA, Kogart – csupán három fővárosi példát említve) zömmel arra vezethető vissza, hogy az alapító, a gyűjteménytulajdonos vagy a menedzser nem hagyja a szakmai döntéseket hozzáértő kurátorra, múzeumi szakemberre.

Az e tekintetben példaértékűnek tekinthető Pécsi Városi Képtár kívülről igényesen, belülről a műalkotások iránti alázattal, bölcs egyszerűséggel renovált eklektikus palotájának lépcsőjén felfelé indulva Mednyánszky László tátrai tájképe adja meg az alaphangot.

¹ A kiállított magángyűjtemény más egységei már négy önálló tárlaton szerepeltek Pécsen: *Vajda Lajos művei egy magángyűjteményből. Rejtett kincsek IX.*, katalógus, Várkonyi György (szerk.), Művészeti Háza, Pécs, 2001., vö. uő: (szerk.) *Életművek egy magángyűjteményből: Gulácsy Lajos. Rejtett kincsek XI.* (2002) és uő: (szerk.) *Életművek egy magángyűjteményből: Rippl-Rónai József és Medgyessy Ferenc. Rejtett kincsek XIII.* (2003); valamint *Az avantgárd klasszikusai. Fejezetek egy magángyűjteményből 4. Az Antal Gyűjtemény remekművei. Rejtett kincsek XIV.* (2004), ez utóbbi katalógus nélkül.

² P. Müller Péter: „Lakásból képtárba. Beszélgetés Várkonyi György művészettörténésszel, az Antal–Lusztig Gyűjteményből rendezett kiállítás kurátorával”, *Echo*, 2006/6. 14–16.

³ Bajkay Éva: „Megszületett Pécs új Városi Képtára. Az Antal–Lusztig gyűjtemény”, *Új Művészet*, 2007/3. (XVIII.), 12–14.

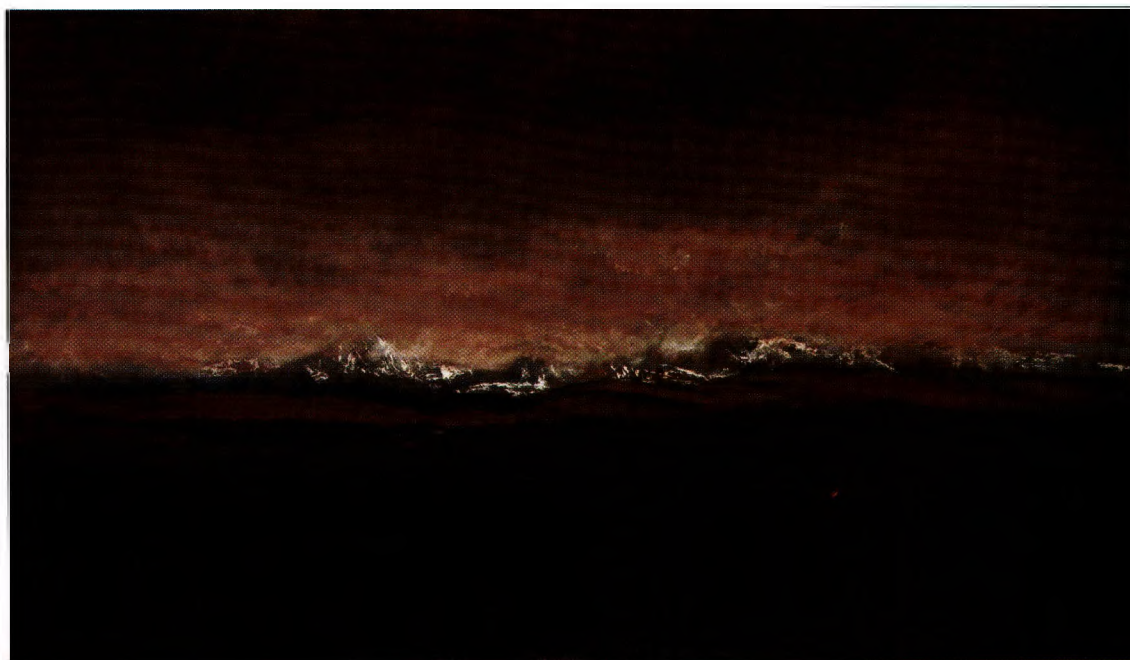

A Pécsi Városi Képtár épülete

Pécsi Városi Képtár

*Mednyánszky László: Tátrai táj
vászon, olaj, 108,5 181 cm*

*Tornyai János: Tengerpart, alkony, kis hotelszoba (változat), 1934
fa, olaj, 60 76 cm*

*Rudnay Gyula: Gömöri öreg parasztpár, 1917
vászon, olaj, 124 94 cm*

*Medgyessy Ferenc: Ülő kislány, 1920 (?)
festett gipsz, 23,5 27 64 cm*

Réth Alfréd: Aktok és lovak, 1908 k.
papír (vászonra ragasztva), akvarell, 730 915 mm

Vaszkó Erzsébet: Táj lovakkal, 1942
papír, pasztell, 69,8 89,2 cm

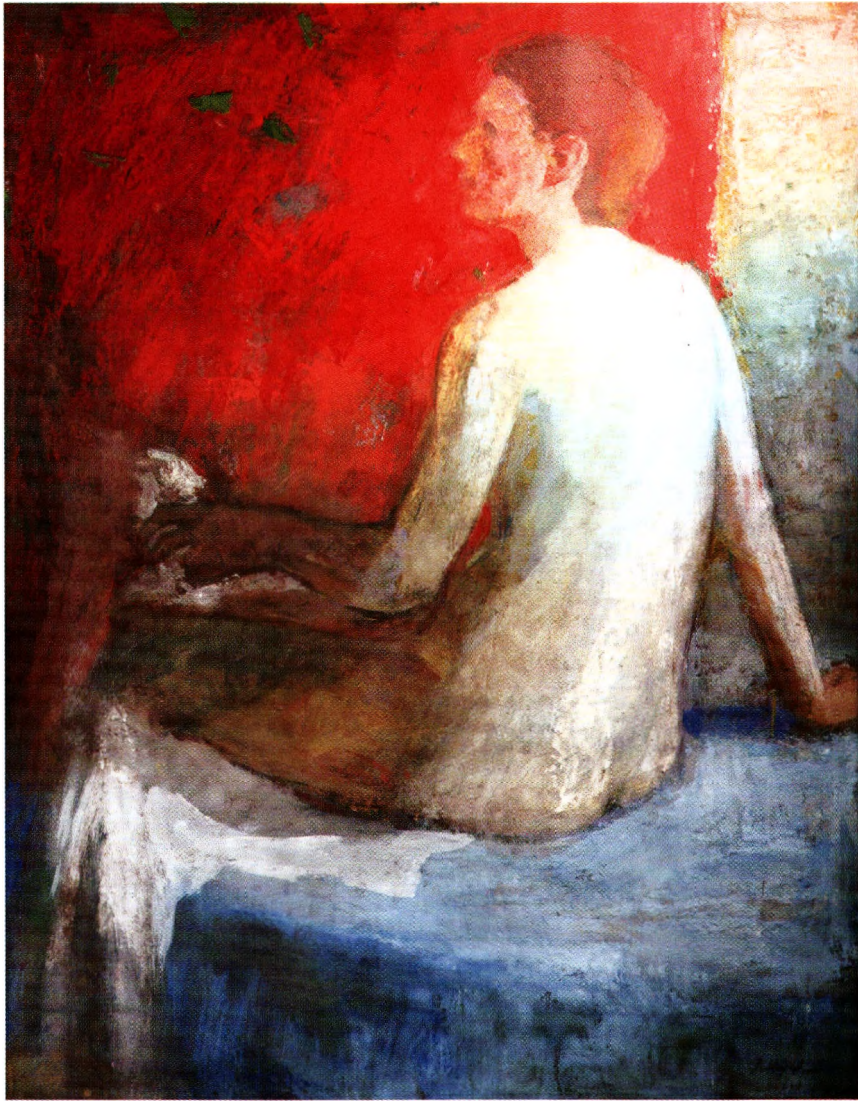

Nemes Lampérth József: Boglyák
karton, olaj, 46,3 66,3 cm

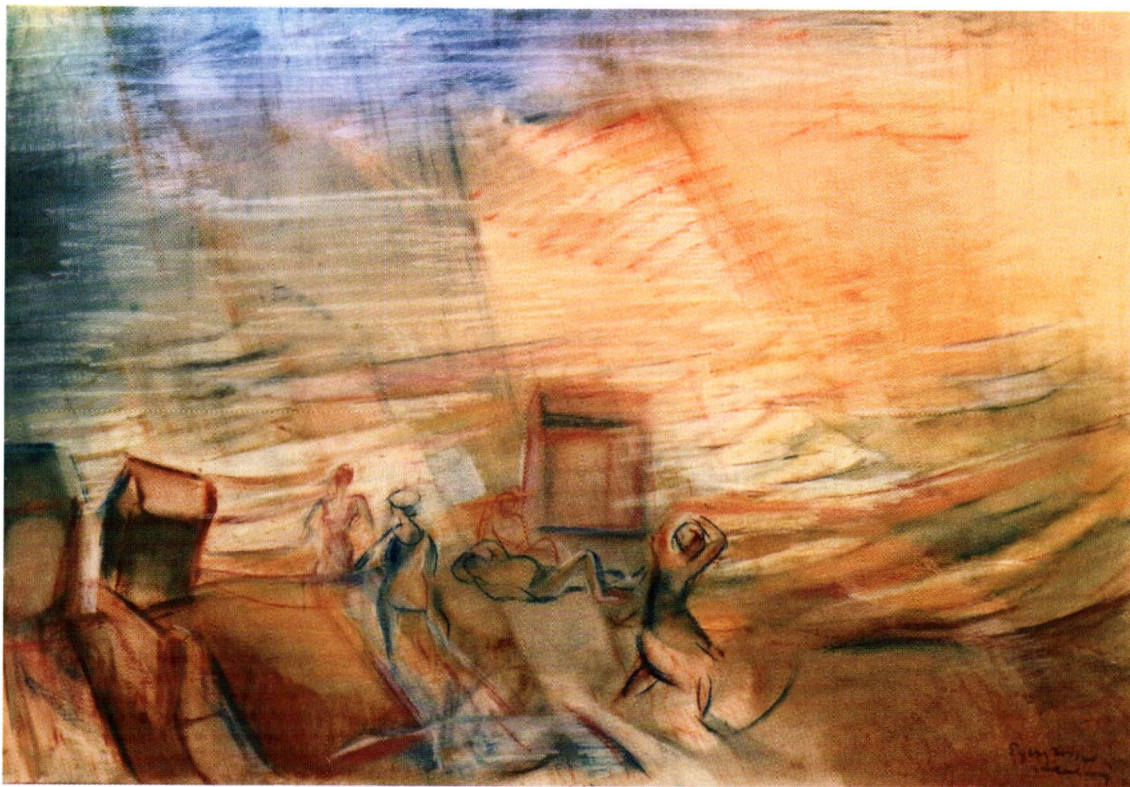

*Tihanyi Lajos: Trencsényi utca, 1912 k.
vászon, olaj, 58 45 cm*

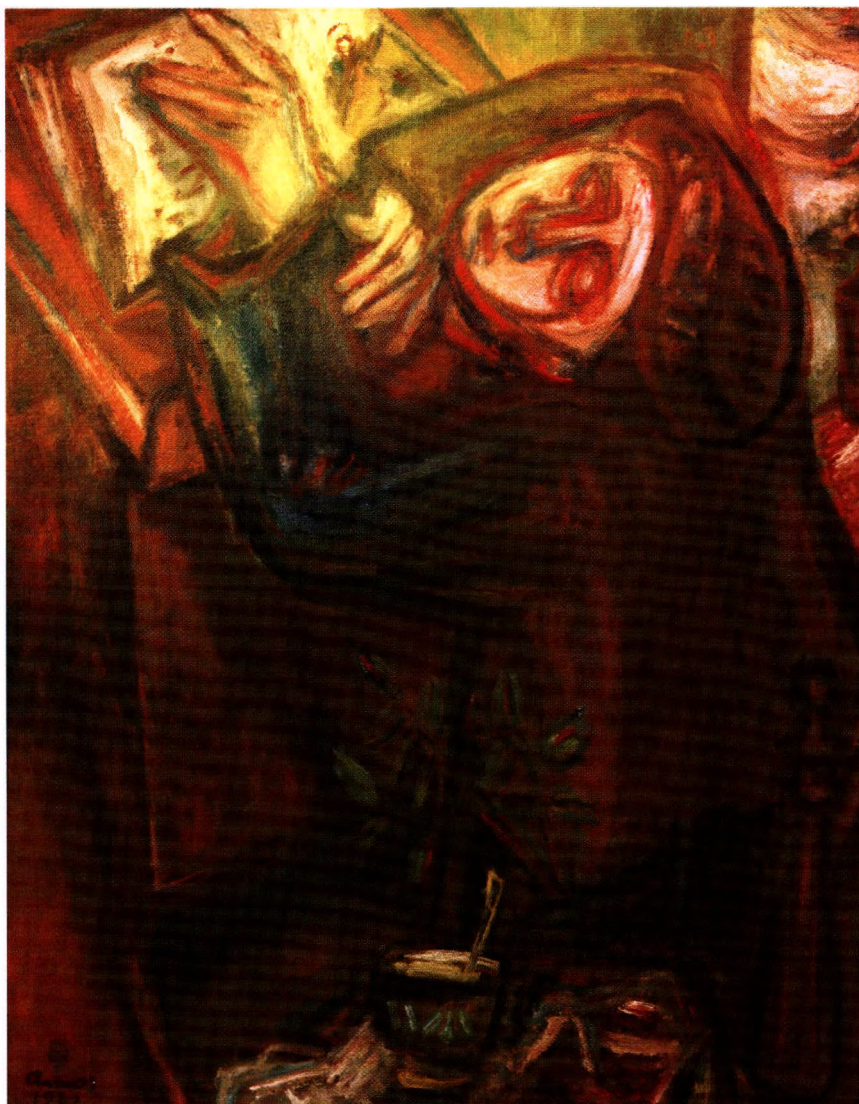

*Szőnyi István: Ülő női akt, 1935
vászon, tempera, 100 75 cm*

*Egry József: Vihar előtt menekülők
papír, olajpasztell, 59 82,5 cm*

*Ámos Imre: Áhitat, 1941
vászon, olaj, 100,5 80,5 cm*

*Farkas István: Nyári hangulat (Szigliget), 1943
papír, akvarell, 419 581 mm*

*Bohacsek Ede: Törökbálinti tájkép
papír, diófapác, 174 225 mm*

Ámos Imre: Spanyol sapka (Gondolkodó), 1939
papír, tus, akvarell, 587 458 mm

Az Antal–Lusztig Gyűjtemény klasszikus modern részéből válogatott állandó kiállítás végig hű marad e felütéshez. A tárlat egészében jelentős a befelé forduló, filozofikus művek súlya.⁴ A száz évvel korábban ebben az épületben megnyílt városi múzeum tehát úgy született most újjá Pécsi Városi Képtár néven, hogy az Antal Péter debreceni kollekcijából tartós letétként megkapott anyag jól kiegészíti a pécsi Modern Magyar Képtár kétrészes állandó kiállítását, amely elsősorban az avantgárd programja mentén szerveződik.

A megyei fenntartású múzeum mellé társult új, városi képtár tudatosan nem kel versenyre az elsőrangú avantgárd anyaggal (amelyet csak a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteménye előz meg az országban), hanem olyan csomópontokat hangsúlyoz a magyar művészetből, amelyek Pécsen eddig kevésbé képviseltettek. A kiállítás rendezője, Várkonyi György – a Modern Magyar Képtár művészettörténésze – eleve így válogatta ki a debreceni ügyvéd kollekcijából a Pécsre kért anyagot, s koncepcióját a pécsi tárlathoz készült leporellón is világosan megfogalmazza. Csak remélhető, hogy mindez kiírva, a tárlatot már előre kontextualizálva megjelenik majd az egyelőre képfeliratokon kívül semmilyen eligazítást nem kínáló terekben, például a kiállítás fogadóterében is.

E nélkül a laikus látogató aligha érti a kiállítás arányait: az alföldi anyag nagy súlyát (főleg Tornyai János és Rudnay Gyula, kiegészítve Koszta József és Fényes Adolf egy-egy festményével) vagy a felső szinten látható grafikai válogatásban is visszatérő Mednyánszky-indítást. A termekben szellősen, ügyes nagyvonalúsággal elhelyezett kisplasztikai merítés is alapvetően Medgyessy Ferenc szobraiból válogat, hangsúlyozva a hagyományos-figuratív alföldi szellem fontosságát.⁵

E koncepción túl azért a kronologikusan haladó kiállítás elsőrangú meglepetés-műveket is tartogat, például Réth Alfréd 1908-as *Aktok és lovak*, illetve Vaszkó Erzsébet 1942-es *Táj lovakkal* című munkáját. Mindkét mű elhelyezése is hatásos, és elismerésre méltó, hogy a szűkebb szakmán túl nem igazán ismert két alkotótól került főhelyre egy-egy kép.

Néhány más kiemelkedő kvalitású mű központi elhelyezése ugyancsak előnyére válik a rendezésnek. Bármennyire nem a formalista kísérletezés vagy a társadalmi aktivitás avantgárd programja áll a magánygyűjtemény és a gyűjtő „személyiségét” reálisan tükröző kiállítás középpontjában, mégis szinte süt a Nemes Lampérth József-művek ereje, dominanciája, mind a festmények (*Szénaboglya*), mind a Párizstól Kolozsvárig ívelő grafikák, lendületes tusrajzok között. Vagy talán éppen azért is olyan látványos, a sorba nem illeszthető zseni Nemes Lampérth, mert robbanó ereje elüt a meditatív vagy narratív, más típusú képcsoportoktól? Akárhogyan is, a kiállítás egyik – nyilván szubjektív, más befogadó által alkalmasint nem így megélt – tanulsága, hogy az avantgárd hatás csak kiugrik.⁶

Mindez nem csökkenti természetesen a többi szegmens értékét, például okos, érzékeny ötlet a két kisméretű Nagy Balogh János-festménnyel kialakított lírai sarok. Ez finoman ellenpontoszza a Nyolcagnak ugyanabban a teremben elhelyezett műveit (Tihanyi Lajos itt található utcaképe került a kiállítási leporelló borítójára is), hiszen egyazon korszaknak hasonlóan kvalitásos, de egészen más felfogású alkotásairól van szó.

Ugyanilyen jó próba a néhány évtizeddel későbbi teremtésben a bőséges Szőnyi Ist-

⁴ A gyűjtemény történetéhez: Nagy T. Katalin: „Gyűjteni – nemzedékeken át. Beszélgetés Antal Péterrel”, *Műértő*, 2000/6. (III.), 11. és Ébli Gábor: „Amiért városok versengenek. Az Antal–Lusztig Gyűjtemény”, *Szalón*, 2006/5. (X.), 50–57., illetve uő. *Magyar műgyűjtemények 1945–2005*, Enciklopédia, Budapest, 2005. 13–15.

⁵ Vö. Einspach Gábor: „Az Antal–Lusztig gyűjtemény. A 20. századi magyar művészet tragikus olvasata. Beszélgetés Antal Péterrel”, *Art Magazin*, 2004/5. (II.), 18–25.

⁶ A klasszikus avantgárd szerepelt már önálló bemutatón is: *A Nyolcagnak és az Aktivisták – Válogatás az Antal–Lusztig Gyűjteményből*, katalógus, Perneczky Géza (szerk.), Medgyessy Ferenc Emlék-múzeum – Debrecen 2010 Programiroda, Debrecen, 2005. Vö. Rác Johanna: „»A gyűjtésnek so sincs vége«: Antal Péter”, *Manager Magazin*, 2006/9. 72–75.

ván- vagy Egry József-anyagon merengeni, ahonnan viszont hirtelen és visszavonhatatlan erővel az Ámos Imre-falhoz ragadja a látogatót egy-egy olyan mű, mint az *Áhítat* (1941), amely mondanivalója és formai sűrítése miatt is talán az egész festményanyag kulcsdarabjának tekinthető. Bár Ámost több Czóbel-festmény, illetve a szentendrei kötődéseket hangsúlyozva egy jól választott korai Barcsay Jenő-tájkép, továbbá egy-egy Anna Margit-kép és néhány más mű is kíséri a teremtésben, az Ámos-képek, különösen az *Áhítat* messze felülkerekednek a társaikon. Ez egyáltalán nem baj, sőt bizonyára személyes ízlés kérdése is – egyszerűen csak ahhoz kínál a Nemes Lampérth-hoz hasonló, érzékletes példát, hogy a jó rendezés egyszerre igyekezhessen megfelelni művészeti folyamatok, korszakok türelmes, lépésenkénti felidézésének és a robusztus erejű képek kiemelésének.

Nem kevésbé meghatározó Ámos jelenléte a grafikai teremben sem, ahol pedig kitűnő a két Farkas István-akvarell 1943-ból, tanulságos a korai Vajda Lajos- és Korniss Dezső-mű, gyöngyszem a kis Bohacsek Ede-, majd a tenyérnyi Bene Géza-rajz – és mégis Ámostól a *Spanyol sapka* (más néven: *Gondolkodó*, 1939) elnevezésű önarckép marad a drámai fókusz.

A terek azonban sajnos nem mindenütt engedik érvényesülni a műveket: Aba Novák Vilmos két nagy méretű képe beszorul a szűk folyosón, és bármilyen szép mindhárom Mattis Teutsch János-alkotás, társak és kapcsolat nélkül árvalkodnak a falon. Elsikkad a Dési Huber István- és a Román György-lázadásmunkák ereje, és háttérbe szorul a nem kanonikus választások közül egyébként helyesen szerepeltetett Medgyes László két képe.

Annál örömtelibb, hogy az állandó kiállítás műfajából adódóan idehaza óhatatlanul is csak mérsékelt érdeklődést kiváltó, hagyományos múzeum (látogatásom alkalmával is egyedül voltam az egyébként hangsúlyozottan figyelmes, négyfőnyi személyzet mellett) izgalmas, jó megosztású időszaki kiállítótérrel is rendelkezik, ahol például kortárs művek is helyet kaphatnak, illetve az Antal–Lusztig Gyűjteményből kisebb egységek szerepelhetnek.

A földszinti időszaki tér, az első emeleti festészeti anyag, majd a második szinten elhelyezett grafikai válogatás összességében arányos, kerek egésznek ad. Eltitkolhatatlan örömet szerez az a józanság, a piaci folyamatoktól távolságot tartó elegancia is, ahogyan a gyűjtő és a művészettörténész egyetértettek abban, hogy milyen festők művei *ne* szerepeljenek a kiállításon (például a két világháború közötti dekoratív irányzat).⁷

Annál inkább szükség lesz viszont programokra, életre a Városi Képtárban. Az Antal–Lusztig Gyűjteményből ugyancsak tartós letéti szerződéssel létrejött másik intézmény, a debreceni Modem sikere ugyanis jól mutatja, hogy az állandó kiállítás mellett (főleg) az események vonzzák a látogatókat, sőt a szakmát is ezekbe az új (vidéki) múzeumokba.⁸ S mivel a pécsi helyszínen – a szerényebb méretekből adódóan – a debreceni léptékű időszaki kiállításokra (például Bukta Imre-életműtárlat 2007 telén) nincs mód, a művészeti vagy irodalmi vitaestekre, a gyűjtővel, más gyűjtőkkel, a rendező művészettörténésszel és más kollégákkal folytatott nyilvános beszélgetésekre, egyéb kísérőrendezvényekre alighanem

⁷ A Pécssett a kiállítás klasszikus jellegéből adódóan szintén nem szereplő jelenkori művekről: Antal István: „»Látszik-e a gyűjtő?» Kiállítás az Antal–Lusztig gyűjtemény kortárs anyagából”, *Új Művészet*, 2004/3. (XV.), 12–13. Az anyag kiállítása: *Képek, szobrok és dobozok Antal Péter gyűjteményéből. Kortárs magángyűjtemények III.* (Budapest: Godot Galéria, 2003.), katalógus nélkül – de a kiállítási megnyitót ld. Ébli Gábor: „Képek, szobrok, dobozok. Antal Péter kortárs gyűjteménye”, *Élet és Irodalom* 2003. XII. 5 (XLVII. / 49.), 26.

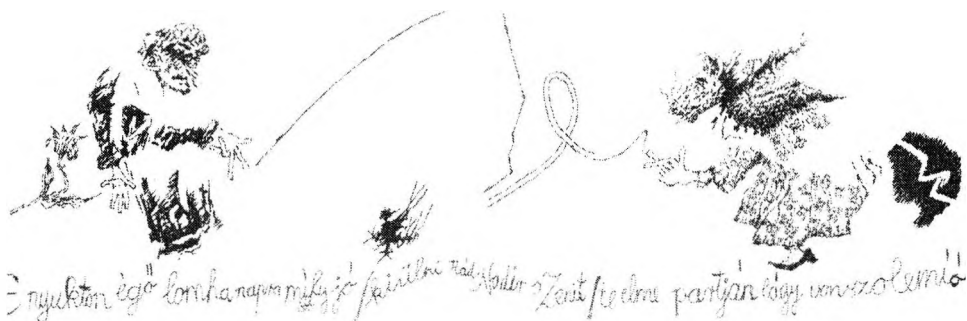
⁸ A két intézményhez ld.: Aknai Katalin: „Északkelet – délnyugati átjáró. Az Antal–Lusztig Gyűjtemény két kiállítása: Modem, Debrecen és Városi Képtár, Pécs”, *Műértő*, 2006/11. (IX.), 7. Vö. Pataki Gábor: „A Modem-modell. Kilencvenkilenc év – a debreceni új múzeum nyitó kiállítása”, *Új Művészet*, 2007/3. (XVIII.), 15–17.

nagy szükség lesz.⁹ Különben egy még oly jó kezdeményezés is csak zárvány marad végül – ahogyan ennek veszélyére az egykor joggal ünnepelt többi pécsi múzeum mai vegetálása, perifériára szorulása felhívja a figyelmet.

Érdeemes a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa rendezvénysorozatra is külön, lehetőleg a nemzetközi látogatókat megcélzó, magyar művészeti előismeretek nélkül is élvezhető tervekkel készülnie a Pécsi Városi Képtárnak, másként nemzeti művészetünk e váltogatása önmagától nem válik érthetővé, befogadhatóvá a remélt külföldi közönség előtt.

⁹ Debrecenben a gyűjtemény állandó kiállítása valójában változik, forog is, a kollekció mindig más-más válogatása látható, körülbelül fél-egyéves ütemezésben. Eddig látható volt Bencsik Barnabás rendezésében: *Kilencvenkilenc év. Antal–Lusztig Gyűjtemény I.* (Debrecen: Modern Művészeti Központ, 2006.), míg idén április végén nyílik Nagy T. Katalin rendezésében az *Antal–Lusztig Gyűjtemény II.*

KAFAVISZ

Kovács András Ferenc: Hazatérés Hellászból

„Származásom szerint konstantinápolyi vagyok...”

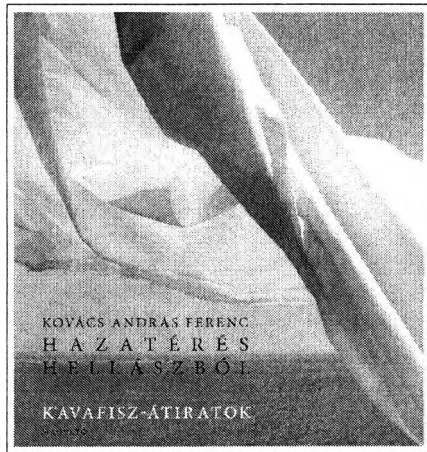
Én is. Ott született apai (örmény) nagyapám. Akkor, amikor Konsztantinosz Kavafisz huszonkét éves volt. 1885-ben.

Ami Kavafisznak élettényként Konstantinápoly, s ami nekem távoli örökségként Isztambul, az a görög költő autobiografikus mondatait mottóul választó, 1959-es születésű marosvásárhelyi lírikus, Kovács András Ferenc számára Bizánc. Mint metafora.

*

A *Hazatérés Hellászból* című, *Kavafisz-átiratok* alcímű kötetet a Kovács András Ferenc-életmű maga magyarázza. Az ereiben valóban színészvért csörgedeztető KAF korábban nem hagyhatta ki, hogy fekete alapon fehér nyomású, Franz Kafka feliratú pólót öltösn (lásd például fényképét a 2000-es gyűjtemény, a *Kompletórium* borítóján, és vö. a *Franz Kafka Portorikóban* című régebbi prózaverssel: „És kafka-kaf, megint csak kafka-kaf...”). Eljátszott az azonos személynév és a formális kicsinyítő képző mókáival. Ugyanígy fel kellett öltenie egy másik Nagy Titokzatos, a három névelmű Konsztantinosz (vagy Konsztandinosz?) P. Kavafisz (angolosan Constantine P. Cavafy) mandzsettagombos ingét.

A költő alakváltoztató, énsokszorozó kedve hovatovább bölcsészegyetemi vizsgaanyag. Felkészültebb diákok, miután a szakirodalomból citálták az örökösön (és indokoltan) ismétlődő *pessoai* jelzöt, hajlamosak a viszonylag kevészer felbukkanó versalanyt, Al-Kairuánit és még inkább a „mindegy...” morfondírozóját, Alekszej Asztrovot is az imágók közé sorolni, a „magyarab költeményeket” létrehozó Hadd-el-Kafról viszont elfeledkezni. Ezeknek az alkotott alkotóknak azonban nincs kiteljesedett fiktív oeuvre-jük. (Asztrovnak – a lírikusi műhelyből kiszivárgó hírek szerint – esetleg még lehet.) Inkább verzhősök, mint versszerzők.

A KAV-átiratokat megelőzően KAF-nak három olyan költő-árnya vetült ki önálló (virtuális) életre, aki/amely komplett óriumot hozott létre. (Órium: egybefüggő/szétáradó beszéd, *mondottság*, a 'száj' jelentésű latin *os* szónak a holt nyelvből sajnálatosan kiholt származéka.) Jack Cole volt az egyik, Lázár René Sándor a másik, Caius Licinius Calvus a harmadik.

Jack Cole úgymond 1988 és 1995 között keletkezett negyven dalának megkomponálása mellett (*Jack Cole daloskönyve*, 1996 – abban a törzsanyag, a *Biciklirodeo* ciklus) a dalos meg-

Magvető Kiadó
Budapest, 2006
276 oldal, 2490 Ft

komponálása is mesterien teljesített feladatnak bizonyult. Az *átköltő* elnevezés identifikációját választó Kovács András Ferenc a poéta Jack Cole[man] születését augusztus 23-ra (1958, Santa Monica, Kalifornia, USA) helyezte. Azaz Románia akkori (mára eltörölt) nemzeti ünnepeinek egyikére. Az átfedő személyességet az („ön”)életrajz halmozó ironikus szerkezetein kívül a szülők elnevezése is tanúsította. Az oceanográfus, biológus Frank Coleman és az énekesnő Alyson Cash neve Kovács Ferenc irodalmár, dramaturg, rendező, valamint Elekes Emma színművésznő nevére is utalt. A népköltészeti (indián), a burnsi, a bluesos, a beatkonzerváló és más húrokon kívül a villonit így pengette a *Pótdal. Picinyke testamentum* (természetesen amerikaiul is felcímkezve: *Appendix Song. Tiny Testament*) 1993/1994/1995-ös datálású, 40 jelű befejező darabja: „Maradnak éjszakák még / Imáttan nappalok – / Nyarakban csonkig égő / Halálban caplatok / Szülők bocsássatok meg / Szóttan Alyson Frankie / Csak álmodok ha voltam / Vak dallam semmi senki”. Finom, fájó átúsztatás, hogy a szülők álma *valaki másban* ölt testet, aki pedig a *világtalansággal* és a zene anyagtalanságával foszlatja magát éteri semmivé, senkivé. Hangsúlyozott *ő*-konkretizáció (a kiesztelt Cole-személyiség jellemzésében, az életút dokumentálásában), hangsúlyozott *én*-dekonkretizáció (a vallomásos ténytömeg mögött is rejtekezés, a pazar rímeikkel – rövidségük folytán – különlegesen csillogó verssorokban): Kovács András Ferenc alakot adhatott annak a *kortárs* költőfikciónak, aki emblemikus gazdája, *daltulajdonosa* lett az ifjúság-elmúlás és a szabadságvágy keltette élmény nosztalgikus, szkeptikus, dúdolós költeményeinek. KAF művészi termékenysége és formakultúrája ezzel néhány tehetségartályt lecsapolt, illetve a Cole-versekkel szinkronban átömlhetett (az ugyancsak, de kizárólagosan) saját névvel fémjelzett, szétáradtabb jelentésű más lírai szövegekbe.

Lázáry René Sándor az *előkép* költőfikció. A sokszor újrapublikált LRS-életrajz szerint a teremtmény éppen száz esztendővel KAF előtt született, elhalálzásának adatából azonban nem következett, hogy KAF éppen száz évvel később máris követi majd a szerencsére szép kort megért céhtársat. Mivel Lázáryt a műkedvelő gyanújába keveri a játsszi lexikális emlékezés, és mert – a posztmodern utóhatás jegyében – szinte végtelen számú „talált” kézirat nyújthat egyre árnyaltabb képet tevékenységéről, az alig korlátozott tartalmi és formai változatosság medencéjévé válhat verskorpusza. (Hagyatékába akár a gyengébb, de ki nyomtatásra méltó KAF-művek is átsorolhatók.) Hosszú ideje komoly szakmai, olvasói várakozás előzi meg a Lázáry René Sándor-kötet közrebocsátását (rajta lesz-e Kovács András Ferenc szerzői neve, mint a Jack Cole-dalokkönyvön? – merül fel máris az első kérdés). Az opusz a közeljövőben talán már asztalunkra kerül. Ehhez a biográfiája szerint rég elhunyt, ám magáról folytonosan hírt adó Lázárynak valószínűleg úgy kell („másodszor”) elhagynia az árnyékvilágot, hogy többé ne fakadjanak nyomában előkerülő kéziratok.

Caius Licinius Calvus az *őskép*-költő szerepét tölti be a KAF-csarnokban. A közkeletű tévedés ezt a szerzői nevet is fiktív személyhez kapcsolja. Kovács András Ferenc ügyel rá, hogy munkássága megosztott lapjait egymástól különböző szárnysegédekre bízza. Az időszámítás előtti 1. században élt szónok és poéta Licinius Calvustól kevés és kicsinyke költői töredék maradt fenn. Míg Lázáry René Sándor esetében a sugalmazás szerint elsüllyedt versanyag váratlan extenzitással tör elő ismét, a római Caius valóban megképződött és talán végérvényesen megsemmisült műve csak félig-meddig leplezett rekonstrukciót („fordítást”) kér. Az időmértékes vers – a részben antikizáló kulisszák ölelésében – másfajta próbatétel Jack Cole sokszínű dalkultúrájához, Lázáry René Sándor versformák tömegébe belekóstoló mindenevéséhez képest. A matéria az önálló könyv felé tart: abban kell a versfüzér révén az igazi, versenyképes karaktert elnyernie KAF Caius Licinius Calvusának.

Konsztantinosz P. Kavafisz (1863–1933) létező személyiség volt, mint Caius is. Épp nemzedéktársa Lázárynak. Versei részint *eltűntek* (mert ezt részben ő is így akarta), és rendre feltűnnek az új, újrafelfedező, újrendező kiadásokban. Életművének korpusza a

változatosságban is zárt, akárcsak Licinius Calvusé és Jack Cole-é, terjedelmes, mint Lázáryé, magyar olvasó számára teljességében az ezredfordulón izgalmas, ahogy a Cole-aluniverzum.

Bármennyire is közrejátszhatott ihlet és véletlen, KPK-t fel kellett keresnie KAF-nak.

*

A Bizánc-tapasztalat („az új Róma” tapasztalata) régóta, sokszor kísértette Kovács András Ferencet. A nem különösebben sikerült *Bizánci epigramma* „a hitek hatalmas hippodromából”, ellentéző aktussal fordul a vershez, amely ekként idealizálódik: „...Mint Galateia elefántcsontszínű melle, / Világlik az élők karneol éjszakáin – / Csak úgy, ahogy írni lehet. Csak úgy, ahogy / Élni lehetne... Csak addig, amíg halni / Lehet csak azért, mert élni akarni és / Írni: szabadság”. A „mozdulatlan álom”, a „bölcshagymáz” költeménye, a *Cronographia Magna* közelebb hajol a történelmi térképpont-hoz, s ahhoz, amit az időben jelent: „Kezdetben vala három város: / Bizáncion, Sztambul, Konstantinápoly – / Annakutána pediglen több történelmek / Teremtettek, tiszták valának mind, / Türelmesek, miként össznépi akklamációk, / Szorgalmatos kis és nagy árulások, / Midőn kettős mércével mérhető, / Fontolható, lecsalható a lélek, / Seladható az irha-mirra egyként...” E vers az utána következő *Egy kikiáltó Byzantiumból*, *Az überallesbadeni bolhapiac*, az *Anonymus Smyrnaeushoz* és a *Senkiföldrajz* címűekkel belső kis sorozatot képez a *Kompletórium* 1983 és 1993 közötti műveket egyberostáló *Üdvözet a vesztesnek* ciklusában. (Überallesbaden is balkáni arculatú.) *Anonymus Smyrnaeus sírja* címen találunk majd egy verset a KAV-átiratokban is, melynek *Hazatérés Hellászból* kötet címe egy nevezetes Kavafisz-költemény címét visszhangozza.

Különösen akkor nyomatékos az összefüggés, ha az említett kis belső sorozatot nyitó *Egy kisázsiai költőre* sem marad reflektálatlan. Ennek felütése lehetne kavafiszi is: „Her-mész vezessen! Végtelen sok élet / támad tebenned, s védtelen sorokban / elhallgatott vagy / épp csak dünnögött szavaid / hirtelen elharapott ütemekre feszülten, / miként latrok s legyőzött lázadók, / egy hangúrben: két döccenés között / vérzön cipelnek téged vállukon...” De nem. A Kavafisz-vers nem így lélegzik. Kép a képre: nem kavafiszi jellegzetesség. A vers – „a semmi rögeszme” – és a „*lyra, poesis*” körülhatárolása sem.

De Kavafisz *szakrális* helye nem is Konstantinápoly, hanem Alexandria. Kovács András Ferenc átírataiban is Bizánc és minden utódja a birodalom, viszont Alexandria az urbs. Ahogy a *Héliosz hellénjei* büszkén sorolja (a Konzstantinosz P. Kavafiszra olyannyira rávalló ismétléseket, halmozásokat rokon lélekkel kiaknázva), a szellemi és sors-szövetéses Naukratisz és Ptolemaiszi városa ellenében is szólva: „...Alexandria, melyet még maga Ammón hős, fogadott fia, / Alexandrosz alapított phároszi, védett tengeröböl-nél. / Alexandria más – fényes, híres, gazdag és páratlan is. // Másak vagyunk, példátlanul, nagyon másak, / mi, a boldog, a bölcs tudományokkal ragyogó, / csodás kincsekkel, új művészetekkel megrakott / Alexandria büszke lakói mind – görögök, makedónok, / egyiptomi népek, héberék és szírek szent ivadékai, / mind menekültek, mind születettek s elkeveredtek, akik / a hellén Alexandriát belajuk törzsökösen s idegenként. // Másak vagyunk, hasonlók tán, s nagyon másak...”

„...phároszi, védett tengeröböl-nél...”, „bölcs tudományokkal ragyogó...”, „...mind görögök, makedónok, egyiptomi népek”: a prózaibb félmondatok között hibátlanul csen-genek, himnizálva zengenek az időmértékes töredékek. Lehetőleg pátosztalanul, roman-tikátlanul őrzik és igazolják az örök folytatókat.

„...mind menekültek, mind születettek s elkeveredtek...”

*

A *Hazatérés Hellászból* szinte ugyanakkor látott napvilágot 2006-ban, amikor Kavafisz válogatott versei (*Alexandria örök*) a Kalligramnál. A Déri Balázs, Papp Árpád, Somlyó György és Vas István által magyarított, Déri Balázs koncepciója szerint készült kötetről megjelent reflexiók (e hasábocon például: Csehy Zoltán: „Legalább két Kavafisz”, *Jelenkor*, 2006. július–augusztus) pontosan érzékelték a gyűjtemény jelentőségét. Egyben Déri fordításelméleti megfontolásait is latolgatták. A magyar szóelhelyezés szinte törvényszerűen más, mint amelyre Kavafisz (szerkezetet és nyomatékot meghatározó érvénnyel) törekedett. Zeneisége és – ellenkezőleg – kopogóssága ugyanúgy szinte megoldhatatlan feladat elé állítja a fordítót, mint a rímek akusztiko-vizuális kettősjátékát sokszor a kettéhasadt görög nyelv (*katharevusza – dimotiki*) eltéréseibe ágyazó technikája. Déri ajánlata egyben a gyakorlata is: „Kötetbeli fordításaim ezért a rimes vagy rímtelen, változó, de többé-kevésbé szabályos szótagszámú jambikus versek szabadverses átültetései. Sok veszett a réven (vagyis nem veszett: megvan Vas és Somlyó borzongatóan szép és lecsérélhetetlen fordításaiban), de még több a nyereség a vámon. Így, együtt olvasva a már ismerteket a lényegileg azonos tematikájú, de szikárabb, érdekesebb, merészebb újakkal, valóban közelebb jutunk, magyarul is, Kavafiszhoz. Néha egészen Alexandriába”. Vas István és Somlyó György négy évtizednél régebben végezte munkáját, Déri Balázs a közelmúltban. Már ez is *két* (vagy három) Kavafisz. (Papp Árpád csekély számú fordítással szerepel. Vas és Somlyó magyarításainak száma hatvan-hatvan fölött, Dérié – az újralfelfedező, kiegészítő ciklusnak köszönhetően – hetven fölött van.)

Az „együtt olvasva” arra utal, hogy immár az életmű nagyjából háromnegyede szólal meg magyarul. (Déri szerint: „Ennyi kell és ennyi elég”.) Kavafisz itt nem részletezhető sajtószertű, takarékos, arisztokratikus publikálási nagyvonalúsága vagy bogarassága elvileg egy maroknyi költemény (két füzet) köré vonná az oeuvre határait. A nyilvánvaló, sokszoros veszteséget kiküszöbölendő az utókor különféle filológiai eljárásokkal újraszakult, hozzáférhetővé tette és kommentálta mindazt, amit a lírikus (legalábbis ezen elrendezésekben) nem kívánt vállalni.

Kovács András Ferenc (akire utószavában Déri is hivatkozik: „Kavafisz költészetének legújabb időkben való hatástörténetéhez Kovács András Ferenc átköltései is hozzátartoznak”) a szabad vers uralomra juttatásával alátámasztja az ókortudós, műfordító (és költőtárs) Déri Balázs fordítói nézeteit, de akarva-akaratlanul is vitázik velük, hiszen – mint arra rögvést kitérünk – a terjedelmesebb, díszítettebb (mondhatni: indázóbb, szecessziósabb) tolmácsolást választja. Amely már átírás, s a pőre logikát a kifejtőbb retorika felé mozdítja.

*

Mit is foglal magába a *Hazatérés Hellászból*? Ennek kimondása kissé indiszkrét (mint amikor elmagyaráznak egy bűvészmutatványt), ám recenzióban – minimálisan és óvatosan – kötelező. A *Kavafisz-átiratok* alcímű kiadvány egyetlen osztatlan tömbben közli KAF műfordításnak is tekinthető (az egybeeséseket illetően Dériéivel speciális versenyhelyzetbe került) szövegeit, valamint a KAV-egőt felölvé írott saját verseit. A kétféle versanyagot keverő kontextusban az olvasó nemigen tehet mást (a matéria például egysége is erre sarkallja), mint hogy önálló (a Kavafisz-életműtől inspirált) Kovács András Ferenc-korpuszként fogadja be az *Alexandria örök* (a háromnegyed Kavafisz-oeuvre) mintegy kétharmadát kitevő, óriási *Hazatérés Hellászból* ciklust. A két kötet egybevágásainak feltárása és egymásra olvasása nem mindig könnyű, hiszen – műfordítás esetében ez természetes – akár az *Alexandria*-gyűjteményben a tartalomjegyzék sorjáztatta címei is eltérhetnek a *Hellász*-tartalom címeitől. (Öreg hiba, hogy sem az egyik, sem a másik könyv nem siet segítségünkre betűrendes címmutatóval.)

Az összevetéstől lassan elszakadva annyit még jegyezzünk meg: Déri Kavafiszának kötet szerkezete KAF-osabb, mint a KAF-Kavafisz építkezése. Dérinél a következő fejezetekkel találkozunk: *Versek (1905–1915)*; *Versek (1916–1918)*; *I. Függelék (1897–1904)*; *II. Függelék (1897, 1908)*; *Versek (1919–1932)*; *Függelék (1933?)*; *Az ismeretlen Kavafisz* (s ehhez még az utószó és a bő, kitűnő jegyzetelés is két újabb fejezetet kitevé kötődik). Kovács András Ferencnél – 240 oldalnyi verset követően – az *Évek Kavafisz életéből* című krónika-portré kért helyet, továbbá egy tájékoztatás: *A versek eredeti helye Kavafisz életművében*. Amennyiben feltétlenül különbséget óhajtunk tenni KAV-vers és KAF-vers között, ez utóbbit rá kell vetítenünk a tartalomjegyzékre, mivel az „eredeti hely” és a kötetbeli hely különbözik. *A Megtagadott versekből (1892–1900)*, *Az Elismert versekből (1911–1929)* és *A Hátrahagyott versekből (1892–1923)* anyaga voltaképp átfogja és átvilágítja (noha nem teljességében és nem kritálytisztán) a pályát, a *Két athéni füzet (1901–1933)* pedig – 1901–1916 és 1919–1933 kontásiban – két terjedelmesebb füzetrel (42, illetve 29 verssel) rímel Kavafisz hajdani saját füzetekre („könyveire”): „2001 elején egy londoni magánkönyvtár, az ún. »Blacksmith-gyűjtemény« fölbecslésekor (a Kavafisz-kutatók lehető legdöbbenetesebb meglepetésére) előkerül a titokban teleírt és több mint fél évszázadon át titokban is tartott, teljességgel ismeretlen költeményeket tartalmazó *Két athéni füzet* – tudjuk meg. – [...] Kezdeti bizonytalanságok, fölzúdulások és kételkedések után a Kavafisz-szakértők és íráselemzők részéről is egyhangú megállapítást nyer, hogy a két füzet valóban és minden kétséget kizáróan magától a költőtől származik, vagyis a lírai életmű negyedik rétegének és verstömbjének tekinthető.”

A KAF írta két füzetnyi vers minden kétséget kizárón a többi verstől (a Kavafisz-versekre való ráérzésből) származik, azaz valóban *magától a költőtől származik*. Míg Jack Cole és Lázáry René Sándor személyének és művének életre hívásakor a *szétfíró* tennivalója *mindenestül* Kovács András Ferencre hárult, Caius Licinius Calvust megszólaltatva pedig a költeményeket felemészítő történelmi idő végezte az alkotói helyzet fikcionáláshoz szükséges preformációt, a Kavafisz-életmű labirintikusságát a mai költő készen kapja a régi költőtől. A szálát abban az útvesztőben kell gombolyítani, a falat abban az építményben kitapintani, amely az előd keze, szelleme munkája. A szerzői név – Kovács András Ferenc – újabb feltöltése (s egyben *letöltése*) tehát ezúttal nem a szerzői szabadság fokozása-kiterjesztése közepette, hanem a szerzői szabadságról való majdnem teljes lemondás állapotában történik. KAF KAV-kalandjának (*kafkalandjának*) újdonsága, hogy most nem a senkiföldjét fedezi fel, nem a valakiföldjét szántja-veti, hanem *őföldjét* veszi birtokba. (Bizánc – Alexandriát.) Nem átok: áldás ül ezen a földön. *Egyszeri áldás*.

Miközben a Kavafisz-magatartás és -tradíció ezernyi elegáns, vibráló intellektuális játékok engedélyez, önmérsékletre és fegyelemre is tanítja az eddig nem e téren legerősebb Kovács András Ferenc-i szubjektumot. KAF nem csupán egy névbe (név mögé) húzódik vissza (vonja mögéje, *bele* a maga nevét), hanem abba az osztott, ám homogén tárgyba is, amely Kavafisz klasszikus modernségét a klasszicitás modernné avatásával teremtette meg (nem messze a szabad vers fémjelezte avantgárd zónájától). Kavafisznál a megköltött antik világ ritualizált mítosza és maga a költészet sokszor egybeesik. A kettő együtt alapvető alkotóelem a tárgyiasságától, primer ismertetőjegyeitől nagyrészt megfosztott, mégis személyes és markáns jelenben. Kovács András Ferenc költészetbe igazott világa már nem egy bizonyos kor(szak) és a korszakkal többé-kevésbé azonos szóművészet. Nála Kavafisz versvilága jelöli mindazt, ami e versvilág tárgya. Így a költészet (KAF lírája) áttételesebb pozícióba kerül, mint amilyenben Kavafisz egyébként meglehetősen áttételes, rejtélyes költésze volt. A görög költő egy számára ideális, menedéket ígérő (mégis enyhén ironikus) mítikus univerzumot idézett meg ezernyi, önmagát szavatoló tulajdonnévvel. Ezek az átlagos műveltségű olvasó számára részben érthetőek, beszédesekek (Dareiosz, Apolló stb.), részben kevésbé jelentésesekek (Aemilianus Monaé, Diktünna stb.). Ko-

vács András Ferenc a személy- és helynevek tulajdonnévi garmadájával olyan önmagát elrejtő világot ábrázol (gyakorta az intertextusokkal, intarziákkal is), amely már nem beszél el többé-kevésbé evidensen a saját történeteit, s amely még a Kavafiszénál is sokkal nehezebben enged belépést a kései halandónak. A KAF-vers bizonyos értelemben rendre tragikusabb, mint a KAV-vers. Ez nem minőséget, hanem jelleget bélyegez, s tanúskodik arról is, mennyire más lehetőségekkel bírt a lírai terepnum bemérése száz esztendővel előt, mint manapság.

Kovács András Ferenc tökéletesen elsajátította a historizáló, a perifériálisnak tetsző, a rögtönzészlátszatú, a hétköznapiasan alkalmi és egyéb karakterű Kavafisz-versek megképzését. Tudatosan részletezőbb, mint (nem pusztán a magyarításokban, főleg a Déri fordításokban) a „mester”. A bőbeszédűbb (epikusabb?) kifejtés (és a képzőművészeti-színházművészeti ráhangolódás) a KAF-líra előzményei alapján vélelmezhető volt. Lötyögössé azonban nemigen válnak a textusok, mert a mai lírikus az ismétlésformákban is otthonos, s az ismétlések átkötéseinél általában mintha lezárna és újraindítana a vers, vagyis mindenképp ráfeszíti magát tárgyára. (Elgondolkodtató viszont például, hogy a Déri által huszonhat sorban visszaadott *A gynalog* KAF-nál harminckilenc sor [*A Gyalog*], s a végén a *vezér* és a *királynő* szavak közelsége zavart is kelt a „sakkversben”.)

A régi dicsőség, a halotti áldozat, a dolgok elhalasztása, a jó szerencse és más Kavafisz-témák a parafrázisokban, a KAF/KAV-költeményekben a variációnál gazdagabban fogalmazódnak újra. Egyedül az érzékiség versei nem érnek az erotika (homoerotika) kavafiszi hidegizzásának közelébe (s ez lényeges színhiány). A szükségképp elvesző ritmusmozzanatok, szerkezeti összetevők, rímek pótlására bőven rendelkezik eszközökkel Kovács András Ferenc. Például *A Hátralagyott versek* közül, 1893-ból való *A Lagida vendégszeretete* – készségesen modern, rímtelen szonettnek mutatva magát – a dinamikus alliterációk, a kisakkozott szósorok mellé beiktatja a *mina – minő* rímszerű, bújtatott nyelvi inzultusát: „Hajdanán a szofista földhözragadt szegényen éldegélt / a romlott Rómában, s egész életművét eladni vitte föl / egy hatalmas úrhoz ő. »Ezért a szőcséplő locsogásért / kapsz egy minát, s elégedett lehetsz, csak tartsd a szád!« – / »Ó, minő inzultus! Mekkora sértés! A végtelenség / stúdiómba zártam magam s az érzemények szenvedélyes lángjait, / mondhatni a szívemet is beleraktam a papiruszba...«”

Mélyen monomán líraként lép a Kavafisz-líra örökébe a Kovács András Ferenc-i, most épp Kavafisz-átirati líra. De dialógusra hívó energiája ennek is nagy. Mint egy sírfeliraté. „Itt nyugszom, vándor, én...” – ennél letisztultabb, filozofikusán megindítóbb *párbeszéd* nem egykönnyen képzelhető el (*Anonymus Smyrnaeus sírja*). Olyannyira, hogy a Cole-t, Lázárt, Licinius Calvust, Kavafiszt – Hadd-el-Kafot, Asztrovot, másokat – író Kovács András Ferenc *egyik* ars poeticája is befér: „Én fekszem, vándor, itt, hol minden névtelen, / s névtelenebbül úri önmagamnál előnt a csönd, / betölt a végső, teljes névtelenség”.

*

Név és névtelenség párbeszéde?

Egy költő és egy másik költő?

Két költő és az olvasó?

A jelen nem lété – s a benne megjelenített intenzív jelenlété?

.....

Konstantinápoly és Alexandriáé.

A ZENGŐ ÉRC MINT VASÚTI SÍN

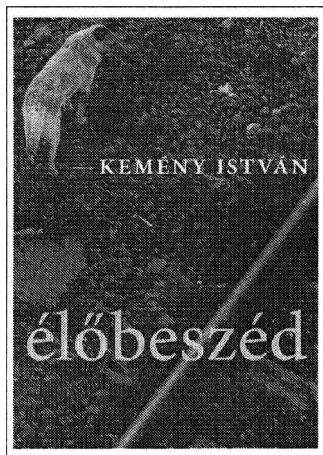
Kemény István: Élőbeszéd

Ha Kemény István verseihez a költészeti tradíció felől közelített a kritika, akkor volt ugyan miről beszélnie, meg is tette megállapításait az új érzékenységről, a visszafogott intertextusokról és burkolt kulturális utalásokról, de mindannyiszor ott kellett lehorgonyoznia, hogy Kemény István költészete társtalan. Mihez képest? Vannak utódai és lezármazottai, de azok nem azt magyarázzák, hogy milyen, hanem azt, hogy a Keménynél fiatalabb generációnak van mesterigénye. Vannak elődei, és hozzájuk képest, akikre egyébként utal is, Kemény versei „tökéletlenek”. (Mintha nem a tökéletességet tűznék ki maguk elé célul. És ez, ha érthető is, ambivalenciákat hordoz.) Van önazonossága, de az egész úgy, ahogy van, homályos. „Nyelv a nyelvben.”¹

Egyszóval: a költészeti tradíció viszonylatában Kemény versei voltaképpen konzervatívnak tűntek, egyszerűen azért, mert időben visszafelé tekintve lehetett találni olyan fogódzókat, amelyek az ő verseire is jellemzők voltak. Időben vele egyszerre nem nagyon. Időben utána lehetett találni fiatalembereket, akik (és akikről) azt mondták, Kemény hatása érződik rajtuk. Ezek a fiatalberek viszont, bármennyire ígértesek, nem lettek sem jobbak, sem elismertebbek nála. Egyelőre legalábbis. Fogódzót tehát nem nyújthatnak az értelmezés számára.

A presztízs szempontjából mindez azt jelentené, hogy a saját idején (mert a domináns beszédmódon) kívül került költőt kell látnunk Keményben. Mondott a kritika természetesen okos mondatokat arról is, hogy az időn kívül kerülés általában mennyire tudatos a kortárs költészetben – hiszen a posztmodernségben is a másságban felismert én az egyik központi hős. Nos, éppen erre a meglátásra lehetne felépíteni egy Kemény-értelmezést az *Élőbeszéd* című kötetről, csak egy dolgot kellene hozzátenni még: hogy mindez generációs keretbe illeszkedik, egy megszerzett, és csak részben átadható tudásról van szó, és hogy ennek a tudásnak a rejtőzködése az, ami kiugratja Keményt a többi kortárs költő versnyelv-felszínéből.

Mi történik ezekben a szövegekben? Ami új, azt Kemény a régi képeibe göngyöli. Ami régi, azt személyes szerepjátékokká teszi. Ami élettelen, azt az élő felől nézi. Ami gonosz, azt az ártatlan és ártalmatlan foszladozó álarcában mutatja meg. A gyilkost behelyettesíti egy pillanatra az áldozattal, hogy feltáruljon ennek a nyelvi botránya. Ami magaskultúra, azt populárisrá teszi, ami köznapi, azt mítikusrá. Ami metafora, abból történet lesz, a Kemény-vers ki-

¹ Bányai János: „A szó átváltozása”, *Híd*, 2007/1. 80.

Magvető Kiadó
Budapest, 2006
76 oldal, 1690 Ft

bontja a képes beszédet. Mesét gyárt belőle, alternatív világot.² Ami élő anyag, azt gépként vizsgálja. Ami nagynek látszik amúgy, azt hajlandó akár nagynek is látni, ami nem kis erőfeszítés a kortárs költészet kontextusában: erőfeszítéseket tesz tehát a nagy dolgok nagynek láttatása felé, miközben ismeri a perspektívát, ahonnan kicsik. Az öreg és széthullottat fiatalosága nézőpontjából nézi, azt, amit szeret, a közöny, az undor és a tárgyilagosság felől. (Az *öreg* helyett azt mondja, *bácsi*, többször is. Ez mit is jelent? Hogy a gyermek nyelve, tudása felől közelít hozzá, vagyis onnan, ahol még biztos, hogy az öregség, az valaki másé, hogy nem érthetem bele koraéretten és készen saját magam. Hogy adottságként fogom fel, ahogy a gyermek, de idegenként, mint ami nem lehet az enyém.)

A zengő ércben, amely mások számára esetleg prédikációk emlékét idézné fel, ott érzi a vasúti sínt, mert a jelentését keresi (*Fel és alá az érdligeti állomáson*). Az igazságban ott látja a hamissá válás lehetőségét, a kimondás körülményeinek függvényében. („Kétszer ket-tő az négy. / Ha sosem mondd el – elfelejtik. / Ha túl sokszor mondd: nem hiszik el.”) A kimozdítás politikája él a versben, nem harcosan, inkább valamiféle emberi léptékű szomorúság felől: nem tragédiák ezek, legfeljebb tragédiák árnyéka, visszhangja, emléke – tehát olyan tragédiáké, amelyek mások személyes ügyei. Kutadják a versek, hogy beléphetek-e mások tragédiáiba. Van-e ehhez jogom nekem mint beszélőnek. A rituálék, amelyeket gyakorol, gyakran a személyes életútra vetítik ezt rá. *Tegnap kinevetett a lányom*, ez egy kiindulópont, amelyik fordulópontot jelent, amelyik értelmezésre készlet.

Az *ajtón kopogtató halál*-toposzban (*Élőbeszéd*) megmutatja a Kemény-vers a kopogtató embert, antropomorfizálva és mitizálva egyszerre, hiszen a fáradtság mellett azt is látjuk, ahogy megfagynak a halál körül a tárgyak. Az élettelenység (olyan, mint a) megfagyás, ott van a vers mögött a metafora, így lesznek a metaforákból történetek.

Szóval a Kemény-költészet újdonságát nem abban látnám, hogy a kortársai és elődei által széttördelt versbeszédbe konzervatív, dalszerű fordulatot hozott (azon belül pedig a hermetizmus éles vágástechnikáját), hanem abban, hogy ebben az eljárásban maradt mindvégig kortárs. Konokul törekedett arra, hogy beszélni lehessen arról, ami körül történik, jelenbeli költészet kidolgozására mozdult rá (kezdetben, korai korszakában műfajilag is, a film megközelítésmódjának használata révén), és ez persze nem látszott rögtön, mert a jelendarabkák mítoszok darabjai között keveredtek el, hogy fokozatosan és konokul egyre egyértelműbbé váljanak, rendszerváltás-költészetként is olvashatóak legyenek, a náci múlt vizsgálataként is, a tévé, a média problémájának felvetéseként is. A barátság, a házasság, a neurózis, az autó és a kesztyű, mellette pedig a mítoszok: mindez a mellérendelés elve szerint tűnik fel.³ Ha autó, akkor kesztyű is. Az autó felváltva a kesztyű és a vezető felől. De ha kesztyű, akkor sündisznó is, egy érzékelési hiba következtében. Ha végigkövetjük ezt az első ránézésre bonyolult gondolatmenetet, akkor az a perspektívaváltogatás tűnik fel, amelyről fentebb volt szó, élő az élettelenben, aktív a passzívban, áldozat az elkövetőben, és mindebbe belekódolva a tévedés lehetősége: hogy valami másnak látszik, mint ami. Kemény költészete állandó megmerítkezés a másokban.

Kicsi a nagyban, nagy a kicsiben, az elvont az anyagiban: ez a humor nyelve, bár nem úgy, ahogy a *Káin éneke messziről* című szöveg beszélője szeretné beállítani: a szavak kontextusára nagyon figyel ez a költészet.

Lássuk, milyen teherbírása van ennek a kidolgozott nyelvnek, amely *végig működött közben*, de kevésbé volt szembeötlő, hogy miről szól, miközben a jelen sokarcúsága a megfajthatatlanság érzetét keltette. Tegyük egy kísérletet tehát arra, hogy a költészeti tradíció

² Karafiáth Orsolya: „Nekiesni a végtelennek. Kemény-szubjektív; a motívumok és a hatások tükrében”, *Bárka*, 2002/2. 98.

³ Harcos Bálint: „Kemény és a köpönyeg”, *Bárka*, 2002/2. 108.

hoz fűződő viszonyt kiiktatva egy levezetés erejéig onnan vizsgáljuk Kemény költészetét, ahonnan kevésbé illendő: a politika felől. Harcos Bálint kritikájában a kezdeményező és betetőző alkotók közül Keményt a kezdeményezők közé sorolta.⁴ Tétélezzük fel, hogy van a kezdeményező költészetnek egy kifutása, amely egy ideig nem találja magát, és amelynek a tárgya még nem körvonalazódott, csak a versekben. Tétélezzük fel, hogy ez a tárgy egyszer csak létrejön, és a róla való releváns beszédhez olyan társítások és mellérendelések jutnak eszünkbe, mint amilyenekkel találkoztunk már valahol, versekben.

Legyen a vizsgált politikának egyik kiindulópontja az az egyelőre még felmérhetetlen következményűnek tűnő generációváltás, amely a kulturális szokások radikális (mert erős technológiai és életmódbeli váltások által kísért) átalakulásával jár, az emlékezés és a felejtés kérdését egyik kulcskérdéssé avatva. Nincs még elkésvé teljesen ez a politika, a rendszerváltáskor születettek mostanság válnak nagykorúvá, ezért érzékelhető talán szimbolikus küszöbnek a jelen. És hogy egy ilyen nyelven belül épp az emlékezés és a felejtés kérdése válik központivá, és éppen így, az fontos. Ez az egyik téje most ennek a könyvnek. Lehetséges kérdések: morális következményekkel jár-e a felejtés. Van-e olyan megközelítése az igazság hozzáférhetőségének, amelyik kifejezetten kortársi tapasztalatokra épül. Etika és episztemológia találkozik a boncasztonon, de ez szép. Az *Egy hét az öreg Káinnal* című versciklusban az etika szólama az erősebb. A kétszerkettős versekben (*Kétszerkettő, Célszerű romok*) a megismerhetőség a kérdés. Ha túl sokszor mondjuk, akkor a túl sokszor mondás mozdítja ki a jelentést, és helyezi el az igazságot a múlt üledékei közé általában, amely üledékek közül természetesen elő lehet alkalomadtán bányászni, de csak alkalomadtán. A morál kérése ugyanebben a keretben helyezkedik el, nem válik külön a megismeréstől. A fentebb idézett versmondatok átfordíthatók egy ilyen nyelvre is: „Ha nem emlegetem az erkölcsi törvényt, elfelejtik. Ha túl sokszor mondom az erkölcsi törvényt, nem hiszik el.”

A *Hideg* című kötet homályosabb problémafelvetései itt most határozottabbak. Káinvers, abban az értelemben, ahogyan az *Élőbeszéd*ben, már ott is szerepelt („Hogy lehetsz-e még görög szigetnek / vagy Johannesburg egyik külvárosának / magányos, motyogó apója? // titokkal, jó sötéttel, mi mással? / vérfertőzéssel vagy náci múlttal / vagy bankrablással, vagy csak adócsalással, / akin, ahogy öregszik, egyre jobban / kiütnek újra egy plasztikai / műtét nyomai.” – *Bácsi. délen*). A belehelyezkedő perspektíva is adott volt, a másikkal való megfeleltetés törekvése, az alternatív világba való beleélés igénye („Ha nem leszel bácsi délen, / nem voltál férfi itt sem”). Mégis itt bomlik ki bővebben a gondolatmenet, talán azért, mert a mitikussá alakuló, elfelejtett „bácsik” szerepéből megszólaltathatóvá vált egy egyre erősebb közelmúlt-tapasztalat. Egy Bartis Attilával folytatott beszélgetésben mondja Kemény István: „Az a (nem éppen eredeti) érzésem támadt, hogy a Káin-féle gyilkosságot időről időre megismételjük, akár akarjuk személy szerint, akár nem. Ha személy szerint sikerül is elkerülni, a társadalom nem kerüli el. És hogy most, az utóbbi fél évszázadban éppen egy nagy Ábel-ölés után vagyunk, eddig talán a legnagyobb után, és ennek a hatása még mindig tart. Még mindig élnek a tettesek és a tanúk, de (ahogy például a délszláv háború vérengzései is megmutatták), a visszatartó erő megint gyengül. A mi korosztályunk életét végigkísérték a hírek a Dél-Amerikában álnéven élő nácikról, és itt, ma is ezrével élnek köztünk olyan emberek, akik totális rendszerek nevében gyilkoltak. Tehát elképzeltem egy Káin-figurát, aki – ha nem is halhatatlan – az emberiséggel nagyjából egyidős, és korról korra elköveti a testvérgyilkosságot. Utána meg-megpihen. Évtizedekig dekkol valahol. Amikor felismerik, továbbmenekül. Egy ilyen felismerés-továbbmenekülés története van leírva a káinos versekben. Ezek közül az egyik, az *Epilógus* című még a többinél is koncepciózusabb. Kimondottan tankölteményt akartam írni. (...) A célom persze nem az volt, hogy összemossam a gyilkost az áldozattal, hanem az, hogy lehetőség szerint figyelmeztessem,

⁴ Harcos Bálint: i. m., 107.

akit lehet, hogy az égvilágon bármit el lehet felejteni, bármilyen rossz elkezdődhet előről. Persze magamat is. Szóval életem legdidaktikusabb versét írtam meg.”⁵ Hogy ez a ciklus már korábban is „készült” (vagy inkább: erre a ciklusra már korábban is készült ez a versnyelv), azt olyan beékelődő képek, megoldások mutatják, amelyek régebbi Kemény-versekből ismerősek. A *Bácsi, délen* típusú szövegekből átemelődik az azonosulás, a másik pozíciójába való behelyezkedés. A ciklus több versében mediálatlanul szólal meg, egyes szám első személyben Káin, aki túlélte saját bűneit, azok különösebb megbánása nélkül („Komoly, nagytudású öregember vagyok, / nagyszabású öregember, úgy ám, / nem fogtok csalódni bennem” – *Káin éneke messziről*). A vershelyzetek, a műfajok (monológok, hiányos dialógusok) szintén jelen voltak már Kemény kötetekben. Képek is. Az *Egi harmónia* sorait („Édes nevem, Esthajnal / menekülj, menekülj / a csupasz emberről / szállj el, szállj el”) vagy *Az elvadult kertben* helyzetét („Ahogy a rozzant kapun beléptünk / a bokrok közt valami felugrott / és még beljebb menekült a kertbe – [...] Aztán a ház ajtajához értünk, / bent volt a csönd, a por és még valami: / de kiszurrant hátul mikor bezörgöttünk...”) nem teljesen önkényes talán behallani *A mítosz* című új vers háttérébe: „Káin, ha valahol rátálnak, / pár nap alatt összeszedi magát, / nyugtalan lesz, elkezd kutatni, / a nevéért feltárja a házat, / és előhúzza valahonnan / a nyévet. Állati félelem fogja el, / kimegy a kertbe, és a ház mögött / becsörtet a sűrűbe, eltűnik.”

Azt az érzetet, hogy Kemény költészetében tudatos, ahogyan a korábbi dolgok megtalálják saját helyüket, erősítik a fentebb idézettekhez hasonlóan újrakontextualizálódó mondatok. Csupán három további, találmányra kiemelt, de hangsúlyos helyen, a kötet végén olvasható példa: „Itt állok most tehát, / és tudom, amit tudok: / fölösleges fények nincsenek, / és célszerűek a romok. / Kétszer kettő pedig négy. / Ha sosem mondom el – elfelejtik, / ha túl sokszor mondom – nem hiszik el. / És gúnyolódni tilos.” (*Célszerű romok*) Az egyik Kemény-idézet, amelyet behallhatunk a kötetzárlatba: „Itt állok lehetőségeim gúnyos pompájában.” (*A vak filozófus és a zajok*) Ennek az aforisztikus mondatnak mintha visszavonása lenne a kötetzárlat. Egyfelől a lehetőségek innenisége, a másik szövegben a tudás, a tapasztalat túlisága. Mintha a kötetzárlat lemondana a gúnyolódás erejéről, és egy másik stratégia igényét jelentené be.

A gúnyolódás egyébként az előző kötet címét adó versben is (ez a második példa) inkább pozitív princípiumnak tűnt, mint ami lehetőséget nyújt az elszakadásra: „ez csak egyetlen család, / ami történetesen hideg. // Beszületni egy pillanat műve, szabadulni tőle csak gúnyal lehet.” (*Keresztény és közép*) Ebből kiindulva nevezhetnénk a korábbi Kemény-kötetek korszakát az elszakadás vágyát színre vivő költészetnek, az *Élőbeszédet* pedig ehhez képest a megszerzés (nem biztos, hogy *visszaszerzés*) vágyát erősebben érzékeltetőnek. Ehhez kapcsolódhat talán az ambivalenciát, de esetleg kronológiát is jelző két sor a *Kesztyű* című versből: „el is vagyok veszítve, / meg is vagyok találva”. Minek a megszerzése/megtalálása? A múltnak és az énnel leginkább, ahogyan határozottabbá válik az idősíkok és az én-rétegek elkülönítése.

A harmadik példa a szöveghegyek párbeszédére az, ahogy a *Kétszerkettő* című vers átalakulva beépül a *Célszerű romok*ba, itt már egyazon kötetben belül. Nem egyes szám második személyű („Ha sosem mondom el”), hanem a saját hanghoz kötődő a megfogalmazás: „Ha sosem mondom el.” Az általános, az elvont felől a Kemény-vers megérkezik a személyesbe, ami az adott kontextusban határozottabb kijelentésnek számít, hiszen ott áll mögötte a teljes kötet. Mint ami a „sosem mondás” és a „túl sokszor mondás” között próbál valahol elhelyezkedni, következetes módon.⁶

⁵ „Élőbeszéd. Nagyvízit Kemény Istvánnál. Kérdezett Bartis Attila”, *www.litera.hu*, 2006. 09. 14.

⁶ Lásd Király Levente: „»És gúnyolódni tilos«”, *Irodalmi Jelen*, 2006. augusztus. <http://www.irodalmijelen.hu/archiv/2006/2006augusztus/>

Mire alkalmas még ez a versbeszéd? A mostani kötet felől feltűnő, hogy a viszonylag kevéssé lelkesen fogadott *Hideg* című kötet némelyik eljárása továbbgondolódott. A *tévé* és *A rádió* című szövegek a *Hideg*ben személyesek voltak és mitikusak, az új könyvben a *Pénz* vagy az *És nem évszak* hasonló kísérleteket tesznek a mindennapokba beépült dolgok megragadására. Az egésznek talán az az alaphangja, amit Kemény úgy mond a Bartis Attilával folytatott, fentebb idézett beszélgetésben, hogy vannak a városi létben kikerülhetetlen „természeti jelenségek”: „A tévét valamiféle természeti jelenségnek tartom, egy alig ismert erőnek, ahogy ezt az egész technikai fejlődésnek nevezhető valamit.” Ugyanitt a *kommersz* is a természeti jelenségek kategóriájában említődik.⁷ Nehéz kiiktatni ezt a gondolatot és analógiát: mintha valóban arról lenne szó, hogy az élet „megszervezése” és akár megértése esetében ugyanúgy figyelmen kívül hagyható a tévé, mint a harmat természeti jelensége. Kemény költészete egyre gyakrabban használja az évszakok, az életkorok, a természeti jelenségek analógiáit – a törvényszerűségek nyelvével kísérletezik, s ezekben a kísérletekben gyakran azok a szöveghehelyek az emlékeztetéseket, ahol a nyelv ellenállást tanúsít a törvényszerűként érzékeltetéssel szemben: ilyenkor mindig kiderül valami a szükségszerűségről.

Arthur Koestler *Sötétség délben* című regényében Rubasov, a főszereplő nem tud leszokni arról, hogy mások helyzetébe is beleképzelje magát, illetőleg hogy önmagát kívülről is lássa: „Megpróbálta rögzíteni magában azt a gyűlöletet, amit az imént néhány percig a forradásos fejű egyenruhás iránt érzett; azt gondolta, hogy ez majd kellőképpen felvértezi az elkövetkező küzdelemhez. Ehelyett azonban óhatatlanul erőt vett rajta régi, végzetes szokása, hogy az ellenfele helyzetébe képzelje magát és a másik szemén át lássa a jeleket.”⁸ Koestlernél a másik logikába való behelyezkedés politikája annyiban öncélú, hogy „csak” a megismerést szolgálja, az azonnali győzelemhez nem segít hozzá. A másikba behelyezkedő én legalábbis látszólag alulmarad, hiszen a tragikus hősök „erkölcsi győzelme” nem lesz az övé kivégzése után sem. Ahhoz, hogy a Kemény költészetének politikájához közelebb kerüljünk, azokra a kérdésekre kell választ keresnünk, hogy van-e különbség például aközött, hogy totalitárius logikába képzeljük bele magunkat, vagy a kiszolgáltatottak logikájába. Fontos-e, hogy a beleképzelő/elbukó része-e egy totalitárius apparátusnak és múltnak (mint Koestlernél), vagy sem? Németh Zoltán írásának hangsúlyai alapján, úgy tűnik, a marginalitás nézőpontjának használata miatt „korszakolható” Kemény opciója: „Különös, öntörvényű könyv Kemény István *Élőbeszéd* című kötete. Úgy szegül szembe a kortárs magyar irodalom uralkodó lírai köznyelvével, hogy egyrészt visszanyúl a magyar irodalom ún. posztmodern fordulat előtti problematikájához (metafizika, a lét kérdései), másrészt a posztmodern kérdésfelvetések új szintjére helyezi magát (a marginálisnak, elnyomottnak, kiszolgáltatottnak adott hang).”⁹

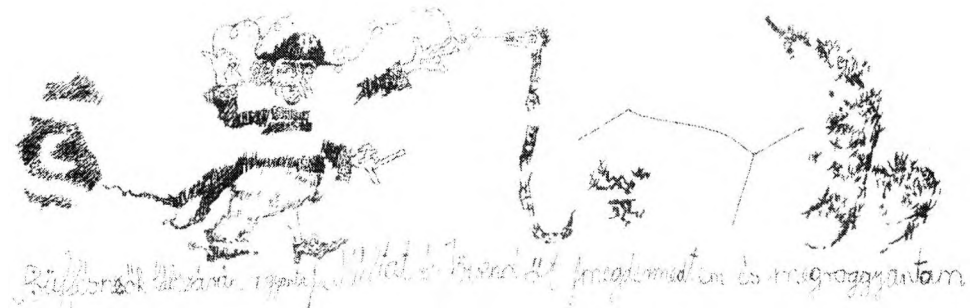
Nem egészen értek egyet a Kemény-féle azonosulás-játék ilyen értelmű lehatárolásával. (Hogyan marginális egy kesztyű? Milyen kiszolgáltatott egy rejtőzködő tömeggyilkos?) Kemény köteté azért fontos vállalkozás ebből a szempontból, mert generációs törésponton áll, egy olyan ponton, ahol a különböző, egymás mellett élő nemzedékek tapasztalatai és kultúrája radikálisan eltérnek egymástól. Ez az a probléma, amelyik különböző vetületeivel együtt folyton visszatér a kötet verseiben (személyes múlt / személyes jelen, rendszerváltás előtti „ipari” múlt / lerobbant jelen, kollektív bűnök múltja / kollektív felejtés jelene stb.). A másik pozíciójába helyezkedés önmagában nem érték a kötet világában, viszont nélkülöz-

⁷ „Élőbeszéd. Nagyvizit Kemény Istvánnál. Kérdezett Bartis Attila”, *www.litera.hu*, 2006. 09. 14.

⁸ Arthur Koestler: *Sötétség délben*, Bart István (ford.), Európa Könyvkiadó – Reform Könyvkiadó, Budapest, 1988. 21.

⁹ Németh Zoltán: „Penge”, *Új Szó*, <http://www.ujso.com>, 2006. november 18.

hetetlen eszköz a megismerés számára. Az igazságnak nem férközhet a közelébe az, aki nem próbálkozik ezzel. És hogy miért lenne hirtelen és váratlanul ilyen fontos kérdés az igazság kérdése? Hát azért, mert „[h]a sosem mondd el – elfelejtik. / Ha túl sokszor mondd: nem hiszik el.” Shogy esetleg sosem volt meg az, ami biztosan az igazság volna? Akkor másik irányból még mindig releváns a kérdés: vannak dolgok, amelyeket (túl) sokszor elmondanak. Vannak dolgok, amelyeket (túl) kevészer. Ezeket azért mindenképp jó lenne tudni: miért mondanak el valamit sokszor, és miért kevészer. És mi az, hogy *túl*.

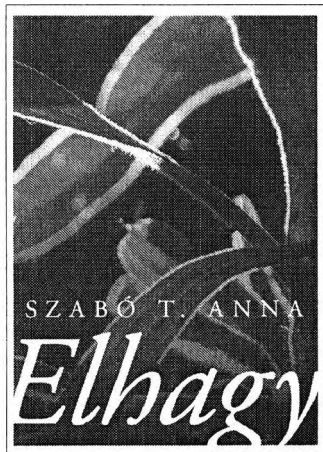
CSUKOTT SZEMŰ BOLDOGSÁG

Szabó T. Anna: *Elhagy*

Szabó T. Anna második, *Nehézkedés* című verseskötetét a Magvető Kiadónál jelentette meg 1998-ban, és azóta is rendre hí maradt kiadójához. Ötödik kötetként 2006-ban látott napvilágot az *Elhagy* című könyv. A kötetek szembetűnő módon egyre vastkosabbak lettek, és a költő arcképe is egyre nagyobb helyet követelt magának a borító belső lapján. Korántsem csak könyvészeti szempontból érdemel figyelmet az utóbbi két körülmény. A *Nehézkedés* kivételes érzékenysége a látás problémáját előtérbe állító tárgyias versbeszéd mellett nem kis mértékben a könyv szerény kiállításának, alig több mint harminc költeményt magába foglaló kis terjedelmének volt köszönhető, az új kötet viszont mintha már a maga hatvanhat versével, az alkotói portré fokozódó jelenlétével is növekvő költői önbizalomról, a személyesség nagyobb fokú megjelenítéséről tanúskodna.

Úgy vélem, a kötet legjellemzőbb sajátossága éppen a személyesség, illetve a személyességhez kapcsolódóan a gondolatiság. A személyesség és a gondolatiság eltávolodik a kortárs magyar költészet egyik jelentős, játékos-nyelvkritikai vonulatától, amelyet minden bizonnyal Parti Nagy Lajos és Kovács András Ferenc neve fémjelez leginkább, ugyanakkor megjelenik mások mellett Kemény István és Térey János szintén 2006-ban publikált köteteiben. Ám míg az utóbb említett két költő versei retorizált-ironizált személyességet és gondolatiságot alakítanak ki, addig Szabó T. Anna jóval közvetlenebb beszédmódot valósít meg. S hogy megelőlegezzem a kötetről alkotott véleményemet, megjegyzem, hogy az említett két tényező sajátos közvetlensége miatt tartom összességében sikerületlennek Szabó T. Anna új verseskötényét.

A költemények személyessége tematikus szinten is jól megragadható: a kilenc ciklus közül az első kettő (*Elhagy*, *A tanulság*) az anyaságot állítja középpontba, a harmadik és a negyedik (*Azt mondjuk: tűz*, *Forró vibrálás*) szerelmes verseket tartalmaz, a hetedik (*Sírlom háza*) témája az öregség, a halál fenyegetése. A témák körülhatárolása azért sem tűnik

erőszakos értelmezői eljárásnak, mert rendszerint maguk a versek is következtetéseket vonnak le a megköltött vershelyzetekből, a második ciklus címadó szavával: tanulságokat. Nem beszélve arról, hogy a költemények visszatérő motívumai, metaforái (*fészek, tűz, láng, ég, föld*) többnyire egyértelmű jelentéseket idéznek fel. A versek tehát meglehetősen természetességgel szólalnak meg, ritkán támasztanak kételyt az elmondhatósággal szemben – legyen a költői beszéd tárgya akár a lakásvásárlás, akár az Isten. S az sem ingatja meg a költői beszéd magabiztosságát, ha éppenséggel az elhagyást és az elhagyatottságot szólaltatja meg, mint a kötet címadó versében.

Magvető Kiadó
Budapest, 2006
132 oldal, 1990 Ft

A költemény annak a jelentős költői „vállalkozásnak” a része, amely a magyar költészetben alig támaszkodhat előzményekre: az anyaságot, illetve a gyermek-létet tárgyukul választó versekre gondolok, amelyek már az előző, *rögzített mozgás* című kötetben is fel-tűntek. Kétségkívül komoly és lényegi problémáról, kérdéstről van szó, amelynek meglátásom szerint Szabó T. Anna versei mégsem képesek *költőileg* megfelelni. Az *Elhagy* című költemény szép, finom megoldást választ a gyermeki félelem és kiszolgáltatottság meg-költésére: a rövid, pattogó mondatokat az „elhagy” ige zárja („Elárul és elhagy./Kilök magából és elhagy./Önmagát adja ennem és elhagy./Ringat és elhagy./Talpam simogatja, fenekem törüli,/hajamat fésüli, elhagy”), a szokásos gondolati összegzés is a vers beszélőjének helyzetéhez illően ökonomikus („Egy csak a lecke: nem ő vagyok én,/ idegen, idegen, elhagy”). Ugyanakkor a költemény második szakaszában, amelyben úgy tűnik, az anya szólal meg („Ott a világ, lesz más, aki vár! Lesz majd benne, kit elhagyj./Csukd be az ajtót, vissza se nézz:/várni a könnyebb, menni nehéz,/lesz ki elárul, lesz ki elár-vul,/mindig lesz, aki vár, aki fél,/mindig lesz, aki vissza se tér,/megszül, és meghal, és elhagy”), a vers az áramló belső és külső rímek következtében üressé és közhelyessé válik, a költemény, ökonómiáját feladva, terjengősségében jóformán már semmit sem mond. Ez a fajta üresség köszön vissza a versek jó részében. Különösen zavaróak a kötet azon darabjai, amelyek valamifajta kozmikus távlatba helyezik az anya-gyermek vi-szonyt: „Három nap alatt felnő egy gyerek,/mint a mesében. (...) Beragyogja a környező világot/az önmagánál ezerszer nagyobb/izzó lángcsóva, barbár tűzgolyó,/és növekedni fog, és gyarapodni –//üdv néked, új fény, új parancsoló!” (*Napkelte*); „és megeredt az élet,/és íme, szív lett, szél lett,/feldobogott, a test felett az Isten, teremtő tűz a víz-ben,/fellobogott” (*A kérdés*); „Hordom a terhem, almafa ősszel, itt van az óra, fürdöm a fényben,/ég fele nyúlok, föld fele hajlok, tudom a titkot, áldás, áldás” (*Hangok a várako-zásban*). Ezek az aránytévesztések különösen az előző kötet megindító, az anya-gyermek kapcsolat méltóságát gyengéden megköltő verseinek fényében teszik hiteltelenné a költe-ményeket.

Az idézett versrészeket metaforikája igencsak árulkodó. A tűz, a víz, az ég, a föld me-taforák által felidézett allegorikus hagyományhoz a versek túlságosan leegyszerűsítve kapcsolódnak, ily módon a képek inkább valamilyen egynemű pátoszt evokálnak, semminthogy az olvasó számára is hozzáférhető különös tapasztalatot tárnának fel. A harmadik és negyedik ciklus szerelmes versei sajnálatos módon szintén nem mentesek a véleményem szerint ürességbe tartó szakaszoktól. Sőt a visszatérő metaforahasználat a kötet költői eszközeinek egysíkúságáról tanúskodik. Példaként a *Front* című verset említhetem, amely a következőképpen beszél a testiségről: „A testek, mint a felhők, úgy mo-sódnak/egymásba, lassan, láthatatlanul,/ (...) de az egységet láng hasítja szét,/feltor-nyosulnak, fény cikázik át/egymásnak feszülő ágyékukon,/és már zihálva liheg a vihar/ahogy hideg és meleg összezsap”. Gondot jelent, hogy a választott természeti ha-sonlat inkább elvonja a figyelmet a testi kapcsolatról, mintsem fényt derítene ter-mészetére. A testi szerelemről való irodalmi megszólalásnak olyan hagyományai vannak a magyar irodalomban (e téren alighanem Nádás Péter regényművészete emelkedik ki), amely tarthatatlanná teszi az olyan sorokat, mint: „Forró, forró, forró, forró,/csókolj, csó-kolj, most jó, most jó”, vagy: „Most kígyó vagy, jer csak, kígyó,/csusszanj beljebb barlan-gomba” (mindkét idézet a *Tangó* című, ciklikus versből való).

Nem tartom jobbnak azokat a verseket sem, amelyek valamilyen alkalmi helyzetből kiindulva jutnak el bizonyos tanulság megfogalmazásig, mint például a *Lehetne ma*, amelyben a tóparti sátorozás élménye vezet a „Lehetne várni, és lehetne élni:/a holnapot a tegnapi cserélni” zárlathoz. De ilyen az *Infralámpa* című költemény is, amely az infralámpán át szemlélt jelenetet a következő „tanulássá” absztrahálja: „Hogy kihűl minden. Csak az ujszülöttek/és a gyermekek szuszogása forró,/meg az egybeforrott sze-

relmeseké.” Ezek a versek végeredményben olyan gondtalan harmóniát jelenítenek meg, amely egyfelől nem következik szervesen a versszituációból, másfelől önmagában sem tarthat igényt az olvasó elfogadására. Talán nem jogosulatlan elvárás ugyanis, ha azt várjuk a költészettől, hogy új színben láttassa velünk a dolgokat, akár oly módon, hogy újra szembesít bennünket mindazzal, amit reflektálatlanul már mindig is tudtunk, ám nem azzal, amit már unalomig ismerünk. Szabó T. Annának gyakran nem sikerül elkerülnie, hogy az utóbbiról adjon hírt verseiben.

Az általam kritikusan bemutatott költői magatartás értelmezése kapcsán bontakoztak ki a kötetről ez idáig megjelent kritikák, amelyek meglepően végletes értékelésekre jutottak. Az elsők között megjelent recenzió, Radics Viktória éles hangú írása a versek túlzott idillikusságát, gondtalanságát marasztalja el (*Magyar Narancs*, 2006/48.), Bedecs László pedig egyenesen giccsesnek, affektálónak, ötlettelennak, hiteltelennak tartja a kötetet, és igazi költői mélypontként utasítja el (*Élet és Irodalom*, 2007/9.). A könyv méltatói ellenben arra igyekeznek rámutatni, hogy a versekben a látszólagos idillt valójában kételkedés hatja át, az épek mutatkozó világot veszélyek fenyegetik, a művek az elmúlásról, az egyetemes pusztulásról számolnak be (így Margócsy István [*Élet és Irodalom*, 2007/9.] és Halmi Tamás [*Kritika*, 2007. február]). A magam részéről nem gondolom, hogy a kötet egésze súlytalan lenne, ennek ellenére nem tartom igazán megalapozottnak, hogy a versek képesek lennének érvényre juttatni a túlságosan eszményített versvilág fenyegettségét.

Ebből a szempontból példaértékű *A csúcson* című vers. Az első strófa idillikussága a kényszeredett családi fényképek sablonosságára emlékeztet: „Meddig akarok itt maradni? Két/kisgyerekekkel ölemben, vállamon/választottam kezével, szüleim,/szeretteim körében, nyári erdők/fái fölött, a fényes déli napban?” A harmadik, utolsó versszak azonban kétségeknek ad hangot: „De nézd a kezem. Hogy kapaszkodik,/milyen görcsösen markolja a földet./Pedig ha soha nem állok fel innen,/ha belekövülök a ragyogásba, akkor is csúszni fogok lefele.” A problémát abban látom, hogy a záróstrófában megnyilvánuló elbizonytalanodás nem íródik vissza előzetesen a versbe, ily módon mintha csupán retorikai, utólagos szólammá merevedne. De ha engedékenyebbek vagyunk, és a verset egy tragikus léthelyzet megnyilvánulásaként olvassuk, akkor sem tűnik megrázónak a költemény, hiszen a kezdőkép mesterkéltége nélkülözi azt a törekenységet, amelynek veszélyeztetettsége valóban súlyt adhatna a műnek.

Mindazonáltal nem azt tartom az elsődleges kérdésnek, hogy a versek giccsbe hajlóan idillikusak-e, vagy pedig a gondtalannak látszó boldogságot valójában a hanyatlás fenyegetése hatja-e át. Úgy vélem, ennél alapvetőbb problémáról van szó, mégpedig arról, hogy Szabó T. Anna a kötet legtöbb versében éppen saját eddigi költői törekvéseitől tér el, vagy, élesebb megfogalmazásban, saját költői törekvéseihez válik hűtlenné. Az *Ingatlan* című vers sorait akár ars poeticaként is olvashatjuk: a költői én a megtekintett lakásokat, ingatlanokat körülvevő életéről mondja, hogy „magammá éltem mindegyiket,/mintha lehetne”. A „magammá éltem” kifejezést nagyon pontosnak érzem. Szabó T. Anna verseinek zöme meglehetősen erőszakkal teszi sajátjává a dolgokat, a költői én a dolgok helyébe lép, s nem hagy teret számukra: erről is tanúskodik a kötet már többször említett, egysíkú poétikai eszközcsoportja. Ez a költői irányvonal az előző kötetekhez képest mindenképpen csalódás. A *Nehézkedés* és a 2002-ben megjelent *Fény* kötetek rendkívül magas színvonalon, több igen emlékeztető versben szóltak a látásról, s a látáson keresztül az ember és az embert körülvevő jelenségek érzékeny kapcsolatáról. Ezekben a kötetekben Szabó T. Anna számára még nagyon is kétséges volt a dolgok elsajátíthatósága, a jelenségek a maguk különállóságában még megőrizték tisztaságukat és titokzatosságukat. A költői én elsődleges kérdése az volt, hogy miként kapcsolódhat hozzájuk. A versek nagy erővel álltak ki a látás méltósága, egyúttal törekeny elsődlegessége mellett: „Nincs gyökered, csak

a nézés./Üvegre lehelted az arcod./Nincs egyebed, csak a látvány./Szédülsz. A szélbe kapaszkodsz” – szól a *Nyírfá* című vers utolsó versszaka a *Nehézkedés* kötetből.

Szabó T. Anna korábbi költészetének kiváló értelmezői rámutattak arra, hogy a fokozottan vizuális, a jelenségeket nemritkán több perspektívából láttató versek milyen jelentőségteljesen, és egyúttal milyen visszafogottan költik meg ember és világ mindig bizonytalan, újabb és újabb rákérdezésre szoruló viszonyát. Jóllehet Margócsy István hivatkozott kritikájában Szabó T. Anna verseinek érzéki erejét dicséri, én éppen a korábbi költemények nagyszerű és a legkevésbé sem tét nélküli szenzualitását hiányolom a kötetből. A világ távlatosságát és tágasságát láttatni engedő verspoétika változása alighanem a *rögzített mozgás* kötetben érhető tetten, akár deklarált formában is: a címe miatt is citálható kötetnyitó költemény, *A nézés* első versszaka így szól: „Az a jó boldogságban,/hogy figyelni enged:/észrevenni a világban/ritmusát, a rendet.” A vers amellet, hogy túlzó dallamossága miatt hamisan cseng, mintha visszavonná Szabó T. Anna legfőbb költői felismerését: a látás nemességét, amely nem a világ ritmusát vagy rendjét fedezi fel, hanem soha nem be nem fogható gazdagságát. Az új kötet verseit minduntalan átható boldogság – legyen akár gondtalan, akár fenyegetett – inkább bezárni látszik a költői én szemét, semmint felnyitni. A *történet és a Jegyzőkönyv* című ciklus képez kivételt. Az itt olvasható versek megejtő egyszerűséggel, szemléletességgel és hangzás finom összjátékával tűnnek ki (például az *Alsóörs ősszel* vagy a *Mit láttam?*), vagy tárgyak leltárba vételével idéznek meg elmúlt életeket és fedezik fel az élet múlását (mint a *Lomtalanítás* című vers, illetve a kötetzáró 33).

Ezekben és még néhány versben, akár versrészletben a költői szubjektum valóban rácsodálkozik a dolgokra, és ez a rácsodálkozás teszi lehetővé, hogy elidőzzön a jelenségek-nél, s ily módon az olvasó is megvilágító erejű metaforákkal vagy leírásokkal találkozjon. Például az *Elhagy* című versben szép a „Ketrec a karja, de a ház az öle” sor, vagy *A mai nap* című versnek – amely véleményem szerint a kötet legjobb darabja – a felütése: „Képzeld, mi történt. Kora délelőtt,/amint utaztam új lakást keresni,/és azon tűnődtem, hogyan tovább,/míg üres szemmel bámultam a boltok/januári, kopott kirakatát, és annyi minden eszembe jutott –//hirtelen tényleg csak a semmit láttam:/a házak közül épp kirobogott/a villamos, a hidra ráfutott,/s a megszokott szép tágasság helyett/köd várt a láthatatlan víz felett –/döbbszem álltam.” Az így kezdődő költemény minden bizonnyal sokkal többet elárul a szerelemről, mint a már idézett, látszólag a szerelem „lényegét” fűrkésző, valójában inkább zavaros versek.

Bedecs Lászlóval ellentétben semmiképpen sem gondolom, hogy Szabó T. Anna kötetek kiutak nélküli költői mélypont. Alapvető irányultságát mégis tévesnek, Szabó T. Anna megismert tehetségétől idegennek találom. A kötet csaknem tucat verse – amely még nagyobb erővel lehetne jelen egy kevésbé terjedelmes válogatásban – így is bizakodásra ad okot. Egy már megtalált hanghoz, magatartáshoz könnyebb visszatérni, mint eljutni egy megalkotandó megszólaláshoz. Az elhagyás talán nem végérvényes.

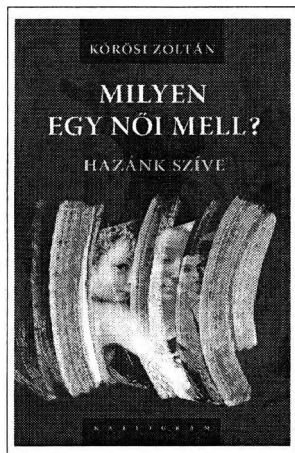
A CSALÁDREGÉNY SZÍVE

Kőrösi Zoltán: *Milyen egy női mell? Hazánk szíve*

A recenzens ugyan nem ódzkodik az egyértelmű esztétikai értékítéletektől, mégis szíve szerint két kritikát írt volna Kőrösi Zoltán új regényéről: egy olyat, amelyben lelkesedve számba veszi, mi mindent valósít meg a *Milyen egy női mell?* poétikai ígéreteiből, és egy olyat, amelyben fenntartásainak ad hangot a be nem váltott ígéretek miatt.

A *Milyen egy női mell?*, ahogy erre a fülszöveg is hangsúlyosan felhívja a figyelmünket, családregény: a mű a Flaschner és a Vágó család történetét meséli el a „hosszú” tizenkilencedik század utolsó évtizedeitől a „rövid” huszadik század végéig, sőt egészen az ezredfordulóig. A regény egyik központi helyszíne egy közelebbről meg nem nevezett délvidéki városka a Duna partján (feltehetőleg Baja):¹ ide érkeznek meg a Flaschnerek valamikor a tizenkilencedik század közepe táján Morvaországból. A másik központi helyszín Budapest: Vágó (eredeti nevén: Weinand) Péter egy évvel a trianoni döntés után menekül a fővárosba Somorjáról. A két család története aztán annak rendje és módja szerint összefonódik egymással: az első világháborúban hősi halált halt Flaschner János feleségének, Kálovits Ilonának a második gyermeke annak az Orlik Péternek a fia, aki távoli rokona Vágó Péter feleségének, Orlik Ilonának; a második világháború utolsó pillanataiban a munkaszolgálatos Vágó Pétert Bánhidán szállásolják el, ott, ahol Flaschner Gizella férje dolgozik; 1961-ben a legfiatalabb Flaschner-leszármazott, Kövesdi Ilona Budapestre költözik, s innentől fogva sorsa számos ponton érintkezik Vágó Liszi, majd Vágó Ilona sorsával. A szinte áttekinthetetlenül sok szereplőt mozgató, több szálon futó családregény dramaturgiai ívét két jelenet közé feszíti ki a harmadik személyű elbeszélő: a kezdetek kezdetén, a tizenkilencedik század közepe táján, nem sokkal azután, hogy Flaschnerék a délvidéki városkába érkeztek, egy odesszai kereskedő Flaschner nagyanyának ajándékozza azt a karperecet, amelyet a következő másfél száz évben a család nőtagjai adnak tovább egymásnak generációkon át – és amelyet a regény záró jelenetében az utolsó Flaschner-lány, Kövesdi Ilona vet bele a Dunába. (A karperec, jól érzékelhetővé téve a cselekményszálak összefonódását, egy ízben az utolsó Vágó-lány, Vágó Ilona karján is feltűnik.)

A *Milyen egy női mell?* azonban nem csupán nagy ívű, bár nagy ívéhez képest meglepően kis terjedelmű családregény, hanem (kevés kivétellel) önmagukban is megálló lírai elbeszélések füzére. (Maga a családregény dramaturgiai kezdőpontja, Flaschner nagyanya és az odesszai kereskedő jelene-

¹ Lásd Nagy Boglárka: „Telitalálat a szívbe”, *Élet és Irodalom*, 2006/17., 24. oldal.

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
288 oldal, 2600 Ft

te is csak a második fejezet elején kap helyet.) Méghozzá olyan elbeszéléseké, amelyek nem az érdekes cselekményük vagy a rafinált történetvezetésük miatt válnak emlékeztessé az olvasó számára, hanem a jól megcsinált (Bazsányi Sándor kifejezésével: „már-már a túlcordulásig szép”²) mondatok miatt. És ezek a mondatok nem kizárólag az elbeszélő retorikai képességeit dicsérik: a harmadik személyű narrátor szólama általában nem válik el a szereplői szólamoktól – mint ahogy az egyes szereplői szólamok sem sokban különböznek egymástól. Eltekintve azoktól a rövid szövegrészekről, amelyekben az elbeszélő szenttlen hangon, tényszerűen felsorolja, mi minden történt egy-egy szereplővel tíz-húsz év alatt (jellemzően: semmi), eltekintve tehát a jelenetszerű narrációt megszakító bekezdésektől, a narrátor perspektívája egybeesik a fontosabb szereplőkével: annyit tud és mond el a szóban forgó figuráról és az őt körülvevő világról, amennyit maga a szereplő tud és mond el önmagáról és az őt körülvevő világról. A *Milyen egy női mell?* világa olyan, amilyenek az a szereplők számára megjelenik – és az egyes szereplők számára kedélyállapotuk, élethelyzetük függvényében pontosan ugyanúgy jelenik meg a világ. Mivel a regény fontosabb szereplői csupán aktuális kedélyállapotukban és élethelyzetükben különböznek egymástól, a *Milyen egy női mell?* szövegvilágából hiányzik a konfliktus. Nem hiányzik viszont a látszólagos „tanulság”: a stilisztikailag emelt, helyenként kissé patetikus prózanyelven megszólaló elbeszélő magával ragadó leírásai (amelyek rendszerint egyszerre jellemzik a természeti környezetet és a szereplők hangulati rezdüléseit) tökéletes retorikai átmenetet nyújtanak az értelmezett emberi sors alapkérdéseivel kapcsolatos vagy nyíltan metareflexív³ szentenciákhoz. Ahogy eltűnik a különbség az elmétől független külvilág és a szereplők belső világa, illetve az elbeszélői perspektíva és a szereplői perspektíva között, ugyanúgy nem válnak el élesen egymástól a regény saját és „újrafelhasznált” mondatai: a szövegbe minduntalan idézetek ékelődnek – és a narrátor nagyon jó ízléssel válogat: az ötödik fejezet elején „kölcsönveszi” a magyar regényirodalom alighanem egyik legjobb kezdőmondatát, *A Pál utcai fiúk* első tíz sorát, de hosszan sorolhatnánk a vissza-visszatérő, emlékeztető Mészöly-, Yeats- vagy akár Kőrösi-idézeteket.

Joggal merülhet fel az olvasóban, ha korábban nem is, legkésőbb a regény közepe táján: vajon valóban családregénnyé állnak össze a *Milyen egy női mell?* elbeszélései? Mi biztosítja a poétikai kapcsolatot az egyes szövegrészek között, mi teszi ezeket regényfejezettekké, méghozzá egy sokszálú, sokszereplős családregény fejezeteivé? Ám a válaszáért nem kell hosszan fűrkészni a regény szövegét: a laza tematikus kapcsolatokon túl első-sorban az teremt kapcsolatot az egyes részek között, hogy bizonyos mondatok, összefüggő szövegegységek fejezetről fejezetre (és persze fejezeteken belül) változatlan formában vagy variációsán ismétlődnek. Ilyen vándorló szövegegység például a regény első tizenegy sora, egy augusztus végi kánikulai nap leírása (természetesen a regény legutolsó oldalán is ezzel a tizenegy sorral találkozunk az olvasó), vagy az a *bon mot*, amelyet a 22. oldalon Flaszner nagyanya szájából hallunk először („Nem azért van az idő, hogy túléljük, hanem arra való, hogy újra és újra átéljük”), ám amelyet azután Kálovits Ilona, Harmos

² Bazsányi Sándor: „Szépségek szakadatlan szózuhataga”, *Holmi*, 2007/5., 685–687. oldal.

³ Például: „[H]a valaminek nevet adunk, azzal meg is születik az, és ha valamiről hallgatunk, visszahozhatatlanul emésztli el a feledés.” (12. oldal); „Mindegy már, hogy a szó volt előbb, vagy a történet, az emlékezet őrizte meg a múltat, vagy a képzelet építette fel a régi időket.” (14. oldal); „Míntha egy már sokszor elmesélt, s éppen ezért változtathatatlan történetet hallgatna újra és újra, holott igyekezne elfordulni, lecsukni a szemét, bezárni a fülét.” (68. oldal); „[M]ilyen igaz, hogy nem csupán a jövőjét képzelet el az ember, de ugyanúgy a múltját is újra- és újragondolja.” (82. oldal); „Más a betű és más az az élet, ami a lapokon kívül van” (152. oldal); „A történetünk, mint minden történet, értelmezhetetlen és visszahozhatatlan, elmúlt, elszállt, és nekünk nincsen többé semmi közünk hozzá, mint ahogyan az életünkhöz is alig van közünk.” (286. oldal)

úr, egy névtelen cirkuszos ember, Vágó Liszi és Kövesdi Ilona (vagy ez utóbbi két esetben maga az elbeszélő) is megismétel. Az ismétlődés különösen szembeötlő a fejezethatáron: mindegyik fejezet az előző fejezet egyik utolsó mondatával kezdődik – függetlenül attól, hogy a rákövetkező szövegrészek bármilyen módon kapcsolódnak-e ehhez a mondatához.⁴

Ám nem csupán a hosszabb-rövidebb szövegegységek ismétlődnek változatlan formában vagy variációsan, hanem a jellemző élethelyzetek és sorsképletek is. Tolnay Veronika negyven éven keresztül szerelmes a férjébe, akivel összességében csupán pár hónapig él együtt, mert a férfi rendszeresen hosszú-hosszú évekre eltűnik – Vágó Liszi negyven éven keresztül szereti Durst Jánost, akivel tíz évig a férfi tanítványaként levelezik, majd közel harminc évig titkos viszonyt folytat, végül az utolsó három évben lelkiismeretesen ápolja a magatehetetlen öregembert – Mária (az egyetlen szereplő, akinek nem tudjuk meg a vezetőknévét) másfél évig él első férjével, első és egyedüli szerelmével, aki mellől anyósa, a váci börtön igazgatója elűldözi. És a felsorolást még hosszan, nagyon hosszan folytathatnánk. A regény női szereplői (a voltaképpeni főszereplők) sorra-rendre hasonló helyzetben találják magukat: a történelem viharai vagy a személytelen sors csapásai elszakítják őket szerelmsüktől, ennek következtében létezésük értelmezhetlenné válik – rossz kapcsolatokba menekülnek (lásd Kálovits Ilona és Kövesdi Ilona részben párhuzamos történetét), a múltjukban próbálnak vigasztalást találni, természetesen mindhiába, mindennapjaik üresen telnek; ahogy az egyik folyvást visszatérő szövegrészben fogalmaz az elbeszélő: „Hiszen van úgy, hogy a lélek kiröppen a testből, elenyészik, mintha soha nem is lett volna, de a test azért még tovább él, lélegzik, mozog, teszi a dolgát, mert az akarat helyett a zakatoló idő mozgatja már.” (A szerelmétől elszakított, sorsát értelmezni képtelen, magányos nő figurája számos változatban jelenik meg a regény oldalain; ezek közül az egyik legérdekesebb Flaschner Arnold alakja: Arnold, a férfi testbe született nő 1941-ben, majd húsz évvel halála előtt veszíti el örökre szerelmét, Dojcsán Milát, a női testbe született férfit, aki egyszerűen nyomtalanul eltűnik a háború forgatagában. Aligha van olyan olvasó, akiben Arnold figurája ne idézné fel a korai Darvasi-novellákat.)

Egyszóval tehát a *Milyen egy női mell?* olyan családragény, amelyből nagyjából-egészében hiányzik a történelem – méghozzá elsősorban a mentalitástörténeti változások sorozataként felfogott történelem. Az utolsó Flaschnerek és Vágók nem gondolkodnak és beszélnek másként, mint az elsők; hiába telik el a háttérben a rettenetes huszadik század, a regény szereplői egyfajta mítoszi jelenben élnek. (Talán egyedül a holokausz képes betörni ebbe a mítoszi jelenbe – ám itt is a fenti képlet érvényesül: a Linn-házaspár nem tudja értelmezni mindazt, ami velük történt, ezért az öngyilkosságba menekülnek; Orlik Zoltán és felesége rádöbbennek, mi a közös életük értelme a holokausz utáni világalapötletben [„Be kell hoznunk az életet! Mindent be kell hozni!”, 152. oldal], és új családot alapítanak.) A regény szereplői nem saját arccal és idiolektussal rendelkező figurák, hanem ugyanannak a típusnak a variációi, és csupán az egyéníti őket, hogy a narrátor melyik pillanatban emeli őket az elbeszélés középpontjába, mikor mondatja vagy mondja el velük az örök emberi témákkal (öregedés, szerelem, emlékezés, boldogság stb.) kapcsolatos szentenciákat.⁵

⁴ Például a 10. fejezet így kezdődik: „A kimondott szó, ami a víz fölött lebeg. Márciusban történt, március végén, amikor már elolvadt a hó, hogy a kis Ilona megbetegedett. Gizella Ádámmal küldetett segítségért, valakiért, egy orvosért.” (140. oldal)

⁵ Ezért első olvasásra talán fel sem tűnnek az apróbb következtelenségek: a 197. oldalon azt olvashatjuk, hogy Tolnay Veronika „kis híján huszonegy éves volt, amikor véget ért a háború”, noha korábban arra lehetett következtetni, hogy közel egykorú barátójával, Flaschner Gizellával, akiről tudjuk, hogy nem sokkal az első világháború előtt született; a 175. oldalon azt állítja az elbeszélő, hogy Flaschner Arnold 1959-ben negyvennyolc éves, noha apja, Orlik Péter csak 1916-ban ismerkedik meg Arnold anyjával, Kálovits Ilonával.

Mindennek ellenére Kőrösi regénye egyetlen ponton sem válik didaktikussá. Az ismétlődő motívumok (a kesernyés, mégis édes illat; a legyintés az ég felé stb.) nem hordoznak szilárd metaforikus jelentést, az ismétlődő szentenciák és aforizmák többségéből nagyon nehéz lenne valamiféle világos és ellentmondásmentes filozófiai tanítást kiolvasni.⁶ Kőrösi regénye poétikai értelemben azt ígéri az olvasónak, hogy megmutatja: mi marad a klasszikus, több generáció sorsát nyomon követő, sokszálú családrégényből, ha a nagy gonddal felépített szövegvilágból szinte teljes egészében eltűnik a történelem.⁷

És hát a regény ezt az ígérteit tökéletesen beváltja. Mégis érthető, ha az olvasót, miután kikerült a szöveg erős retorikai hatása alól, hiányérzet tölti el: mivel sokáig úgy értette, hogy mégiscsak családrégényre szól a meghívás, szerette volna megismerni a figurákat, figyelemmel követni az itt-ott felsejlő, huszadik századi családtörténetet. Nem valamiféle klasszikus realizmusra vágyik, érzékeny és lélektanilag pontos jellemrajzokkal (milyenek is lennének azok?), részletes politikatörténeti, társadalomtörténeti elemzésekkel – csak szeretné megérteni, mi a tétje annak, hogy a Flaschnerek és Vágók története a huszadik században és Magyarországon játszódik. Szeretné megérteni, hogy Kövesdi Ilona a regény utolsó jelenetében miért veti a Dunába a családjában másfél száz éve öröklődő karperecet, hogy miért épp ott ér véget a családrégény, ahol véget ér. *A Milyen egy női mell?* szerethető regény, remek mondatokkal – és ez nagyobb szomorúsággal tölti el a kissé csalódott recenzent, mint a történelmen kívüli világ értelmetlensége Kövesdi Ilonát.

⁶ Ezért érzem elhibázottnak Ranschburg Zoltán kritikáját („Nem habos torta”, *Magyar Narancs*, 2006/51–52.): a szerző egyebek közt éppen azért rója meg Kőrösi regényét, mert az parttalanul „filozofál”. *A Milyen egy női mell?* azonban nem „filozofál” parttalanul, mert nem „filozofál” se-hogy sem.

⁷ Sajnos a regény elhibázott címe, ahogy ezt a mű első kritikusa egytől egyig szóvá tették, más ígérteit sugall. Márpedig aki a testi szerelem témájának kibontását várja Kőrösi művétől, keserűen csalódnai fog.

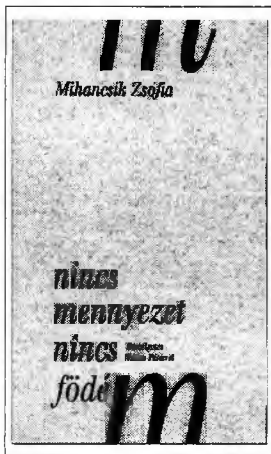
„MÁSROL BESZÉLÜNK”

Mihancsik Zsófia: Nincs mennyezet, nincs földem. Beszélgetés Nádas Péterrel

A Nádas Péter művei sorozatban jelent meg Mihancsik Zsófia interjúkötete. Ahhoz, hogy helyükön kezeljük az itt megmutatkozó beszédmódokat, ha tetszik, kommunikációs stratégiákat, nem árt tisztáznunk három dolgot. Kié a könyv, Nádasé vagy Mihancsiké? Ez az egyszerű kérdés adódik legelőször. Milyen lehetőségek következnek a műfajból, mit enged meg az interjú szituációja a kérdezőnek és a válaszolónak? Ez lehetne a második, szerteágazóbb kérdés. Miről van itt szó, miért lehet érdekes mindez? Ez az értetlenkedő kérdés lehetne aztán a harmadik. És csak ezek után juthatnánk el a mélyebb analízishez, de ez itt most nem fog megtörténni.

1.

Az utóbbi években számos beszélgetéskötettel találkozhattunk: többek közt Bodor Ádám, Esterházy Péter, Kertész Imre, Mészöly Miklós, Spiró György, Tolnai Ottó (és például még Borges, García Márquez, Hrabal) köteteivel. Már e könyvek címlapja és szennycímlapja is beszédes. 1991-ben jelent meg az *Esterházy-kalauz*, alcíme szerint: *Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel*. Itt a kérdező és a válaszoló neve azonos nagyságú betűvel van szedve. A későbbiekben a kérdező – a kiadó szerint – egyre kevésbé tűnik fontosnak; jó, ha egyáltalán szerepel a címlapon. Esti Kornél esete jut erről eszembe, aki inkább cím szeretne lenni, mint szerző, mert a címet nagyobb betűvel nyomtatják. A mi esetünkben vannak ugyan külön kötetcímek, de az interjúkészítők neve is mintha a címhez tartozna inkább (alcím), viszont kisebb betűnagysággal szedve, mint az írók neve. Mészöly Miklós 1999-es, *Párbeszédkísérlet* című könyvének címlapján nincs ott, szennycímlapján is csak szerényen húzódik meg a kérdező, Szigeti László. A Spiró Györggyel készített *Amíg játszol* című, 2000-ben megjelent beszélgetés címlapja az első példánkhoz hasonlóan még nagyjából egyenrangúként közli a kérdezőt és a válaszadót, könyvészeti szempontból Jámbor Judit műveként kínálva a kötetet. Bodor Ádám 2001-es, *A börtön szaga* című kötetének alcíme: *Válaszok Balla Zsófia kérdéseire. Egy korábbi rádióinterjú változata*. Tolnai Ottó *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye* című, 2004-ben megjelent könyvének épp csak a szennycímlapján van ott, hogy a kérdező: Parti Nagy Lajos. Hozzá kell tenni, hogy e két utóbbi esetben a rádióinterjú nyersanyagként funkcionált, Bodor és Tolnai újra megírták a teljes szöveget. Kertész Imre K.

Nádas Péter Életmű sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 2006
384 oldal, 2500 Ft

dosszié című könyvében (2006) olyannyira újraírta az egész magnós beszélgetést, hogy az eredeti kérdező, Hafner Zoltán végül csupán mint szerkesztő szerepel. Mostani kötetünkkel fordul a kocka: az említett könyvek közül egyedül itt jelenik meg nagyobb betűvel az interjú készítője, mint alanya (habár azért kötete mégis az interjúalany életműsorozatának része). Különböző munkamódszerek húzódnak meg az említett szövegek mögött, de az általános nemzetközi gyakorlat is inkább azt mutatja, hogy egy jelentős íróval folytatott életműinterjú az író munkásságának részeként értelmeződik. Ő az, aki nemcsak a beszélgetés tárgya (természetesen szerzőként, ám többé-kevésbé magánemberként, személyként is), de annak menetét is megszabja, az alaphangot megadja, a témákat és a határokat kijelöli, ha nem is feltétlenül az interjúalany akarataival, de az életmű gazdájának jogán mindenképpen.

A fenti példák mindenesetre azt mutatják, hogy az íróknak határozottan van olyan mondandójuk, amely a műveikbe valahogy nem fér bele, nem állnak tehát ellen annak, hogy az interjú műfajában kérdezzék őket, és ezáltal olyasmit is elmondhassanak (hiszen rákérdeztek), amit egyébként így, a saját szövegeikben nem mondhatnak el. Az írói interjú műfaját tehát nem csak a sajtó, a média hírigénye, felületesebb tájékoztató és megmutató funkciója tartja fenn, hanem a másik oldalról az irodalom és az írói alkotás sajátos természete is igényli azt. Az irodalom szempontjából természetesen nem a közéleti vagy a más írókra, témákra vonatkozó író-interjúk a legérdekesebbek, hanem azok a portrék, melyekben a szerző a saját munkájáról beszél. Az olvasói visszajelzések következtében az íróban mindig megvan a vágy, hogy beszéljen magáról, illetve a munkájáról. Az író ugyanakkor hajlamos arra, hogy egy-egy jobb interjút előbb-utóbb saját művének tekintsen, hiszen nem tud megszabadulni szakmájától, addig finomítja, írja át a válaszokat, míg azok tulajdonképpen műveinek sorába emelkednek. Szélsőséges esetben már a kérdéseket is átírja a kérdezett, mint a *K. dosszié* esetében, vagy a legradikálisabb megoldásként akár el is hagyja azokat, mint Mészöly Miklós a *Félbemaradt interjú, kérdések nélkül* című szövegében (*Érintések*, 1980).

Nádas Péternek volt már egy beszélgetőkönyve, a *Párbeszéd*. Pontosabban – bár ez a kötet is az életműsorozatban jelent meg 1992-ben – akkor nagyon akkurátusan jelölte a kiadó, hogy ennek a szövegnek két szerzője van: Nádas Péter és Richard Swartz. Ha az akkori baráti dialógus képviseli a beszélgetés formájának egyik lehetséges végletét, akkor a mostani „hivatalos”, „rádiós” interjú a másikat. Most nem két egyenlő fél van, nem két szerző, nem két egyforma státusú beszélő, hanem egyfelől ott a kérdező, aki végül is jegyzi a szöveget, másfelől a válaszoló, akiből a kérdések kihúznak ezt-azt a műveivel, az alkotói gyakorlatával, a gondolkodásával és – mivel bizony az író saját magával dolgozik mint szakember – a személyével kapcsolatban is. A *Párbeszéd*ben két barát ült négy napig egymás mellett, és szinte egymás szavát továbbbővítve, egymás gondolatait folytatva, egymás kimondott vagy ki se mondott dilemmáit továbbpörgetve építették közös víziójukat. Abban a reményben, hogy kettejük figyelmes és elmélyült, a legmesszebbmenőkig egymást respektáló, a másikkal néha a kínosság határáig udvarias szólamai kiadnak együtt valami többletet ahhoz képest, mint amit külön-külön tudnának mondani. A mostani beszélgetés másik embere nem társ a közös töprengéshez, hanem határozott és – választott szerepe szerint – néhol egészen agresszív kérdező, aki valóban meg akar valamit tudni, ki akar valamit csikarni alanyából (majdnem azt írtam: ellenfeléből). Merthogy úgy érzi, valami nem egészen stimmel, valaminek a végére kellene járni, beszélgetőtársa kibújik a kérdések elől, csúsztat, mindent túlbonyolít ahelyett, hogy egyenes, egyértelmű válaszokat adna az ő egyenes és egyértelmű kérdéseire (félreértés ne essék: a kérdező nagyra értékeli alanya írói munkásságát, az *Emlékiratok könyve* kedves regénye).

Mihancsik Zsófia régi, rutinos és színvonalas rádiós, számos kiváló közéleti-kulturális-politikai interjú készítője, de ez a beszélgetéssorozata nem ezért jó. Nem emiatt jó. Amit

Mihancsik tud – például okos, logikus, körültekintő kérdésekkel szembesíteni vitapartnerét állításainak ellentmondásosságával, vagy kihúzni beszélgetőtársából mindazokat az általa, a kérdező által is tudott és fontosnak tartott tartalmakat, értékeket és tapasztalatokat, melyeket amaz gondol, képvisel és megélt, netán művében is épp megfogalmazott –, nos, ezzel a tudásával itt nem sokra megy, alapjában kudarcot vall. Am ez az egészet nézve éppen nem baj. Mihancsik irodalmi interjúi ugyanis épp akkor nem jók, amikor minden szempontból közel áll interjúalanyához, amikor igazából csak alákérdez partnerének, hadd mondhassa el, amit akar (ilyenek voltak az Eörsi Istvánnal készült interjúi). És valószínűleg azért ez a könyv az ő legjobb irodalmi interjúja, mert ez most – ebben az értelemben – nem sikerült. Nem jutott közös nevezőre beszélgetőtársával, nem egyeztek meg/ki valami közösben. Dicséretére legyen mondva mindkét félnek, hogy meghagyták – a nyilvánvaló stilizálás, javítás ellenére – a beszélgetésnek ezt az érdességét, vita-jellegét. De nem is a legjobb szó itt a vita, mert mintha szándékosan játszaná mindkét fél néha az értetlent, hátha valami magasabb győzelem esélye teremődik így meg mindkettejük számára. A könyv ebben az értelemben egyértelműen a Mihancsik műve, hiszen nem hagyta, hogy az író kigyomlálja, átírja, kivegye az ő rossz kérdéseit. Hanem ezzel szemben arra kényszerítette partnerét, hogy igenis válaszoljon a legvadabb kérdéseire is. Az olvasó nagy szerencséje, hogy ez így történt. Nem két joviális úr beszélget itt, mint a *Párbeszéd*-ben, hanem két esendő ember, mindkettő hibázik, helyenként mindkettő téved (és benne merik hagyni a végső szövegben a tévedéseiket), a másik felől nézve mindkettő kicsit átlépi az udvariasság határait – ezért aztán ez a mindközönsegesen nem sikerült párbeszéd mégis sikeres láttelelet ad. Miről? Arról, hogy miként lehet, illetve miként nem lehet beszélni az irodalomról, hogyan közelíthetjük meg és hogyan nem fogjuk tudni megközelíteni az irodalmi alkotás természetét, végül mit kezdjünk azokkal a szerzteágazó, adott esetben hallatlanul érdekes gondolatmenetekkel, amelyek az írók vezették az alkotás folyamata során, de amelyekkel történetesen, mondjuk, nem értünk egyet.

2.

Az interjú műfaja (mely nem azonos a riporttal, mint sok, egyébként jól képzett fiatal irodalmár gondolja) alapvetően nem az irodalom, a művészet világára lett kitalálva. Hanem az újságok, rádiók, televíziók közéleti szolgáltató műfaja. Az interjúk nagy része politikai, napi igényeket elégít ki, a kérdezett közéleti szereplő aktuális álláspontjának, véleményének kifejtésére ad lehetőséget, illetve arra is, hogy az alanyt szembesítsék mindazokkal az egyéb tényekkel, álláspontokkal, melyeket ő nem vett figyelembe. A médiában az írókkal, művészekkel készített interjúk nagyobb része is, mint jól tudjuk, inkább efféle, közéleti jellegű. Hetilapok, magazinműsorok, folyóiratok, esti rádióműsorok műfaja a portréinterjú, melyben nagyobb tér van arra, hogy a kérdezett alkotói munkájához a saját elmondása, kitárulkozása, műhelyvallomása alapján kerüljünk közelebb. Az írói portrékat, hosszabb életútinterjúkat nálunk hagyományosan inkább íróársak vagy irodalomtörténészek, kritikusok szokták csinálni, és nem újságírók. Ennek hátránya az, hogy a két fél ugyanazt a nyelvet beszéli, ugyanúgy gondolkodik az irodalomról, képzettsége, közelítésmódja hasonló. (Ebből sok kommunikációs probléma adódhat a közönség számára, amit mi, irodalmárok hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni, mondván, hogy tessék érteni az irodalomhoz – de gondoljunk csak arra, mennyire kínos sokszor, mikor zenetörténész kérdez zenészeket a rádióban, és alig értik a nem bennfentesek, mit beszélnek.) Nem kérdés számukra számos dolog, amely mások számára az lehet. Ha viszont nem irodalmár a kérdező, akkor az a veszély fenyeget, hogy tényleg nem ért ahhoz, amiről kérdeznie kellene, netán tájékozatlan is, nem olvasta a kérdezett műveit, mást sem, ekkor a beszélgetés általában a politikánál le is

ragad. Jelen esetben az a szerencsés eset áll fenn, hogy a kérdező kívülről ugyan, de kellőképpen olvasott és tájékozott, kérdései mégis mások, mint egy irodalomkritikus kérdezőéi. Én, mondjuk, nagyon szívesen olvastam volna többet Nádas fontos olvasmányélményeiről, egyéb művészi inspirációiról vagy poétikai dilemmáiról. De ezekről is esik azért valamennyi szó, csak kissé más hangfekvésben, mint a szűkebben vett „irodalmi” interjúkban.

Az egyéb nem közéleti jellegű szakmai interjúk (mondjuk, a biológiáról vagy a csillagászatról) nem nagyon szokták érinteni a kérdezett személyét. A művészi interjúk, kivált az irodalmiak viszont annál inkább. Ezáltal máris szembesítenek azzal az alapdilemmával, hogy mit is gondoljunk egy író estében szerzőről, első személyű narrátorról, önéletrajzi vonásokat mutató főhősről. Vagy az emberi viselkedésnek, érzéseknek, bűnöknek az irodalomban a napisajtónál, a jognál és a politikánál sokkal árnyaltabb megítéléséről, ábrázolásáról. A képzett irodalmár kérdező már eleve tudja a választ az e tárgyban mozgó kérdéseire, tehát vagy föl sem teszi, vagy azonnal meg is válaszolja őket az író helyett. Mihancsik Zsófia üdítő módon nem foglalkozik ilyenfajta irodalmi-szakmai-elméleti kérdésekkel. Ő interjúkészítői szakmai kérdésekkel foglalkozik. „Ezek a maga finom kis csúsztatásai” – jegyzi meg egy helyen. „Ez nem csúsztatás, hanem egy differenciáltabb beszédmód, mint amelyet maga követelne tőlem. Magának szakmai érdeke, hogy a beszédmódom minél egyértelműbb legyen, de én ennek a szakmai érdekének nem megyek elébe, mert az én szakmai érdekem és a tudásom is a differenciálás. Minél inkább képes vagyok differenciálni, annál elégedettebb vagyok” – válaszolja Nádas. (203)

A tizenhét fejezetre tagolt – egyébként eléggé logikátlanul részekre bontott – beszélgetésfűzér alapvető sajátossága az egyet nem értés, a néha szándékos és különben nagyrészt termékeny félreértés, az ellentmondások keresése, egymás néha kéjes kiigazítása, a vitapozíció lehetőségének folyamatos fenntartása, illetve újra- és újraélesztése a benne rejlő lehetőségek kiaknázása céljából. A felek a sarkítás vagy a szurkapiszka eszközeitől sem riadnak vissza annak érdekében, hogy valami kijöjjön a beszélgetésükből. Kezdődik az első oldalon azzal, hogy már abban sem tudnak megegyezni, mikor beszélgettek utoljára a rádióban, majd folytatódik azzal, hogy Mihancsik megjegyzi, ugye, Nádas csak azért nem lett öngyilkos, mert nem akart fájdalmat okozni azoknak, akik szeretik, mire Nádas mazochista módon azt mondja, hogy erre Eörsi István (épp ő) rögtön azt válaszolta, miért nem azokra gondolt, akik utálják. Ez tehát a felütés. (Arra Nádas emlékszik jól, hogy nem 1989-ben, hanem 1990-ben beszélgettek korábban a rádióban, még arra is jól emlékszik, hogy novemberben adták le, megvan nekem a felvétel: pontosan november 28-án, a Kossuthon.) Mihancsik később egyszer azt kérdi, hogyan lehetne hát, milyen nyelven lehetne a szenzualitásról beszélni. „Napi huszonnégy órában ezzel kísérletezem. – válaszolja ingerülten Nádas. – Ha ezt nem érti, akkor az irodalomról sem tud sokat... maga nem tudja, miről beszél” – állítja (104–105), majd boldogan beszélget tovább még majdnem háromszáz oldalon át. „...háromezerhatodszor, és megint csak azt mondhatom, hogy másról beszélünk” – fakad ki egy másik helyen (284), majd szépen folytatódik minden. Az igyekezet, hogy egymáson valahogy mégis fogást keressenek, néha Mihancsikot mutatja köztöködőnek és fafejűnek, néha viszont Nádat merevnek és önellentmondónak. Néha elég közönségesek, mondhatni durván hagyottak a kérdések. Például: „Egyébként kije magának Esterházy Péter...?” (257) Néha túlbonyolítottak a válaszként adott magyarázatok. Csak egy jellemző apróság: azt mondja Nádas egy német újságíróról, hogy sámfát a cipőjébe még soha nem tett, és *fast food*-ot eszik (259). Majd azt állítja, hogy „az »internetezek« szót be tudja építeni [mármint Mihancsik a magyar nyelvbe], de azt már nem, hogy »nem eszek *fast food*-ot«. Azért nem, mert a *fastra* mindenki a faszt asszociálja, s ezért az ember nem szívesen használja”. (268) Na, most akkor igen vagy nem? Ezt a magas labdát Mihancsik éppen kihagyja, de különben egyikőjüket sem kell félteni. Szépen leütik a magas labdákat. „Hát, tudja, ha valaki a *Deutsche Bank*ban jár a *Willy Brandt* öz-

vegyével...” – így Mihancsik. (199) „Hát akkor nem volt még igazi barátsága” – így egy érdekeny helyen Nádas. (275) Mindez csupán két egymástól nagyon eltérő alkatú ember számunkra igazából érdektelen helykeresése lenne a beszélgetés terében, ha nem csinálnának belőle tudatos kommunikációs stratégiát, és nem terjesztenék ki az irodalomértés legáltalánosabb problémájává. „Maga valószínűleg szándékosan nem akarja megérteni, mit mondok, az érdekeiben annyira sértve érzi magát, hogy nem akarja” – mondja Nádas. (187) Ha ezt az érdeket általánosítom és kiterjesztem a kérdező pozíciójára, akkor azt mondhatom, Mihancsik egyértelműséget követelő óhajának Nádas egyértelműen nem akar és nem is tud megfelelni, mert azt állítja, mindez az irodalom természetével ellenkezik, és bizony tényleg ellenkezik.

Mihancsik karakteres és nem szenvedély nélküli olvasó, de a túlzott differenciálásban a maszatolás lehetőségét sejtje meg. Hol minden alap nélkül, hol nem minden alap nélkül. Szereti a rációval tisztán megközelíthető dolgokat, és ezzel sok mindent eltol magától, ami egy irodalmi szövegben, az irodalom észjárásában fontos lehet. Itt azonban leginkább nem Nádas-szövegeket kritizál vagy von kérdőre, hanem Nádas életrészében megnyilvánuló gondolkodásmódját. Nem a regények, de mégcsak nem is az esszék beszédmódját, nyelvi megformáltságát, történetvezetését és gondolkodásmódját, szerkezetét, bármely poétikai elvét bírálja, láthatóan ez nem is nagyon érdekli. Hanem azt kérdőjelezi meg, amit beszélgetőtársa épp előad neki, tehát az író „civil” analízisét, okoskodását a műveivel, azok hátterével és mindenekelőtt a világ számára fontos jelenségeivel kapcsolatban. Így aztán Nádas kénytelen alaposabban és egyfajta védekező pozícióból felfedni műveinek hátterét, de úgy, hogy közben értse már végre a kérdező, hogy ő mit is csinál. Irodalmat csinál. Regényt ír. Itt azonban persze leginkább az irodalom, a regény mellett beszélnek el. Részben azért, mert a kérdező erre a „mellett”-re kíváncsi. Részben meg nyilván azért, mert Nádas érthető módon nem akar a készülő regényéről azelőtt beszélni, mielőtt elkészülne vele.

3.

A beszélgetés eredeti verziója 1997-ben hangzott el a Magyar Rádióban. Négy évvel Nádas infarktusa és a klinikai halálból való visszatérése után, tizenegy évvel az *Emlékiratok* megjelenése után, egyben tizenegy évvel azután, hogy elkezdett dolgozni a *Párhuzamos történeteken*, és nyolc évvel új regényének megjelenése előtt. Magyarul pont abban a pillanatban, amikor már valamelyest körvonalazódhatott számára az új mű, de még korántsem ért a regényírás munkájának a végére. Mivel a regény elkészült, egyáltalán nem érdektelen, mi foglalkoztatta szerzőjét munka közben, hogyan próbálta a maga számára megfogalmazni dilemmáit. Csak egy jellemző idézet: „Nem tudok olyan elrugaszkodott mondatot írni, hogy ne venném figyelembe azt a közös szenzuális szintet, amelyik nemtől, kortól, szociális állástól és az adófizetés mértékétől függetlenül azonosít. Mindig, minden mondatban erre a közös tapasztalatra apellálok. Amikor viszont a szenzuális szinttel való foglatosság tapasztalataiból indulok ki, akkor nem apellálhatok a közösre, mert ezzel a kérdéskörrel, a szenzuális és a tapasztalat, a tapasztalat és a képzelet kérdéseivel a magyar irodalomban rajtam kívül senki nem foglalkozott, és a világirodalomban is kevesen. Ez az én specialitásom.” (297) Tetszik, nem tetszik, ez a kijelentés bizony nagyjából helytálló, bár nyilván lehetne tovább pontosítani. De a Mihancsik-interjú előtti évben megjelenő *Párhuzamos történetek* ezt a merész (vagy inkább szomorú) állítást alátámasztani látszik.

Ez a szabálytalan beszélgetés nem követ semmilyen irányt, nem jut el valahonnan valahová, hanem egyszer csak véget ér. Elfogy a szalag, vége a műsoridőnek. Az egész in-

terjú a halál jó „élményéből” és a halálból való visszatérés rossz tapasztalatából indul ki, aztán állandóan kaladozgat erre-arra; lehetne hívószavakat kiemelni, mint például a szenzualitás, a politika, az erotika, a vágy totalitása, a személyesség, a barátság és a szerelem (melyek Nádas szerint nem választhatók el egymástól, köztük „nincs mennyezet, nincs földem” [355] – innen a kötetcím). Szó van sok egyéb mellett például a diktatúrában követhető viselkedésmódokról, a kritikai fogadtatás(ok)ról vagy a német fordításokról. Van számos olyan eleme a beszélgetésnek, amit a Nádas-olvasó már máshonnan ismerhet. Mondjuk a halál-tapasztalat feldolgozását a *Saját halálból*, az apa öngyilkosságának történetét a *Hazatérésből*, azt, hogy a gyerek Nádas anyja hogyan szembesítette a tükör előtt zsidó származásával, az *Évkönyvből*. Szintén onnan lehet ismerős az idős, beteg, öreg rokon hölgy ápolásának szép története. A Kelet és a Nyugat tapasztalatainak egymással való összevetése, meg a politika és a szerelem dimenzióinak összejátszatása a *Párbeszéd*ből, az Aczél elvtárrsal való „kapcsolat” a *Nádas Péter bibliográfiában* közölt levélváltásukból, az életrajz 1961-ig terjedő fontosabb momentumai az ugyancsak ott közölt *Életrajzi vázlatból*, és így tovább.

Végső soron azonban azért érdekes leginkább ez a beszélgetés, mert feltárja, milyen módon, milyen megfontolásokból jutott az író arra a belátásra, hogy új regényét olyaná formálja, amilyen lett: radikálisan nyitottá, provokatívan lezárhatatlanná, olyan társadalmi tablóvá, amely az emberi kapcsolatok kusza szövevényét nem rendezi el valamilyen szabályosság szerint. A regényírói alaptapasztalat kimondottan a klinikai halálból való visszatérés volt. Ide jutnak vissza állandóan a gondolatmenetek. „Az életrajzom eleje ugyanis nem a születésem, és az életrajzom vége nem a halálom” (ÉS, 2005/44. 3.) – fogalmazza meg majd a regény megjelenése után Nádas. A személyes tapasztalat és a regény-poétika eme összefüggéséről még sokat lehetne és kellene gondolkodni. De én itt befejezem, mert ennek az írásnak a célja a beszélgetés stratégiáinak körüljárása volt, ennél többre most nem vállalkozom. Lehet, hogy eme összefüggés nem is annyira fontos, és mindezt nem kell tudnia az olvasónak, ha a *Párhuzamos történeteket* olvassa, nem is kell erre tekintettel lennie olvasás közben. A regény nyilván ettől függetlenül is működik. De – akárhogy is legyen – ha már egyszer az a szerencse ért minket, hogy olvasható ez a beszélgetés, akkor miért ne olvassánk hozzá ezt is a regényhez?

KETTŐ LETT BELŐLE

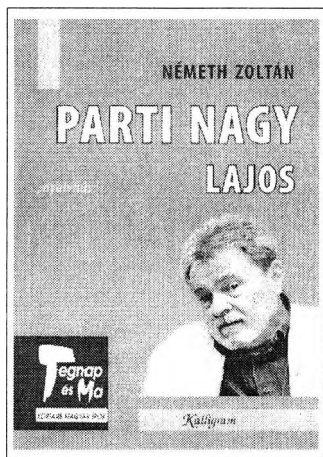
Németh Zoltán: *Parti Nagy Lajos*

A monográfia műfajának válsága legalább egy évtizede téma a hazai irodalomtörténeti munkákban is. Az adatgyűjtő, az életművet egységben láttató, sőt gyakran fejlődéstörténeti narratívába rendező, a teljesség illúzióját nyújtó munkák ugyanis egyre kevésbé képesek az irodalomtörténeti folyamatokat, a korszakokat és az irányzatokat kellő körültekintéssel vizsgálni, miközben egyre kevésbé férnek hozzá az egyes művekhez. De a műfaj rossz híre abból is adódott, hogy sokan a monográfia szabályai mögé bújva próbálták elkerülni az elméleti kérdésekkel való szembenézést, melyet a pusztán leíró, adatoló technikák lehetővé is tettek.

Ha tehát monográfián egységes gondolatmenetű, egy életmű egészének leírására vállalkozó könyvet értünk, mely egy életmű egészének áttekintésére vállalkozik, akkor nem is lehet kérdéses, lejárt-e már a monográfiák mint „nagy elbeszélések”, egységbe foglalható folyamatok és végleges válaszok kora. Csakhogy monográfiákra nyilvánvalóan szüksége van az „érdeklődő nagyközönségnek”, mely nagyon is elvárja, hogy egyetlen könyvből tájékozódhasson egy-egy ma jelentősnek tűnő író életművéről, esetleg életrajzáról, sőt művei értelmezésének lehetőségeiről is, ahogy a „szakma” is szívesen fogadja az olyan munkákat, melyek reprezentálják egy adott szerzőről való tudásunkat, összegyűjtik és esetleg értékelik is a szakirodalom legfontosabb eredményeit, avagy javaslatokat tesznek egy-egy életmű irodalomtörténeti távlatú elhelyezhetőségére. Monográfiák tehát továbbra is születnek, sőt a lassan harmincadik kötetéhez érkező *Tegnap és Ma* című sorozat legjobb darabjai azt is megmutatták, hogy egy-egy életmű kiemelkedő alkotásait lehetséges a kor irodalomtudományos kérdései mentén is értelmezni – még ha ez esetleg az olvasmányosság vagy a tájékoztatás igényének rovására is megy. A keretek egyre lazábbak, és talán épp a műfaj emlékének nosztalgikus fenntartása miatt egyre többféle munkát hívunk monográfiának.

Németh Zoltán azonban egészen meglepő megoldással állt elő. Voltaképp két könyvet írt, egy hagyományos monográfiát, azaz az életmű eseményeit kronológikus rendben követő, nagyrészt a recepció korábbi eredményeit összegyűjtő és visszhangzó szöveget, és ezzel párhuzamosan egy az életművel élőbb és izgalmasabb párbeszédet folytató tanulmánykötetet, mely egy-egy speciális, korábban nem vagy csak érintőlegesen tárgyalt problémát vet fel és dolgoz ki. Az első „könyv” a kötet páros, a második a páratlan oldalain fut.

A páros és a páratlan oldalak különválasztása azon-

Tegnap és Ma. Kortárs Magyar Írók sorozat

Kalligram Kiadó

Pozsony, 2006

320 oldal, 2490 Ft

ban minden előnye ellenére felesleges kellemetlenségeket okoz, a szem minduntalan áttéved az irreleváns oldalra, és nem is csak a lapozások során – az ebből fakadó zavart talán valamilyen tipográfiai megoldással lehetett volna enyhíteni. A párhuzamos szerkezet legnagyobb csapdáját azonban nem is annyira ez, mint inkább az ismétlések rejtik. Gazdaságtalannak tűnnek az ezeket inkább csak kiemelő belső, lapszéli utalások, melyek egy-egy probléma különböző helyeken való felbukkanását jelzik, de nem adnak igazán új információkat, főleg ahhoz képest, amennyi zavart okoz az ide-oda lapozgatás, az olvasás linearitásának megtörése. Természetesen érthető, hogy a monografikus részben nem lehet megkerülni azokat az eredményeket, melyeket a tanulmányok kínálnak, de talán lehetett volna jobb megoldást találni a kettős beszéd interferenciáinak enyhítésére, a szövegek követhetőbbé tételére. Az előszóban a szerző büszkén jelzi, hogy e megoldások eredményeként a „poligráfia” bárhol elkezdhető, de én mint olvasó ezt egyáltalán nem is igénylem. Annál inkább a következetességet, a körültekintést és a filológiai pontosságot.

Ami az utóbbit illeti, Németh Zoltán, különösen a monografikus részben, nagy hangsúlyt helyez a recepciótörténet ismertetésére, a viták tárgyyszerű felidézésére. Az idézetek számából és a szerzőik sokféleségéből látszik, hogy a Parti Nagy-művek recepciójára eddig sem lehetett panasz. Kevés olyan kortárs magyar író van ugyanis, akiről olyan sokszor és olyan sokan írtak volna, mint róla. Ebben nyilván szerepet játszik sokműfajúsága, de talán még inkább nyitottsága, mely persze nem csak befogadni volt képes a posztmodern irodalmiság szinte minden törekvését, de maga is kezdeményezője tudott lenni némelyiknek. Németh dicséretére legyen mondva, hogy a fogadtatástörténetet kiválóan ismeri, a vonatkozó passzusokat gyakran, bár néha túl hosszasan idézi is, nem egyszer érdekes összecsengésekre, ellentmondásokra és folytonosságokra mutat rá, ám a vitákat inkább kerüli. Sőt jellemzően egyetértően idéz, ráadásul sokszor differenciálatlanul, egy mondaton belül például Radnóti Sándort és az *Irodalom Visszavág* című folyóirat kritikusát. Azaz túlságosan is támaszkodik a szemében feltűnően egységesnek látszó recepció eredményeire, ezeket nem igyekszik felülvizsgálni. Pedig a nyolcvanas-kilencvenes évek Parti Nagy-recepciójának meghatározó érvei mára megfakultak vagy jelentőségüket veszítették. Az intertextualitás például alighanem nagyobb hangsúlyt kapott, mint amennyit megérdemelt, ahogy az önirónia sem tűnik ma már olyan központi kategóriának, mint tűnt tíz-tizenöt évvel ezelőtt.

Szintúgy fontos kérdés, vajon miben és mennyiben változott a Parti Nagy-próza a kilencvenes évek eleji kezdete óta, ám Németh válaszai e tekintetben szükségképpen óvatosak. Részben azért, mert a könyv írása idején *A fagyott kutya lába* még nem jelent meg, részben azért, mert bizony a különbségeket sokkal nehezebb megtalálni, mint a hasonlóságokra rámutatni. Annyit mindenesetre ő is megjegyyez, hogy a poétikai változások „egyrészt a test szerepét, másrészt az erotika és a szexualitás irányába elmozduló szövegképzést érintik” (259), ám ezt nem tudja, mert nem is lehet megfelelő szöveghelyekkel illusztrálni, hiszen *A hullámzó Balatonhoz* képest a test-tematika sem hoz valódi újdonságokat. Az újabb novellák valamivel szikárabb nyelvet működtetnek, és elbeszélőjük láthatóan igyekszik kitörni a rontott köznyelv professzionális használójának szerepéből, amit például az orvosi nyelv vagy a régi magyar irodalom nyelvváltozatainak megszólaltatása jelez, de ez még egyáltalán nem átütő erejű változás.

A Parti Nagy-szövegek egy másik fontos eszköze, a hétköznapi nyelv közhelyes és felszínes elemeinek, illetve a műveletlen és igénytelen nyelvhasználóknak a leleplezése viszont épp a kilencvenes évek elején tűnt izgalmasabb célnak. Parti Nagy az akkor bevezetett nagyszerű ötleteit, eszközeit használja most is, de a nyelvi környezet azóta sokat változott, sokat tisztult, és ezzel párhuzamosan az ironia éle valamelyest megkopott – habár a efféle kritikának természetesen ma is van alapja. Németh Zoltán ezzel kapcsolatban joggal emeli ki, hogy a köznyelv nem csupán a normák és a normákat leíró szabályok között létezik, hanem e szabályokon messze túl is. Sőt ettől a megjegyzéstől jut el a könyv egyik legfonto-

sabb állításáig, miszerint ez esetben tévedés rontott nyelvről beszélünk, hiszen a Parti Nagy-szöveg mondattani és szintaktikai hibái nagyon is jól kiszámítottak, nagyon is tipizálhatók, azaz retorikusak. Németh megmutatja (70.), hogy milyen rendszerűen követik egymást a létrehozott hibás alakok, leggyakrabban a mássalhangzó-kettőzéssel („pöttyi”, „pammut”), a magánhangzó-nyújtással („pötyös”, „nyáfog”), -rövidítéssel („fűnyiró” „sziv”) vagy épp helytelen ragozással és hibás igeikötő-használattal létrehozott szavak, illetve a képzavarok, szóláskeverések és az eltúlzott életigazságok. Ezzel pedig igazolja, hogy Parti Nagy nyelve nagyon is poétikus, gondosan tervezett, a legapróbb részletekig megmunkált nyelv, melyet nem lehet „rontott”-nak vagy „lebutított”-nak nevezni, akkor már inkább „feltépett”-nek vagy „kényelmétől megfosztott”-nak, ahogy Németh Zoltán teszi is (109.). És még csak az sem igaz, hogy Parti Nagy felhasználja az utca nyelvét, mert ahogy az ő figurái, úgy az életben nem beszél senki. Ez a nyelv tehát minden elemében fiktív, azaz a valósággal való egyezés, csupán a véletlen műve. Nem a villamoson hallott nyelvi szórnyszülemények kerülnek a szövegekbe, hanem a költői invenció azzal csak laza kapcsolatban álló eredményei.

Németh Zoltán azonban egy lépéssel ennél tovább is megy, amikor arra kérdez rá, hogy mi módon és milyen mértékben válnak az efféle hibák a szövegben felismerhetővé, avagy lehet-e például *A test angyalának* olyan olvasója, aki nem veszi észre a szöveg iróniáját. A nyelvtani szabályok persze azért vannak, hogy megszegjék őket, de ehhez ismerni kell a szabályokat. Észre kell tudni venni, mihez képest rossz, amit rontottnak gondolunk. Ez viszont feltételezi, hogy a hibákat észlelni képes olvasó különbnek érezheti magát a szövegekben beszélőktől, vagy fordítva: akik már olvasnak, pláne egy Parti Nagy-szöveget, azok nem tartoznak ahhoz a nyelvileg is meghatározható társadalmi réteghez, melyet az e szövegekben beszélők reprezentálnak. Hiszen a nyelvi kultúra birtokba vétele nem lehet a kulturálatlan beszélők lehetősége. Ráadásul a Parti Nagy-szövegekbe bele is van kódolva az olvasó efféle kívülállása, hisz a beszélők feltűnően sokszor épp a választékos nyelvhasználat jellemző fordulatait rontják el, épp ezzel próbálkozva produkálják a legmulatságosabb hibákat. Azaz az „alárendelt” szóhoz jut, de csak azért, hogy az elit megmosolyoghassa.

Csakhogy ez a probléma két másik, Németh által e szövegvilág központjába helyezett kérdést is érint. Az egyik az „alacsony-” és a „magaskultúra” párbeszédének igénye, a másik a plurális, illetve a liberális szövegpolitika területe. A Parti Nagy-szövegek egyik fontos elkötelezettsége ugyanis a könyv szerint az lenne, hogy elvetnek mindenféle stílusdiktatúrát és elitizmust, és a demokratikus kánonok, illetve az értékek pluralizmusának igényét demonstrálják. Németh Sárbogárdi Jolánt például mint radikális irodalomtörténészt látta, aki provokatív örömmel idéz operettszlágereket, reklámszlogeneket és ponyvaregényeket, mellyel tehát a kánonok egyoldalúsága, a tömegkultúra kirekesztése, azaz az irodalmiság határai ellen dolgozik. A Németh által a „pluralitás posztmodern poétikájá”-nak nevezett szövegalkotási elvek ugyancsak a populáris- és az elitirodalom konvencióinak a felszámolását jelentenék, azaz végső soron e két kategória értékegyenlőségét, a köztük lévő hagyományos hierarchia felszámolását. Parti Nagy művei eszerint teljes fegyverzettükkel vennének részt a kultúra hatalmi harcában, ráadásul a „gyengébb”, az „alárendelt” oldalán, a tolerancia és a szolidaritás jegyében. A kérdést tovább bonyolítja, hogy Németh az „írói munkásság” részeként kezeli a publicisztikákat, a nyilatkozatokat és a különféle kiáltványokat is, amivel különösen kényes területre téved. Próbál ugyan visszafogott állításokat tenni, például az Írószövetségből való kilépést deklaráló híres nyilatkozatot stilisztikai jegyei alapján elemezni (201.), ám ezzel nem kerülheti el a politikai állásfoglalások minősítését, ami még akkor sem vezethet messzire, ha tudjuk, egy irodalmár elméleti és kritikai gyakorlata sem lehet értékrendjében semleges, protokolljait tekintve áttetsző. Nem érzem tehát indokoltnak és pláne szerencsésnek a

szépirodalmi és a publicisztikai munkák összemosását. Még akkor sem, ha a „tolerancia és a másság elfogadásának kultúrkritikai attitűdje” kézfelfoghatóbban jelenik meg az utóbbi szövegekben, mint például a politikai értelmezéseket úgyszólván kihívó *Hősöm terében*. A legfőbb probléma ugyanis éppen az, hogy a Parti Nagy-művek pluralizmusa és egalitarizmusa nem olyan egyértelmű, mint az az író magánemberi megnyilatkozásából gondolható. Én inkább Zsadányi Edittel értek egyet, aki *A test anyyala* kapcsán azt írja, hogy Parti Nagy ebben a művében (is) ugyanazokat a női hangot elnyomó nyelvi formulákat használja, mint a korábbi kanonikus művek szinte mindegyike: „A játékos nyelvhasználat arra ösztönzi az olvasót, hogy belefeledkezzen az előadásba, így nem veszi észre a szöveg háttérbe szorított részeit, elhallgatásait. Ilyen értelemben a textualitásnak ez a poétikája folytatja a női alakot háttérbe szorító nyelvi-kulturális tradíciót, mintegy a cinkos lesz ennek a hagyománynak.” (Menyhért Anna [szerk.] *Egytucat*. Bp., 2003., 234.) A szövegek eszerint ugyanabban a hatalmi sémában mozognak, mint elődeik. És bár az írónia árnyalja a képet, a szövegek kedvezményezettjei ugyanazok: a fehér, művelt, európai férfiak.

A nyelvi pluralizmus problémájának efféle kétarcúsága ellenére az ettől elválaszthatatlan, Németh által „nyelvhús-paradigmá”-nak nevezett poétikai és nyelvszemléleti elkötelezettség következetesnek és termékenynek mondható. A monográfia szerzője „nyelvhús”-on a nyelv azon legsűrűbb, legérzékletesebb részét érti, melyet az író a leggyakrabban használ, azaz a „nyelvi megelőzöttség, a legszabadabban értelmezett intertextualitás, a szétszedhető, összerakható, tetszés szerint gyúrható, »mancsolható« nyelv poétikáját” (49), egy felszabadító költészetfelfogást, melybe a fiktív szerzői maszkok cserélgetése, a dilettáns versbeszéd parodizálása és a fragmentáció, sőt mindennek nyelvkritikai aspektusa is belefér. Németh szerint mindezt a nyelv esendőségének felismerése és elfogadása hívta elő, és ugyancsak a rögzült hierarchiakat eltörölni, illetve a marginális szövegeket helyzetbe hozni igyekvő politika motiválja, melynek legfőbb eszköze az írónia és a paródia. A magyar nyelv játékoságának és ezáltal újrafeltöltésének teret nyitó poétika a posztmodern térnyerésével párhuzamosan vált egyre elismertebbé. Németh Zoltánnak alighanem abban is igaza van, hogy az ebben rejlő nyelv- és irodalomfelfogásban ragadható meg leginkább a Parti Nagy-költészet hatása és ezzel párhuzamosan a kortárs kánonokban elfoglalt helye. Meglátása szerint ugyanis a kilencvenes években indult költőgeneráció legjobbjai szinte egyként használták fel a Parti Nagy-líra eredményeit. Németh ebben a sodorban látja Orbán János Dénes és Varró Dániel, Karafiáth Orsolya és Lövétei László László, sőt Térey János költészetét is.

De dicsérnem kell még a könyv nyitottságát, amely nem lezárni, hanem inkább felnyitni, játékhelyzetbe hozni igyekszik a vizsgált szövegeket. Németh számára ugyanis nem kérdés, hogy az irodalom története nem objektív entitás, mely feltárára szorul, hanem az értelmezői nyelvek sokszínű játéka, melynek lehetnek konszenzusos eredményei, de végeredménye sohasem. Ugyanakkor a monografikus részben láthatóan számol egy olyasfajta közvetítő pozíció kialakításának lehetőségével, mely nem csak a „laikus” és a „professzionális” olvasó, de a kritikai és a szaktudományos érdeklődés közötti párbeszéd lehetőségeire is nyitott. Eszerint a páros oldalakon futó monografikus rész értelmezési javaslatai töltenék be a tájékoztatás funkcióját, a páratlan oldalon olvasható tanulmányok pedig az újabb kérdések felvetését, az életmű egy-egy részének alaposabb vizsgálatát végzik el. A könyv Parti Nagy-képe ugyanakkor nem látszik markánsan újnak, sőt a monografikus rész, mely gyakran enged az aktuális kritikai metaforák sematizmusának és az egymást kizáró esztétikai elvárások (és kánonok) leegyszerűsítő gyakorlatának, kifejezetteren a „közmegegyezés”-t igyekszik megfogalmazni, a legfontosabb, legmarkánsabb értelmezéseket továbbgondolni.

Németh ezzel is meg tud győzni arról, hogy Parti Nagy benne él napjaink nyelviségé-

ben és irodalmiságában, hogy mondatai szállóigékké és köznyelvi fordulatokká lettek, azaz miután dekonstruálta a köznyelvet, az visszavette Parti Nagy szövegeiből mindazt, ami az övé. Arról ugyan keveset tudunk meg, milyen előzményei voltak a Parti Nagy-műveknek, miből táplálkoztak, mit írtak tovább, arról azonban annál többet, ki mindenkire hatottak, hogyan formálták és formálják a kortársak munkáit. A könyv Parti Nagy Lajos művészetének jelentőségét a nyelvhasználat újszerűségével magyarázza, közelebbről a nyelvhús-metafora kidolgozásával, a magas és alacsony irodalom határainak ironikus felszámolásával, az intertextualitás új lehetőségeinek felismerésével. Németh meggyőző érvekkel igazolja, hogy a *Notesz* című József Attila-parafraízis, a *Rókatárgy alkonyalkor* és az *Őszológiai gyakorlatok* néhány darabja a kortárs magyar költészet legjelentősebb művei közé tartoznak, a *Hősöm tere* kapcsán viszont például a szöveg belső ellentmondásaira, üresjáratokra és didaktikusságára hívja fel a figyelmet, azaz a regényt végső soron nem tartja többszöri újraolvasására méltónak. A prózával egyébként is távolságtartóbb, mint akár a drámákkal szemben, a '90-es évek elején írt *Se dobok, se trombitákat* például óvatos kezdésnek tartja, ahonnan sikertelenség esetén vissza lehetett volna hátrálni a költészetbe.

Thomka Beáta, Szirák Péter, Pécsi Györgyi, Görömbei András és Tolcsvai Nagy Gábor mellett immár Németh Zoltán is két monográfiát jegyez a Kalligram Kiadó *Tegnap és Ma* című sorozatából. Jelentős filológiai munkával, megbízható elméleti felkészültséggel, a Parti Nagy-művek alapos és mély ismeretével írt egy a mai magyar irodalom folyamatainak megértése szempontjából is fontos könyvet, melyből kitűnik, hogy Parti Nagy Lajos a kortárs magyar irodalom megkerülhetetlen, hatásában is jelentős szerzője. De Németh emellett azt is jelzi, hogy a gazdag kritikai fogadtatás ellenére joggal fogalmazható meg hiányérzet, főleg a prózaíró Parti Nagy Lajossal szemben. Miközben tehát a kiemelkedően gazdag recepció hangja az életmű sikerét visszahangozza, többen, köztük Németh Zoltán is, még mindig a „nagy mű”-re várnak.

APÁM UTOLSÓ KÍVÁNSÁGA

Sz. Koncz István beszélgetése

– Összesen kétszáznegyven kilométer hosszú a szőre – hallom a hátam mögül vendéglátóm hangját. Lilikéről beszél, a perzsa cicáról, aki némi tartózkodással szimatolja körbe a belépő idegent. A város fölött vagyunk, a Mecsekre kúszó dombok egyikének oldalában, egy barátságos kis házikóban. A nappali közepén szép arányú kemence. Állítólag remek kenyerek lehet benne sütni. Bár az idő enyhe, mégis jólesik az a kis meleg, ami előduru-zsol a vasajtó mögül. Házigazdám tréfálkozik: jó ég – mondja a feleségének –, mibe fog ez nekünk kerülni, már az első alkalommal kávé, tej és még két cukor is...

Blasszauer Béla Budapesten született, 1933. december 23-án. 1957-től '65-ig az Egyesült Államokban élt, 1967 elején került a Pécsi Orvostudományi Egyetem Marxizmus-Leninizmus Intézetébe, ahol több éven keresztül fordítóként, demonstrátorként, később tudományos munkatársként, majd főmunkatársként dolgozott. Magyarországon elsőként lett az orvostudományok kandidátusa úgy, hogy alapidiplomáját nem orvostudományi, hanem jogi egyetemen szerezte. *Orvosetika a XXI. században* című disszertációját 1994-ben védte meg. Több mint harmincegy évig állt alkalmazásban ugyanott, csak az intézet neve változott Társadalomtudományi, majd később Magatartástudományi Intézetre. Orvosi etikát oktatott 1998-ig. Kényszernyugdíjaztatása után a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvosi Kar Családorvostani Intézetébe került tudományos tanácsadónak, ahol mint nyugdíjas ma is tevékenyen részt vesz a munkában.

Szakkönyvekben több mint száz tanulmányt publikált, ezek bő fele angol nyelven jelent meg. Hat könyve közül nagy visszhangot váltott ki *A jó halál* (Gondolat, 1984), az *Orvosi etika* (Medicina, 1995 és 1999), az *Eutanázia* (Medicina, 1997), s az ő fordításában jelent meg Elisabeth Kübler-Ross munkája, *A halál és a hozzá vezető út* (Gondolat, 1988). Több tucat előadást tartott nemzetközi konferenciákon. Ízelítőül néhány a helyszínek közül: San Francisco, New York, Dunedin (Új-Zéland), Tokió, Róma, Oslo, London, Moszkva, Athén. A Soros Alapítvány többször segítette munkáját, társadalomtudományi ösztöndíjas volt például 1986-ban, illetve ugyancsak az Alapítvány támogatta az East-West orvosetikai programot. 1985-ben lett Kiváló oktató, '87-ben megkapta a Baranya Megyei TIT, '94-ben az *Orvosi Hetilap* díját. 2004-ben a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjével tüntették ki. A Közép- és Kelet-Európai Bioetikai Társaság alapító elnöke volt. Egyedülálló módon háromszor is beválasztották a Nemzetközi Bioetikai Társaság igazgatótanácsába. Szerkesztőbizottsági tag, illetve helyettes szerkesztő, elnök, titkár hat angol és egy magyar nyelvű szakkönyvkiadónál. A *Bioetikai Enciklopédia* második és harmadik kiadásában az ő írását olvashatjuk Közép- és Kelet-Európáról. A Cambridge most jelenteti meg *A bioetika története* című nagyléptékű munkát, amelynek Blasszauer Béla az egyik szerzője. Számtalan országos és helyi etikai bizottság tagja volt, illetve néhányban ma is aktív. A Román Orvosi Akadémia tiszteletbeli tagja. Nős, felesége, Chela Panamában született. Két gyermekük van, Celia és János, illetve öt unokájuk.

Ismerősei közül sokan azt mondják, nehéz, néha a végletekig következetes, szigorú, de nyíltszívű ember. Tudom, hogy pályafutása során megvádolták azzal is, hogy orvosellenes, pedig, ahogy mondják róla, igaza tudatában csupán tántoríthatatlan maradt.

– Bármikor hátat merek fordítani neki – feleli egyik orvos barátja, amikor róla kérdezem –, emberre ennél nagyobb bókot nem tudok mondani.

Sokan szeretik, de akik nem kedvelik, azok is elismerik, hogy a bioetika hazai atyját, nemzetközi hírvé képviselőjét tisztelhetjük benne. Ahogy mesél, izgalomba jön, néha elkapja a hév, érvel, anélkül, hogy ellentmondanék, majd megáll, és várja a kérdésemet. Inkább reagálni igyekszem persze. Beszélgetünk. Örkény írja valahol, hogy ezeknél nincs is több. Ezeknél a nagyon nagy beszélgetéseknél.

Blasszauer Béla: – Kétévesnél nem lehettem több. A járókában ültem, és a fakeret mellett egy idegen lány álldogált. Nagyon nem tetszett, nem értettem, mit keres ott. Aztán négy- vagy öt éves voltam, Pécssett, a Mandula utcában laktunk, szoba-konyhában. Ugyanabban a házban éltek a nagyszüleim is. Apám egy este elvitt a városba, karácsonyeste lehetett, gondolom, azért kellett eltávolítani engem, hogy feldíszítsék a fát. A Széchenyi téren, a patika helyén játékbolt volt. A Perczel utcai oldalon, a kirakatban vonatok jöttek-mentek egy terepasztal alagútjaiból ki-be. Világítottak a szemaforok. Odatapasztottam az arcomat az üveghez, és elájultam a látványtól.

A mai Malév-iroda helyén ugyancsak árultak játékokat. Amikor kivették a mandulát, ott kaptam egy kisautót, hogy jól viselkedjek. Nem tudom, miként érzéstelenítettek, de nagy fájdalmat éreztem, és a nyakamba kötött zacskó csupa vér volt. Úgy rémlik, a műtét sokba került, de ebben nem vagyok biztos. Érdekes, vannak ilyen korai emlékeim.

Sz. Koncz István: – *Tényleg furcsa, én mintha nem is éltem volna az óvodásévek előtt.*

– Az Ágoston téri óvodába jártam, az udvaron nagyobb gyerekeket is láttunk. Előfordult, hogy nádpálcával verték őket. Nem értettem, miért? Ugyanott kezdtem az iskolát. Az első napok egyikén kimentünk a dobogóra, bohóckodtunk. Jött a tanítónő, kövér, nagydarab asszony, és a nádpálcával egyenként alaposan elvert bennünket. A bűn nem állt arányban a büntetéssel. Zokogtam, nagy kerülővel mentem haza. Senki sem kérdezte, mi történt. Meglehet, csak vak nagyapám volt otthon. Azelőtt a vasúton dolgozott, egyszer meszet oltott, fölrobbant, akkor veszítette el a szeme világát.

Amúgy minden vasárnap templomba kellett mennünk. Hétfőn az első óránk hittan volt. A pap megnézte a jelenléti ívet, és ha előző nap valaki igazolatlanul hiányzott, elnás-pángolta. Valószínűleg innen ered az egyházellenességem. Másodikban kaptunk egy férfi tanítót. Visszagondolva, azt hiszem, pedofil lehetett. Az első padban ültem, gyakran ráereszkedett az asztallapomra, és simogatta a combomat. Akkor persze nem tulajdonítottam neki jelentőséget. Negyedikig színjeles voltam, pedig utáltam az iskolát, és nem érdekelt semmi.

– *Milyen körülmények között éltek?*

– Apám kőfaragó volt, hol akadt munkája, hol nem. Végül egy sírkövesnél kapott állást. Anyám otthagya a munkahelyét, a kesztyűgyárat, és beállt segíteni. Csiszolták a márványlapokat, a műkövet, és házat építettek a Tátra utcában. Körülbelül második koromban költöztünk át. Az utcán nőttek föl. Senki sem törődött velem. A szüleim reggelente elmentek a temetőbe, és este tíz-tizenegy óra tájban tértek haza. Az utcán küzdeni kellett a fennmaradásért. Megtanultam túlélni, és megtanultam focizni. Később, úgy tizenkét-tizenhárom éves koromban tettünk egy kísérletet két barátommal a Tüzér utcai Postás-pályán, hátha lehetne ezt hivatalosan is csinálni. Leigazoltak minket. Gyalog mentünk át a városon játszani. A Király utcában, a Zálogház mellett volt egy hentesbolt. Ha össze tudtunk guberálni öt forintot, hazaiton vettünk egy sült hurkát, meg egy-két szelet kenyeret. Elosztottuk háromfelé, mert örökké éhesek voltunk. Nem messze tőlünk, egy bekerítetlen telekről loptuk a gyümölcsöt. Legtöbbször zöld mandulát vagy kajszit. A bolgárkertészetből sárgarépát csórtunk meg hagymát. Háború volt, jegyrendszer volt, szegények voltunk.

– *Tanár úr elkezdte a nyolcosztályos gimnáziumot. A fenti történet már erről az időszakról szól, ugye?*

– A reálgimnáziumba jártam, a mai Janus Pannoniusba. Akkoriban nagy telek voltak. A szüleim szereztek valahonnan egy lópokrócot. Anyám varrt belőle télikabátot és egy pár kesztyűt. Az első nap, amikor fölhúzhattam a szép, új kabátomat, ellopták a suliban.

– *A kesztyűt is?*

– Benne volt a zsebében.

– *Akkor a gimnáziumot sem szerette meg...*

– Egyáltalán nem. Térdepeltettek, sarokba állítottak, megaláztak sokszor. Persze, rebellis voltam. Nem mindig volt igazam, de mindig visszaszóltam. Csakhogy a dolog nem tartott sokáig, mert az országnak át kellett állnia a nyolcosztályos általános iskolákra, vagyis hatodikban visszakerültem az Ágoston térre.

– *Oda, ahonnan azt lehetett hinni, megmenekült.*

– De nem, újra kezdődtek a megpróbáltatások. Az volt a játékunk, hogy a szünetekben papírgalacsinnal dekázgattunk a folyosón. Egyszer, becsengetés után, amikor a többiek már bementek az osztályba, még emelgettem. Jött az énektanár, lekevert két hatalmas pofont. Épp az ő órája következett. Ahogy bementünk, fölszólított, énekeljék! Se hangom nem volt, se erőm. Nem elég, hogy felpofozott, szükség volt rá, hogy az osztály előtt még porig alázzon.

A szüleim, nem tudom, hogyan, kaptak egy házat Hímesházán. Talán anyám révén, aki párttag volt, aktivista, és mint más Istenben, úgy hitt a pártban. Odaköltöztek, engem pedig betettek Mohácsra, kollégiumba. A szadizmus magasiskolája volt. Ráadásul ott is állandó éhséget éreztem. Ha találtam a szemétben penészes kenyeret, kivettem, lekapartam és megettem. Szép, kihúzható, emeletes tolltartóm volt. Odaadtam pár falat kenyérrért meg karika kolbászáért – egy katonáért szinte. A hetediket tehát ott végeztem. Egyszer az iskolában valakivel majdnem összeverekedtünk. Hangsúlyozom, tettelegességre nem került sor. Ám az egyik tanár észrevette a konfliktust, kiszólitott minket a katedrára, álljunk egymással szembe, üvöltötte, és üssük a másikat pofon! De a srác nem ütött meg engem. És én sem őt...

– *A tantárgyak közül volt, ami érdekelte?*

– Arra gondol, hogy mondhatnám például: akkoriban szerettem meg a földrajzot? Á, ilyen emlékem nincs. Nagyon gyenge tanuló voltam, kettes, hármas. Elkönyveltek mint retardált, lusta diákot. Júniusban nagyanyám eljött, hogy Pécsre vigyen. Hozott egy hosszúnadrágot. Tizenöt éves voltam. Az volt az első hosszúnadrágom. Addig rövidnadrágot viseltem csak. Télen harisnyával hordtam.

– *Még szerencse, hogy ekkor már nem a reálgimnáziumba járt.*

– Lehet, hogy ezt is ellopták volna, tényleg. De Mohácsra sem kellett visszamennem. A Piusba kerültem, kollégiumba. Valahogyan befejeztem a nyolcadikat, és fölvettem a kereskedelmi gimnáziumba. Miért éppen oda? Ne kérdezze! Egyetlen tantárgyból emelkedtem ki, a gépírásból. Tetszett a masina, hogy úgy zörög, kopog... Még országos versenyen is részt vettem, úgy hiszem, negyedik vagy ötödik lettem. Gyorsírásból viszont megbuktam. Egyebekben maradtak a kettesek-hármasok. Ott sem tanultam, igaz, nem is mondta senki, hogy kellene. Csak azt hallottam folyton, hogy semmittevő vagyok. Illetve lehet, hogy mondták: tanuljak! De miért és hogyan? Arra valószínűleg nem jutott idő.

– *Azt az évet befejezte?*

– Elvergődtem másodévig. Hanem ekkoriban történt, hogy a szüleim egyik nap behívtak az utcáról. Soha korábban nem beszélgetek velem. Üljek le, el kell mondaniuk valamit. Akkor tudtam meg, hogy van egy nővérem.

– *Ő volt, akit kisgyerekként a járóka mellett látott?*

– Bizony. Kiderült, hogy apám és anyám háromhónapos koromban vett ki a menhely-

ról, és fogadott örökbe. Ekkor értettem meg, miért mondták mindig, amikor gond volt velem, márpedig néha volt, hogy menhelyi fattyú.

– *Miért éppen ekkor szembesítették mindezzel?*

– Mert a nővérem tizennyolc éves volt, házasodni készült, és meghívott az esküvőjére. A szüleim úgy döntöttek, ebből az alkalomból Budapestre utazhatok apámmal. Addig talán ő sem járt még ott. Óriási élmény volt. Először elmentünk a Vidámparkba, majd át Budára. A nővérem ott lakott a mostohaanyjával. A vacsorán apám nem vett részt, csak visszajött értem, hogy elérjük az utolsó vonatot.

– *Milyen benyomást keltett a nővére?*

– Szép arcú lány volt, illetve épp akkor vált asszonnyá. Fiala nő, tele energiával. A sógoromat is nagyon rokonszenvesnek találtam. Mindenki rendes volt hozzám, valaki úgy mutatkozott be, mint a nagybátyám, és a zsebembe nyomott egy húszast. A vacsoránál hozták a levest. Olyat még életemben nem ettem. Addig azt hittem, a leves azért van, hogy megteljen a gyomrunk, és ne tudjunk sokat enni az igazi kajából. Mire a tortára került sor, egy falat sem ment le a torkomon. De hogy a kérdésemre válaszoljak, bár örültem a nővéremnek, sokkolt, hogy nem az vagyok, akinek gondoltam, hittem magam, hanem valaki más.

– *Mennyiben játszott közre ez a megrázkódtatás abban, hogy félbehagyta a gimnáziumot?*

– Állítólag nem nagyon lehetett velem bírni. Már tudtam, hogy nővérem van Budapesten, aki imád, és folyton hív: legyenek mellette, mellettük. Elég az hozzá, megbuktam számtanból. Pótvizsgázhattam, de nem voltam hajlandó válaszolni. Végképp elváltak, osztályt kellett volna ismételni. Erre már nem került sor, bejelentettem, hogy a nővéremhez költözöm. Az öregek meglepődtek, de beleegyeztek.

Sógorom a szülei után Albertfalván örökölt egy házat, oda kerültem én is. Volt fürdőszobájuk. Ott láttam először fogkefét, ott láttam először, hogy valaki fogat mos, és ott láttam először fürdőkádat. A nővérem engedett vizet. Csak klottgatyában mertem beszállni, tiszta kék lett a víz. Három hétig laktam ott, és fogalmam sem volt, mihez kezdjek. Tengtem-lengtem. A sógorom erős dohányos volt, és ahogy később megtudtam, alkoholista. Amikor hozzájuk kerültem, már jószerevel állandósult emiatt a feszültség, ami rám is vetült. Nem voltam többé az aranyos öcsike. Nem tudom, mi adta az utolsó lökést, de úgy határoztam, elköltözöm. A Síp utca környékén kötöttem ki. Találtam egy hirdetést: ágy kiadó. Egy öregasszony hirdetett. Megmondtam, hogy nincs pénzem, mindazonáltal befogadott, mondván, majd megadom a tartozásomat. Abban is segített, hogy hova menjek dolgozni. Így kerültem egy építőipari vállalathoz. Kocsikísérő lettem. Magyarul segédmunkás. Lapátoltam a teherautóról a sódert föl-le és így tovább. Tizenhét éves voltam, ötvenhat kiló, sosem végeztem ilyen megerőltető fizikai munkát. Sportoltam persze, ez volt a szerencsém, azonban tele lett a tenyerem hólyagokkal meg véráláfutásokkal.

– *Meddig bírta?*

– Egy hétig talán. Akkor hírért vettem, hogy Kőbányán, egy márványvágó üzembe keresnek segédmunkást. Nagy acél drótok hasították a tömböket. A gépet kellett kezelni, meg vízzel hűteni a követ és a sodronyt. Nem volt nehéz munka, csak unalmas. Két hónap után, talán a honvágy miatt, talán, mert elegendő lett ebből az életformából, írtam haza, hogy visszamennék. A szüleim csak annyit feleltek, hogy gyere.

– *A gimnáziumba visszavették?*

– Arról szó sem volt. Sztálinvárosban megkezdődtek a nagy építkezések, és apámat mint elismert mesterembert odahívták dolgozni. Invitálására én is vele tartottam. Munkásszállás, dupla ágyak, nyolcvan ember egy barakkban, mindenféle ember, mosdási lehetőség alig, nem emlékszem, hogy például zuhany lett volna. Mindketten munkához jutottunk, apám a szakmájában, én műköcsiszolóként. Adtak egy gépet, húztam-vontam, előjöttek a szemcsék szépen. Így lettem sztahanovista. Kaptam egy kis pénzt, és kineveztek diszpécsernek.

– Ez mit jelentett?

– Valami fuvarozóvállalatnál intéztem a szállításokat. Elég sok járműre kellett figyelni, teherautókra, vonatokra, hajókra. Jött a cement, a sóder, a betonvas. Élveztem a nyüzsgést. Sőt, ha szóltam az egyik teherautósofőrnek, hogy szeretnék vezetni, engedte. Egy évvel később toborzók jelentek meg Budapestről. A munkásosztály gyermekei tanuljanak tovább, és legyenek igazságos vezetői a népnek! Lehetőleg olyanokat kerestek, akik bebizonyították az elkötelezettségüket.

– *Ki más, mint egy sztahanovista!*

– Nem volt mese! Beiskoláztak szakérettségire. Két év alatt kellett megtanulnunk négy év anyagát. Minderre Pécssett került sor. A jogi fakultásra tettek be. 1953 szeptemberében odaköltöztem a Papnövelde utcai kollégiumba, és megkezdtem tanulmányaimat a Nagy Lajos Gimnáziumban. Kiváló tanárokat küldtek. Ballér Endre oktatta a történelmet. Először adódott az életemben olyan tanár, akitől lehetett kérdezni, továbbmegyek, lehetett vitatkozni vele. Néha megdicsért. Ilyesmi velem azelőtt nem fordult elő. Híres lettem a kollégiumon belül, mint aki kapásból vágja a dátumokat. A magyart is jól tudtam. Megszerettem a tanulást, kineveztek instruktornak. Ebben a minőségemben három-négy gyereket korrepetáltam. Végig jeles voltam, felvételi nélkül kerültem be a jogi egyetemre, és rájöttem, hogy talán mégiscsak van bennem valami érték. 1955-ben lettem egyetemista, mégpedig magas ösztöndíjjal. Úgy rémlik, hatszáz forintot kaptam.

– *Hú, az tényleg komoly pénz volt akkoriban!*

– Nem volt több éhezés! Azt ettem, amit akartam. Ráadásul új világ tárult elém. Élveztem a szemináriumokat, az előadók felkészültségét, lelkesedését – akkor még volt ilyen – és a légkört. Nagyon jó tanuló voltam.

– *Mi történt a szüleivel?*

– Apám hazajött Sztálinvárosból, Pécssett lett művezető, és én is a Tátra utcában laktam ismét. Így telt el egy esztendő. Nyárra behívtak katonának, csak hogy megint valami megaláztatásban lehessen része az embernek. Szeptembertől azonban folytattuk az egyetemet. Legalábbis egy darabig. 1956-ot írtunk. A forradalom leverése után az egyetem nem indult újra. Fodor Ferivel együtt többnyire Pintér Pistánál találkoztunk, hárman, évfolyamtársak. Hallgattuk a rádiót, kártyáztunk, ittunk. Amikor sokadszor mondta be a Szabad Európa, hogy Kovács József Párizsból üzeni: munkát kapott, és jól érzi magát, valamelyikünk fölvetette, hogy el kéne mennünk. Megegyeztünk, hogy másnap találkozunk a reggeli vonatonál. Írtam a szüleimnek pár sort, de nem vittem magammal semmit. Az állomáson Pista elnézést kért, mondván, nem hagyja itt a menyasszonyát. Fizetett egy kevertet, elbúcsúztunk. Ferivel eljutottunk Szombathelyig, megtaláltuk azokat, akik ugyancsak át akartak jutni a határon, és megtaláltuk azt is, aki átvitt bennünket. Négyötőrai gyaloglás után a vezetőnk megállt, rámutatott egy osztrák istálló fényeire, és magunkra hagyott bennünket. Az istállóban emberek feküdtek, olyan szorosan, mint a heringek. Kaptunk vacsorát, és mi is lefeküdtünk. Később Linzbe kerültünk, azután egy téli üdülőfaluba, végül Salzburgba, gyűjtőtáborba. Ott összeírták, ki hová akar menni. Gondoltuk, olyan helyre kell eljutnunk, ahol megtanulhatunk egy világnyelvet. Az úrlapra beírtuk: USA, Kanada, Ausztrália.

– *Hogy lett ebből épp az USA?*

– A válaszhoz vissza kell térjek a jogi egyetemre. Mint említettem, abban az időben volt pénzem, hogy jóllakjam. Nem egyszer ettem a ma is működő Borostyán Étteremben. Az egyik törzsvendég folyton azzal hancegett, hogy Kaliforniában élt, Sacramentóban, a nagybátyjánál, John Ackermannál. Annyiszor elmesélte, hogy megjegyeztem ezt a nevet. Tehát amikor jött az interjú, bementam, hogy Ferivel unokatestvérek vagyunk, és a nagybátyánk Kaliforniában lakik. Pontosabb címet nem tudunk, a bolsevik diktatúra alatt nem lehetünk kapcsolatban vele satöbbi. Elhitték, Hamburgban behajóztunk, New

Jerseyben kiszálltunk. Gyűjtőtáborba kerültünk. Egy nap jöttek a vörösskeresztesek, hogy Sacramentoban kétszáz John Ackermann él, a keresés eredménytelen. A tábori hangosbeszélőben azonban meghallottuk, hogy Iowában, Davenportban szívesen fogadnak ötvenöt magyart. Jelentkeztünk, elvittek minket. Kipróbáltunk egy egyetemet, ám egyrészt nem volt pénzünk, másrészt nem tudtunk angolul. Feri ennél fogva egy kertészetbe került ásózni, én pedig egy raktárba, segédmunkásnak. Ki-be pakoltuk a tejport, a jégszekrényeket és minden egyebet. Egydolláros órabérért dolgoztam, a helyiek másfélszer annyiért. Ezzel együtt a második héten vásároltam 70 dollárért, részletre egy 1947-es Studebakert. Mondták, be ne üljek, amíg nincs jogosítványom! Persze, másnap már kocsival mentem a munkahelyemre. Elég meredek lejtőn parkoltam. Alighogy bementem, kiabáltak utánam. Az autó nekiment egy vasúti vagonnak. Nyilván nem húztam be a kéziféket, vagy nem tettem sebességbe a váltót.

– *Nagyon összetört?*

– Az eleje eléggé. Azt hiszem, sírva fakadtam, amikor megláttam. Mikor megjavították, ész nélkül robogtam mindenfelé. Fogalmam sem volt a KRESZ-ről. Fialat voltam és meggondolatlan. Végül egy régi amerikai nővel, aki 1918-ban települt ki, elmentünk kitölteni a tesztet. Tolmácsolt, nem mellesleg tudta a szabályokat is. Hibátlanul teljesítettünk. A kérdésre, hogy mi voltam Magyarországon, azt felelte, teherautósofőr. Ezek után a gyakorlati vizsgától eltekintettek, és a repülő kivéve valamennyi járműkategóriára megadták a jogosítványt. Viszont a raktárban nem volt szerencsém. Az egyik munkatársam véletlenül a lábfejemre ejtett egy jégszekrényt. A katolikus kórházba vittek. Életem egyik legszebb hónapját töltöttem ott. Magánszoba, fiatal ápolónők, színes televízió...

– *Bocsánat, nyilván nem színes.*

– Pedig színes, 1957-et írtunk, és távirányítós, színes tévé volt a szobámban! Bármit találtam ki, hogy mit ennék, teljesítették. Munkahelyi balesetnél mindent a biztosító fizet. De eltelt a hónap, levették a gipszet, túl voltunk a fizioterápián, most mi legyen? A raktárba nem mehettem vissza, olyan fájdalmaim voltak. Valaki talált egy hirdetést, hogy utazó ügynököket keresnek. Elmentem a szállodába, ahová az új felvételseket hívták. Magas, tipikus amerikai pasas fogadott, a kövér feleségével és a kisgyerekével. Kiderült: az egyik legnagyobb lapterjesztő hálózat embere. Abból élt, hogy fiatal férfiakat alkalmazott, akik városról városra, házról házra járva reggel nyolctól este tízig magazin-előfizetéseket árultak. Két autója volt, az egyikben ő utazott a családjával, a másikban a négy embere. Egy szó mint száz, fölvettem. Elsősorban a jobb negyedekben jártunk. Ha becsöngettem valahová, bemutatkoztam, I'm Bela Blasszauer, do you want magazin? No! Senki se akart magazint. Akkor azt tanácsolták, mondjam, hogy magyar vagyok. I'm Bela Blasszauer from Hungary. Are you hungry? – kérdeztek vissza, és nem egyszer fölajánlottak egy szendvicset. Szóval rosszul ment a dolog. A főnököm kezdetben adott pénzt, fizette a reggelit, ebédet, vacsorát, ám ahogy telt-múlt az idő, és látszott, hogy semmi bevétel, továbbra is állta ugyan a szállodát, de mindössze ötven centet kaptam egy napra.

– *Ez az egydolláros órabérhez képest jelentős visszalépésnek tűnhetett.*

– Éheztem megint. Egy év után újból éhezni, egy gazdag országban, és nézni, hogy a kollégák eszik a steak-et, és a felét otthagyják, az borzasztó! Végül egyik nap megkértem a főnököt, hadd menjek el a legügyesebbnek látszó ügynökkel. Úgy is lett. Ellestem a technikát, nem volt túl korrekt, ellenben hatásos. Egy-két hónappal később az ötezerhatszáz ügynök közül én voltam a második legjobb. Kaptam egy aranygyűrűt, és szerepeltem a vállalat újságában. Amikor Hollywoodba érkeztünk, mégis úgy döntöttem, kiszállok.

A helybéli magyar étterem tulajdonosai segítettek szállást találni. Egy pesti zsidó családdhoz kerültem. Nagyon kedvesek voltak. Kezdetben alkalmi munkákból éltem, nem is rosszul, mégis szerettem volna valami komolyabbat. A családtagok javasolták, menjek el a zsidó segítség szervezethez. De nem vagyok zsidó. Nem baj, menjél csak! A Jointban be-

ajánlottak a legnagyobb nyugat-amerikai üvegyárba, csiszolónak. Három hónap próba-idő után véglegesítettek, és körülbelül ugyanannyi idő után kineveztek sofőrnek. Óriási tükröket, üvegtáblákat szállítottam egy teherautóval. Hírességeknek, köztük Doris Day-nek például. Meglepődtem, mert bemutatta a nyolcéves fiát, aki épp újsághordásból ért haza. A gazdag emberek gyerekének is dolgoznia kell, állapítottam meg. Tudja egyébként, milyen időjárás uralkodik nyaranta Los Angeles környékén?

– *Amennyire a tanulmányaimból emlékszem, még melegebb van, mint felénk.*

– Talán emiatt, gyakran, borzasztó erősen vérzett az orrom. Gyerekkoromtól végigkísér ez a gond, de azelőtt nem volt annyira intenzív, mint akkor. Többször mentővel vittek el satöbbi. És még egy érdekesség abból az időből: szenvedélyemmé vált a szerencsejáték, amely jó néhány éven át nem hagyott nyugodni. Hetente százhatvan dollár körül kerestem, és annyit játszottam el, hogy általában csak úgy száz maradt megélhetésre.

– *Nyert legalább?*

– Nemigen. Pénteken, fizetésnapkor kockajátéokra fogadtam, szombaton lóversenyre mentünk Ferivel, Los Angelesben. Vasárnap ugyancsak lóverseny Mexikóban, és ha még nem volt elég, este kezdődött az agárverseny ugyanott. Később fölfedeztük Las Vegast, tíz dollár volt a repülőjegy, de a kaszinóba lépve kaptunk ötdollárnyi zsetont és egy pezsgőt. Gyakorlatilag visszakaptuk a jegy árát, igaz, azután el is buktuk szépen.

– *Ferivel?*

– Fodor Ferencsel.

– *Honnan került elő? Egy davenporti kertészetben hagytuk, épp ásózott, amikor elváltunk tőle.*

– Folyamatosan leveleztünk. Amikor jobban ment, írtam neki, költözzön Los Angeles-be! A házigazdám befogadták, a Joint munkát szerzett neki; bevált a döntés. Később együtt béreltünk házat, közösen vettünk autót. Amíg Amerikában éltem, folyamatos volt a barátságunk. Hogy a történetét lezárjam: ma is kint él, a mexikói feleségével együtt jól vannak, tartjuk a kapcsolatot.

– *Köszönöm. Térjünk vissza az üvegyárba!*

– Sok időt nem kell ott töltenünk. Körülbelül egy év után ugyanis balesetet okoztam. Talán a kelletténél jobban nyomtam a féket egy forgalmas kereszteződésben, talán nem jól rögzítettem az üvegeket, mindenesetre az összes leesett, és összetört. Nem karambol volt, senki sem sérült meg, de azonnal kirúgtak. Gondolom, a döntésben szerepet játszott a visszatérő orrvérzésem, amely folyton kalamajkát okozott.

– *Nem tudtam ellenőrizni, de úgy rémlik, mintha ön jobban lett volna a minden idők legnagyobb sportolójának választott Muhammad Alival.*

– Az üvegyárban dolgozott egy néger srác, ugyancsak sofőr. Összehaverkodtunk, többször voltam a családjánál, a gettóban, és sportember lévén elhívott az edzőtermükbe. Kiderült, hogy bokszol. Mindjárt a legelső alkalommal bemutatott Muhammad Alinak, aki 1960-ban, Rómában Cassius Clay néven olimpiai bajnokságot nyert. Néhányszor végignéztük a tréningjét, ellátogattunk a meccseire... Mindig győzött. Végtelenül rendes, szerény, érzékeny embert ismertem meg benne.

– *Itthonról inkább nagyhangúnak tűnt.*

– Reklámfogás volt. Ha megjósolta, hogy ellenfelét kiüti a negyedik menetben, és úgy lett, istenítték. Amúgy nem volt benne semmi kivagyiság vagy fennhéjázás.

– *Tehát megismerte Alit, de közben elveszítette az állását.*

– Újra jelentkeztem a Jointban, és – az amerikai kifejezéssel élve – egy likórraktárban kaptam munkát. Valójában mindenféle égetett szeszek, főleg whisky nagykereskedelmével foglalkozott a cég. Néhány hónap leforgása után kineveztek raktárvezetőnek. Lelkes voltam, érdekelt az egész rendszer. Hanem jött az október, a karácsony előtti hajtás. Rengeteget túlóráztunk, többnyire éjfélig dolgoztunk, bő két hónapon keresztül. Kérdeztem a tulajdonost, hogy fogjuk ezt a sok túlmunkát rendezni? Majd az ünnepek előtt, vá-

laszolta. Végül kaptam tőle egy arcszeszt. Begurultam, rázúdítottam az összes mocskos káromkodást, amit ismertem angolul, és otthagytam. Nem fogja elhinni: amikor ezt követően, néhány kitérő után egy nagyon jó munkahelyet kaptam, és ahogy mondani szokás, lekádereztek, ez az ember a lehető legjobb véleményt adta rólam.

– *Milyen helyet talált?*

– Megláttam az újságban egy hirdetést, hogy egy pénzszállító vállalat gépkocsivezetőket keres. Pontosabban a területi központ, ahová jelentkeztem, nem pénzt, hanem értékpapírokat fuvarozott. A munkát személygépkocsikkal, Fordokkal, Chevroletekkel végeztük, többnyire éjjel. Összeszedtük a zsákokat a bankfiókokban, és bevittük a központba. Egész Dél-Kalifornia hozzánk tartozott, volt olyan éjszaka, hogy háromszáz mérföldet hajtottam. Viszont megfizettek, és fél év elteltével kineveztek a központ vezetőjévé. 1965-ig dolgoztam ott. A húsz kocsi közül bármelyiket használhattam magán célra. Chelánál is így vágódtam be. Lenyitható tetejű Chevrolettel jelentem meg a Sunset Boulevard-on, ismert táncos helyen. Az emeletről nézelődtem lefelé, láttam három latin-amerikai lányt, gondolkodtam, melyiket kérjem föl. Chela tűnt a legszebbnek. Tánc után mindhármukat hazavittem az autóval.

– *Bizonyos fokig a Chevroletnek köszönheti tehát a házasságát.*

– Így is mondhatnánk. Összeházasodtunk, a cégtől komoly edénykészletet kaptunk. Amikor megszületett Celia lányunk, a tulajdonos, Mr. Loomis írt egy levelet, hogy gratulál, mert mekkora örömet hozott a szülei életébe satöbbi. A borítékban volt egy húszdolláros csekk is, kedves magyarázattal. Sőt, a közvetlen főnököm, Mr. Guard egyre-másra mondogatta, hogy fejezzem be az iskoláimat! Elküldött a Dél-Kaliforniai Egyetemen oktató professzor barátjához, aki elintézte a továbbtanulásomat. Hanem akkor apám, életében először, levelet írt nekem. Szívinfarktust kapott, és az az utolsó kívánsága, hogy jöjjenek haza. Nagybátyám, aki párttitkár volt a MÁV-nál, ugyancsak írt: mindenben segít. Megfelelő körülmények közé kerülünk, erre garanciát vállal.

– *Elhitte, tanár úr? Képes volt erre hazajönni?*

– Nem lehet megmagyarázni, tudom. A szívemre hallgattam, ráadásul nem foglaltam az amerikai állampolgárságért sem, holott már rég lehetett volna. Mindenki megpróbált lebeszélni, háromszobás házat béreltünk, úszómedence a kertben, jó állás, küszöbön álló egyetemi tanulmányok... Chela mégis beleegyezett, hazajöttünk.

– *Megfelelő körülmények közé?*

– A Tátra utcában megkaptuk a szüleimtől a konyhát. Tizenkét négyzetmétert, négyen. Mert nem sokkal azután, hogy hazaértünk, megszületett a fiunk. Apám hamarosan főlgyógyult. Anyámmal együtt nem szerették Chelát. A fő bűne az volt, hogy akkoriban nem tudott még magyarul. Munkám nem volt. Jelentkeztem a nagybátyámnál, tudod, Béla, mondta, itt, a vasúton sok minden politikai dolgokon múlik, és te elmentél ötvenhatban, úgyhogy még egy takarítói állást sem tudok ajánlani. Ezek voltak a megfelelő körülmények. Végül egy fuvarozó cégnél fölvettek három forint ötven filléres órabérrel, egy olyan teherautóra, amelyiknek rossz volt a kipufogója, és a fülkébe fújta a füstöt. Állandó fejfájás gyötört, folyton szédelegtem. Nem lehetett sokáig bírni, de a vállalatnál ez nem is volt cél. Továbbra sem volt tehát munkám. Jött a másik nagybátyám, elhordott mindennek, meddig akarsz még az öregek nyakán élésködni, ezért jöttél haza, pörölt hangosan. Azonban a jogász-évfolyamtársaim megtudták, hogy itthon vagyok, és próbáltak segíteni. Olyannyira, hogy tanácsi ismeretségük révén 1966-ban szereztek egy új, uránvárosi panellakást. A gyerekkori barátaim pedig az akkor nyíló Tourist Szállóban egy portási állást.

– *Ez volt az a hotel, amelyikből a Minaret Étterem maradt hírmondónak, ugye?*

– Igen, én lettem az egyik éjszakai portás. Nem tudom, Szabó Imre a POTE Élettani Intézetéből honnan hallott rólam, mindenesetre jelentkezett: adnék-e neki angol nyelvleckét? Úgy hiszem, ő lehetett az első. Azután sorra jöttek a többiek. A sok tanítványom közül

Tahin Tamás találta ki, hogy mi lenne, ha a POTE Marxizmus-Leninizmus Intézetébe kerülnek, és ott folytatnám ugyanezt a munkát. Többek határozott tiltakozása ellenére az intézet vezetője, Kiss István kiállt mellettem, mondván: adjak nyelvórákat, kövessem és kivonatoljam a nemzetközi szakirodalmat. Segédmunkaerői státuszba kerültem. Valamivel kevesebb pénzzel járt, mint a takarítónői állás. Végeztem a munkámat, és közben előfordult, hogy a titkárnő elszalajtott ide-oda. Vigyem a professzor úr után a táskáját, ezt vagy azt intézzem el. A professzor egyébként végtelenül rendes ember volt, mindenkinek ott segített, ahol tudott. Minden érdek nélkül. Az angol kivonatolásra meg az irodalom követésére azonban senki, még ő sem volt kíváncsi. Tanítványom viszont volt vagy negyven.

– *Ekkor kezdett újra egyetemre járni is.*

– Többen biztattak, fejezzem be a jogot. Ám Szotáczy dékán úr azt mondta, nem kerülhetek be az egyetemre. Időpontot kértem tőle, le nem ültetett, meg nem hallgatott, nem, amíg én itt vagyok, szó sem lehet róla, Blasszauer elvtárs! Gondoltam egy nagyot, szóltam anyámnak. Na, majd én megmutatom neki, mondta, írok Aczél elvtársnak! Anyám, mint említettem, pártaktíva volt, Aczél György munkatársa a Pécssett töltött évek alatt. Nem telt el egy hét, hívatott a dékán. Nagyon udvarias és előzékeny volt. Az első évet elismerték, hetvennégyben végeztem.

– *Mikor kezdett etikával foglalkozni?*

– 1977-ben Kiss István meghalt. Vereczkei Lajost nevezték ki helyette, aki rám bízta az etikaoktatást. Tizenöt előadás, tizenöt szeminárium. Még mikor az irodalomkövetést végeztem, találtam egy cikket az eutanáziáról. Fölkeltette az érdeklődésemet. Írtam egy közleményt a témáról, és elküldtem egy angol nyelvű folyóiratnak. Nem egészen illik bele lapunk profiljába, válaszolták udvariasan, pedig hát beleillett, csak nagyon primitív írás volt. Hiányzott a kifejezések, terminológiák pontos ismerete, és főleg a rutin. De arra jó volt, hogy az etikaelőadás központi témájával az eutanáziát válasszam. Kötelező óra volt, telt ház, bár leírtam a mondanivalómat, annyira izgultam, hogy remegtem. De a végén óriási tapsot kaptam. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy a proletár internacionalizmus ismérvei helyett, amiről addig szó volt, lehet orvosi dolgokról is beszélni. Senki sem ellenőrizte, hogy Blasszauer mit mond etikaórán! Belevetettem magam a szakirodalomba, gyűjtöttem az idevágó írásokat, kiegészítettem a magam gondolataival, szemináriumi témákat állítottam össze. Végül fölkértek, hogy szerkesszek jegyzetet. Akkor írtam az *Orvos- etika* című könyvemet.

– *Ami utóbb, jó ideig, minden orvosegyetemen, egészségügyi főiskolán kötelezővé vált.*

– Sőt, Pesttől Szegedig bevezették az orvosetika oktatását. Egyre jobban belefolytam a témába, belekerültem a nemzetközi körforgásba. Huszonegy év után, 1986-ban végre útlevelet kaphattam, megengedték, hogy külföldre utazzam.

– *Itthon eddigre megjelent A jó halál. Nem hiszem, hogy valaha akkora visszhangja lett volna Magyarországon egy tudományos könyvnek, mint annak. Sorra jelentek meg a méltató recenziók, cikkezett róla számtalan újság, folyóirat, az Új Embertől a Népszabadságon át a Vigiliáig, ön pedig tévéműsorok visszatérő vendége lett.*

– Így volt, pedig a későbbi, *Eutanázia* című kötetemet sokkal jobbnak érzem. Csak nem kapott reklámot. Márpedig az a könyv, amelyikről senki sem ír, hogy stílszerűen fogalmaznak, halálra van ítélve. *A jó halál* talán azért volt annyira sikeres, mert az első ilyen tárgyú összefoglaló munka volt Magyarországon.

– *Beszéljünk kicsit tanár úr nemzetközi karrierjéről. Első útjainak egyik Itáliába vezetett.*

– Akkoriban már leveleztem a New York melletti Hastings Centerrel, amely talán a leghíresebb és mindenképpen a legnagyobb etikai központ a világon. Tudtam, hogy nagyszabású kongresszust rendeznek Olaszországban, de nem volt pénzem, hogy részvételi díjat, szállodát fizessek. Majd ők fizetnek, biztattak, csak menjek, tartsak előadást! Beültem tehát az öreg Ladámba, és elindultam Siena felé. Életem egyik legszebb időszaka-

kát töltöttem ott. Megismertem a Hastings Center embereit, Dan Callahant, az igazgatót, a másik alapítót, Will Gaylint, és meghívtak az anyaintézetbe, ahová 1987-ben is eljutottam, meg azon kívül még kétszer. Az első alkalommal, egy beszélgetés során Gaylin arról panaszkodott, hogy az ENSZ egyik bizottságában, ahol együtt ülnek Soros Györggyel, mennyi munka van. Gaylinnek fogalma sem volt, hogy a magyar származású üzletember mi mindent tett Magyarországon a nyitott társadalom megteremtéséért. Tudtam, hogy az intézet sokat kampányol, hogy támogatókat szerezzen. Javasoltam, nyerjék meg maguknak Sorost. Így jött azután, hogy Soros György támogatni kezdte a Hastings Center közép-kelet európai programját. Beszállt a walesi egyetem is, rengeteg ösztöndíj odaítélésére, közvetlen meghívásra, folyóiratok beszerzésére kerülhetett sor. Az ösztöndíjasok között elsőként ott lehettem, így töltöttem három hónapot Walesben, hármat a Hastings Centerben. A folyamat nem csak a magyarokat érintette, hanem a cseheket, szlovákokat, NDK-sokat, horvátokat, bolgárokat, oroszokat, lengyeleket is.

– Nyilván mindennek folyamánként kérték föl az első nyugat-kelet bioetikai kongresszus megszervezésére.

– Az eseményt a Soros Alapítvány tízezer dolláros támogatásával hoztuk Pécsre. De a kapcsolatoknak ezen kívül is volt még hozadéka. Kezdeményezésemre, a walesiek segítségével például háromszáz kötetes bioetikai-filozófiai könyvtárat ajándékozott egy alapítvány azoknak az intézeteknek, amelyek ebből a szempontból a régió központjainak számítottak: Varsónak, Szófiának, Budapestnek, Moszkvának és Pécsnek.

– A kilencvenes évek elején megalakult a Nemzetközi Bioetikai Társaság. Önt akkor, majd utóbb még kétszer beválasztották a nyolctagú igazgatótanácsába. Erre hogyan került sor?

– Peter Singer volt az alakuló ülés kezdeményezője és vezetője. Akkoriban talán már ismertek annyira, hogy Közép- és Kelet-Európából engem javasoltak. A megbízatás rengeteg utazással járt, Új-Zélandtól Ausztrálián át San Franciscóig sokfelé megfordultam.

– Időközben tanár úr lett a Közép- és Kelet-Európai Bioetikai Társaság alapító elnöke is.

– Egy, a Soros Alapítvány által életre hívott budapesti konferencián kaptam a felkérést. Hatvan kolléga írta alá a szándéknyilatkozatot.

– Köztudott volt, hogy önnek köszönhető az ösztöndíjak, könyvtárak és így tovább?

– Azt hiszem, ennek is szerepe lehetett benne, igen. A megalakulást megelőzte egy felmérés. Igyekeztünk tájékozódni: ki mit tart a legfőbb problémának, hol gond a korrupció, a hiányos beteg tájékoztatás, és sorolhatnám. A felmérés eredményeit közzétettük az alakuló ülésen, Krakkóban. Nem ment zökkenők nélkül, de a társaság létrejött, és ahogy említette, egyhangúlag megválasztottak elnöknek. Nem számoltam vele, de utóbb megbizonyosodott, hogy a tagok nehezen animálhatók. Ha írtam egy körlevelet, válaszoltak, de az önálló munka keservesen akart megindulni. Gondjaink támadtak a bankkal, az ügyességgel is. Egyrészt mert nem volt tagdíj, hisz örökös nehézség volt, hogyan lesz a levából, kunából, lejből forint vagy dollár. Az ügyesség pedig az alapító okirat jegyzőkönyvét, hiteles magyar fordítását, a tisztségviselők nyilatkozatait, a tagok címét, személyi adatait kérte számon rajtam. Az APEH felvetette, hogy miért nem fizettünk adót? Nem is értettem, hisz a Soros Alapítvány támogatása nem volt adóköteles. Nem érdemes hosszasan taglalni, végül átadtam az elnökséget egy szlovák kollégámnak. Sajnos azóta az égvilágon semmi sem történt.

– Említette a Társaság formalizálódását megelőző felmérést. Ha ma készülne ilyen, mit tartana Magyarországon a legfőbb gondnak?

– A paraszolvenciát szokták első helyen említeni, pedig nem lehet teljesen elítélni. Lássunk tisztán: sok orvos csak abból tud megélni. Persze, meg kéne különböztetni a hálapénzt a megvesztegetéstől és a korrupciótól.

– Mit ért ez alatt?

– Például amikor előre kérnek meghatározott összeget valamilyen műtétért, táppénzre

vételért, gyógyászati segédeszközért, leszázalékolásért, vagy pénz nélkül szóba sem állnak a beteggel. Paraszolvencia mindenütt van a világon. Még ha nem is a nálunk dívó, borítékos módszer. Habár Ázsiában piros borítékot kap az orvos. Valami jó van benne, nyisd ki lelkesedéssel! A fejlett országokban nem zsebbe dugdosnak, hanem a doktor születésnapjára beállít a futár egy láda whiskyvel, vagy karácsonyra egy lemezjátékot hoz. Amerikában, Ausztriában, Walesben is pénzt kapnak a nővérek, csak közösen használják föl.

A legfőbb gond, azt hiszem, hogy nincs jó kezekben az egészségügy irányítása nálunk. Nagyon régóta nincs. A jelenlegi reformok többsége pedig betegellenes, orvosellenes, emberellenes, életellenes. Vegyük a vizitdíjat. Amerikában és Angliában rengeteg cikk és tudományos felmérés jelent meg erről. Egyértelműen bizonyított hátulütője, hogy az emberek nem mennek orvoshoz. Épp azok, akiknek nagyon kellene. Ha csak egy ember halálát okozza is, akkor sem lett volna szabad bevezetni. Pedig előbb-utóbb okozza, mert aki a rendelkezést hozta, nincs tisztában vele, hogy bizony van, akinek a háromszáz forint is sok pénz.

– *Ha jól értem, nem a reform szükségességét vitatja, hanem a formát.*

– Reformra szükség van, szinte az egész világon. Nagyon kevés helyen olyan jók a mutatók, mint Kubában, Sri Lankán vagy Costa Ricában. Olyan intézkedéseket kellene hozni, hogy elkerülhetőek legyenek a durva műhibák, ne legyenek ellátatlan betegek, ne legyen olyan, hogy a kisgyermek manduláját kiveszik, és belehal, ne legyen feudális intézeti rendszer, ahol megalázzák a beosztott orvosokat, ne legyen indokolatlan várakozás, vagy ha van, legalább az asszisztens kérjen elnézést... Ha nincs is pénz, a magatartásbeli változás sokat segíthetne. Persze, a meg-megújuló orvosi technológia még több és több pénzbe kerül.

– *Ágyszámok?*

– Valószínűleg nem kell ennyi ágy. De nagyon gondosan föl kellene mérni, és nem esztelen módon odavágni. Vagy beszéljünk a számlaadásról. Minek? Becsült adatok szerint az ágazatra fordítható összegek harmincöt százalékát az adminisztráció viszi el. Ugyanez a szám Kanadában huszonegy százalék, és sokallják. A magyar családorvosok munkaidejének több mint ötven százalékát ma már az adminisztráció teszi ki! Politikai hovatarozástól függetlenül úgy látom, lassan évtizedek óta hiányzik a belső erkölcsi tartás, annak a fölismerése, hogy a mindenkori döntéshozó felelős a rá bízott emberekért, végső soron a magyar egészségügyért.

– *Egy korábbi interjúban kárhóztatta a kikényszerített tudományos kutatás gyakorlatát.*

– Az esélyegyenlőség teljes hiányát tapasztalom. Egy elméleti intézetben dolgozó orvos, például egy élettanász, naphosszat egyetlen témával foglalkozik, mondjuk, a méhek izomzatát tanulmányozza. A belgyógyász adjunktus ezzel szemben rengeteget oktat, magyar nyelvű képzés, angol tagozat, német tagozat, nővérek, rezidensek satöbbi, és várja egy csomó beteg. Tessék nekem megmondani, hogyan lehetséges emellett elmélyült tudományos munkát végezni? Első az oktatás? Vagy, ahogy mondani szokták, a legfőbb törvény a beteg érdeke? De ha adjunktus vagyok, és szeretném csak megtartani ezt a státuszomat, PhD-t kell szereznem! Ez a rendszer a józan ész ellen való! Arról nem is szólva, hogy rengeteg pénzbe kerül. Gondoljon az asszisztenciára, kísérleteknél az állatokra, a szükséges berendezésekre, a vegyszerekre, a helyettesítésre és az időre, amit nem a betegekre vagy a hallgatókra fordít az orvos. Ráadásul hozzá kell tennünk: sokszor áltudományos munkák születnek az ilyen erőfeszítések eredményeképp, amelyeknek vajmi kevés a gyakorlati hasznuk. Visszatérek az eredeti kérdéséhez. Összefoglalva úgy látom, hogy nem elkötelezett emberek irányítják az egészségügyet, és nem kellő körültekintéssel kezdtek bele reformokba. Senki sem tudja megmondani, hogy a betegekre ez a most megindult folyamat milyen hatással lesz. A helyzet felmérésére, a valóság megismerésére, a nyilvánosság kontrolljára sokkal több figyelmet kellene fordítani.

– A bioetikusok körében meglepően rövid idő, két évtized alatt világszerte ismertté, elismertté tette a nevét. Az azóta eltelt időben sem veszített szakmai népszerűségéből. Mindent elért, amit szeretett volna?

– Ha nem is beszélhetünk olyasmiről, hogy Blasszauer-iskola, azért tanítványaim elég szép számmal voltak, és sokan ma is annak vallják magukat. Ebből a szempontból nem lehetek elégedetlen. Viszont az életem egy szakaszában olyan esély volt a kezemben, amellyel a pécsi egyetem mellett létre lehetett volna hozni egy etikai központot. Valóban, még nemzetközileg is jelentős lehetett volna. Minden együtt állt: lehetőség, kapcsolatok, pályázatok, támogatók, egyéb források. De voltak gáncoskodók, féltékenyek, ellenlábások, ellenzők, ellenségek is. Ők voltak az erősebbek. Azért ezt nagyon sajnálom.

– Úgy érzem, egész életére jellemző, hogy egyszerűbb utakat is választhatott volna az érvényesüléshez.

– Az olyan emberi gyarlóságok ellen küzdöttem, mint a korrupció, az arrogancia, a megaláztatás. De ezen most, hogy már ismeri a történetemet, talán meg sem lepődik. Igyekeztem mindig a kiszolgáltatottak pártján állni, kitartóan hangsúlyozni az emberi méltóság fontosságát. Van néhány nagyon jó barátom, akik nagy mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy még ebben a korban is értelmet és szépséget találjak az életben. Mindent számba véve hiszem, hogy tisztességben öregedtem meg.

